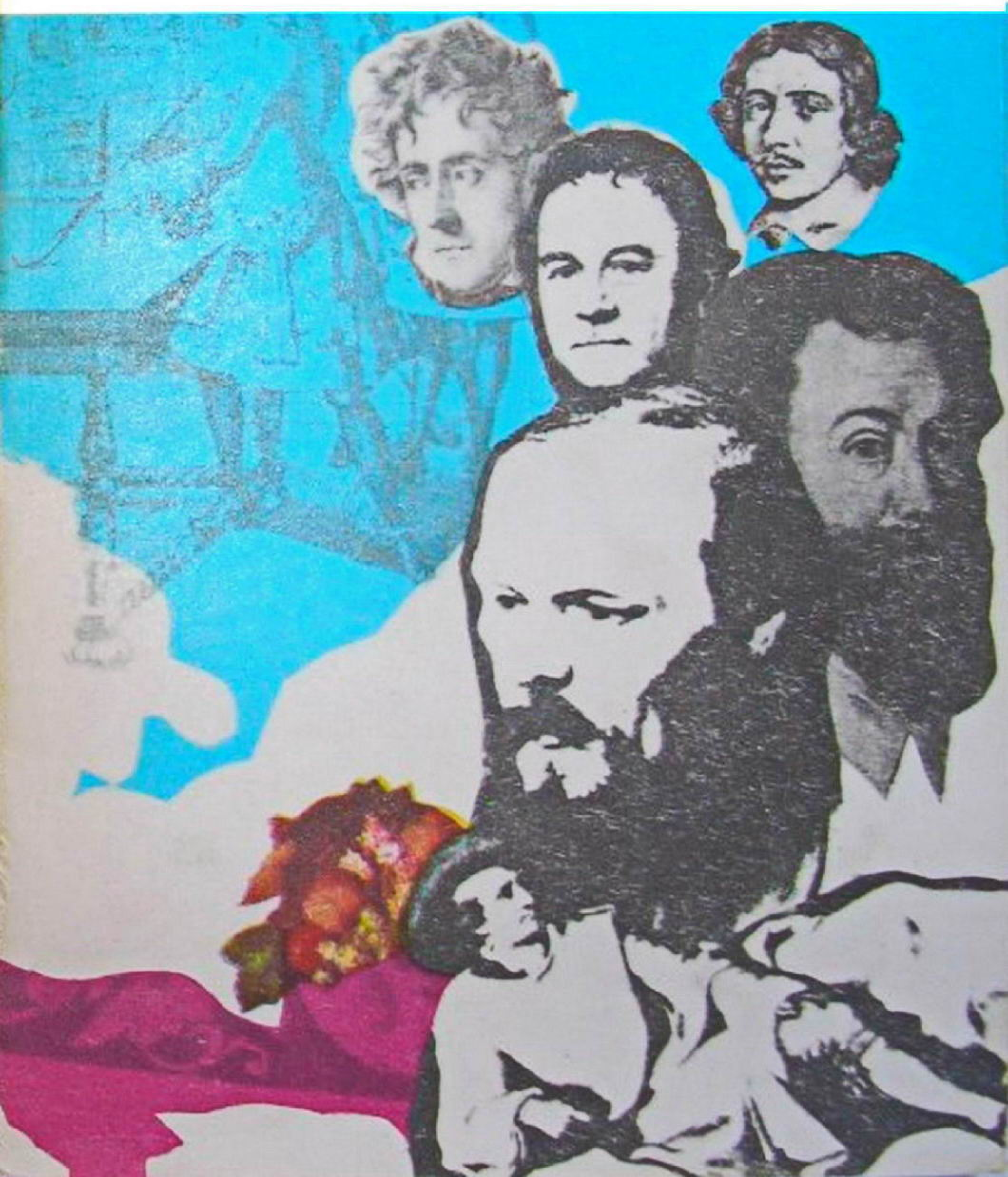
fondată in 1895
bpt
serie nouă

literatura mărturisirilor
de la cellini la malraux

★

literatura mărturisirilor

«Pe harta literară a faptului real, memorialistica ocupă un loc central, nu prin numărul foarte mare de scrieri, ci prin valorile pe care le-a creat. Eseurile lui Montaigne, memoriile lui Saint-Simon, *Confesiunile* lui Rousseau, *Poezie și adevăr* de Goethe, *Viața lui Henri Brulard* de Stendhal, jurnalul fraților Goncourt sau al lui Kafka, la noi amintirile lui Creangă și scrisorile lui Ghica sînt cîteva dintre titlurile care justifică o asemenea afirmație... Construite narativ — fie că urmăresc cronologic firul unei întregi existențe, fie că detașează cîteva perioade și cîteva scene, cum a făcut-o Creangă — memoriile și amintirile au structură epică. Chiar fără ambiții scriitoricești povestitorul e silit să organizeze faptele, să le dea coerență, să ierarhizeze planuri, să distribuie lumini și accente. Diversitatea sentimentelor ce însoțesc notațiile de jurnal face loc unui ton dominant. După atitudinile diferite ale memorialistului, acest ton poate fi intensitatea nealterată de ani cu care Saint-Simon își retrăiește afecțiunile și ura, nostalgia lui Rousseau, zîmbetul sagace cu care Goethe sexagenar își evocă tinerețea.

Situate pe un teritoriu de tranziție, jurnalul sau memoriile aparțin documentului, alimentează cîteva discipline științifice, dar pot deveni și literatură...

Cu privire la aspectul literar, se poate constata că avem de-a face cu un teritoriu în care mulți dintre cei care pătrund cu intenția de a se elibera de povara unei experiențe, de a se căuta sau de a se comunica, se transformă pentru posteritate, cu sau fără intenție, în scriitori, uneori în mari scriitori...»

SILVIAN IOSIFESCU

Vol. I—II, lei 10

editura minerva

Lector extern: *Constanța Tănăsescu*

PREFAȚĂ

Teritoriul literaturii nu are frontiere fixe. De peste două milenii se încearcă separația literarului de nonliterar, aceste încercări căpătînd un caracter mai sistematic în ultimul secol. Dar de-a lungul acestor milenii și acestui secol literatura care nu rămîne închisă în rafturi de biblioteci a continuat să fie alimentată de scrieri contrazicînd delimitările consacrate.

Plăsmuirea de fapte imaginare dar posibile pare inseparabilă de literatură. Există totuși o literatură a faptului real care nu are nevoie de justificări și certificate. Numai spiritele rigid conservatoare ar putea contesta valabilitatea reportajului literar, care nu se mărginește să informeze, ci descoperă, cu mijloace de stil și de construcție adesea subtile, fațete inedite ale omului și ale societății. Într-o asemenea literatură fără ficțiune. autenticitatea faptului capătă semnificație artistică. Nu e suficient ca faptele consemnate într-un reportaj să fie exacte pentru ca scrierea să ne pară izbutită. Dar aranjarea și înflorirea acestor fapte le răpesc și din credibilitatea literară. În scrierile care tratează artistic fapte reale, verificabile, raportul dintre informație și literatură e mai strîns decît de simplă coexistență.

Există apoi un domeniu cu structură mai complexă, în care faptul real, istoric sau științific, se îmbină cu fan-

teza îndrăzneață. Literatura istorică sau fantasticul științific încearcă să răspundă unor exigențe opuse, să acorde jocul imaginației sau speculațiile gîndirii cu un punct de pornire precis.

Pe harta literară a faptului real, memorialistica ocupă un loc central, nu prin numărul foarte mare de scrieri, ci prin valorile pe care le-a creat. Eseurile lui Montaigne, memoriile lui Saint-Simon, *Confesiunile* lui Rousseau, *Poezie și adevăr* de Goethe, *Viața lui Henri Brulard* de Stendhal, jurnalul fraților Goncourt sau al lui Kafka, la noi amintirile lui Creangă și scrisorile lui Ghica sînt cîteva din titlurile care justifică o asemenea afirmație.

Sînt opere construite fără ficțiune — căci nu trebuie confundată intervenția inevitabilă a opticii aceluia care se mărturisește și transformările de contur și culoare provocate de rememorare cu plăsmuirea de oameni și de fapte imaginare. Sînt în cea mai mare parte și scrieri concepute fără finalitate artistică, solilocvii sau mărturisiri făcute posterității. E drept că o dată cu jurnalul pe care Edmond de Goncourt a început a-l tipări în timpul vieții, s-a ivit și un tip special de memorialistică, aparținînd mai mult scriitorilor, uneori și oamenilor politici, alcătuite din mărturisiri, pledoarii și justificări care se adresează direct cititorilor. Au început a se publica și jurnalele de creație, destinate a observa și explica etapele de elaborare a unei cărți : jurnalul *Falsificatorilor de monede* al lui André Gide.

Finalitatea rămîne mai mult documentară decît artistică. Conștient că fiecare cuvînt înscris pe albul unei pagini va fi cercetat de ochi atenți, scriitorul e uneori obsedat de răspunderea față de posteritate. Dar sentimentul de răspundere pentru ceea ce se fixează pe hîrtie nu duce la cochetării stilistice și la atitudini de bal mascat decît în cazul unor mediocri. Cu excepția cîtorva opere memorialistice gîndite literar și construite cu rigoare, cum sînt amintirile lui Goethe, semnificativ intitulate *Poezie și adevăr*, situația cea mai frecventă este lipsa de finalitate artistică, în înțelesul lipsei de elaborare sistematică și treptată.

Și din acest punct de vedere se disting cele două modalități principale — jurnalul intim și memoriile. În practică, autorii înșiși le confundă adesea. Jurnalul fraților Goncourt a apărut sub titlul de *Memorii din viața literară*. Nicolae Iorga și-a publicat și el cinci volume din jurnal intitulîndu-le *Memorii*. Jurnalul și memoriile păstrează caracterele generale ale mărturisirii, dar sînt altfel elaborate și construite. Surprinzînd faptele, gîndurile, impresiile cît mai aproape de momentul cînd au fost trăite, jurnalele au o valoare mai mare de document istoric și psihologic decît memoriile redactate după decenii. Structura primelor e discontinuă, caleidoscopică. Trec de la narația experiențelor la notații cu cele mai variate conținuturi, mimează în desfășurarea lor imprevizibilă însuși fluxul conștiinței. Jurnalele scriitorilor sau ale altor artiști constituie protocoale ale actului de creație. Notează geneza unei opere în diferitele ei etape, de la prima idee fugitivă și pînă la forma finală. Pentru scriitori, înregistrarea preocupărilor și eforturilor se însoțește adesea și de exerciții de stil. Jurnalul fraților Goncourt, apoi cel al lui Jules Renard trec de la înregistrarea de fapte la formulări de aforisme, paradoxuri sau chiar — lucru frecvent în scrisul ultimului — la cascade de metafore înrudite cu proza din *Istorii naturale*.

Construite narativ — fie că urmăresc cronologic firul unei întregi existenți, fie că detașează cîteva perioade și cîteva scene, cum a făcut-o Creangă — memoriile și amintirile au structură epică. Chiar fără ambiții scriitoricești, povestitorul e silit să organizeze faptele, să le dea coerență, să ierarhizeze planuri, să distribuie lumini și accente. Diversitatea sentimentelor ce însoțesc notațiile de jurnal face loc unui ton dominant. După atitudinile

diferite ale memorialistului, acest ton poate fi intensitatea nealterată de ani cu care Saint-Simon își retrăiește afecțiunile și ura, nostalgia lui Rousseau, zîmbetul sagace cu care Goethe sexagenar își evocă tinerețea.

Situate pe un teritoriu de tranziție, jurnalul sau memoriile aparțin documentului, alimentează cîteva discipline științifice, dar pot deveni și literatură. Ca documente, ele sînt indispensabile pentru istoria generală și pentru istoria artei, respectiv a științei. Sînt documente indispensabile, dar de o valoare relativă. În memorii și amintiri scurgerea anilor modifică nu numai interpretarea, ci și stabilirea faptelor. Eugen Lovinescu a făcut o demonstrație convingătoare arătînd într-unul din volumele ciclului său critic despre Maiorescu și „Junimea", cîte inexactități cuprind amintirile, de altfel savuroase, ale lui G. Panu. Chiar un artist ca Stendhal, obsedat de fixarea și rememorarea propriilor sale experiențe, teorizator al „egotismului", a confundat evenimentele a două călătorii la Londra. Consemnînd întîmplările pe măsură ce se produc, jurnalele au sorți mai mari de veracitate. Dar intervin simpatiile și antipatiile, optica personală. Detaliile și spiritul unor relatări au fost contestate violent. După apariția primelor volume din jurnalul fraților Goncourt, Renan a protestat și a folosit calificări în contrast cu obișnuita lui seninătate de stil. Polemica s-a înveninat progresiv. Nu avem temeiuri să punem la îndoială nici buna credință a memorialistului, nici pe aceea a filozofului iritat.

Sursele memorialistice se cer coroborate, dar sînt fundamentale pentru istorie, pentru psihologie și estetică.

Cu privire la aspectul literar, se poate constata că avem de-a face cu un teritoriu în care mulți dintre cei care pătrund cu intenția de a se elibera de povara unei experiențe, de a se căuta sau de a se comunica, se transformă pentru posteritate cu sau fără intenție în scriitori, uneori în mari scriitori. E drept că cele mai

multe scrieri cu valori literare mai importante aparțin „profesioniștilor", beneficiază de structura și de experiența literară a lui Rousseau ori Goethe. Este însă un fapt că sculptorul Cellini sau doi aristocrați francezi din secolele XVII și XVIII, Retz și Saint-Simon, au clădit, povestindu-și viața, monumente de literatură. Procesul continuă, chiar dacă nu poate atinge frecvent o asemenea altitudine. Numai un desuet purism estetic ar contesta interesul literar al paginilor prin care exploratorul Richard Byrd a narat fără abilități, cu totală simplitate, experiențele unui om rămas cîteva luni singur în regiunea polară.

Chiar acest fapt este suficient pentru a arăta că valorile literare nu se reduc la cele stilistice. Dimpotrivă, situația proprie genului creează opere însemnate care păstrează imperfecții de stil. În tot ceea ce a scris, Stendhal a rămas credincios atitudinii care, la optsprezece ani îl făcuse să riște un duel cu un ofițer, admirator al lui Chateaubriand. A detestat emfaza, podoabele de stil, a urmărit claritatea, chiar cu riscul uscăciunii. *Amintiri egotiste* și *Viața lui Henri Brulard*, scrise în ultimii ani de viață, rămîn credincioase stilului nud și precis. Dar neterminate și nerevăzute, cuprind ezitări, fraze incomplete sau rău construite, care le alterează pe alocuri semnificația literară, fără să le-o anuleze.

Mărturii ale unor experiențe, ale unui raport între o individualitate și societatea dintr-o epocă, jurnalele și memoriile există artistic în măsura în care dau culoare și relief uneia dintre cele două laturi sau știu să le echilibreze.

Se desemnează astfel cei doi poli — subiectiv și obiectiv — în jurul cărora gravitează feluritele tipuri de memorialistică.

La un capăt se află acela care se caută și se sondează, interesat în primul rînd de unicitatea experiențelor și a caracterului său. De la luciditatea lui Montaigne pînă

la amărăciunea, la orgoliul lui Benjamin Constant sau Frédéric Amiel și apoi la autocăutarea sfredelitoare și neliniștită a lui Franz Kafka ne întîmpină atitudini diverse.

Descoperirea celui care ni se împărtășește se realizează direct — în cazul auto-analiștilor lucizi — sau printre rînduri, în contrast cu ceea ce naratorul crede sau vrea să ne spună despre sine. Vanitatea solemnă a lui Chateaubriand sau amestecul de cinism și de auto-iluzionare al lui Casanova ni se comunică astfel, cu o savoare sporită de contrastul dintre aparență și straturile mai profunde, ignorate sau ascunse de cel care ne vorbește.

La tipul extravertit domină intenția de a comunica și de a-și fixa epoca. Thibaudet a căutat o dată originea jurnalului intim în atitudinea protestantului pentru care însemnările sînt echivalentul confesiunii. Paradoxul nu se susține istoric, dar atitudinea e cu adevărat înrudită. Memorialiștii conversează cu jurnalul lor și se feresc de privirile indiscrete. Pepys și Constant și-au redactat însemnările în scrieri cifrate. Stendhal, care folosește și el, cu aceleași rosturi de deghizare, engleza sau italiana, a cerut în jurnal ca intimitatea mărturisirilor lui să fie respectată — rugăminte pe care posteritatea nu o ascultă niciodată. Spre deosebire de memorialistica-mărturisire, cea cu structură obiectivă aspiră la istorie. Este ceea ce s-a denumit istoria măruntă — „la petite histoire" — fără preocupări de sistematizare și de profunzime, preferînd adesea anecdota. La nivelul de jos, renunță la demnitatea memorialistului, se reduce la bîrfeli.

Și pe acest teritoriu „arborele vieții e verde" și teoriile, respectiv clasificările, sînt cenușii. Tipul extravertit e mai înclinat spre atitudinea istoricului, cel interiorizat se caută și se mărturisește în explozii sau în șoaptă. Dar itinerariile irepetabile ale biografiilor contrazic clasificarea, duc la situații intermediare. Purtat de evenimente și comentîndu-le dezamăgit și fără vigoare, Benjamin Constant s-a situat la celălalt pol față de Stendhal, admirator și căutător de energie. Totuși, prin fascinația față de lumea lui lăuntrică, prin autocăutare și analize, Constant îl anunță pe autorul *Amintirilor egotiste*. Amîndoi au trăit din plin evenimentele perioadei napoleoniene. Constant în prim plan, Stendhal în funcția lui de intendent militar. La acești interiorizați, fondul istoric al însemnărilor nu poate fi neutru. Paginile lui Constant despre călătoriile lui în Germania, însemnările — uneori mioape — despre Goethe sau Schiller, despre frații Schlegel și jurnalele de campanie ale lui Stendhal au interes intrinsec. Cu un sfert de secol înaintea *Mînăstirii din Parma*, Stendhal trăiește campania din Rusia sau „bătălia națiunilor" din 1813 din perspectiva lui Fabrice del Dongo. Nu încearcă să surprindă ansamblul, imperceptibil de pe cîmpul de luptă, se ciocnește doar de întîmplări mărunte, unele grotești, altele dramatice.

Memorialistica propriu-zisă s-a maturizat în Renaștere. Mărturisirile personale sînt evident mai vechi, dar paginile din literatura elină sau latină care consemnează experiențe individuale au rosturi deosebite: istorice (Xenofon), literare și savante în același timp (Plinius cel Tînăr), de exemplaritate creștină (Sf. Augustin).

A trebuit să se coacă interesul pentru culoarea proprie unei vieți, pentru trăirea plenară în acțiune, cunoaștere și pasiune, ca să se ivească recolta de scrieri autobiografice a secolului al XVI-lea și printre ele cele două tipuri atît de diferite pe care le profilează *Eseurile* lui Montaigne și *Viața lui Cellini scrisă de el însuși*. Nu e o strictă polaritate între acțiune și meditație. Înainte de a se retrage în turnul lui meridional, Montaigne se dovedise un om de acțiune și o minte politică iscusită. Iar în paginile aventuroase ale autobiografiei sale, artistul Cellini nu se lasă uitat. Totuși, Renașterea se exprimă în două direcții care construiesc două tipuri diferite de

autoconfruntare a individului. Inteligența analitică a lui Montaigne se complace în descrierea propriei individualități pentru a ajunge la generalitatea „de l'humaine condition". Sexagenarul Cellini retrăiește orgolios existența plămădită din impulsuri, pasiuni, violențe.

Valorile realizate nu sînt comparabile. Monument al prozei italiene din Renaștere, autobiografia lui Cellini are astăzi farmecul tipurilor și moravurilor fixate în trecut. Modernitatea lui Montaigne a devenit un loc comun al observațiilor critice. Cartea aceasta este însă, în raport cu Renașterea, și veche și anticipatoare. Păstrează caracterul de comentar erudit și didactic, anecdotele ilustrative. Dar aparența aceasta desuetă e contrazisă mereu de gîndirea și de observația interioară, în stare să descopere pretutindeni mobilitatea și flexibilitatea psihologică, să surprindă cu luciditate critică natura „ondoyante et diverse" a omului. Psihologia vremii noastre recunoaște în Montaigne mai mult decît un premergător, un spirit paradoxal de apropiat.

În cele patru secole de după Montaigne și Cellini, evoluția memorialisticii a cunoscut o succesiune de tipuri comportînd diferențieri și descoperiri succesive, care răsfrîng schimbările istorice, înțelegerea reînnoită asupra omului și modificările de limbaj literar.

În această din urmă privință trebuie observate raporturile destul de complexe, existente între literatura propriu-zisă și „literatura mărturisirilor". Ele traduc în deosebiri de limbaj situația de tranziție a autobiografiei și jurnalului, mijloace de comunicare în același timp literare și non-literare. Instrumentarul lor e prin definiție mai simplu și altfel nuanțat decît acela al literaturii. Multe convenții și procedee ale narațiunii sînt refuzate de memorialiști pentru că le-ar părea iritant de artificiale. Și aceasta nu numai pentru că narațiunea la persoana întîia e aici obligatorie. Epica a știut să folosească prima persoană gramaticală cu suplețe și să obțină în cadrul ei

o mare varietate de unghiuri. Convenția „manuscrisului găsit" i-a permis să stabilească distanța dintre scriitor și narator: scriitorul n-ar face decît să relateze mărturisiri străine, pe care hazardul i le-a pus la dispoziție. Procedeul mai recent al „naratorului exclusiv martor", separă și el persoana întîia de confesiune. Ambele procedee sînt greu de conceput în memorialistică. În general, artificiul literar ar risca să dizolve sinceritatea, autenticitatea mărturisirii. Și de fapt sînt puține exemple de pagini în care procedeul literar să fie artistic eficace în rememorare și să nu devină iritant. Autobiografia indirectă pe care și-a alcătuit-o Gertrude Stein, scriind viața prietenei și doamnei ei de companie, Alice Toklas, nu evită artificialul. Mai autentic rămîne tonul în *Portrete-amintire* al lui Cocteau, construit impresionist, cu o gradație subtilă a luminilor, făcînd să defileze scene și figuri în afara oricărei cronologii sau narațiuni organizate.

Autobiografia și jurnalul se despart de literatură prin refuzul procedeului prea construit, dar îi rămîn vasale prin viziunea estetică și prin modalitățile limbajului literar dintr-o anumită epocă. Fenomenul e general și firesc, întrucît comunicarea prin cuvînt nu poate fi indiferentă la valorile și modalitățile lui expresive. Și alte domenii non-literare, care au evoluat o vreme învecinate cu literatura, i-au suferit înrîurirea. Naturalistul Buffon sau — după un secol — entomologul Fabre și-au notat observațiile cu preocupări specifice de compoziție și stil. Istoria a trăit într-o și mai strînsă simbioză cu literarul, urmîndu-i chiar principalele direcții în modul de a evoca și nara. Comparația dintre Voltaire și Michelet, dintre Dimitrie Cantemir și Bălcescu e edificatoare.

Raporturile intime dintre memorialistică și literatură se descifrează astfel și istoric. Între mișcările și tipurile din literatură și cele care se succed în autobiografie, corespondențele nu sînt stricte. Dar ponderea modului lite-

rar de a gîndi și scrie se poate recunoaște la principalele tipuri istorice de memorialistică.

Astfel, în Anglia de după 1660, jurnalul lui Pepys e expresia modificărilor de atitudine din timpul Restaurației, a reacției antipuritane. Pepys notează orice, fără inclinație spre introspecție, dar cu o sinceritate totală. În acea vreme, în Franța, viziunea clasicismului se imprimă în memorii. Sainte-Beuve și — în zilele noastre — Erich Auerbach au remarcat că principalii memorialiști francezi ai epocii sînt anteriori sau posteriori perioadei de apogeu a clasicismului, care coincide istoric cu domnia lui Ludovic al XIV-lea. Retz e mai aproape de oamenii Renașterii încheiate de un secol, decît de curentul care avea să se maturizeze după vreo douăzeci de ani. Saint-Simon, figura care domină memorialistica de pretutindeni, trece departe de cadrele clasicismului prin înțelegerea omului și prin stil.

Reținerea, discreția clasică — valori apreciabile — au pe acest tărîm consecințe sterilizatoare. Nu scade numărul de scrieri, dimpotrivă. Dar ele se situează mai la suprafață. Operele memorabile sînt mai rare, deși din secolul al XVII-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea întîlnim multe pagini spirituale, scrise cu caracteristică distincție. Astfel sînt în Franța memoriile lui La Rochefoucauld, apoi, în secolul următor, cele ale lui Marmontel, în cultura germană a luminilor, memoriile prințului de Ligne, în literatura italiană, cele ale lui Goldoni.

Omul clasic se mărturisește în corespondență, în măsura în care consideră „bienséant", cuviincios și de bun gust, să o facă. Secolele XVII și XVIII sînt epoca epistolierilor amintiți de toate antologiile : doamna de Sévigné, Voltaire, doamna du Deffand. Sociabilitatea clasică favorizează conversația prin scrisori care străbat cu grație toate subiectele, schimbă tonalitățile, trec cu aceeași lipsă de efort de la gravitate la gluma ușoară, fac fără pedanterie o observație morală memorabilă sau schițează un

portret. Dar, deși înrudit prin atitudine cu memorialistica, domeniul epistolar nu intră în cadrele acestei antologii.

Tipului clasic îi aparține, de fapt, și un alt fel de autobiografie, specifică secolului al XVIII-lea. Prin conținuturile de viață, amintirile de aventurieri scrise în această perioadă contrazic exigențele clasice de distincție și bun gust, se apropie literar de vîna picarescă. Spre deosebire de picaro-ul din romanele spaniole, franceze sau engleze, de povestitorul cu psihologie maleabilă, gata să se schimbe după mediile străbătute, aventurierii secolului al XVIII-lea, Casanova sau Lorenzo da Ponte, sînt satisfăcuți de sine, chiar orgolioși și tind să se înfățișeze cît mai avantajos. Iau libertăți cu adevărul, omit, modifică sau inventează pur și simplu. Atitudinea extravertită, idealul de viață, gusturile literare, capacitatea de a-și afla destul de ușor echilibrul sînt cele ale unui clasic. De asemenea limbajul care respectă în genere prescripțiile retorice, recurge la figuri de stil pentru a nara scene de tavernă sau tripouri. Vivacitatea povestirii lui Casanova îl ferește de convențional, dar din cînd în cînd aventurierul cu bune studii umaniste își reamintește limbajul distins.

Textele fundamentale din memorialistica secolului al XVIII-lea se deosebesc de narațiunile acestea agreabile, colorate și clasicizante. Le contrazic chiar, în măsura în care inovează în literatură și psihologie.

Saint-Simon nu are preocupări de constructor epic. Cele aproape zece mii de pagini ale memoriilor sale îl sperie pe cititorul superficial prin aparența lor amorfă, prin desfășurarea aproximativ cronologică, cu repetiții și paranteze docte și indigeste cu privire la protocol și la ranguri.

Începînd cu Sainte-Beuve, comentatorul primei ediții, criticii continuă să descopere reînnoirea înțelegerii literare pe care au adus-o aceste pagini. Ducele gelos de privilegiile lui avea dispreț de castă față de literați. A scris

cîteva rînduri arogante despre Voltaire, „fiul unui notar de-al său", într-o vreme cînd scriitorul se bucura de prestigiu european. Saint-Simon a fost un aristocrat foarte cultivat, cu ținuta morală împinsă pînă la rigorism, dar a rămas și s-a simțit aristocrat. Omul acesta paseist și utopic, care idealiza domnia lui Ludovic al XIII-lea, a știut să-și observe contemporanii cu o luciditate și cu o intensitate de vizionar, să descifreze sub costumul de gală, mișcarea, zonele diferite de lumini, unitatea și stările conflictuale. „Portretele sînt rău făcute" a constatat cu privire la Saint-Simon o femeie spirituală din secolul al XVIII-lea, doamna du Deffand. Pentru armonia rațională care guverna alcătuirea portretelor clasice, cu trăsăturile bine caracterizate și unificate de o dominantă, portretele lui Saint-Simon erau haotice pentru că reconstituiau omul în devenire, surprindeau însușiri care ascund cusururi sau se transformă în cusururi, treceau fără ordine de la observația de caracter la aspectul exterior, apoi la detaliul biografic și se reîntorceau la caracter. Ipocrizia trufașă, autocontrolul, calculul permanent din comportarea doamnei de Maintenon se făuresc sub ochii noștri, condiționate de cerințele exterioare. Datul și dobînditul se condiționează reciproc.

Profunzimea la care sînt sondate personajele acestei comedii umane „avant la lettre" creează și o iluzie optică. Lumea unei curți regale — Saint-Simon nu se ocupă decît în trecere de oameni din „starea a treia" și doar cînd aceștia intră în contact cu personajele de la Curte — lumea aceasta cu arie socială restrînsă ne apare ca un întreg univers, cu diversitatea și neprevăzutul lui.

Soarta memoriilor lui Saint-Simon scoate în relief altă trăsătură a genului care îl deosebește de literatura propriu-zisă. Cît de certe și inovatoare le-ar fi semnificațiile artistice, multe din paginile memorialistice au acțiune tardivă asupra dezvoltării literare. Există și în restul literaturii situația marilor neînțeleși, cu influență tîrzie.

Exemplul cel mai cunoscut este acela al lui Stendhal ale cărui amare profeții — „Voi fi citit pe la 1880" — s-au împlinit și au fost depășite chiar. „Beylismul" competent, ecourile critice cele mai interesante și chiar valorificarea literară s-au ivit în secolul nostru. În literatura de ficțiune asemenea situații sînt totuși excepționale. Documentele intime lăsate de artiști și neartiști rămîn însă la bunul plac al unor moștenitori adesea mărginiți. Nepoata lui Flaubert a triat cu pudibonderie corespondența romancierului. Descendenții doamnei de Sévigné au reținut — se pare că au lăsat chiar să se piardă — o parte din scrisori. Saint-Simon a circulat pe sub mînă, în còpii, de la jumătatea secolului al XVIII-lea, dar prima ediție aproximativ completă a apărut la trei sferturi de secol de la moartea autorului, întîrziind ecoul ce-l putea avea optica lui nouă asupra omului.

Alta e situația cu cele două principale opere posterioare. Rousseau și Goethe și-au scris amintirile aflați la apogeul popularității. *Confesiunile* au apărut cu puțini ani după moartea lui Rousseau ; *Poezie și adevăr*, atunci cînd Goethe și prin el „Weimar-ul" focalizau interesul Europei culturale, stimulau pelerinaje. Amîndouă cărțile au iradiat influențe asupra epicii în genere, nu numai asupra celei de rememorare.

Forța de influență a *Confesiunilor* nu se datorește lui Rousseau analistul. Capacitatea de a intui în sine și la alții cheia unei conduite e adesea remarcabilă, chiar cînd e vorba de făpturi de care scriitorul își amintește tulburat, ca doamna de Warens. Dar Rousseau nu a avut niciodată pasiunea vizionară a lui Saint-Simon pe care mînia, ranchiuna chiar, îl ajutau să scruteze mai adînc. A avut-o mai puțin decît oricînd în *Confesiuni*, unde obsesiile intervin și deformează progresiv faptele din unghiul delirului persecutoriu, ajung să transforme cîteva figuri de enciclopediști de o generozitate unanim recunoscută, în intriganți tenebroși. *Confesiunile* inovează

prin țelul lor general, prin atitudine, printr-o nouă calitate a epicii.

Cartea își propune de la început o întreprindere considerată „fără predecesori și fără urmași" : să spună adevărul pînă la capăt, fără reticențe sau autocenzură, despre un om altfel decît ceilalți. Interesul pentru propria individualitate e tot atît de vechi ca și memorialistica modernă. Dar la Rousseau devine conștiința unicității, accentuarea a tot ceea ce îl diferenția, în formație și psihologie, pe vagabondul literelor, care își începuse ultimele peregrinări pe drumurile Franței, Angliei și Elveției. În primele fraze, Rousseau se imaginează în fața Judecății de apoi : „Voi spune cu glas tare : Iată ce am făcut ; ce am gîndit, ce am fost. Am spus binele și răul cu aceeași franchețe. Am putut presupune adevărat ce ar fi putut fi adevărat, dar niciodată ceea ce știam că e fals. M-am arătat așa cum am fost : demn de dispreț și mîrșav, cînd am fost astfel ; bun, generos, sublim, cînd am fost astfel."

Cultul adevărului și denudarea morală coexistă cu convingerea că „nu sînt făcut ca nici unul dintre aceia pe care i-am cunoscut ; cutez să cred că nu sînt făcut ca nici un alt om. Dacă nu prețuiesc mai mult, măcar sînt altul". Sentimentul unicității gestului și al unicității ființei provoacă un egal orgoliu. Orgoliul se percepe și în ideile delirante ale izolatului convins că toată suflarea omenească conspiră împotriva lui.

Această preocupare pentru individualitatea proprie în ceea ce are unic avea să influențeze paginile de rememorare de mai tîrziu ale lui Constant, Chateaubriand, Stendhal. Rezonanța literară a *Confesiunilor* e însă mai largă. O dată cu amintirile lui Rousseau, evocarea zilelor scurse devine caracteristică alternare afectivă. Neliniștea, fericirea, emoțiile trecute sînt retrăite pe fondul melancoliei generate de conștiința ireversibilității.

Ar mai fi multe de adăugat cu privire la ceea ce a

adus proza *Confesiunilor* scrisului european, între altele prospețimea peisajelor percepute anti-convențional de către viitorul autor al *Visărilor unui hoinar singuratec* — aerul proaspăt și „verdeața" de care vorbesc cîteva pagini admirabile ale lui Sainte-Beuve. Pentru evoluția genului, să subliniem doar schimbarea de atitudine și de tonalitate.

O altă atitudine o aduce Goethe. În pragul bătrîneții, poetul nu contemplă cu indiferență întîmplările de la douăzeci de ani. Cine o poate face ? Dar posedă capacitatea de a se distanța și de a aprecia calm, uneori cu o umbră de ironie, gesticulația adolescentului sau a tînărului scriitor partizan al manierei „Sturm und Drang".

Într-o prefață pe care a scris-o octogenar la unul dintre romanele „imaturității sale", respectiv la unul dintre romanele cu care a debutat, Bernard Shaw a teoretizat, cu tehnica uzuală a paradoxului, dreptul de a-și judeca imparțial scrierea de tinerețe. Celulele organismului reînnoindu-se toate în șapte-opt ani, el judeca opera unui fel de strămoș biologic. În *Poezie și adevăr* Goethe nu a încercat teoretizări ale distanțării. Dar se percepe modul de a gîndi al scriitorului care a refuzat închistarea, care a trăit pînă în ultimele zile devenirea și nu s-a lăsat prizonierul devenitului. Oamenii Renașterii își retrăiau trecutul, se simțeau din nou actorii întîmplărilor. Rousseau îl trăia efectiv, cu melancolia pierderii lui ireparabile. Goethe îl evocă sagace și caută straturile formației sale, factorii care i-au desemnat drumul. *Poezie și adevăr* constituie un echivalent memorialistic al „romanului de formație" pe care l-a inițiat autorul lui *Wilhelm Meister*. Sînt „anii de ucenicie" ai lui Goethe, prima lui tinerețe. Cartea se încheie la douăzeci și patru de ani, în momentul crucial al plecării la Weimar. Se încheie cu un acord solemn, cu o apostrofă construită după bunele reguli ale retoricii. Din perspectiva de la șaizeci de ani, importanța alegerii făcute atunci era limpede.

Cele două sensuri principale pe care le implică titlul comportă și două deschideri de drum, inegal urmate de memorialistica ulterioară. Rousseau afirmase cu perfectă și iluzorie sinceritate adevărul pe care l-ar exprima confesiunile lui, atît de pătimașe în ultimele capitole. Goethe e prea lucid pentru a nutri iluzii cu privire la exactitatea rememorărilor. Imaginația însoțește evocarea, o completează și o modifică. Literatura — „poezia" — coexistă cu adevărul.

Celălalt sens, accentuat de Gundolf, e tratarea propriei experiențe ca material al operei de artă. Memoriile sînt scrise ca o operă literară atent compusă. Faptele reale sînt organizate, lumina e distribuită savant. Goethe care și-a nutrit opera din autobiografie și-a tratat autobiografia ca pe o operă. Tratarea aceasta conștient literară se reîntîlnește după el la Chateaubriand, în cîteva capitole din *Memoriile de dincolo de mormînt*, la Alfieri. Rămîne însă relativ rară, dacă exceptăm cărțile create cu material autobiografic, modificat de intenții literare evidente și de intervenția ficțiunii (*Tom Sawyer* al lui Mark Twain, *Copilăria, adolescența, tinerețea* lui Tolstoi, ciclul *Pierre Nozière* de France). Memorialistica propriu-zisă a scriitorilor nu se desparte total de personalitatea lor literară — ar fi imposibil — dar își pune mai puține probleme de construcție și de cizelare, aspiră la spontaneitate.

După Goethe, atitudinile se nuanțează, tipurile se multiplică. În secolul al XIX-lea domeniul e alimentat tot mai copios de neprofesioniști ai scrisului care, evocîndu-și trecutul, lasă dîre literare mai adînci sau mai superficiale. În afară de însemnările scriitorilor, se multiplică acelea ale muzicienilor, pictorilor (Berlioz, Wagner, Delacroix), ale oamenilor de știință (notele de călătorie ale lui Darwin). Notațiile se fixează tot mai des pe o experiență crucială. Se extinde și registrul transfigurărilor literare, al îmbinărilor dintre relatarea autobiografică și ficțiune.

Primele fraze din *David Copperfield* se întreabă dacă cele ce vor urma vor fi o autobiografie sau un roman. Nu ne dau imediat răspuns. De fapt, Dickens își tratează liber autobiografia, modificînd și imaginînd, eliberîndu-se de cîteva amintiri care îl torturau (perioada uceniciei la fabrica de cremă de ghete) dar face să intervină copios și ficțiunea romanescă. În ciclul lui Anatole France, corespondența cu autobiografia e mai strînsă, fără a fi totală. Împrumutînd personajului autobiografic un alt nume, romancierul îi modifică și starea civilă, îl transformă pe librarul France în medicul Nozière.

Printre tipurile de memorialistică, relieful maxim îl capătă spre sfîrșitul secolului trecut și în primul sfert din secolul nostru unul care e nou prin atitudini și preocupări. Memoriile de artiști sînt vechi ca și însuși genul. Frații Goncourt nu au inventat memoriile din viața literară. De fapt, punctul lor probabil de pornire a fost Bachaumont, un colecționar de bîrfeli și de anecdote literare din secolul al XVIII-lea. Cititorul jurnalului Goncourt e însă sensibil la modificarea de ton. Rousseau îl căutase pe Rousseau omul. Goethe și-a făcut o autobiografie culturală. Jurnalul fraților Goncourt aparține prin excelență unor scriitori, în tot ceea ce o astfel de caracterizare implică prețios sau limitativ.

Diferența constă în modul de a accentua și interpreta. Jurnalul pe care Edmond de Goncourt l-a publicat în parte în ultimele decenii ale secolului trecut — și pe care, pînă la moartea fratelui său Jules, în 1870, l-a redactat, ca și tot ce a scris în perioada respectivă, împreună cu acesta — îmbrățișează aproape o jumătate de secol (1849—1896). Notațiile sînt foarte diverse, înglobează totul, faptele culturale, politice, sociale, militare (războiul franco-german din 1870—1871), moravurile și anecdotele. Dar în centru se află literatura și, mai ales, literatorul, cu acuitatea privirii, cu puterea de expresie și cu orgoliul lui.

În cîteva rînduri, cei doi frați, care au cunoscut o audiență redusă pentru romanele lor, astăzi obosite prin artificiul „stilului-artistic" dar, la vremea respectivă, inovatoare, și-au subliniat abnegația, sacrificiul a două existențe pentru artă. Sacrificiul acesta nu a fost ascetic. Frații Goncourt au dus în saloanele Imperiului al doilea existența a doi rentieri, colecționari și amatori avizați de pictură. A fost însă real, în măsura în care e vorba de subordonarea a două existențe unui țel unic: scrisul. Jurnalul beneficiază de această preocupare obsedantă. Prin expresie și prin acuitatea notațiilor, lumea de la 1860, apoi cea din timpul Republicii a treia umple cu vivacitate paginile jurnalului, e fixată de anecdote semnificative, de formule fericit aflate. E aportul de preț al jurnalului care face seducătoare lectura miilor de pagini. Dar lentilele literaturii deformează. Literatura și mai ales orgoliul literatului acoperă orizontul, falsifică proporțiile. Orgoliul nesatisfăcut atinge pe alocuri forme delirante. O informație culeasă la întîmplare despre inevitabila răcire a pămîntului și despre viitoarea dispariție a vieții duce — fără vreo nuanță de umor — la exclamații revoltate. Scriitorul se simte frustrat văzînd diminuat și răstimpul gloriei pe care posteritatea e obligată să i-o asigure.

Optica scriitoricească funcționează și în ceea ce are ea mai meschin. Aceasta mai ales în paginile ediției complete, apărute în ultimii ani, acea ediție care, după formula lui Edmond de Goncourt, cuprinde și „adevărul neplăcut" nu numai pe „cel plăcut". „Adevărul neplăcut" constă frecvent în observații răuvoitoare care nu-i cruță nici pe amicii intimi.

Dînd relief și viață lumii evocate, cu multe pasaje strălucitoare, jurnalul fraților Goncourt e expresia măreției și micimii „literatorului" de la sfîrșitul secolului trecut. Restrîngeri optice similare se întîlnesc și în jurnalele scriitoricești posterioare (Renard, Gide), dar la acestea se constată și fenomenul opus, spargerea universului închis, sentimentul unei alte responsabilități decît cea a meșteșugirii cuvîntului, căutarea și afirmarea, ieșirea din solipsismul literar.

Cu cît ne apropiem de anii noștri, se accentuează diversitatea care caracterizează ultimul secol; din amîndouă punctele de vedere al tipurilor de scrieri, al raporturilor cu literatura.

Se înmulțesc tipurile de memorialistică „specializată" care, în contrast cu narațiunea sau cu însemnările desfășurate pe cea mai mare parte a unei existențe, relatează o experiență cardinală, cum a fost timpul petrecut în regiunea antarctică, în singurătate absolută, de către Richard Byrd. Se ivesc „jurnalele de creație" ale scriitorilor care însoțesc și explică geneza unei cărți. Dar, mai ales, ultimele cîteva decenii de răsturnări sociale și de fapte istorice care parcurg întreaga gamă, de la grandios la oribil, au creat o memorialistică vastă și prin excelență contemporană: a acțiunii revoluționare, a partizanatului, a lagărelor, au generat cartea lui Fucik sau jurnalul Annei Frank.

Raporturile accentuate cu literatul înseamnă pentru multe dintre aceste pagini, în special pentru cele aparținînd scriitorilor, o adresă directă către cititor. Sînt confesiunile menite tiparului, și publicate în periodice și volume, fie că e vorba de memorii, din ce în ce mai rar „de dincolo de mormînt", fie de jurnale devenite prea puțin intime. E o nouă situație culturală. Atitudinea scandalizată în fața acestui mod de confesiune ar fi inadecvată. Cînd mărturisirile au mers pînă la capăt, au dezvăluit fapte și gînduri acoperite de obicei de mantia lui Lot, s-a vorbit cu iritare de exhibiționism. Totuși, astfel de pagini scrise de André Gide acum treizeci de ani, de Simone de Beauvoir în zilele noastre, constituie, prin tonul lor onest și grav, reabilitări ale omului.

SILVIAN IOSIFESCU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Problemele pe care le are de soluționat orice antologie se ivesc și se accentuează în cazul memorialisticii. Cantitatea scrierilor notabile cere reduceri chiar arbitrare ale teritoriului.

Culegerea de față cuprinde, în cele două volume ale ei, doar scrieri din literatura altor țări, la care s-au referit, de altfel, și paginile prefeței noastre. Un alt volum va alege din numeroasele texte românești existente. Dintre textele universale s-a renunțat la impresiile de călătorie, modalitate specială de relatare care ar merita și ea o culegere separată.

Chiar cu aceste reduceri, cîmpul rămîne vast și, pentru a se urmări într-un număr plafonat de pagini varietatea caracteristică de formule, preocupări și atitudini, au fost lăsate la o parte multe scrieri consacrate, cum ar fi, de pildă, *Închisorile mele* de Silvio Pellico. Pentru orice asemenea antologie, aspirația de a fi completă sau infailibilă e iluzorie.

Textele selectate au fost reproduse după ultimele traduceri românești pe care le-am avut la dispoziție cînd am pornit la alcătuirea culegerii ; o parte din traduceri au fost executate special pentru antologia noastră, unele dintre ele constituind apariții pentru prima oară în limba română (tălmăciri noi s-au realizat în cazul fragmente-

lor reproduse din : Cardinalul de Retz, Saint-Simon, Montesquieu, Benjamin Franklin, Carlo Goldoni, V. Alfieri, Benjamin Constant, Chateaubriand, Al. Dumas-tatăl, Richard Wagner, Amiel, Fr. Harris, Jules Renard, Romain Rolland, Th. Mann, Fr. Kafka, J. Cocteau, Robert Graves şi A. Malraux).

În antologie, ordinea celor 47 de autori din opera cărora s-au reprodus fragmente este cronologică (s-a luat în consideraţie data de naştere a fiecăruia).

S. I.

I

DE LA BENVENUTO CELLINI LA FRAŢII GONCOURT

Benvenuto Cellini

(1500—1571)

La șaizeci de ani, sculptorul Benvenuto Cellini și-a dictat unui copil memoriile. Și-a povestit viața cu conștiința unui mare artist — conștiință pe deplin confirmată de scurgerea a patru secole. Dar omul acesta orgolios, care reproduce liniștit aprecierile entuziaste ale contemporanilor cu privire la plăsmuirile lui din marmoră, bronz și aur, nu și-a dat totuși seama că, narîndu-și fără meșteșug deosebit aventurile, fixează un moment al literelor italiene și al memorialisticii universale. Comparația cu Montaigne, cu toate deosebirile de finețe și profunzime, arată opoziția tipurilor desemnate de cei doi. Față de analiza erudită, iubitoare de asociații inteligente a scriitorului francez, Cellini ne oferă narațiunea unei existențe extravertite, explozive, plămădite din pasiuni și acțiune. Culorile violente și spontaneitatea cuceritoare a povestirii i-au asigurat locul special într-o epocă în care abundă memoriile oamenilor de acțiune (Montluc) sau ale artiștilor antrenați în acțiune, în războaie și războaie-civile (D'Aubigné).

Cele două părți ale autobiografiei lui Cellini cuprind peste două sute de capitole scurte, care dau povestirii un ritm și o rapiditate adecvate existenței aventuroase a artistului. Prima parte merge pînă la maturitate, povestește

cum și-a descoperit vocația copilul menit de către familie muzicii. Primele succese artistice au fost întrerupte și periclitate de numeroasele fugi dintr-un oraș într-altul, la care era constrîns adolescentul violent, gata oricînd să pună mîna pe pumnal. Un episod remarcabil, narat cu multă autosatisfacție, este participarea lui Cellini la apărarea Romei, asediată de către spanioli în 1527. După mai multe fapte de arme, închis cu cîteva zeci de soldați în castelul Sant-Angelo, Cellini a comandat artileria care apăra castelul.

Iubirile, răfuiala cu uneltitorii și cu invidioșii, izbucnirile bruște de demnitate, care îl fac să-și înfrunte protectorii și sînt plătite în cîteva rînduri cu închisoarea, alimentează aventurile existenței lui Cellini. Intrat în conflict cu papa Paul al III-lea, obține cu greutate îngăduința să plece în Franța, unde, ca și Leonardo da Vinci, se bucură de protecția lui Francisc I. Are însă în curînd de luptat cu intrigile sprijinite de o favorită regală. La reîntoarcerea în Italia, la Florența, alte intrigi, alte înfruntări. În 1562 artistul sexagenar pleacă din nou în Franța, apoi la curtea ducelui din Pisa. *Viața* se întrerupe în acest an.

Ca și în jurnalul pe care avea să-l scrie peste un secol englezul Samuel Pepys, autobiografia lui Cellini e revelatoare pentru caracterul autorului ei. Dar asemănători prin spontaneitatea, mergînd pînă la naivitate, cu care se portretizează involuntar, cei doi memorialiști sînt foarte deosebiți prin temperament și anvergură. Cellini ne vorbește ca un mare artist conștient de valoarea lui excepțională și ca un om al Renașterii, un om în care se ciocnesc contradicțiile, cultivat și superstițios, de o extremă impulsivitate, cu o energie sub presiune ce se cheltuiește în operă și în izbucniri necontrolate.

Viața a apărut prima oară la o sută cincizeci de ani de la moartea lui Cellini, în 1728.

VIAȚA LUI BENVENUTO CELLINI SCRISĂ DE EL ÎNSUȘI

(LA VITA DI BENVENUTO CELLINI SCRITTA DA LUI MEDESIMO)

CARTEA I-a

LXX. Cu banii asupra mea, am plecat noaptea din Napoli, pentru a nu fi urmărit și ucis, așa cum se obișnuiește pe-acolo ; cu toate astea, la Selciata [1], numai datorită dibăciei și vitejiei mele am putut scăpat de cîțiva călăreți, care se luaseră după mine pentru a mă asasina. Cîteva zile mai tîrziu, după ce-l lăsasem pe Solosmeo la treburile sale de la Monte Casini, am ajuns într-o dimineață la hanul din Adanagni, unde voiam să iau masa ; dar în apropiere de han, trăgînd cu archebuza în niște păsărele, pe care de altfel le-am și ucis, m-am rănit la mîna dreaptă cu un vîrf de fier ascuțit, care se afla la închizătorul armei. Deși nu era cine știe ce de ea, rana părea destul de îngrijorătoare, din pricina sîngelui care se scurgea din belșug. La han, după ce mi-am pus calul la adăpost, m-am urcat pe un balconaș, unde am dat peste o seamă de nobili napolitani, care tocmai se așezau la masă. Împreună cu ei se afla o tînără femeie, frumoasă cum nu am mai văzut alta vreodată. În urma mea s-a urcat slujitorul meu, un tînăr foarte de ispravă, care ținea în mînă o uriașă halebardă; înfățișarea noastră, armele și sîngele care curgea îi băgară în sperieți pe bieții gentilomi, făcîndu-i mai ales să-și închipuie că hanul ar putea fi un cuib de tîlhari ; se sculară deci de la masă

[1] De fapt Ponte a Salice (între Capus și Aversa, douăsprezece mile departe de Neapole).

cu sufletul la gură, rugîndu-se Domnului să-i ajute. Le spusei rîzînd că Domnul le-a venit în ajutor, căci îi voi apăra împotriva oricui ar avea chef să-i atace ; rugîndu-i apoi să mă ajute să-mi pansez rana, frumoasa doamnă luă una din batistele sale — brodată din belşug cu aur — şi voi să mă panseze cu ea ; întrucît nu primii, o sfîşie pe din două şi, cu multă gingăşie, mă pansă cu propria ei mînă. Dispărînd oarecum teama, ne aşezarăm bucuroşi la masă. După masă, încălecarăm şi plecarăm cu toţii odată. Întrucît se mai temeau încă, gentilomii, şireţi, mă lăsară să merg înainte cu femeia, iar ei veniră în urmă. La un semn al meu, valetul rămase mai la o parte, în timp ce eu, călare pe frumosul meu căluţ, mergeam alături de femeie, vorbind cu ea, bineînţeles că nu despre leacurile pe care le vînd spiţerii. Ajunsei astfel la Roma, făcînd cea mai plăcută călătorie din viaţa mea. Sosind la Roma, am tras la palatul cardinalului de'Medici ; m-am închinat în faţa respectatei sale luminăţii şi i-am mulţumit din suflet că mi-a dat putinţa să vin înapoi. L-am rugat apoi să mă scape atît de închisoare, cît şi — dacă-i este cumva cu putinţă — de amenda bănească. Cardinalul se bucură să mă vadă şi-mi spuse să nu mă tem de nimic ; după aceea se întoarse către messer Pierantonio Pecci — unul din gentilomii săi, de fel din Sienna — căruia-i ceru să comunice din partea sa comandantului poliţiei ca nu cumva să îndrăznească a se atinge de mine. Îl întrebai apoi în ce stare se află cel căruia-i dădusem cu piatra în cap. Acelaşi messer Pierantonio îmi răspunse că se afla într-o stare gravă şi că aceasta se va înrăutăţi din ce în ce, întrucît, aflînd că m-am înapoiat la Roma, rănitul spusese că ar voi să moară, numai ca să-mi facă mie încurcături. Auzind aceste cuvinte, cardinalul izbucni în hohote de rîs şi spuse : Ăsta nu putea găsi altceva mai bun spre a ne dovedi că e din Sienna ! În interesul tău şi al meu, adăugă el apoi, întorcîndu-se spre mine, caută ca patru sau cinci zile să nu te arăţi prin Banchi ; după asta, poţi să te duci unde vrei, iar nebunii n-au decît să moară, dacă asta le e pofta. M-am dus acasă şi m-am apucat să termin medalia cu chipul papii Clemente, pe care o începusem mai demult ; pe reversul ei înfăţişasem pacea, sub chipul unei femei înveşmîntate în văluri uşoare, ţinînd în mînă o torţă, cu care dădea foc unei grămezi de arme, legate împreună în chip de trofeu ; tot pe revers mai apărea uşa unui templu, în care se afla Furia, legată cu mai multe lanţuri, iar de jur împrejur se putea citi : *Claudun-tur belli portae* [1]. În timp ce dădeam zor să termin medalia, cel pe care îl rănisem se vindecă, iar papa nu înceta să întrebe de mine ; cum însă îl ocoleam pe cardinalul de' Medici (căci ori de cîte ori mă întîlnea îmi comanda cîte o lucrare importantă, împiedicîndu-mă astfel să-mi termin medalia), messer Pier Carnesecchi [2], favorit al papii, îşi luă sarcina să se îngrijească de mine : cu dibăcie, mă făcu să înţeleg cît de mult doreşte papa să lucrez pentru el. Îi răspunsei că numai peste cîteva zile îi voi arăta sanctităţii-sale că nu am încetat niciodată să-l slujesc.

LXXI. La cîteva zile după aceea, terminîndu-mi medalia, o bătui în aur, argint şi aramă ; i-o arătai lui messer Pietro, şi, într-o frumoasă seară de aprilie, acesta mă introduse de îndată la papa,

[1] Să fie închise porţile războiului (lat.).
[2] *Pietro Carnesecchi*, prelat al bisericii catolice, decapitat şi ars pe rug ca eretic în 1567, la Roma.

care se afla la Belvedere. Ajuns în fața sanctității-sale, îi pusei în mînă medaliile, împreună cu tiparele de oțel. Papa le luă și, recunoscînd de îndată marea putere a artei cuprinse în ele, îl privi drept în ochi pe messer Pietro și-i spuse : Nicicînd nu au avut cei vechi asemenea medalii. Și în timp ce papa și ceilalți nu se mai săturau cercetînd cînd medaliile, cînd tiparele, începui să vorbesc cu modestie : Dacă puterea necruțătoarei mele stele nu ar fi întîmpinat o putere și mai mare, care să-i împiedice violența arătată mie prin atîtea fapte, sanctitatea-voastră — fără vina sa și fără vina mea — ar fi pierdut un credincios și iubitor slujitor. Nu-i rău, așadar, preafericite stăpîne, ca, atunci cînd e vorba de viața cuiva, să se urmeze sfatul unor bieți oameni de rînd, care au obiceiul să spună că se cuvine ca înaintea unei hotărîri grave să te gîndești de zece ori. Înfuriat de mincinoasa și ticăloasa limbă a unuia din cei mai înrăiți dușmani ai mei, sanctitatea-voastră — mînios nevoie mare — a dat cu ușurință poruncă guvernatorului ca, de îndată ce va pune mîna pe mine, să mă și spînzure ; dacă s-ar fi săvîrșit o asemenea nenorocire, cîte mustrări nu și-ar fi făcut sanctitatea-voastră pentru pierderea unui slujitor, pe care singur spuneți cît de mult îl prețuiți ; și apoi, sînt sigur că remușcările pe care sanctitatea-voastră le-ar fi avut în fața lui Dumnezeu și a oamenilor nu ar fi fost nici ele mai prejos. Iată de ce părinții și stăpînii cei buni și înțelepți nu lasă niciodată ca brațul lor să cadă prea repede asupra copiilor sau a slujitorilor, căci remușcarea de mai tîrziu nu mai slujește la nimic. Acum, de vreme ce Domnul a pus frîu răutății stelei mele și m-a păstrat pentru sanctitatea-voastră, vă rog ca altă dată să nu mai fiți atît de grăbit în a vă mînia împotrivă-mi. Încetînd să mai privească medaliile, papa mă ascultă cu adîncă luare-aminte și, fiindcă se aflau de față numeroși nobili de neam mare, sanctitatea-sa roși puțin, ca și cînd i-ar fi fost rușine și, negăsind alt chip să iasă din încurcătură, spuse că nu-și aduce aminte să fi dat vreodată un asemenea ordin. Îmi dădui seama de încurcătura în care se afla și, ca s-o risipesc, adusei vorba despre alte lucruri. Papa începu și el să vorbească din nou despre medalii, întrebîndu-mă ce mijloc foloseam pentru ca — în ciuda mărimii lor — să izbutesc să le bat atît de frumos, deoarece el nu văzuse niciodată medalii antice de o asemenea mărime. Am stat puțin de vorbă asupra acestei chestiuni și, întrucît se temea ca nu cumva să-i țin o nouă predică, mai aspră decît prima, îmi spuse că medaliile sînt foarte frumoase, că-i plac nespus și că ar dori să-i fac un alt revers, după închipuirea sa, dar numai dacă o asemenea medalie se poate bate cu două reversuri. Încredințîndu-l că da, sanctitatea-sa îmi porunci să-l înfățișez pe Moise, în clipa cînd lovește stînca pentru a face să țîșnească apa, și să scriu deasupra următoarele cuvinte : *Ut bibat populus* [1]. Apoi adăugă : Du-te, Benvenuto, mă voi gîndi la tine înainte ca tu să apuci a termina medalia. De îndată ce plecai, papa se lăudă de față cu toată lumea că mă va răsplăti atît de frumos, încît am să pot trăi în belșug, fără a mai avea nevoie să trudesc pentru alții. Cît despre mine, mă apucai numaidecît cu rîvnă să termin reversul înfățișîndu-l pe Moise.

[1] Ca să bea poporul (lat.). Aluzie la monumentala fîntînă construită în 1527 la Orvieto, de către Antonio da San Gallo, din ordinul papii Clemente al VII-lea.

LXXII. Între timp, papa se îmbolnăvi, iar medicii socotiră că boala ar fi periculoasă; fiindu-i frică de mine, acel dușman al meu se învoi cu niște soldați napolitani, punîndu-i să-mi facă ceea ce se temea că i-aș putea face eu lui. Din această pricină avusei destule necazuri cu apărarea bietei mele vieți. Izbutii totuși să termin reversul și-l dusei papii, pe care îl găsii zăcînd în pat, greu bolnav. Cu toate acestea, mă primi foarte bine și ținu să vadă medaliile și tiparele; deși porunci să i se aducă ochelarii și să se facă lumină, nu fu totuși în stare să vadă nimic. După ce le pipăi cîtva timp cu degetele, suspină adînc și spuse că-i pare foarte rău de mine, dar că, dacă Dumnezeu îl va face iarăși sănătos, va avea grijă de toate. Trei zile mai tîrziu, papa muri [1], iar eu pierdui rodul ostenelilor mele; nu-mi pierdui totuși cumpătul și-mi spusei că prin aceste medalii ajunsesem atît de cunoscut, încît voi fi folosit — poate chiar cu mult mai mult cîștig — de oricare papă ar fi să vină. Mă îmbărbătai așadar singur și, dînd cu totul uitării toate cumplitele jigniri pe care mi le adusese Pompeo, mă înarmai pînă-n dinți și pornii spre San Piero, unde sărutai înlăcrimat picioarele răposatului papă; mă întorsei apoi în Banchi, spre a privi înghesuiala obișnuită în asemenea împrejurări. Tocmai cînd mă învîrteam pe-acolo, însoțit de un grup de prieteni, numai ce-l văzui apărînd pe Pompeo, înconjurat de zece inși, înarmați din cap pînă-n picioare; ajungînd în fața mea, se opri un pic, ca și cum ar fi voit să se ia la harță cu mine. Cei care mă însoțeau, tineri viteji și plini de curaj, îmi făcură semn să pun mîna pe spadă;

[1] Papa Clemente al VII-lea a murit la 25 septembrie 1534.

mi-am dat însă numaidecît seama că, dacă aș face una ca asta, ar însemna să nenorocesc niște oameni cu totul nevinovați și că cel mai bine ar fi să pun în primejdie doar propria mea viață. După ce stătu locului cam atît cît să spună de două ori *Ave Maria*, Pompeo veni rîzînd batjocoritor spre mine, urmat de ceilalți, care de asemenea rîdeau și dădeau din cap, grozăvindu-se cu asemenea maimuțăreli; le spusei deschis prietenilor mei, care voiau să ia parte la bătaie, că un om ca mine știe să se descurce singur, că nu am nevoie de alții mai viteji ca mine și că fiecare să-și vadă de treburile lui. Furioși, prietenii mă părăsiră mormăind. Între ei se afla și Albertaccio del Bene, cel mai drag prieten al meu, frate bun cu Alessandro și Albizo, care astăzi locuiește la Lyon și este putred de bogat. Albertaccio acesta era cel mai viteaz și mai inimos tînăr pe care l-am cunoscut vreodată, iar pe mine mă iubea tot atît de mult ca și pe sine însuși; ca unul care mă cunoștea foarte bine, înțelesese că răbdarea mea izvora nu din slăbiciune, ci dintr-o vitejească bărbăție, așa că, drept răspuns la cele spuse de mine, mă rugă să-i fac cinstea de a-l lua cu mine la orice simțeam că inima-mi dă ghes să fac. Nu primii, și-i spusei: Dragă Albertaccio, tu, cel mai scump dintre toți prietenii mei, va veni în curînd vremea cînd ai să-mi poți fi de ajutor; deocamdată, însă, dacă mă iubești, nu te sinchisi de mine și vezi-ți numai de ale tale, iar acum, șterge-o repede, la fel cu ceilalți, căci nu avem nicidecum timp de pierdut. Toate astea fură spuse foarte repede.

LXXIII. Dușmanii mei plecaseră, așadar, din Banchi și, îndreptîndu-se încetișor către Chiavica, ajunseră la o răspîntie, unde se încrucișau mai

multe străzi, fiecare din ele ducînd într-altă parte a orașului ; dar fiindcă strada pe care se afla casa dușmanului meu Pompeo era aceea care ducea drept la Campo di Fiore, Pompeo intră, ca și de atîtea alte ori, în spițeria aflată în Chiavica — pe colț — și rămase cîtva timp de vorbă cu spițerul, în legătură cu unele treburi de-ale sale, deși mie mi s-a spus că a intrat pentru a se lăuda cu jignirea pe care credea că mi-a adus-o ; dar, oricum ar fi, asta i-a purtat ghinion, căci, tocmai cînd am ajuns și eu la colț, el ieșea din spițerie, iar tovarășii săi își desfăcuseră rîndurile și-l băgaseră la mijlocul lor. Am pus mîna pe un mic pumnal ascuțit și, forțînd rîndurile ticăloșilor care-l însoțeau, l-am luat de piept cu atîta grabă și cu atîta sînge rece, încît nici unul dintre aceștia nu i-a putut veni în ajutor. L-am tras apoi spre mine, gîndindu-mă să-l lovesc în față, dar groaza l-a făcut să miște capul, așa încît l-am înțepat drept sub ureche ; n-am apucat să-i dau decît două lovituri, căci la a doua a și căzut mort, deși nu mă gîndisem deloc să-l ucid, însă, vorba proverbului, loviturile nu se dau cu măsură. Am apucat pumnalul cu mîna stîngă, iar cu dreapta mi-am tras sabia, pentru a-mi apăra viața ; cum însă toți ticăloșii aceia alergaseră spre mort, iar pe mine mă dăduseră uitării, m-am retras de unul singur pe strada Iulia, gîndindu-mă unde m-aș putea adăposti. După ce făcusem cam trei sute de pași, mă ajunse din urmă giuvaergiul Piloto, un foarte bun prieten de-al meu, care îmi spuse : Acum, frățioare, fiindcă nenorocirea s-a întîmplat, să căutăm un mijloc de-a te scăpa. I-am răspuns : Haideți acasă la Albertaccio del Bene ; mai adineauri doar i-am spus că va veni în curînd timpul cînd o să am nevoie de el. Ajuns acasă la Albertaccio, am fost

copleșit cu tot felul de dovezi de dragoste. Nu trecu mult și veniră să mă vadă cei mai de seamă tineri din Banchi, aparținînd tuturor națiunilor, afară de milanezi ; se oferiră cu toții să-și dea viața pentru salvarea vieții mele. Cu o uimitoare mărinimie, atît messer Luigi Rucellai, cît și alții, de viță tot atît de nobilă, îmi trimiseră vorbă că-mi pun la îndemînă tot ce le aparține ; parcă se înțeleseseră să-mi binecuvînteze mîinile, socotind că acel Pompeo mă jignise prea de tot și mirîndu-se numai cum de putusem avea atîta răbdare.

LXXIV. Aflînd despre cele întîmplate, cardinalul Cornaro trimise, fără să-i ceară nimeni, treizeci de soldați — înarmați fiecare cu halebarde, lănci și archebuze — spre a mă duce în siguranță la el acasă ; primii propunerea și plecai împreună cu soldații, însoțit tot drumul de un grup și mai numeros, alcătuit din tinerii despre care am vorbit mai sus. Între timp, aflînd și el de cele întîmplate, messer Traiano, rudă cu Pompeo și prim-camerier al papii, trimisese un mare gentilom milanez la cardinalul de'Medici, ca să-i aducă la cunoștință grozăvia pe care o săvîrșisem și să-i aducă aminte că are datoria să mă pedepsească. Răspunsul cardinalului nu se lăsă așteptat : Un mare păcat ar fi săvîrșit dacă nu-l săvîrșea pe acesta mai mic ; mulțumiți-i lui messer Traiano din partea mea că mi-a adus la cunoștință ceea ce nu aflasem ; și întorcîndu-se, de față cu zisul gentilom, spre episcopul de Frulli [1], omul lui de casă, spuse : Căutați-l cu grijă pe Benvenuto și aduceți-l aici, căci vreau să-l ajut și să-l apăr, iar cel care se va

[1] Episcopul de Frulli — în loc de Forli.

atinge de el, de mine se va atinge! Înroșindu-se pînă peste urechi, gentilomul plecă, iar episcopul de Frulli veni după mine, acasă la cardinalul Cornaro; întîlnindu-se cu acesta, îi spuse că e trimis de cardinalul de'Medici după Benvenuto, de care ar vrea să aibă el grijă. Morocănos ca un urs, cardinalul Cornaro se mînie nevoie mare și-l repezi pe episcop, spunîndu-i că și el putea să mă ocrotească la fel de bine ca și cardinalul de'Medici. La aceasta, episcopul ceru voie să-mi poată spune măcar un cuvînt, în legătură cu alte afaceri ale cardinalului. Cornaro îl sfătui ca, deocamdată, să-și închipuie că mi-a vorbit. Cardinalul de' Medici se făcu foc; noaptea următoare, fără știrea lui Cornaro, mă dusei totuși la el, dar nu singur; îl rugai să-mi îngăduie a rămîne în casa cardinalului Cornaro și-i povestii cîtă bunăvoință îmi arătase acesta; adăugai apoi că, dacă îmi va îngădui să rămîn la Cornaro, voi izbuti să am încă un prieten pentru nevoile mele, iar dacă luminăția-sa crede altfel, n-are decît să hotărască după cum îi place. Îmi răspunse că n-am decît să fac cum voi găsi de cuviință. M-am întors acasă la Cornaro, iar cîteva zile mai tîrziu fu făcut papă cardinalul Farnese [1]; după ce puse la punct treburile mai de seamă, papa întrebă de mine, spunînd că ține ca monedele să i le fac eu, și nu altcineva. Auzind acestea, messer Latino Iuvinale, un gentilom foarte apropiat de papa, îi spuse că sînt fugit, din pricină că-l ucisesem pe milanezul Pompeo, și înfățișă într-un chip foarte favorabil mie toate împrejurările care-mi veneau în sprijin. Nu aflasem încă de moartea lui Pompeo, răspunse papa, dar

[1] *Cardinalul Farnese* a fost ales papă la 13 octombrie 1534, sub numele de Paul al III-lea.

cunosc prea bine dreptatea lui Benvenuto; să i se facă deci imediat un înscris, care să-i îngăduie să stea liniștit. Nu e bine să acordați asemenea clemențe chiar în primele zile ale pontificului vostru, grăi, către papa, messer Ambrogio, un favorit de-al său, prieten bun cu Pompeo și milanez de origine, care se afla de față. Lucrurile astea le cunosc eu mai bine decît tine, îi răspunse papa, întorcîndu-se către el. Află că oameni ca Benvenuto, care n-au pereche în meseria lor, nu pot fi supuși unei legi; cu atît mai puțin poate fi tras la răspundere el, care știu cîtă dragoste are. Porunci deci să mi se elibereze înscrisul, iar eu începui numaidecît să-l slujesc cu deosebită osîrdie.

LXXV. Messer Latino Iuvinale, despre care am vorbit mai sus, veni să mă caute și-mi porunci să mă apuc de monedele papii. Aceasta îi îndîrji pe toți dușmanii mei, care începură a-mi pune bețe-n roate, ca să nu le pot executa. Papa băgă de seamă și-i luă pe toți la rost, reînnoindu-și dorința ca eu să-i execut monedele. Începui deci tiparele pentru scuzi, gravînd bustul sfîntului Pagolo și un moto, care spunea: *Vas electionis* [1]. Această monedă plăcu papii mult mai mult decît cele lucrate de dușmanii mei; el ceru ca nimeni să nu-i mai pomenească de monede, întrucît ține să i le execut eu, și nu alții. Îmi vedeam deci de treabă cu toată rîvna, iar messer Latino Iuvinale mă introducea la papă, de la care primise această sarcină. Țineam să capăt din nou numirea de *moto proprio* [2] ca gravor al Monetăriei, dar papa plecă urechea la alții și-mi spuse că mai întîi trebuie

[1] Vasul alegerii (lat.).
[2] Act sau decret care emană direct de la un principe, din inițiativa lui.

să capăt iertarea de crimă, iar asta nu e cu putință înainte de sărbătoarea *per le sante Marie di Agosto* [1], prin mijlocirea caporionilor [2] din Roma (căci se obișnuiește ca în fiecare an, cu prilejul acestei sărbători, să se acorde caporionilor iertarea a doisprezece condamnați) ; deocamdată, adăugă papa, mi se va da un nou înscris, cu ajutorul căruia să pot sta liniștit pînă atunci. Văzînd că nu mă pot înlătura nicicum de la Monetărie, dușmanii mei folosiră alte căi. Întrucît răposatul Pompeo lăsase unei fiice nelegitime o dotă de trei mii de ducați, dușmanii mei făcură în așa fel ca să fie cerută în căsătorie de un oarecare favorit a lui signor Pierluigi [3], fiul papii, prin mijlocirea acestuia din urmă. Planul le izbuti. Favoritul era un tînăr țăran crescut de signor Pierluigi și, după cum se spunea, acesta nu se înfruptă decît dintr-o mică parte a banilor, căci restul căzu în mîna nobilului său stăpîn. În schimb, pentru a-i face plăcere soției sale, bărbatul îl rugă în cîteva rînduri pe signor Pierluigi să mă aresteze (acesta făgădui să-i împlinească dorința de îndată ce va vedea scăzînd cîtuși de puțin trecerea de care mă bucur pe lîngă papă) ; trecură astfel cam două luni și, ori de cîte ori sluga încerca să-și capete dota, stăpînul îi răspundea în doi peri ; în același timp însă îi dădea a înțelege femeii că într-un fel sau altul o să-i răzbune tatăl. Cu toate că mirosisem ceva în această privință, îl văzui de cîteva ori pe signor Pierluigi, care se prefăcea că nu mai poate de

[1] Denumirea populară a unei sărbători închinate Fecioarei Maria (15 august).

[2] *Caporioni (capi-rioni)* se numeau conducătorii administrativi ai diferitelor cartiere ale Romei.

[3] *Pier Luigi Farnese*, fiul papii Paul al III-lea, gonfalonier al bisericii, duce de Castro, de Parma și de Piacenza. A fost ucis la Piacenza, în 1547.

dragul meu ; pe de altă parte, însă, poruncise fie să fiu ucis, fie să fiu arestat, de către șeful poliției. Totodată îi mai poruncise să mă ucidă — dar fără să lase urme — și unui diavol de corsican, soldat de-al său, căruia ceilalți dușmani ai mei, îndeosebi messer Traiano, îi făgăduiseră un dar de o sută de scuzi ; la rîndul său, oșteanul îl încredințase că mă va ucide la fel de ușor ca și cum ar bea un ou proaspăt. Deoarece aflasem de această poveste, mergeam întotdeauna cu ochii în patru și în tovărășia altora, înzăuat și înarmat pînă-n dinți, lucru pentru care primisem de altfel și învoirea trebuincioasă. În lăcomia sa, micul corsican, care ținea să-i rămînă toți banii, socoti că-mi poate veni singur de hac, fără nici o primejdie. Într-o zi, după cină, fui chemat ca din partea lui signor Pierluigi ; plecai numaidecît întrucît mi se spusese că ar voi să comande niște vase mari de argint. Înarmat ca de obicei, deși plecasem în grabă de acasă, mergeam zorit pe strada Iulia, gîndindu-mă că la ora aceea n-o să întîlnesc pe nimeni. La capătul străzii Iulia, tocmai cînd să cotesc dînd un ocol mai larg la colțul palatului Farnese — potrivit unui obicei de-al meu — numai ce-l văzui pe micul corsican ridicîndu-se de unde stătea și venind drept în mijlocul străzii ; fără să bănuiesc nimic rău, eram totuși gata să mă apăr ; am încetinit pasul, lipindu-mă de zid pentru a-i lăsa corsicanului drum liber. Dar acesta se apropie de zid, iar cînd ne aflarăm unul lîngă altul, îmi dădui seama după gesturile lui că vrea să mă atace, nădăjduind că, singur cum eram, îmi va veni repede de hac ; din această pricină rupsei primul tăcerea spunîndu-i : Dac-ar fi noapte, viteaz soldat, ai putea spune că m-ai luat drept altul ; dar cum e încă ziuă, știi foarte bine cine sînt și mai știi de asemeni că

n-am avut niciodată nimic de împărţit ; nu numai că nu ţi-am făcut vreun rău, dar aş fi oricînd gata să-ţi pot fi de folos cu ceva. La aceste vorbe, făcînd-o pe viteazul şi fără a se da la o parte din faţa mea, îmi spuse că habar n-are de tot ce-i îndrug. Înţeleg prea bine, răspunsei eu, ce vrei şi ce spui dumneata, dar sarcina pe care ţi-ai luat-o este mai grea şi mai primejdioasă decît îţi închipui ; ba s-ar putea chiar ca lucrurile să iasă pe dos ; adu-ţi aminte că ai de-a face cu un om care ar ţine piept la o sută, iar fapta aceasta nu-i face cinste unui viteaz ca dumneata. În tot acest timp stăteam în apărare, iar feţele noastre căpătaseră altă culoare. Între timp apărură oameni, care îşi dădură seama că vorbele noastre scapără ; şi, fiindcă n-avea puterea să mă răpună, corsicanul îmi spuse : Ne mai întîlnim noi şi altă dată. Mă întîlnesc oricînd, i-am răspuns eu, cu oameni cumsecade sau cu cei ce par să fie astfel. După ce ne-am despărţit, m-am dus acasă, la signor Pierluigi, unde am aflat că acesta nu mă chemase. Cînd m-am întors la prăvălie, corsicanul îmi trimise vorbă, printr-un foarte bun prieten al nostru, să nu mă mai tem de el, căci vrea să-mi fie ca un frate, dar să mă păzesc cu grijă de alţii, căci mă ameninţă primejdii grozave, întrucît personaje foarte sus-puse au jurat să mă ucidă pe la spate. I-am trimis vorbă că-i mulţumesc şi m-am păzit cît am putut mai bine. Cîteva zile mai tîrziu, un foarte bun prieten de-al meu îmi aduse la cunoştinţă că signor Pierluigi a poruncit să fiu neapărat arestat, chiar în seara aceea. Ştirea mi-a fost adusă pe la orele douăzeci ; am stat de vorbă cu cîţiva prieteni de-ai mei, care m-au sfătuit s-o şterg fără întîrziere. Şi, întrucît porunca urma să fie adusă la îndeplinire

la ora unu noaptea, la orele douăzeci şi trei am încălecat un cal de poştă şi am pornit spre Florenţa ; văzînd deci că micul corsican nu fusese în stare să îndeplinească sarcina primită, signor Pierluigi se folosi de trecerea pe care o avea şi porunci să fiu arestat, şi aceasta numai ca s-o linişţească pe fiica lui Pompeo, care voia să ştie ce-i cu dota ei. Şi fiindcă nici unul din cele două planuri pe care le urzise nu-i împlinise dorinţa de a se răzbuna, se gîndi la al treilea, despre care vom vorbi la locul potrivit.

LXXVI. O dată ajuns la Florenţa, m-am prezentat ducelui Lessandro, care mi-a făcut o primire deosebit de călduroasă şi a insistat să rămîn pe lîngă el. Trăia pe vremea aceea la Florenţa un sculptor, poreclit Tribolino [1], care îmi era cumătru, căci îi botezasem un copil ; stînd de vorbă cu el, acesta îmi spuse că a fost chemat la Veneţia de către Iacopo del Sansovino [2], fostul său maestru, şi că are să se ducă bucuros, atît pentru că n-a văzut niciodată oraşul acesta, cît şi pentru că se aşteaptă la un cîştig frumuşel ; mă întrebă dacă am văzut vreodată Veneţia şi cînd îi răspunsei că nu, mă rugă să-l însoţesc în această călătorie ; am primit propunerea şi, de aceea, i-am răspuns ducelui Lessandro că vreau mai întîi să dau o raită pînă la Veneţia, şi după aceea mă voi înapoia bucuros să-l slujesc ; ducele ţinu să-i făgăduiesc că aşa voi face şi îmi porunci ca, înainte de plecare, să trec din nou pe la el. Chiar a doua zi, pe cînd

[1] *Niccolò de'Pericoli*, poreclit *Tribolo* (1500—1565), cunoscut sculptor şi arhitect florentin, unul din cei mai buni elevi ai lui Sansovino.
[2] *Iacopo Tatti*, poreclit *del Sansovino* (1486—1570), faimos sculptor şi arhitect italian, născut la Florenţa.

eram gata de plecare, m-am dus să-mi iau rămas bun de la duce, pe care l-am găsit în palatul de'Pazzi, locuit pe atunci de soţia şi fiicele lui signor Lorenzo Cibo. Cînd i se aduse la cunoştinţă că, potrivit îngăduinţei sale, doresc să plec la Veneţia, ducele îmi trimise vorbă prin signor Cosimino de'Medici [1], astăzi duce al Florenţei, să-l caut pe Niccolò da Monte Aguto, care-mi va da cincizeci de scuzi de aur, bani pe care excelenţa-sa mi-i dăruieşte ca să petrec cu ei în cinstea sa, după care să mă înapoiez şi să-l slujesc. Primii banii de la Niccolò, apoi mă dusei acasă după Tribolo; îl găsii gata de plecare şi mă întrebă dacă mi-am legat spada. Îi răspunsei că acela care pleacă la drum călare nu trebuie să-şi lege spada. Îmi răspunse însă că aşa se obişnuieşte la Florenţa, întrucît există un anume ser Maurizio [2], care este în stare pentru un fleac de nimic să-l spînzure şi pe sfîntul Ioan Botezătorul. Din această pricină, spadele trebuie legate pînă dincolo de porţile oraşului. Am pufnit în rîs şi am pornit la drum. Împreună cu noi călătorea şi curierul pentru Veneţia, poreclit Lamentone; tot în tovărăşia lui am trecut de Bologna, şi, într-una din seri, am sosit la Ferrara, unde am tras la hanul din piaţă, iar Lamentone a pornit după cîţiva surghiuniţi, cărora le aducea scrisori şi veşti de la neveste, căci ducele hotărîse că numai curierul poate vorbi cu ei, şi nimeni altul, sub pedeapsa că cine va face acest lucru să fie surghiunit la rîndul său. Între timp, deoarece nu era trecut de orele douăzeci şi două,

[1] Cosimino este diminutivul lui Cosimo. Este vorba de *Cosimo I* (1519—1574), fiul cunoscutului condotier Giovanni dalle Bande Nere.

[2] Secretarul Consiliului Celor Opt.

Tribolo şi cu mine ne-am dus să-l vedem trecînd pe ducele de Ferrara [1], care se înapoia de la Belfiore, unde fusese să vadă serbarea *giostrelor* [2]. Întîlnirăm cu acest prilej o mulţime de exilaţi, care se uitau ţintă la noi, silindu-ne parcă să stăm de vorbă cu ei. Tribolo, care era omul cel mai fricos pe care l-am cunoscut vreodată, nu înceta să-mi spună: Dacă vrei să te mai întorci la Florenţa, fă-te că nu-i bagi de seamă şi nu intra în vorbă cu ei. În chipul acesta am stat de am privit înapoierea ducelui; după aceea ne-am întors la han, unde l-am găsit pe Lamentone. Cam pe la ora unu din noapte apăru şi Niccolò Benintendi [3], însoţit de fratele său Piero, de un bătrînel, care cred că era Iacob Nardi [4], şi de o întreagă liotă de tineri; de cum sosiră, începură să-i ceară curierului veşti din Florenţa; în tot acest timp, eu şi cu Tribolo am stat deoparte, pentru a nu intra în vorbă cu ei. După ce schimbă cîteva cuvinte cu Lamentone, Niccolò Benintendi spuse: Pe ăştia doi îi cunosc foarte bine; de ce-o fac oare pe nebunii şi nu vor să stea de vorbă cu noi? Tribolo mă rugă să stau liniştit, iar Lamentone le lămuri zadarnic că îngăduinţa pe care o avea el nu ne era dată şi nouă. Benintendi continuă, spunînd că asta era o măgărie şi ne făcu de două parale. Ridicai atunci capul şi, cu cea mai mare modestie de care eram în stare, le spusei: Dragii mei gentilomi!

[1] *Ercole al II-lea d'Este.*

[2] Jocuri războinice, cavalereşti, cu caracter de întrecere.

[3] Adversar al familiei Medici, exilat din Florenţa în 1530, după ce făcuse parte din Consiliul Celor Opt.

[4] *Iacopo Nardi* (1476—1563), cetăţean florentin, adversar al familiei Medici şi apărător înfocat al libertăţilor republicane.

În vreme ce voi ne puteți face nouă rău cu carul, noi nu vă putem face vouă bine nici cît negru sub unghie și, deși ne-ați spus o seamă de cuvinte nepotrivite, nu vrem cu nici un preț să ne supărăm pe voi. La aceasta, bătrînul Nardi spuse că am vorbit ca un tînăr cumsecade. Dar Niccolò Benintendi spuse : Pe mine mă doare-n... și de duce, și de ei. Îi răspunsei că greșește luîndu-se de noi și că nu vrem să ne amestecăm în încurcăturile lui. Bătrînul Nardi ne ținu partea și-l învinovăți pe Benintendi, dar acesta continua să ne ocărască. Îi spusei că, dacă nu-și vede de treabă și nu ne lasă în pace, am să-i vorbesc și am să mă port în așa fel, încît numai plăcut n-o să fie. Dar cînd îl auzii spunînd din nou că-l doare în... atît de duce, cît și de noi, căci sîntem cu toții o turmă de măgari, trăsei spada ; voind să ajungă primul la scară, bătrînul alunecă și se prăbuși pe cîteva trepte, așa încît toți ceilalți veniră după el, claie peste grămadă. Sării în fața lor și, izbind cu spada în pereți, dar ferindu-mă să le fac cel mai mic rău, deși le puteam face foarte mult, am început să strig ca turbat : Vă ucid pe toți ! Auzind gălăgia, hangiul începu să țipe, iar Lamentone îmi spuse să mă astîmpăr. Vai, capul ! strigau unii. Lasă-ne să ieșim de aici ! strigau alții. Era o învălmășeală de neînchipuit și semănau cu toții cu o turmă de porci. Hangiul aduse lumină, iar eu băgai spada în teacă și mă urcai sus. Lamentone îl certă pe Niccolò Benintendi pentru purtarea sa, iar hangiul îi spuse la rîndul său : Cel care pune mîna pe arme aci poate să-și piardă viața. Dacă ducele ar afla de neobrăzarea ta, te-ar spînzura de limbă. Nu vreau să mă port cu tine așa cum ai merita, dar nu care cumva

să mai pui piciorul în acest han, că va fi vai de pielea ta ! După asta, hangiul se urcă sus la mine ; voiam să-mi cer iertare, dar acesta nu-mi dădu voie să scot o vorbă ; îmi spuse că știe cîtă dreptate aveam și mă sfătui ca în tot timpul călătoriei să fiu cu ochii în patru.

LXXVII. După cină, veni un barcagiu, care ne propuse să ne ducă la Veneția ; îl întrebai dacă nu vrea să ne închirieze toată barca, iar el consimți, și astfel rămaserăm înțeleși. A doua zi dis-de-dimineață, încălecarăm ca să ne ducem în port, la cîteva mile departe de Ferrara ; ajunși acolo, îl găsirăm pe fratele lui Niccolò Benintendi, care ne aștepta împreună cu alți trei tovarăși ; aveau lăncii, dar și eu îmi cumpărasem din Ferrara o frumoasă halebardă. Înarmat pînă-n dinți cum eram, nu simțeam nici un pic de teamă ; în schimb, Tribolo îmi spuse înspăimîntat : Domnul fie cu noi ! Ăștia au venit să ne ucidă ! Lamentone se întoarse spre mine și-mi spuse : Cel mai bun lucru pe care-l poți face este să te înapoiezi la Ferrara, căci văd că treburile se încurcă. Te rog, Benvenuto, ocolește furia acestor fiare turbate. Haidem înainte, spusei eu, căci Dumnezeu îl ajută pe cel ce are dreptate ; veți vedea cum știu să mă ajut singur. Barca asta nu-i oare oprită pentru noi ? Ba da ! răspunse Lamentone. Ne vom urca deci singuri în ea, fără dumnealor, dacă lucrul acesta atîrnă de iscusința mea. Dădui pinteni calului și nu-l oprii decît la cincizeci de pași de țărm, cînd descălecai și înaintai hotărît, cu halebarda în mînă. Tribolo se oprise ceva mai înapoi ; stătea atît de zgribulit pe cal, încît părea să fie gerul în

persoană, în timp ce curierul Lamentone se umfla și sufla ca o vijelie, după cum îi era obiceiul; numai că de data asta, gîndindu-se cam care-ar putea fi urmarea unei asemenea drăcovenii, sufla mai abitir ca oricînd. Cînd ajunsei lîngă barcă, barcagiul îmi ieși în cale, spunîndu-mi că cei cîțiva gentilomi florentini ar dori să urce cu noi, dacă le-am da voie. Barca e oprită pentru noi, și nu pentru alții, am răspuns eu; îmi pare în mod sincer rău că nu-i putem lua cu noi. Auzind aceste cuvinte, un tînăr viteaz din familia Magalotti spuse: Vom face în așa fel, încît să poți, Benvenuto! Răspunsul meu nu întîrzie nici el: Dacă Dumnezeu și dreptatea pe care o am, împreună cu cerbicia mea, mă vor ajuta, n-o să mă faceți să pot ceea ce vreți voi! În aceeași clipă, sării în barcă și, întinzînd spre ei vîrful halebardei, grăii: Uite cu ce-am să v-arăt că nu pot! Întrucît Magalotti pusese mîna pe armă și înainta amenințător, sării pe marginea bărci și-i trîntii o asemenea lovitură, încît, dacă nu se prăbușea la pămînt, l-aș fi străpuns dintr-o parte într-alta. În loc să-i vină în ajutor, ceilalți făcură cale întoarsă; și, fiindcă-mi dădui seama că aș putea să-l omor, nu-l mai lovii, ci îi spusei: Scoală-te, frățioare, ia-ți armele și șterge-o; vezi bine că nu pot să fac ceea ce nu vreau și că ceea ce puteam nu am voit să fac. Îi chemai apoi în barcă pe Tribolo, pe barcagiu și pe Lamentone, și astfel pornirăm spre Veneția. După zece mile de mers pe Po, furăm ajunși din urmă de acești tineri, care se urcaseră într-o luntre ușoară; cînd ne depășiră, dobitocul de Pier Benintendi îmi spuse: Hai, repede, Benvenuto; ne mai vedem noi și la Veneția. Du-te că viu și eu,

îi răspunsei, ai să ai prilejul să mă vezi îndeaproape. Am ajuns astfel la Veneția, unde m-am sfătuit cu un frate al cardinalului Cornaro, cerîndu-i să capete pentru mine învoirea de a umbla înarmat; mi-a spus că pot să umblu cît îmi place, căci nu mi se poate întîmpla altceva decît să-mi pierd spada.

Traducere de *ȘTEFAN CRUDU*

Montaigne

(1533—1592)

Eseurile lui Montaigne domină memorialistica Renașterii așa cum, alături de *Gargantua și Pantagruel*, domină proza franceză a secolului al XVI-lea.

Montaigne a ajuns tîrziu la autocăutare și deci la literatură. Descendent al unei familii nu de mult înnobilate — bunicul lui făcuse negoț cu vinuri — Michel Eyquem de Montaigne s-a născut în castelul din Périgord, pe care îl dobîndise bunicul negustor. A făcut temeinice studii umaniste și de drept la Bordeaux, apoi la Aix, a devenit magistrat, membru al Parlamentului din Bordeaux, s-a căsătorit, a avut copii, dintre care numai o fată a supraviețuit. A trăit epoca tulbure a războaielor religioase. În 1571, la treizeci și opt de ani, după ce renunțase la funcția lui în Parlament, „în deplinătatea puterilor", s-a hotărît „să-și petreacă zilele ce-i mai rămîneau în studiu și plimbări", consacrîndu-și timpul „libertății, liniștii și răgazurilor lui". Liniștea i-a mai fost tulburată de misiunile la care l-au constrîns frămîntările epocii. Dar din 1571 a început să lucreze la *Eseuri*, din care a tipărit în 1580 primele două cărți. Ediția completă a apărut în 1595, la trei ani după moartea lui Montaigne. Acesta trăiește ultima parte a vieții suportînd cu stoicism chinurile gutei și pietrei la rinichi. După publicarea primelor cărți, a făcut o lungă călătorie în Franța, Elveția, Germania și

Italia, bînd ape minerale la Plombières și la Baden, petrecînd șase luni la Roma. La întoarcere a devenit primar la Bordeaux, funcție pe care o ocupase și tatăl său. A murit în 1592.

Montaigne ne-a lăsat jurnalul călătoriei în Italia, publicat postum, după secole. *Eseurile* sînt cartea vieții lui și toate comentariile se opresc asupra caracterului ei inclasabil, care rezistă identificărilor și analogiilor. Cartea se opune clasificărilor, așa cum autorul ei și-a apărat, în timpul războaielor religioase, independența gîndirii și acțiunii, chiar dacă a părut a se alătura uneia sau alteia dintre tabere. Nu e o operă de memorialistică pură. Om al Renașterii, Montaigne e interesat de individualitatea lui, dar caută să descopere prin ea aspecte ale „condiției umane". Cartea aceasta care păstrează aparențe vechi, anecdotice și docte, e construită cu o hotărîtă lipsă de sistem. Titlurile par a porni de la generalitatea etică. *Cu mijloace deosebite, ajungem la țeluri deosebite, Despre tinerețe, Afecțiunile ne scot din fire...* Sugerează chiar cazuistica morală : *Dacă comandamentul unei cetăți asediate trebuie să iasă pentru a parlamenta.* Titlurile fac paranteze erudite : *Despre tînărul Cato, Considerații asupra lui Cicerone.* Păstrează și în cartea a treia caracterul lor de enunț al unei categorii foarte generale : *Despre vanitate, Despre fizionomie, Despre experiență.* Dar sub titlurile generale, gîndirea se desfășoară tot mai liber, trece de la comentariul umanist la autosondare și la generalitatea filozofică. Eseurile devin o „summa" a cunoașterii despre om, realizată prin cunoașterea unui om, a unei „vieți de rînd fără strălucire" (basse et sans lustre). „*Si le monde se plaint de ce que je parle trop de moi, je me plains de quoi il ne pense pas seulement à soi*" („Dacă lumea se plînge că prea vorbesc de mine, eu mă plîng că ea nu se gîndește la sine"). Oscilînd între stoicism și scepticism (Montaigne așezase la vedere, în camera lui de lucru, un citat din Pyron), *Eseurile* ne oferă o viziune ui-

mitor de îndrăzneață asupra omului. Ideea integralității omului aparține Renașterii. Montaigne, ca și Rabelais, e interesat de omul total, intelectual și afectiv, moral și trupesc. Își urmărește meandrele gîndirii și ne împărtășește liniștit detalii cu privire la digestie, la funcțiile lui naturale. Dar prin felul cum autoobservația comunică, cu mijloace stilistice fără termen de comparație în literatură, nete și suple, în același timp, o înțelegere a omului în necontenită mișcare, ca o „branloire pérenne" (o veșnică frămîntare), Montaigne anticipează asupra a ceea ce aveau să aducă peste două secole *Memoriile lui Saint-Simon*, și mai apoi proza zilelor noastre. Cartea lui Montaigne e și ea perenă. Nu-și epuizează sclipirile și e redescoperită periodic.

ESEURI

(ESSAIS)

CAP. VI (CARTEA A II-a)

DESPRE DEPRINDERE[1]

(a) Anevoie este ca judecata și învățătura, oricît am vrea noi să le dăm crezămînt, să fie de ajuns de tari ca să ne mîie pînă la faptă, dacă pe lîngă

[1] În limba franceză titlul este : *De l'exercitation*. — În acest capitol, Montaigne îl face pe cititor să reflecteze la faptul că îndeletnicirile, experiențele vieții ne deschid porțile cunoștinței și că omul nu are practica morții, că moare o singură dată și că nu face cale întoarsă spre a descrie ce a resimțit în momentul suprem. Montaigne caută să găsească unele deslușiri într-o experiență a sa proprie ; dar s-ar părea că ideea în legătură cu „expèrimentarea" morții o ia de la Seneca, *Epistole către Lucilius*, 30, unde este pe larg dezvoltată.

aceasta nu deprindem și nu dedăm sufletul nostru, din cele puse la încercare, pe calea unde vrem ca el să apuce ; altcum, cînd se va afla în fața întîmplărilor se va găsi, fără îndoială, ținut în loc. Iată de ce, printre filozofi, cei care au vrut să ajungă la vreo culme a desăvîrșirii, de teamă să nu fie găsiți nepricepuți și nou veniți în luptă, nu s-au mulțumit să aștepte deoparte și în tihnă asprimile soartei. Unii au părăsit bogățiile, ca să se deprindă cu sărăcia vroită ; alții au căutat truda și o viață strașnic de muncită, pe cît se poate, ca să fie tari împotriva răului și suferinței ; alții s-au lipsit de părțile trupești cele mai scumpe, ca vederea sau cele ființătoare seminției, de teamă că slujba lor, plăcută și îmbietoare, să nu le slăbească și să nu le moleșească tăria sufletului. Dar în a muri, care este treaba mai de seamă ce avem de împlinit, deprinderea nu ne poate întru nimic ajuta. Poți, prin obicei și iscusenie, să te întărești împotriva durerilor, a rușinii, a sărăciei și altor întîmplări ; cît despre moarte, n-o putem încerca decît o dată, toți sîntem ucenici cînd ajungem la ea.

Aflatu-s-au odinioară oameni într-atît de desăvîrșiți chibzuitori ai timpului, încît au încercat însăși moartea să o guste și să le fie înfruptare, și ei și-au încordat mintea ca să vadă ce înseamnă acea trecere, dar nu s-au mai întors ca să ne dea de știre :

nemo expergitus exstat,
Frigida quem semel est vitai pausa sequuta[1].

[1] Nimeni nu se trezește odată ce a gustat somnul rece al morții (lat.) (Lucrețiu, III, 942).

Canius Iulius, nobil roman, om cu virtute și tărie deosebite, fiind osîndit la moarte de acel ticălos Caligula [1], între alte multe dovezi pe care le-a dat despre tăria lui, cînd era în clipa să fie dat pradă călăului, răspunse unui filozof, prietenul său, care-l întrebă : „Ei bine, Canius, în ce stare este acum sufletul tău ? Ce face ? La ce te gîndești ?" — „Mă gîndeam să fiu gata și să pîndesc din răsputeri, ca să văd dacă în acea clipă a morții, atît de scurtă și fugară, eu pot dibui vreo clintire a sufletului și dacă-și va da seama întrucîtva de ieșirea sa și, de aflu oarece, să mă întorc mai apoi să dau, de voi putea, de știre prietenilor mei." Acela rămas-a filozof nu numai pînă la moarte, dar chiar în moarte însăși. Cîtă siguranță și ce mîndră tărie a vroi ca moartea lui să slujească drept învățătură și să aibă putința de a se gîndi la altele într-o atît de mare cumpănă !

(b) *Jus hoc animi morientis habebat* [2]

(a) Totuși, îmi pare că ar fi întrucîtva un fel de a ne obișnui cu ea și, oarecum, de a o încerca. Putem căpăta o știre, dacă nu întreagă și desăvîrșită, cel puțin care să nu fie fără de folos și care să ne poată întări și liniști. Dacă nu o putem atinge o putem apropia și cunoaște. Dacă nu putem pătrunde pînă în tăria ei, vom vedea măcar și vom umbla pe căile sale. Nu fără dreptate ni se arată că somnul seamănă cu moartea.

(c) Cît de ușor trecem din trezie în somn ! Cu ce puțină păsare pierdem cunoștința luminii și a ființei noastre !

---

[1] Seneca. *De tranquillitate animi*, XIV.

[2] În clipa morții avea încă o mare stăpînire de sine (lat.) (Lucan, VIII, 636).

Privitor la aceasta, ar putea să ne pară zadarnică și nefirească însușirea somnului, care ne lipsește de orice faptă și de orice simțămînt, dacă n-ar fi că prin el firea ne învață că ne-a făcut tot atît ca să murim, cît și ca să trăim și în viață fiind ne arată starea cea veșnică, pe care ne-a ursit-o pentru mai apoi, ca să ne învățăm cu ea și să ne scutească de teamă.

(a) Dar cei cărora leșinul le pierde simțurile, după a mea părere, au fost foarte aproape de adevăratul și firescul chip al morții : căci întrucît privește clipa și pasul de trecere, nu este de temut că aduc cu ele vreo cazně sau neplăcere, cu atît mai mult că, fără vreun răgaz, nu avem cum simți. Suferințele noastre au nevoie de timp, care este atît de scurt și de iuțit în moarte, încît trebuie să fie neapărat fără simțămînt. Împrejurările care ne apropie de ea sînt de temut, iar acestea pot cădea în știrea noastră.

Mai multe lucruri ne par mai grozave din închipuire decît sînt de fapt. Am petrecut o bună parte din anii mei în plină și înfloritoare sănătate : nu numai de tot sănătos, dar cu sănătate vînjoasă și aprinsă ; această stare zdravănă și vioaie făcea să privesc cu atîta groază bolile, încît atunci cînd mi-a fost dat să le încerc, aflat-am împunsăturile lor slabe și îngăduitoare, nepotrivite temerii mele.

(b) Iată ce încerc mai în toate zilele : dacă mă aflu într-o bună încăpere, în timpul unei nopți furtunoase, la adăpost cald, mă îngrijorez și plîng pe cei ce sînt afară, iar dacă eu însumi sînt afară, nici nu mă gîndesc că aș putea fi aiurea. Cînd nu-mi lipsea adăpost, gîndul singur îmi se părea nesuferit : am fost deprins să rămîn și o săptă-

mînă și o lună necăjit, tulburat și slăbit și am găsit că atunci cînd eram sănătos, plîngeam pe bolnav mult mai mult decît sînt eu de plîns cînd sînt bolnav și tăria spaimei mele mărea încă pe atît cît este cu adevărat boala în sine. Sper că mi se va întîmpla același lucru cu moartea și că nu face să mă pregătesc atît, chemînd cele multe ajutoare, cu care vreau eu s-o întîmpin. Totuși, noi nu putem să nu ne pregătim în vederea acelei săvîrșiri.

În timpul răscoalelor noastre — la a doua sau a treia (nu-mi amintesc bine cînd) — preumblîndu-mă într-o zi la depărtare de o leghe de locuința mea, așezată tocmai în focarul vîlvătăii războaielor lăuntrice din Franța, socotind că eram ferit atît de aproape și nu era nevoie să fiu mai bine apărat, luasem un cal sprinten, dar nu vînjos. La întoarcere, iscîndu-se pe neașteptate nevoia ca acel cal să fie pus la o treabă pentru care nu prea era deprins, unul din oamenii mei, încălecat pe un murg grozav de tare în gură, vioi de altfel și voinic, vrînd să facă pe viteazul și să ajungă înaintea celorlalți însoțitori, îl împinse întins în calea mea și se năpusti ca o namilă și ca trăsnetul, cu toată greutatea lui, peste omul mărunțel[1] și peste calul mititel, dîndu-ne și pe unul și pe altul peste cap, așa încît iată calul doborît, zăpăcit, la pămînt și eu cam la zece-doisprezece pași mai departe, ca mort, rostogolit, cu obrazul vînătaie și jupuit, fără mișcare și cunoștință, ca o buturugă, cu spada pe care o țineam în mînă la alți zece pași, cu cingătoarea în bucăți. Este singurul leșin pe care simțitu-l-am pînă acum. Cei care erau cu mine,

[1] În textul francez *sur le petit homme*. Se înțelege că omul mărunțel e însuși Montaigne.

după ce au încercat tot ce au putut ca să mă aducă în fire, crezîndu-mă mort, cu mare greutate mă ridicară în brațe ca să mă poarte spre casă, depărtare cam o jumătate de leghe franțuzească. Pe drum și după vreo două ceasuri, în care mă crezură dus, începui să mă mișc și să răsuflu; căci podidise atîta sînge în pîntec, încît avui nevoia firească să mi se trezească puterile ca să se ușureze. Mă sprijiniră în picioare să vărs un ciubăr plin de sînge în clocot și de mai multe ori în drum fusei de asemenea nevoit să vărs. Aceasta mă întoarse puțin la viață, dar cu puținul și atît de încet, că simțurile mele dintîi mă aflau mult mai aproape de moarte decît de viață;

(b) *Perchè, dubbiosa ancor del suo ritorno,*
Non, s'assicura attonita la mente.[1]

(a) Acea întoarcere în fire mi s-a întipărit puternic în suflet, arătîndu-mi fața morții și chipul stării sale firești, încît m-am împăcat întrucîtva. Cînd începui să mă dezmeticesc, aveam vederea atît de tulbure, atît de slabă și de stinsă, încît nu deosebeam decît lumina,

come quel ch'or apre, or chiude
Gli occhi, mezzo tra'l sonno e l'esser desto.[2]

Cît despre puterile sufletului, ele se întremau pe potriva celor trupești. Văzui că sînt însîngerat

[1] Fiindcă, nesigură încă de a se fi înturnat, mintea nu-și poate reveni din tulburarea ei (it.) (Torquato Tasso, *Gerusalemme liberata*, XII, 74).

[2] Ca cineva care ba deschide ochii, ba îi închide, fiind la jumătatea drumului între somn și veghe (it.) *(Idem*, VIII, 26).

peste tot, haina mea fiind pătată de atîta sînge vărsat. Cel dintîi gînd ce-mi veni fu că primisem o împroșcătură de flintă în cap; drept este că în același timp se trăgeau focuri în jurul nostru. Îmi părea că viața-mi nu mai ținea decît pe vîrful buzelor[1]; închideam ochii, părîndu-mi că mă ajută să împing în afară suflarea și mă mulțumea sfîrșeala, lăsîndu-mă dus. Era o închipuire care plutea deasupra sufletului meu, tot atît de firavă și slabă cum era totul, dar cu adevărat nu numai scutită de suferință, dar încă și împreunată acelei molcomiri ce simt cei care ațipesc.

Cred că în aceeași stare se află cei care se văd pierind de slăbiciune în sfîrșirea morții și cred că-i plîngem în zadar, socotind că sînt frămîntați de grele dureri sau că sufletul le este apăsat de gînduri chinuitoare. A fost totdeauna părerea mea, împotriva multora, însuși a lui Étienne de la Boétie, că acei pe care îi vedem în preajma morții pieriți și înmărmuriți, fie istoviți de lungi suferințe, fie loviți de dambla sau de epilepsie,

(b) *vi morbi saepe coactus*
Ante oculos aliquis nostros, ut fulminis ictu,
Concidit, et spumas agit; igemit, et fremit artus;
Desipit, extentat nervos, torquetur, anhelat,
Inconstanter et in jactando membra fatigat[2],

(a) sau răniți la cap, și îi auzim icnind și suspinînd adînc, cu toate că nu putem lămuri vreun

[1] Imaginea a fost respectată de traducător: Montaigne o găsește la Seneca, *Epistole către Lucilius*, 30.

[2] Cuprins de boală, adesea un nenorocit cade în fața noastră ca lovit de trăsnet; spumegă, geme, iar brațele și picioarele îi tremură; e scos din fire, se înțepenește, abia mai răsuflă și își vlăguiește puterile în mișcări fără rost (lat.) (Lucrețiu, III, 485).

semn după care să pară că mai au vreo cunoștință, și vedem că fac unele mișcări trupești, eu spun că totdeauna am gîndit că sufletul și trupul le era potopit și adormit:

(b) *Vivit, et est vitae nescius ipse suae*[1]

(a) Și nu puteam crede că o atît de mare copleșire a mădularelor și o astfel de toropeală a simțurilor mai pot păstra sufletul în sine cu putere de trezie; așadar, ei nu mai au cuget care să-i muncească și să-i facă a judeca pătimirea stării lor și, ca urmare, nu sînt atît de plîns.

(b) Nu-mi închipui stare mai înspăimîntătoare și de nesuferit, decît să-ți fie sufletul viu și necăjit, fără putință să o arate; cum aș spune de unii care sînt duși la cazne după ce li s-a tăiat limba, cu toate că moartea cea mai tăcută îmi pare cea care e mai cuvenită, dacă e însoțită de o înfățișare hotărîtă și semeață; cum aș spune și despre acei nenorociți — căzuți în mîinile nevrednicilor călăi — ostași din vremea noastră, care sînt chinuiți atît de cumplit, ca să fie siliți a se răscumpăra atît de scump, încît nu au putință de plată și sînt trimiși în această stare la loc unde nu pot da de veste și arăta nevoile și pătimirea lor.

(a) Poeții au închipuit zei binevoitori care dezrobesc pe acei ce sînt astfel tîrîți într-o moarte zăcută,

hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo[2].

[1] Trăiește și nu are cunoștință că viața nu l-a părăsit (lat.) (Ovidiu, *Tristele*, I, 3, 12).

[2] Ca urmare a poruncilor ce am primit, iau în mîna mea acest [fir de păr] închinat zeului infernului și te eliberez de trupul tău (lat.) (Vergiliu, *Eneida*, IV, 702).

Iar cuvintele și răspunsurile scurte și fără șir care li se smulg uneori pe urma glasurilor care le izbesc urechile și ajung pînă la ei, sau mișcările care par că au vreo legătură cu întrebările ce li se pun nu sînt dovezi că ei mai trăiesc, cel puțin că trăiesc pe de-a întregul. Așa ni se întîmplă în clipa cînd ne prinde somnul înainte să ne fure de tot, că simțim ca într-un vis ce se face în jurul nostru și urmărim, fără a le lămuri și tulbura, vocile ca și cînd ar ajunge numai la margine de suflet ; apucăm a răspunde la cele de pe urmă cuvinte, dar mai mult la întîmplare decît cu înțeles.

Iar acum, deoarece cu fapta încercat-am, nu mă mai îndoiesc că drept am judecat pînă în această clipă. Căci mai întîi, fiind fără simțire, mă străduiam să-mi desprind haina, rupînd-o cu unghiile (îmi lipseau zalele), și știu că nu-mi închipuiam că sînt rănit, întrucît avem în noi mai multe mișcări care nu pornesc din judecata noastră,

(b) *Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant*[1]:

(a) cei care cad întind brațele în cădere din îndemn firesc, așa încît mădularele noastre se stîrnesc (b) și slujesc între ele fără să atîrne de judecata noastră.

Falciferos memorant currus absindere membra...
Ut tremere in terra videatur ab artubus id quod
Decidit abscissum ; quum mens tamen atque hominis vis,
Mobilitate mali, non quit sentire dolorem.[2]

---

[1] Pe jumătate moarte, degetele se mișcă și apucă din nou fierul (lat.) (Vergiliu, *Eneida*, X, 396).

[2] Carele înarmate cu coase, zice-se, taie mîni și picioare atît de repede, încît părți din trup se pot vedea mișcîndu-se pe jos mai înainte ca durerea să fi ajuns la inimă (lat.) (Lucrețiu, III, 642).

(a) Îmi era inima apăsată de sîngele închegat, mîinile se purtau de la sine, cum se întîmplă că ne scărpinăm fără să vrem. Multe animale și înșiși oameni, după moarte, sînt văzuți că strîng și își mișcă mușchii zgîrcindu-se. Fiecare știe din al său pățit că unele părți se mișcă și se îndreaptă adesea, fără vrerea noastră, iar aceste frămîntări care nu sînt decît pe deasupra nu pot fi numite ale noastre ; ca să fie ale noastre, omul trebuie să fie pătruns în întregime de ele ; nici durerile pe care mîna sau piciorul le simt în somn nu sînt ale noastre.

Cînd mă apropiam de casă, unde vîlva căzăturii mele ajunsese, ai mei se zoreau încă să-mi vie în întîmpinare cu obișnuita larmă a acestor trebi ; nu numai că le-am răspuns cîteva cuvinte, dar ei spun că m-am apucat a porunci să se aducă un cal soției mele, pe care o vedeam împotmolindu-se și căznită pe drumul deluros și anevoios. Ar părea că această vedere ar fi trebuit să pornească dintr-un suflet treaz ; cu toate acestea nu era nicidecum treaz, erau gînduri fugare și în nori, stîrnite de simțul ochilor și al urechilor ; nu veneau de la mine, căci nici nu știam de unde soseam, unde mă duceam, nici nu puteam să cîntăresc și să iau în seamă întrebările lor ; erau urmări ușoare, iscate de simțuri înseși, ca din puterea unor obișnuințe ; ce venea de la suflet era ca în vis, abia atins și ca stropit de întîmpinarea slabă a simțurilor ; nu eram necăjit nici pentru mine, nici pentru altul ; era o moleșeală și o slăbiciune nespusă și fără nici o durere. Mi-am văzut casa fără să o recunosc. După ce m-am culcat, am simțit o nespusă dulceață în acea odihnă, căci fusesem rău

zguduit de bieții oameni, care-și dăduseră osteneala să mă ducă pe brațe pe un drum atît de lung și prost; de oboseală, ei trebuiră să se schimbe de două sau trei ori unul după altul. Mi s-au adus tot felul de leacuri, din care n-am primit nici unul, fiind sigur că am fost lovit de moarte la cap. Spun drept că ar fi fost o moarte cît se poate de fericită: căci slăbiciunea minții mele mă ferea de judecată, iară cea trupească — de simțire; mă lăsam dus atît de blînd și atît de molatic și tihnit, încît nu știu vreo simțire mai plăcută decît aceea. Cînd m-am întors la viață și s-au întors puterile,

(b) *Ut tandem sensus convaluere mei*[1],

(a) cam două sau trei ceasuri mai pe urmă, am simțit deodată durerile, trupul izbit și zdrobit de căzătură și mi-a fost atît de rău, două sau trei nopți pe urmă, încît încă o dată am gîndit că mor, dar de o moarte mai crudă; simt încă zguduirea acelei lovituri. Nu vreau să uit însă că lucrul pe care mi l-am amintit mai pe urmă, cînd mi-am venit în fire, a fost însăși întîmplarea. Am pus să mi se povestească de mai multe ori unde mă duceam, de unde veneam, cînd fost-a, ca să mi-o pot iară închipui; iar felul cum am căzut fusese tăinuit în folosul aceluia care-l pricinuise, însăilîndu-mi-se alte pricini. Multă vreme după aceea, abia a doua zi, cînd aducerea minte își făcu drum și îmi dădui seama de clipa în care văzusem calul năpustindu-se peste mine (căci îl văzusem venind din urmă și mă știusem pierdut, dar gîndul a fost atît de fulgerător, încît teama nici nu avu cum

[1] Cînd în sfîrșit simțurile mi-au revenit cu mai multă tărie (lat.) (Ovidiu, *Tristele*, III, 3, 14).

să se strecoare), îmi păru că era o tresărire care-mi zgudui sufletul și că mă întorc de pe ceea lume.

Această povestire a unei întîmplări atît de neînsemnate nu ar avea rost dacă nu aș fi tras o învățătură din ea: căci cu adevărat, pentru a te obișnui cu moartea, eu aflu că nu e altă cale decît să stai alături de ea, cum spune Pliniu: fiecare este pentru sine o foarte bună pilduire, dacă știe să se pîndească de aproape. Aici nu este doctrina mea, este ce am încercat eu, nu este învățătură de la altul, este a mea[1].

(c) Să nu mi se ia totuși în nume de rău că o împărtășesc. Cît îmi slujește, întîmplător, poate, de asemenea, sluji și altuia. De altfel, nu stric nimic, nu părăduiesc decît din al meu. Iar dacă fac pe nebunul, este în paguba mea, fără a aduce ponos nimănui. Căci este nebunie care piere în mine fără a lăsa urmă. Nu avem știre decît de doi sau trei din vechime care să fi bătut același drum și nici nu putem spune dacă a fost în același fel, cunoscîndu-le numai numele. Nimeni de atunci nu a mai mers pe urmele lor. Este o ispravă mai spinoasă decît pare, s-o apuci razna după

[1] Întîmplarea din viața sa pe care ne-o povestește Montaigne are pentru noi un sens clar: filozoful a primit, fiind călare, o izbitură puternică, și a fost trîntit la pămînt cu cal cu tot; izbitura a provocat o hemoragie internă și a prilejuit o stare de leșin din care filozoful nu și-a revenit decît încetul cu încetul și în cursul căreia a fost complet inconștient. O atare experiență nu are nimic comun cu experiența morții și cu o înviere. Ea ne lasă numai să bănuim, ca multe întîmplări similare, că moartea e precedată în mod curent de o stare de leșin mai mult sau mai puțin prelungită, în care fază omul nu mai are cunoștință de cele ce se petrec.

cele ce-ți trec prin minte ; să pătrunzi în adîncurile întunecate ale cutelor din fundacurile ei ; să alegi și să prinzi atît de mărunte șoapte ale frămîntărilor sale. Este o strădanie nouă și neobișnuită, care ne scoate din trebile îndeobște ale lumii, bineînțeles, din cele mai bune de povățuit. Sînt mai mulți ani de cînd nu mă mai am decît pe mine în cătarea gîndurilor mele și nu iau în seamă și nu cercetez decît însumi ; iar cînd cercetez altceva, este că dindată să-l aștern pe mine, mai bine zis, în mine. Și nu cred că greșesc dacă, așa cum se face cu celelalte învățături, fără asemuire mai nefolositoare, împărtășesc altuia ce am învățat în acestea, cu toate că nu sînt mulțumit de cum am înaintat în aflarea lor. Nu-i altă înfățișare mai anevoioasă decît înfățișarea sinei sale, nici, fără îndoială, mai folositoare [1]. Încă trebuie să te piepteni, să te ticluiești și să te dichisești ca să ieși pe ocol ; în așa fel, că eu mă gătesc neîncetat, căci mă înfățișez neîncetat. Datina făcut-a ca vorbirea de sine să fie cu ponos și stăvilită cu tot dinadinsul, de urîtul lăudăroșeniei, care totdeauna pare că ține de mărturiile insului însuși.

În loc să sufli nasul copilului, înseamnă să i-l rupi.

In vitium ducit culpae fuga [2].

Eu găsesc mai mult rău decît bine în acest leac. Dar dacă în adevăr ar fi neapărat înfumurare a vorbi lumii despre sine, eu, ca să mă țin cu totul de plănuirea mea, nu trebuie să înlătur un fapt

[1] *Il n'est description pareille en difficulté à la description de soy-mesmes, ny certes en utilité.*

[2] Teama că am putea greși ne afundă în viciu (lat.) (Horațiu, *Arta poetică*, V, 31).

care dă în vileag această bolnăvicioasă însușire, deoarece este în mine, și nu trebuie să ascund acest nărav, pe care nu numai că-l am în deprindere, dar îmi este și îndeletnicirea. Totuși, ca să spun ce cred, este greșită datina să ocărăști vinul pentru că unii se îmbată [1]. Nu se poate trece măsura decît în lucrurile bune. Și eu cred că această rînduială nu privește decît slăbiciunea celor de jos. Sînt hățuri pentru juncani cu care nici sfinții ridicați în slavă, nici filozofii, nici teologii nu se pot priponi. Nici eu nu o fac, cu toate că nu sînt nici una, nici alta. Dacă ei nu scriu anume despre aceasta, totuși, cînd împrejurarea îi mînă, nu se dau în lături să o spună fățiș. Despre ce oare vorbește mai pe larg Socrate, dacă nu despre sine ? Către ce îndrumează el cît mai adesea vorba ucenicilor săi, dacă nu despre ei înșiși, nicidecum despre știința cărții lor, ci despre ființa și zbaterea sufletului lor ? Noi ne destăinuim cu evlavie lui Dumnezeu și duhovnicului, cum fac și vecinii noștri, care o fac în fața tuturor. Mi se răspunde însă că noi nu destăinuim decît vinovățiile. Așadar spunem totul : căci însăși virtutea noastră este vinovată și supusă pocăinței. Meșteșugul și arta mea sînt a trăi. Cine nu-mi îngăduie să vorbesc despre aceasta după simțul, experiența și folosința mea [2], să poruncească arhitectului să vorbească de clădiri nu cum vede el, ci cum vede vecinul său,

[1] După Plutarh, *Despre virtutea morală*, Licurk a interzis cultura viței de vie văzînd că unii se îmbată. — În lumea modernă, prohibirea băuturilor alcoolice, încercată un timp în S.U.A. în credința și că va îndrepta moravurile, a dus la comerțul clandestin al spirtoaselor pe scară uriașă și, în consecință, la o creștere a corupției organelor de stat.

[2] Rareori Montagine se va dezvălui cititorului cu mai multă franchețä decît în acest sfîrșit de capitol.

pe seama științei altuia, nu pe seama științei sale. Dacă este fălire să arăți ce este vrednic în tine, de ce nu laudă Cicero darul vorbirii lui Hortensiu, și Hortensiu pe cel al lui Cicero ? S-ar putea să mi se ceară să-mi vădesc priceperea prin lucruri și fapte, nu numai prin cuvinte. Eu zugrăvesc mai ales gîndurile mele, fumuri fără înfiripare, care nu se pot întruchipa în fapte [1] ; abia că le pot așterne într-o suflare a graiului. Oameni dintre cei mai înțelepți și cucernici au trăit depărtîndu-se de făptuire. Faptele ar spune mai mult de ursită decît de mine. Ele aduc mărturie de cum au izbutit ele, nu eu : numai părelnic și îndoielnic. Sînt mostre de arătat cu bucata. Eu mă arăt întreg, un *skeletos* pe care se vede cum sînt prinse vinele, carnea, legăturile, fiecare la locul lor. Urmările tusei ar arăta numai o parte ; acele ale pălirii sau ale bătăilor inimii, o altă parte, încă nelămurit. Eu nu dau la iveală faptele mele singuratice, ci pe mine însumi, din încolțirea mea. Cred că trebuie să fii cu luare-aminte cînd te judeci pe tine însuți și, totodată, să ai cugetul curat ca să te aduci mărturie, fie în bine, fie în rău, fie oricum. Dacă mi-ar părea că sînt bun și înțelept, sau cît pe-aci, aș striga-o în gura mare. A mărturisi mai puțin despre tine decît este înseamnă prostie, nu smerenie. A se prețui mai puțin este ticăloșie și nimicnicie, după Aristotel [2]. Nici o virtute nu este ajutată de fățărnicie : iar adevărul nu-i niciodată prilej de greșeală. A spune despre sine mai mult decît

[1] *Je peins principalement mes cogitations, subject informe, qui ne peut tomber en production ouvragiere.* Această declarație revine de mai multe ori sub pana moralistului francez în diferite variante, unele celebre.

[2] Aristotel, *Etica nicomaheană*, IV. 7.

este nu înseamnă totdeauna îngîmfare, ci mai adesea prostie. A te mulțumi peste măsură cu ceea ești, a te îndrăgi peste fire, este — după părerea mea — sîmburile acestui vițiu. Cel mai bun leac este să te împotrivești acelora ce o poruncesc ; ei, neîngăduind să se vorbească de sine, nu îngăduie, prin urmare, nici să te gîndești la tine. Trufia zace în gînd ; limba nu poate să aibă decît o foarte mică parte de vină. Să-ți treci vremea cu tine li se pare că este a te iubi tu însuți ; să te cercetezi și să te iei în seamă ar fi, așadar, a te îndrăgi prea mult. Fie ! Dar nerînduiala naște numai la cei care nu se pipăie decît pe deasupra, care au grijă numai de ei și de trebile lor, care numesc visare nesăbuită a sta de vorbă cu sine, iar a-ți nutri sufletul și a-ți căli firea, castele în Spania ; socotindu-se pe ei înșiși lucru de nimic și străin lor înșile.

Dacă oarecine se îmbată de știința sa privind de sus, să întoarcă ochii în sus, spre veacurile trecute ; el va pleca coarnele, descoperind atîtea mii de duhuri care-l calcă în picioare. Dacă-și făurește vreun chip măgulitor despre vitejia sa, să-și aducă aminte de viețile celor doi Scipio, a lui Epaminonda, de atîtea armate, de atîtea popoare care-l lasă atît de departe în urma lor. Nici o însușire anume nu va semeți pe acela care, din cînd în cînd, va face sumarul atîtor alte neîmplinite și slabe însușiri care sînt într-însul, iar la capăt minciuna omenească. Fiindcă Socrate singur

dispreţui, el fu socotit singur vrednic a purta numele de „înţelept". Cine se va cunoaşte în aşa fel, să nu şovăiască a se face cunoscut pe limba sa.

Traducere de MARIELLA SEULESCU
Note de DAN BĂDĂRĂU

(1614—1679)

Critica şi istoria literară din zilele noastre se reîntorc frecvent la *Memoriile* lui Jean-François Paul de Gondi, cardinal de Retz. (E citabil, mai ales, pătrunzătorul studiu al lui Gaëtan Picon.) Interesul acesta progresiv şi comparaţia frecventă cu Saint-Simon, comparaţie care nu poate omite diferenţa de proporţii artistice, arată calitatea modernă a acestor memorii, contemporane cu cele ale englezului Pepys şi totuşi atît de deosebite ca factură.

Retz a fost o figură importantă în mişcarea Frondelor, ultima încercare a nobilimii franceze de a se elibera de puterea centralizatoare a monarhiei, mai înainte de a se strînge supusă în jurul curţii lui Ludovic al XIV-lea. Retz nu a avut rolul dominant pe care-l descrie în *Memorii*. Comentatorii stăruie asupra exagerărilor şi asupra tendinţei memorialistului de a-şi atribui o anvergură negativă, de a se înfăţişa mai cinic, mai diabolic decît a fost. Dar existenţa lui Retz se concentrează în jurul Frondelor. După o tinereţe cu dueluri răsunătoare şi cu aventuri galante, deşi nu lipsită de preocupări politice şi istorice — a scris o istorie a conjuraţiei lui Fiesco care l-a făcut pe Richelieu să-l socotească drept o „minte primejdioasă" — Retz s-a aruncat din plin în vîltoarea rebeliunii aristocratice. Eşecul Frondelor a atras asupra lui exilul şi dizgraţia regală. A obţinut cu greutate permi-

siunea de a se întoarce în Franța, fără a potoli cu totul severitatea lui Ludovic al XIV-lea. Departe de curte, și-a scris memoriile care au apărut prima oară postum, în 1717.

Memoriile narează viața lui Retz pînă în 1666 și se opresc mai mult asupra perioadei răscoalelor. În opoziție cu însemnările spontane, pe care în aceiași ani le așternea la Londra Samuel Pepys, memoriile lui Retz sînt — cu toate neglijențele stilistice ale unui mare senior — literatură strălucitoare, excelînd în portrete construite sintetic, cu cinism subliniat. Printr-o curioasă revenire a comparației lumii cu teatrul, vorbește de „scenă" și de „spectacol", subliniază în momentele de mare tensiune aspectele de farsă. Astfel e descrierea mereu citată a consfătuirii din apartamentul Annei de Austria, atunci cînd Regența a încercat să-l cîștige pe Retz de partea curții. Puterea de observație morală și vioiciunea intelectuală împiedică aceste pagini să cadă în artificiu. Iar arta portretistului e excepțională, prevestindu-l pe Saint-Simon prin capacitatea de a surprinde unitar diversitatea unui caracter și contrastul dintre comportarea studiată și adevărul interior.

MEMORII
(*MÉMOIRES*)

PARTEA ÎNTÎI

II. PRIMELE CONJURAȚII : RETZ ȘI RICHELIEU [1]

De îndată ce am luat hotărîrea să mă pun pe învățătură, am luat-o și pe aceea de a mă ocupa din nou de rătăcirile domnului cardinal de Richelieu ; și, deși chiar cei apropiați mie s-au împo-

[1] Anii 1633 și următorii (n. ed. fr.).

trivit hotărîrii, fiind de părere că această materie nu e bună decît pentru pedanți, m-am ținut de planul făcut : am îmbrățișat cariera și mi-am început-o cu succes. De atunci, mi-a fost întesată cu toate persoanele de vază ale profesiunii. Dar întrucît am fost cel dintîi de la cardinalul de Richelieu încoace, gîndul meu i-a plăcut ; și acest lucru, adăugat vorbelor bune pe care domnul Mare-maestru [1] mi le punea zilnic pe lîngă el, l-a făcut să vorbească de bine despre mine în două sau trei rînduri, să-și exprime o îndatoritoare mirare că nu i-am făcut niciodată curte, și chiar să poruncească domnului de Lingendes [2], care a ajuns mai tîrziu episcop de Mâcon, să mă duc la el.

Iată izvorul primei mele dizgrații ; căci în loc să răspund avansurilor lui și stăruințelor depuse de domnul Mare-maestru ca să mă silească să mă duc, le-am plătit pe toate cu niște scuze foarte răutăcioase. Am făcut pe bolnavul, am spus că plec la țară ; în sfîrșit, am făcut destule ca să las să se vadă că nu vreau să mă atașez de domnul cardinal de Richelieu, care era un om foarte mare, dar care avea în cel mai înalt grad slăbiciunea de a nu disprețui lucrurile mărunte. A dovedit aceasta în ceea ce mă privește ; căci istoria *Conjurației lui Gian-Luigi Fiesco,* pe care o scrisesem la optsprezece ani, a scăpat, în epoca aceea, din mîinile lui Lauzières [3], căruia i-o încredințasem numai s-o citească, și fiind dusă domnului cardinal de Ri-

[1] Șeful casei regale.
[2] *Jean de Lingendes* (1595—1665), predicator francez, intim al lui Richelieu.
[3] *Pierre-Yvon de la Leu,* senior de *Lauzières* sau de *Lozières* (1611—1655), consilier al Parlamentului, prieten cu Retz.

chelieu de către Boisrobert [1], cardinalul a spus în gura mare, în prezența mareșalului D'Estrées [2] și a lui Senneterre [3] :

— Iată o minte primejdioasă.

Cel de-al doilea i-a spus aceasta, în aceeași seară, tatălui meu, și a fost ca și cum mi-ar fi spus-o chiar mie.

Am continuat, îndemnat de propria mea conștiință, să am purtarea pe care nu mi-o impusesem pînă atunci decît îndemnat de ura personală a doamnei de Guémené [4] împotriva domnului cardinal.

Succesul pe care l-am avut în susținerea Actelor [5] la Sorbona mi-a stîrnit gustul pentru acest gen de reputație. Am vrut s-o împing mai departe și mi-am închipuit că aș putea izbuti în domeniul predicilor. Am fost sfătuit să încep cu mînăstiri mici, unde m-aș obișnui încetul cu încetul. Am făcut tocmai contrariul. Am predicat de Înălțarea Domnului, de Rusalii, de Intrarea în Biserică, la micile carmelite, în prezența reginei și a întregii curții, și această îndrăzneală mi-a atras un al doilea elogiu al domnului cardinal de Richelieu. Pentrucă, atunci cînd i s-a spus că am predicat bine, a răspuns :

[1] *François Le Metel*, senior *de Boisrobert* (1592—1662), poet francez, confident al lui Richelieu și unul din membrii fondatori ai Academiei Franceze.

[2] *François-Annibal*, marchiz *de Coeuvres*, *duce d'Estrées* (1573—1670), mareșal al Franței.

[3] *Henri de Senneterre*, marchiz *de la Ferté-Nabert* (1574?—1662), om de stat francez.

[4] *Anne de Rohan*; la 50 ani era încă „o persoană frumoasă", zice Tallement des Réaux, „una din cele mai frumoase persoane din lume", zice doamna de Motteville (n. ed. fr.).

[5] Dispute pe teme date, între candidații la titlurile academice.

— Nu trebuie judecate lucrurile în funcție de eveniment. Este un om îndrăzneț.

Eram, după cum vedeți, destul de ocupat pentru un om de douăzeci și doi de ani...

Domnul conte [1], care începuse să resimtă o foarte mare prietenie pentru mine și de serviciul și persoana căruia mă atașasem foarte strîns, a plecat din Paris, noaptea, ca să se piardă în Sedan, de frică să nu fie arestat. A trimis după mine pe la zece seara. Mi-a spus ce are de gînd. L-am implorat stăruitor să-mi îngăduie cinstea de a-l însoți. Mi-a interzis categoric, dar mi l-a încredințat pe Van-Broc, un lăutar flamand, omul căruia i se împărtășea mai mult ca oricui pe lume. Mi-a spus că mi-l dă în pază, să-l ascund la mine și să nu-l las să iasă decît noaptea. Am îndeplinit cît se poate de bine, în ceea ce mă privește, tot ceea ce mi se poruncise ; căci l-am pus pe Van-Broc într-o polată, unde ar fi trebuit să fii motan ca să-l găsești El, însă, n-a lucrat la fel de bine, căci a fost descoperit de portarul casei Soissons, cel puțin așa am bănuit ; și m-am mirat foarte că într-o dimineață, la ora șase, mi-am văzut camera plină de oameni înarmați, care m-au trezit spărgînd ușa. Domnul „prévôt de l'Isle" a înaintat și m-a întrebat înjurînd :

— Unde e Van-Broc ?

— La Sedan, cred, i-am răspuns.

A înjurat și mai vîrtos și a căutat în saltelele tuturor paturilor. I-a amenințat pe toți oamenii mei că-i va interoga. Niciunul dintre ei, cu excep-

[1] Lacună în manuscris : Retz povestea cum, din pricina legăturilor sale de dragoste cu doamna de Guémené, a ajuns în opoziție. Contele despre care este vorba aici este faimosul conte de Soissons, prinț de sînge, eternul conspirator împotriva lui Richelieu (n. ed. fr.).

ția unuia singur, nu i-ar fi putut da informații : nu băgaseră de seamă polata, care într-adevăr era de nerecunoscut și au ieșit foarte nemulțumiți. Vă asigur că o notă de acest fel putea să-mi atragă, în ceea ce privește curtea, un nou bucluc. Iată alta.

Licența Sorbonei mi-a expirat ; s-a pus problema să se anunțe locurile, adică să se declare în public, în numele întregului corp, cine au fost cei mai buni în actele lor ; această declarație se face cu mari ceremonii. Am avut trufia să pretind primul loc și am fost convins că nu-l pot ceda abatelui de la Mothe-Houdancourt, care e în prezent arhiepiscop de Auch și asupra căruia este adevărat că am avut cîteva avantaje în dispute.

Domnul cardinal de Richelieu, care îi făcea acestui abate cinstea de a-l recunoaște ca rudă, l-a trimis la Sorbona pe marele prior de La Porte, unchiul lui, ca să-l recomande. M-am purtat, cu acest prilej, mai bine decît se potrivea cu vîrsta mea : căci de îndată ce am aflat, m-am dus la domnul de Raconis, episcop de Lavaur, ca să-l rog să-i spună domnului cardinal că, întrucît sînt conștient de respectul ce-i datorez, am renunțat la pretenția mea de îndată ce am aflat că ia el parte. Domnul de Lavaur a venit la mine chiar a doua zi de dimineață ca să-mi spună că domnul cardinal nu pretinde cîtuși de puțin ca domnului abate de La Mothe să i se dea în mod obligatoriu locul pentru că i l-am cedat eu, ci pentru că îl merită el, așa încît nu i se putea refuza. Răspunsul acesta m-a înfuriat ; eu n-am răspuns decît printr-un zîmbet și o adîncă plecăciune. Nu m-am lăsat și am luat primul loc cu optzeci și patru de voturi. Domnul cardinal s-a mîniat copilărește ; i-a amenințat pe deputații Sorbonei că are să

radă de la pămînt tot ceea ce începuse să zidească acolo și mi-a făcut elogiul, iarăși, cu o acreală de necrezut.

Toată familia mea s-a îngrozit. Tata și mătușămea De-Maignelais, care se vedeau, Sorbona și Van-Broc, domnul conte, fratele meu, care plecase în aceeași noapte, doamna de Guémené, căreia observau că-i sînt foarte atașat, doreau fierbinte să mă îndepărteze și să mă trimită în Italia.

Așa încît am rămas la Veneția pînă la mijlocul lui august și n-a depins decît de mine ca să fiu asasinat acolo. Mă amuzam spunîndu-i lucruri galante signorei Vandrameina, o nobilă venețiană, care era una din cele mai frumoase femei din lume. Președintele Maillé, ambasadorul regelui, care cunoștea primejdiile legate, în țara aceea, de astfel de aventuri, mi-a poruncit să plec. Am făcut ocolul Lombardiei și m-am dus la Roma pe la sfîrșitul lui septembrie. Domnul mareșal d'Estrées era ambasador acolo. Mi-a dat, cu privire la felul de viață ce trebuia să duc, o serie de lecții care m-au convins ; și, cu toate că n-aveam deloc de gînd să mă dedic preoției, m-am hotărît să-mi fac, cu orice preț, o reputație la o curte ecleziastică, unde să fiu văzut in sutană.

Mi-am pus foarte bine în aplicare hotărîrea ; n-am lăsat să se vadă nici cea mai mică umbră de destrăbălare sau de galanterie : am fost cum nu se poate mai modest în îmbrăcăminte ; și această modestie, care apărea în toată persoana mea, era subliniată de o cheltuială foarte mare, de livrele frumoase, de un echipaj foarte sprinten și de o suită de șapte sau opt gentilomi, printre care patru cavaleri de Malta. Am susținut dispute în Șco-

lile de Înțelepciune[1], care nu sînt nici pe departe atît de savante ca cele de la Sorbona ; iar norocul a contribuit iarăși ca să mă evidențieze.

Prințul de Schoenberg, ambasador de obediența Imperiului, mi-a trimis vorbă, într-o zi cînd jucam mingea la termele împăratului Antoninus, să plec de acolo, iar eu i-am trimis răspuns că nu există lucru pe lume pe care să i-l fi refuzat Excelenței-sale dacă mi l-ar fi cerut în mod curtenitor, dar pentru că este un ordin, sînt silit să-i spun că nu primesc ordine de la nici un ambasador, decît de la cel al regelui și stăpînului meu. Întrucît a stăruit și mi-a trimis vorbă, pentru a doua oară, prin decanul lacheilor săi, să ies din joc, am trecut în defensivă ; iar nemții, mai mult din dispreț, după părerea mea, față de numărul mic de oameni pe care îi aveam cu mine, decît din alt considerent, n-au mers mai departe. Această lovitură dată de către un abate foarte modest unui ambasador care umbla întotdeauna cu o sută de muschetari călări a făcut mare vîlvă la Roma ; atît de mare încît Roze[2], pe care îl vedeți secretar al cabinetului și care lua parte în ziua aceea la jocul cu mingea, a spus că răposatul cardinal Mazarin a fost, începînd din acea zi, foarte impresionat și că i-a vorbit de atunci despre treaba aceasta de mai multe ori...[3]

Sănătatea domnului cardinal de Richelieu începea să slăbească și, ca urmare, să îngăduie unele

[1] *Școala de Înțelepciune*, ținută la Roma de către dominicani, era un fel de universitate, care conferea grade în teologie, rivalizînd cu *Colegiul Roman*, ținut de către iezuiți. Pluralul folosit de autor înseamnă : ședințele de dispute ale Școlii de Înțelepciune.

[2] Secretarul lui Mazarin, apoi al lui Ludovic al XIV-lea ; membru al Academiei franceze (n. ed. fr.).

[3] O nouă lacună în manuscris (n. ed. fr.).

perspective cu privire la arhiepiscopatul de Paris. Domnul conte, care își dăduse o oarecare spoială de cucernicie în refugiul său de la Sedan și care avea scrupule că posedă, sub numele de *Custodi nos*[1], peste o sută de mii de livre rentă în beneficii, îi scrisese tatălui meu că de îndată ce va fi în măsură să obțină la curte primirea demisiei sale în favoarea mea, le va pune în mîinile mele. Toate aceste considerații, alăturate, nu m-au făcut să renunț cu totul la hotărîrea de a părăsi sutana, dar au suspendat-o. Au făcut mai mult : m-au făcut s-o iau pe aceea de a nu o părăsi decît în condiții bune și prin cîteva fapte mari ; și întrucît nu le vedeam apropiate, nici sigure, m-am hotărît să mă fac remarcat în meseria mea în toate chipurile. Am început printr-o izolare foarte susținută ; studiam aproape toată ziua, nu vedeam decît foarte puțină lume, și nu mai aveam aproape nici un fel de relații cu nici o femeie, afară de doamna de Guéméné...

PARTEA A DOUA

VII. BARICADELE[2]

A doua zi, după sărbătoare[3], adică la 26 august 1648, regele s-a dus la Te Deum. Toate străzile, de

[1] Termen de jurisprudență canonică, desemnînd un om de paie, care nu are decît titlul unui beneficiu și lasă adevăratului posesor uzufructul, așteptînd să i-l restituie cu totul (n. ed. fr.).

[2] Pentru a pune capăt tulburărilor parlamentare, Mazarin va încerca să organizeze răpirea lui Broussel și a lui Blancménil, ceea ce va provoca o răzmeriță ; Retz, care țese fără încetare intrigi, își va juca rolul (n. ed. fr.). — Ziua următoare celei relatate aici, adică 27 august 1648, cînd s-au ridicat baricade la Paris, a rămas în istorie sub denumirea de „ziua baricadelor" și a fost începutul Frondei.

[3] Sfîntul Ludovic (n. ed. fr.).

la Palais-Royal pînă la Notre-Dame erau străjuite, conform obiceiului, cu soldaţi din regimentul de gardă. De îndată ce regele s-a înapoiat la Palais-Royal, s-au format din toţi aceşti soldaţi trei batalioane, care au rămas pe Pont-Neuf şi în Place Dauphine. Comminges, locotenent al gărzii reginei, l-a răpit într-o trăsură închisă pe domnul Broussel, consilier al Camerei Mari şi l-a dus la Saint-Germain. Blancménil, preşedinte la Anchete, a fost arestat în acelaşi timp la el acasă şi dus în pădurea de la Vincennes. Vă veţi mira de alegerea acestuia din urmă ; iar dacă l-aţi cunoscut pe domnul Broussel, nu veţi fi mai puţin surprinsă [1] de a lui. Am să vă explic acest amănunt la timpul şi la locul potrivit ; dar n-am cuvinte ca să vă spun uluirea stîrnită la Paris în primul sfert de oră după răpirea lui Broussel şi mişcarea începută în al doilea. Tristeţea, sau mai degrabă mîhnirea, i-a cuprins pînă şi pe copii ; oamenii se uitau unii la alţii şi nu-şi spuneau nimic.

Poporul a izbucnit deodată : s-a emoţionat, a alergat, a ţipat, a închis prăvăliile. Am fost prevenit de ceea ce se petrece şi, cu toate că nu eram nepăsător faţă de felul în care fusesem tras pe sfoară în ajun la Palais-Royal, unde fusesem chiar rugat să-i înştiinţez pe prietenii mei din Parlament că bătălia de la Lens nu pricinuise acolo decît manifestări de cumpătare şi de blîndeţe ; cu toate că, precum spuneam, eram foarte pornit, n-am întîrziat să iau fără şovăire hotărîrea de a mă duce la regină şi de a-mi îndeplini datoria înainte de toate. Le-am spus, chiar în aceşti termeni, ceea ce am de gînd, lui Chapelain [1], lui Gomberville [2] şi lui Plot, canonic la Notre-Dame şi acum cartusian, care cinaseră la mine. Am ieşit în stihar şi în pelerină şi nici n-am ajuns bine în Marché-Neuf şi am şi fost copleşit de o mulţime de oameni care nu strigau, ci mai degrabă urlau. M-am descurcat spunîndu-le că regina le va face dreptate. L-am găsit pe Pont-Neuf, în fruntea gărzii, pe mareşalul de la Meilleraye ; acesta, deşi nu avea încă în faţă decît vreo cîţiva copii care spuneau înjurături şi aruncau cu pietre în soldaţi, era destul de îngrijorat, deoarece vedea că norii încep să se îngroaşe în toate părţile. S-a simţit foarte uşurat cînd m-a văzut şi m-a rugat fierbinte să-i spun reginei adevărul. S-a oferit să vină el însuşi la regină ca să depună mărturie. La rîndul meu m-am simţit şi eu foarte uşurat şi ne-am dus împreună la Palais-Royal, urmaţi de un număr nesfîrşit de oameni care strigau :

— Broussel ! Broussel !

Am găsit-o pe regină în cabinetul cel mare, însoţită de domnul duce de Orléans, de cardinalul Mazarin, de domnul duce de Longueville, de mareşalul de Villeroy, de abatele de La Rivière, de Bautru, de Guitaut, căpitanul gărzii sale, şi de Nogent. M-a primit nici bine, nici rău. Era prea mîndră şi prea acră, ca să-i fie ruşine de ceea ce spusese în ajun ; iar cardinalul nu era un om destul de cinstit ca să recunoască. Mi s-a părut însă că

[1] Retz a pretins că memoriile le-a scris pentru o doamnă, prietenă a sa, care însă n-a fost identificată de istoriografi.

[1] *Jean Chapelain* (1595—1674), poet francez.

[2] *Martin Le Roy*, senior *Du Parc* şi *de Gomberville* (1600—1674), poet şi romancier francez, membru al Academiei Franceze.

e cam încurcat și mi-a ținut un fel de poliloghie prin care, fără să îndrăznească totuși să-mi spună verde, nu mi-a venit deloc greu să înțeleg că existaseră motive noi de tot care o siliseră pe regină să se alăture hotărîrii ce fusese luată. M-am făcut că iau de bune toate cîte a avut poftă să-mi spună și i-am răspuns pur și simplu că venisem acolo ca să-mi fac datoria, ca să primesc ordinele reginei și ca să contribui din toate puterile mele la restabilirea liniștii. Regina mi-a făcut un mic semn cu capul, ca pentru a-mi mulțumi ; dar am aflat după aceea că băgase de seamă, și că băgase de seamă rău, acest din urmă cuvînt, care era totuși foarte nevinovat și chiar foarte la locul lui în gura unui vicar al Parisului. Dar se poate spune pe drept cuvînt că în preajma suveranilor este la fel de primejdios și aproape o crimă să poți face binele ca și să vrei răul.

Mareșalul de La Meilleraye, care a văzut că La Rivière, Bautru și Nogent bagatelizează emoția și că o iau chiar în rîs, s-a înfuriat ; a vorbit energic și a făcut apel la mărturia mea. Am depus-o fără ocoluri și am confirmat ceea ce spusese și prezisese despre mișcare. Cardinalul a zîmbit malițios, iar regina s-a mîniat, scoțînd, cu glasul ei subțire, acru și pițigăiat, aceste cuvinte :

— Se ascunde revoltă în gîndul că oamenii s-ar putea revolta ; iată ce povești caraghioase scornesc cei care o doresc. Autoritatea regelui va face ordine cum se cuvine.

Cardinalul, care a băgat de seamă după mutra mea că discursul m-a cam mișcat, a luat cuvîntul și, cu un ton blînd, i-a răspuns reginei :

— Să dea Dumnezeu, Doamnă, ca toată lumea să vorbească la fel de sincer ca domnul vicar ! Se teme pentru turma dumisale, se teme pentru oraș,

se teme pentru autoritatea majestății-voastre. Sînt convins că primejdia nu e atît de mare cum și-o închipuie ; dar scrupulele în această materie sînt la dînsul o credință lăudabilă.

Regina, care a ascultat spusele cardinalului, și-a revenit numaidecît ; a fost foarte amabilă cu mine, iar eu am răspuns printr-un adînc respect și o mutră atît de neghioabă, încît La Rivière i-a spus la ureche lui Bautru, de la care am aflat după patru zile :

— Uite ce înseamnă să nu fii zi și noapte prin partea locului ! Vicarul e om de lume ; are spirit ; dar ia de bun ceea ce i-a spus regina.

Adevărul este că toți cei ce se aflau în cabinetul acela jucau teatru. Eu făceam pe nevinovatul și nu eram, cel puțin în treaba aceasta. Cardinalul făcea pe omul neîngrijorat și nu era pe cît părea. Au fost cîteva clipe în care regina a făcut pe blînda și nu fusese niciodată mai acră. Domnul de Longueville manifesta tristețe și se simțea plin de bucurie vădită, pentru că era omul căruia îi plăceau mai mult ca oricui pe lume începuturile oricăror încurcături. Domnul duce de Orléans făcea pe atentul și pe pătimașul vorbindu-i reginei, și nu l-am văzut niciodată să-și piardă vremea cu atîta nepăsare cum și-a pierdut vremea o jumătate de oră vorbindu-i domnișoarei de Guerchy în odăița cenușie. Mareșalul de Villeroy făcea pe veselul pentru ca să-i fie pe plac ministrului și îmi mărturisea în particular, cu lacrimi în ochi, că Statul e pe marginea prăpastiei. Bautru și Nogent făceau pe caraghioșii și, pentru a fi pe placul reginei, au spus despre doica bătrînului Broussel (vă rog din suflet să băgați de seamă că avea optzeci de ani), că ar ațîța poporul la răzmeriță, deși știau foarte bine, și unul

și celălalt, că tragedia nu este, poate, prea departe de farsă. Singur numai abatele de La Rivière era convins că tulburarea poporului nu este decît un fum. A susținut acest lucru în fața reginei, care ar fi vrut să-l creadă, cu toate că era convinsă de contrariul, și am băgat de seamă în aceeași clipă, atît din starea sufletească a reginei, care era cea mai cutezătoare persoană din lume, cît și din cea a lui La Rivière, care era cel mai faimos fricos al secolului, că îndrăzneala oarbă sau teama exagerată produc aceleași efecte cînd primejdia nu este cunoscută.

Traducere și note de H. R. RADIAN

Samuel Pepys

(1632—1703)

Un înalt funcționar al Restaurației engleze a notat timp de zece ani (1660—1669) întîmplările cotidiene care îl priveau direct sau care interesau viața epocii. Le-a însemnat pentru sine, într-un limbaj cifrat care amesteca cele cîteva limbi pe care le cunoștea. (Făcuse studii solide la Oxford.) Rezultat caracteristic pentru situația memorialisticii, jurnalul acesta perfect spontan, cu totul lipsit de intenții literare, s-a păstrat nu numai ca un izvor indispensabil pentru istoria Restaurației, ci ca un monument literar. Un om ni se dezvăluie cu toată sinceritatea, pe fondul unei epoci colorate și violente.

După rigorismul puritan, Restaurația aducea o izbucnire de vitalitate brutală, de căutare fără frîu a plăcerii. Exemplul îl dădeau regele și curtea. Carol al II-lea își răzbuna anii de exil printr-o existență de desfrîu și cinism, indiferență la calamitățile publice (incendiul Londrei, ciuma) și la înfrîngerile militare.

Samuel Pepys cunoaște și el setea de plăceri, decuplată de un temperament robust, plin de vitalitate. Chefurile și aventurile ușoare sînt notate cu aceeași seninătate cu care memorialistul povestește cum a primit mită uitîndu-se în altă parte, pentru a putea spune „că nu știe ce era în sac“. Dar dacă epoca i-a pecetluit comportarea, caracterul acesta e mai bogat, nu se reduce deloc la preocupă-

rile de chefliu sau de funcționar veros. Extravertit, puțin interesat de autoanaliză, dar atent la faptele pe care le narează concis și dinamic, Pepys e o fire complexă. Inteligent, cultivat, are pasiuni artistice între care una predominantă pentru muzică. Abundența însemnărilor pe această temă i-a permis lui Romain Rolland să reconstituie viața muzicală engleză a secolului al XVII-lea. Ne împărtășește și gustul lui pentru teatru, lecturile. Omul acesta sangvin, mulțumit de sine, departe de îndoiala și întrebările lui Montaigne, iute la mînie, e cordial și binevoitor, soț și prieten afectuos. Închegat din notații de fapte, autoportretul e complet și-l înfățișează pe Pepys într-o lumină binevoitoare. Iar spiritul de observație și atenția îndreptată în afară, ajutate și de poziția lui Pepys în administrație sporesc valoarea de cronică a epocii. Evenimentele grave și cele festive — ravagiile ciumii sau serbările regale — retrăiesc în scrisul lui Pepys cu o vivacitate accentuată de sobrietatea stilului.

JURNALUL LUI SAMUEL PEPYS
(THE DIARY OF SAMUEL PEPYS)

...*23 aprilie 1861* (ziua încoronării).

M-am sculat pe la 4 și m-am dus la Westminster Abbey, și aici m-am strecurat în urma lui *Sir* J. Denham[1], supraveghetorul general al construcțiilor regale, într-un șir de oameni pe care-i conducea înăuntru. Cu multă greutate și numai datorită domnului Cooper, ajutorul lui, m-am putut urca pe un fel de schelă înaltă din capătul

[1] *John Denham* (1615—1669), cunoscut și ca poet și dramaturg.

de nord al catedralei, și acolo am așteptat, cu multă răbdare, de la 4 trecute pînă la 11, cînd a sosit regele. Era o plăcere să vezi estrada ridicată în mijlocul catedralei, acoperită cu postav roșu, peste care se aflau un tron (adică un jilț) și un taburet pentru picioare. Persoanele oficiale, de orice fel ar fi fost ele, pînă chiar și muzicanții, purtau tunici roșii. În sfîrșit, a intrat decanul, însoțit de canonicii catedralei Westminster, și apoi episcopii (mulți dintre ei cu mantii din fir de aur), iar după ei, nobilimea, toți în robele lor parlamentare, un spectacol măreț, ce mai ! Apoi ducele și regele, cu sceptrul (purtat de *mylord* Sanwich), cu sabia și cu bule, precum și cu coroane. Regele era grozav în mantia lui, și cu capul gol. După ce s-a așezat toată lumea, s-a ținut o predică și s-a făcut slujba ; apoi, în careul din fața altarului principal, a urmat întregul ceremonial al încoronării regelui, pe care nu l-am putut vedea nici eu, nici cea mai mare parte a celor de față. Cînd i-au pus coroana pe cap, au izbucnit ovații puternice, iar regele a pășit către tron, ceremonialul continuînd cu depunerea jurămîntului și cu cele citite de către episcop, apoi au venit lorzii (care și-au pus tocele de îndată ce regele și-a pus coroana), și episcopii au îngenuncheat înaintea lui. Apoi maestrul de ceremonii a mers de trei ori în cele trei laturi ale estradei și a rostit : „Dacă cineva are de înfățișat vreo pricină pentru care Carol Stewart[1] n-ar putea fi rege al Angliei, să iasă acum și să vorbească". S-a dat de asemenea citire de către lordul-cancelar unei hotărîri de grațiere obștească, iar *Lord* Cornwallis — trezorierul — a azvîrlit medalii de argint în toate părțile, dar eu n-am izbu-

[1] Corect : Stuart.

tit să apuc nici una. Zgomotul era atît de mare, încît abia de auzeam muzica; și cred că într-adevăr nimeni n-a putut s-o audă.

Am ieșit puțin înainte de a se fi sfîrșit ceremonialul încoronării și, ocolind catedrala, m-am îndreptat spre Westminster Hall, mergînd tot timpul printre drapele și printre zeci de mii de oameni; tot drumul era acoperit cu postav albastru, iar de-a lungul lui se înălțau tribune. Am intrat în Westminster Hall; era împodobit cu draperii și plin de tribune suprapuse, în care stăteau femei frumoase; era și soția mea într-o tribună mică, la dreapta. Am rămas aici și m-am plimbat încoace și încolo, iar la urmă m-am urcat într-o galerie laterală, de unde l-am văzut pe rege intrînd, urmat de toți cei care făcuseră parte din cortegiul de ieri (afară de soldați); era o priveliște încîntătoare să-i vezi pe toți în haine atît de felurite. Regele a intrat cu coroana pe cap și cu sceptrul în mînă, sub un baldachin sprijinit pe șase stîlpi de argint, cu clopoței la capete, purtat de baronii celor Cinci Porturi [1]. Și după o bună bucată de vreme, regele a ajuns, în sfîrșit, la celălalt capăt al sălii; toată lumea s-a așezat la mese; a urmat apoi ceva vrednic de privit; primul fel de mîncare i-a fost adus regelui de către cavalerii Ordinului „Bath". Au mai urmat multe alte ceremonii cu heralzii care însoțeau lumea venită să i se închine regelui. Apoi, *Lord* Albemarle s-a dus la bucătărie să guste primul fel de mîncare ce urma să fie adus la masa regelui. Dar mai presus de toate a fost aceea cu cei trei lorzi — Northumberland, Suffolk și cu ducele de Ormond [1] — care, înainte de începerea ospățului, au intrat în sală călare și așa au stat tot timpul mesei, iar la urmă l-au adus spre înfățișare pe [Dymock [2]] campionul regelui, în armură, călare, cu suliță și cu scut. Un herald striga: „Dacă îndrăznește careva să nu-l recunoască pe Carol Stewart ca rege de drept al Angliei, iată un campion cu care să se lupte!" și, la aceste cuvinte, campionul aruncă mănușa. De trei ori la fel, pe măsură ce se apropia de masa regelui. Ajuns, în sfîrșit, în fața regelui, acesta închină un pahar în sănătatea lui și apoi îi înmînă cupa de aur, iar el o goli și se retrase tot călare, cu cupa în mînă. Eu mergeam de la o masă la alta să-i văd ospătîndu-se pe episcopi și pe toți ceilalți demnitari, și mi-a plăcut nespus de mult. La masa lorzilor m-am găsit cu William Howe, care a vorbit cu *my Lord* de mi-a dat și mie patru iepuri și un pui; pe urmă eu și cu domnul Creed l-am pus pe domnul Michell să ne dea niște pîine, iar după asta am mîncat pe o bancă, așa cum a făcut toată lumea cu ceea ce căpătase. Mi-a făcut o deosebită plăcere să mă preumblu încoace și încolo și să mă uit la doamne, să ascult muzică de tot felul, și mai cu seamă cele douăzeci și patru de viori.

Ospățul s-a terminat pe la orele 6 seara, iar eu m-am dus după soția mea, și cu ocazia asta am mai întîlnit o doamnă drăguță (doamna Frankleyn, soția unui doctor, prieten al domnului Bowyer), le-am sărutat pe amîndouă și curînd după aceea le-am dus la domnul Bowyer. Și, ciudat, cînd

[1] În original: *Cinque Ports*; cele cinci porturi — Hastings, Dover, Sandwich, Romney și Hythe — se bucurau de privilegii speciale în schimbul obligației de a aproviziona flota Angliei.

[1] În calitate de mare lord-conetabil *(Lord High Constable)*, al doilea de lord-mareșal *(Earl Marshal)*, și al treilea de lord mare-administrator *(Lord High Steward)*.

[2] *Sir* Edward Dymock.

te gîndești că vremea a ținut frumoasă aceste două zile pînă s-au terminat toate și pînă a ieșit regele din sală ; pe urmă s-a pornit o ploaie, cu tunete și fulgere, cum n-am mai văzut de ani de zile, ceea ce lumea a luat drept binecuvîntare de la Dumnezeu pentru cele ce s-au petrecut în aceste două zile ; curată prostie să ții seama de asemenea lucruri ! În toate acestea puțină neorînduială am văzut, afară doar că lacheii regelui au pus mîna pe baldachin și n-au vrut să-l dea înapoi baronilor celor Cinci Porturi. Aceștia au încercat să li-l ia cu forța, dar nu au izbutit, pînă ce *my Lord* ducele de Albemarle nu a poruncit să fie dat în primire lui *Sir* P. Pye pînă a doua zi, cînd se va hotărî într-un fel. La domnul Bowyer, lume foarte multă, pe unii îi cunoșteam, pe alții, nu. Am stat în balcon și pe stradă, pînă tîrziu, așteptînd să vedem focuri de artificii, dar n-au mai fost în seara aceea. Numai focurile de bucurie aprinse în City formau o aureolă de lumină jur împrejur. La urmă m-am dus în King Street, ca să-l trimit pe Crockford la tată-meu și la mine acasă, să le spună că nu mă pot întoarce în seara asta din pricina noroiului și fiindcă nu era de găsit o trăsură. Așa că după ce am băut o stacană de bere singur, la taverna doamnei Harper, m-am întors la domnul Bowyer și, după ce am mai stat puțin, mi-am luat soția, împreună cu doamna Frankleyn (pe care am poftit-o, cu politețe, să doarmă în seara aceasta cu soția mea la doamna Hunt), și le-am dus la Axe Yard, unde, în capătul cel mai depărtat, ardeau trei focuri mari ; mai rămăseseră o mulțime de gentilomi și de doamne ; aceștia ne-au oprit și ne-au pus să bem în sănătatea regelui, în genunchi, pe o grămadă de lemne, ceea ce am făcut, iar ei au băut unul după altul în sănătatea noastră, ceea ce ni s-a părut o glumă cam ciudată ; dar acești gentilomi și doamne au dus-o așa o bună bucată de vreme și mă minunam văzînd cum trag doamnele la măsea. La sfîrșit, am trimis-o pe soția mea și pe tovarășa ei de pat la culcare, iar domnul Hunt și cu mine ne-am dus la domnul Thornbury (care dăduse acestei societăți vinul, el fiind unul dintre pivnicerii casei regale). Aici, împreună cu soția, cu două dintre surorile lui și cu cîțiva gentilomi veseli care se aflau de față, n-am făcut nimic alt decît să-nchinăm tot timpul pentru rege, pînă ce unul dintre gentilomi a căzut jos beat mort și a început să verse, iar eu am plecat la *my Lord* destul de teafăr. Dar abia mă culcasem în pat, cu domnul Shepley alături, că a prins să-mi vîjîie capul și am început să vărs ; niciodată n-am fost atît de amețit ca de data aceasta, dar nici măcar asta n-o pot spune, pentru că am adormit și m-am trezit doar dimineață. Așa s-a terminat ziua, cu bucurie pretutindeni.

23 februarie 1662 (Ziua Domnului).

Astăzi, din mila lui Dumnezeu, împlinesc 29 de ani și mă simt foarte bine cu sănătatea, sînt dornic de viață și de bogăție ; avînd o inimă care știe să se bucure, cred că mă pot socoti unul dintre oamenii cei mai fericiți de pe lume, lăudat fie numele Domnului !

24 februarie.

Dimineață, stat mult cu domnul Berkenshaw la lecția de muzică, terminîndu-mi și eu cîntecul *Nu te uita la lebede*, în două părți, care mi-a făcut mare bucurie. I-am dat cinci lire pentru aceste cinci săptămîni cît mi-a dat lecții, ceea ce repre-

zintă o sumă foarte mare și de care m-am despărțit cu strîngere de inimă.

28 februarie.

Feciorul netrezindu-ne la ora poruncită, m-am supărat și m-am hotărît să-l bat cu nuiaua pentru această greșeală și pentru multe altele. Plecat devreme cu *Sir* W. Pen cu trăsura la Whitehall, la biroul ducelui de York, la care am stat o mulțime. Întors acasă ; ca să mă țin de cuvînt, i-am poruncit lui Will să-mi aducă nuiaua. L-am chemat pe fecior într-unul din birourile de sus din casa lui *Sir* John Minnes, care dau spre grădină, i-am amintit toate greșelile și l-am bătut strașnic ; dar nuielile erau cam mici și mă tem că nu prea l-a durut ; mai mult mă doare pe mine, că după un sfert de ceas, abia îmi mai pot mișca brațul. După cină, la culcare.

31 decembrie.

Astfel se termină anul acesta, cu mare bucurie pentru mine și pentru soția mea. Situația noastră fiind aceasta : sîntem pentru o noapte, două găzduiți în apartamentul lui *my Lord*, la Whitehall. Locuința noastră de la Consiliul Marinei este de cîtva timp și în prezent în bună stare, cu lucrările terminate și plăcut aranjată. Punga mea se ridică la vreo șase sute cincizeci de lire, în afară de feluritele mele bunuri ; suma aceasta ar fi putut fi și mai mare dacă n-ar fi fost cheltuielile din urmă făcute cu casa și cu impozitele ; totuși nu s-ar fi ridicat nici la atît dacă, tot anul, n-aș fi dus o viață foarte cumpătată, în virtutea legămintelor ce Dumnezeu mi le-a sădit în suflet, prin care m-am legat împotriva vinului, a teatrelor și a altor cheltuieli și m-a ajutat să le respect în aceste

douăsprezece luni ce s-au scurs, și aceste legăminte le voi înnoi acuma, căci, cu mila lui Dumnezeu, mulțumirea mea din ziua de astăzi acestora o datorez. Familia mea, în afară de mine, cuprinde pe soția mea, pe William, secretarul meu ; Jane, jupîneasa soției, care bag de seamă că e cam înțepată și cam delăsătoare, din care pricină va trebui să ne despărțim de ea, ceea ce mă supără ; Susan, bucătăreasa, o fată cu multă tragere de inimă, dar bucătăreasă nepricepută ; și Wayneman, feciorul meu, pe care sînt pe cale a-l da afară din pricina isprăvilor lui nesăbuite. De la începutul anului și pînă astăzi, cu sănătatea am dus-o toți foarte bine, mulțumim lui Dumnezeu. Fosta noastră slujnică, Sarah, care ne părăsește, intră în serviciu la *Sir* W. Pen, ceea ce nu prea-mi convine — deși mi-e dragă fata — pentru că această concediere pare curioasă și lui și familiei lui ; totuși, sînt hotărît să o fac. De asemenea, pentru alte motive, însă, purtarea noastră pare curioasă și față de *Lady* Batten și de ai ei. În ultima vreme ne-am cam gîndit să găsim pentru soția mea o damă de companie, care să știe să cînte și să danseze ; pe de altă parte, chiar cu felul de viață pe care-l duc, reușind cu greu să fac economii la sfîrșitul anului, cred că n-o să fac prostia asta pînă ce nu mi-o fi punga mai plină, fără a mai pomeni de jurămîntul meu de a nu face asemenea cheltuieli pînă ce n-am să am în mînă o mie de lire. Prin hărnicia dovedită în cursul acestui an la slujbă — slăvit fie Domnul ! — am ajuns la un grad înalt de pricepere în asemenea treburi ; mi se recunoaște acest merit de către toată lumea, chiar de duce, la care am mare trecere ; pentru aceasta și pentru funcția mea de membru al Comitetului pentru Tanger, îmi acordă multă conside-

rație ; nu mă îndoiesc că, ducîndu-mi mai departe strădaniile, voi ajunge curînd om cu vază-n lume, mai ales de cînd sînt atît de apreciat și de către domnul Coventry. Singura grijă care mă apasă este lichidarea chestiunii cu moștenirea decedatului meu unchi, care chestiune se prezintă foarte prost pentru noi și mă tem, cînd se va încheia, că voi fi silit să-l întrețin pe tata, sau, în orice caz, voi fi silit să contribui în mare măsură din punga mea, ceea ce va însemna o serioasă scădere pentru veniturile mele. Dar trebuie să mă mulțumesc și o să o duc la capăt într-un fel sau într-altul.

Treburile publice stau cam astfel : se spune că regele urmează să-și reducă cheltuielile privind familia sa, marina și toate cîte îi cad în sarcină. Pînă atunci, el își vede mai departe de petreceri mai mult decît s-ar cuveni ; cel puțin asta e părerea lumii ; aventura lui publică cu *Lady* Castlemaine este zilnică pricină de reproș, alături de faptul că nu admite la curte decît pe cei care îi țin hangul la petreceri ; Dumnezeule milostiv, strecoară în inima lui hotărîrea de a se îndrepta înainte de a se face prea hulit de popor pentru toate acestea ! Ducele de Monmouth este în atît de mare cinste la Curte și atît de răsfățat de rege, încît unii se întreabă, în caz că regele nu va avea copil cu regina (de care pînă în prezent nu este nici un semn), nu va fi ducele de Monmouth recunoscut drept fiu legitim, provocînd, Doamne ferește, un conflict între ducele de York și acesta ? Lordul-cancelar este amenințat a fi interpelat în viitoarea sesiune a Parlamentului de către unele spirite cărora nu le convine să-l vadă atît de puternic ; el e, însă, fără îndoială, un bun și credincios slujitor al regelui. Despre regina-mamă

se spune că ține o curte prea mare ; se comentează pretutindeni faptul că ar fi căsătorită cu *Lord* St. Alban și că ar avea împreună o fiică în Franța ; Dumnezeu știe cît de adevărată o fi povestea asta. Episcopii continuă să susțină autoritatea episcopală și caută să impună unificarea ritualului ; prezbiterienii par să nu ia atitudine, fie că se conformează, fie că tac, și așteaptă, sperînd, fără nici o îndoială, într-o schimbare ; și ar fi încîntați să-i vadă pe ceilalți fanatici izbutind în acțiunea lor. S-a descoperit de curînd un complot, în urma căruia patru inși au fost judecați la Old Bayley [1] și spînzurați. *My Lord* Sandwich continuă să fie la mare cinste ; în prezent își petrece Crăciunul la țară ; pe mine mă prețuiește, cred, atît cît poate el să prețuiască pe cineva. În sfîrșit, pentru a mea bunăstare, a soției, a familiei și a averii, atîta cîtă este, precum și pentru starea obștească a națiunii, liniștită cum se află, lăudat fie numele Domnului !

8 martie 1664.

Sculat nițel cam supărat pe nevastă-mea, după ce mi-a spus că și-a făcut rost și chiar a întrebuințat „udeală“ de cățel, îndemnată de mătușă-mea Wight, care, fără știrea lui bărbatu-său, și-a pus în gînd să-și facă rost de-așa ceva pentru mutra ei pocită.

Jucîndu-se acum piesa *Heraclius* [2], pe care atît nevastă-mea, cît și eu țineam neapărat s-o vedem, ne-am hotărît să ne ducem, cu toate că asta nu se potrivește cu litera legămîntului meu, potrivindu-se însă cu spiritul lui ; e a doua piesă pe luna

[1] Clădirea în care funcționează instanțele criminale londoneze.

[2] O traducere a tragediei *Héraclius, empereur d'Orient* de Corneille.

asta, dar mai bine mergem aici decît la cea de la Curte. Piesa are o parte foarte bună, bine adusă din condei, în care două personaje pretind, fiecare dezmințindu-se totodată unul pe altul, că ar fi os din osul tiranului Phocas, și deci urmaș al lui Mauricius la coroană. Costumele romane, foarte bune. Fata joacă foarte bine și a spus minunat epilogul. La început, cînd se ridică cortina, e cea mai frumoasă scenă — împăratul înconjurat de popor, stînd toți nemișcați în felurite poziții, în costumele lor romane — cea mai frumoasă scenă pe care am văzut-o eu vreodată la un teatru. Am luat-o pe jos spre casă, trecînd și pe la fratele meu Tom, care e la pat și, mă tem, foarte bolnav de oftică. Trecut pe la birou un pic, apoi acasă, la cină și la culcare.

28 mai 1665 (Ziua Domnului).

La masă la *Sir* Philip Warwicke unde a sosit o grămadă de lume pe neașteptate ; am văzut o foarte hazlie treabă gospodărească ; dacă se mărește numărul musafirilor, adaugi la o masă ovală o placă mai mare. După prînz, o lungă și interesantă discuție cu *Sir* Philip, care văd că e un om bun și pios, care propovăduiește o concepție filozofică de viață și niște principii asemănătoare cu ale lui Epictet pe care-l citează adesea. De aici, la *my Lady* Sandwich, unde, spre rușinea mea, n-am mai fost de mult. I-am spus povestea cu *Lord* Rochester, care a fugit vinerea trecută, noaptea, cu doamna Mallet, marea frumusețe și bogata moștenitoare din nordul Angliei, care se afla la Charing Cross, unde a fost răpită de niște valeți și de niște călăreți și-mpinsă cu de-a sila (și dusă) într-o caleașcă cu șase cai, în care erau două femei care s-o primească. Fiind urmărit imediat, *Lord* Rochester a fost prins la Uxbridge ; despre doamnă nu se știe nimic, iar lordul a fost băgat la Turnul Londrei. Auzind acestea, *my Lady* Sandwich mi-a mărturisit în mare taină că o interesează întîmplarea ; dacă nu se face mariajul între ea (doamna Mallett) și *Lord* Rochester, atunci, cu aprobarea tuturor prietenilor ei, *Lord* Hinchingbroke[1] are șanse mari și speră să fie acceptat. Dînsa are și va dispune la moartea mamă-si (care și-a păstrat puțin din avere) de un venit de 2.500 lire pe an. Să-i ajute Dumnezeu ! Apoi acasă și după aceea la *Lady* Pen ; ne-a arătat soției și mie o mare raritate, niște pești ținuți într-un pahar cu apă, care trăiesc așa veșnic. Sînt foarte tărcați, fiind pești exotici.

10 august.

La slujbă, foarte îngrijorat văzînd lista morților, care a crescut atît de mult săptămîna asta ; aproape patru mii în total, dintre care peste trei mii de ciumă. După ce am scris scrisorile, m-am întors acasă, pentru a-mi întocmi din nou testamentul, pe care m-am jurat să-l expediez pînă mîine seară ; e-atîta boală-n oraș, că nu mai e sigur omul că mai are două zile de trăit. După ce am scris o parte din testament, m-am culcat.

12 august.

Oamenii mor în număr atît de mare, încît se pare că sînt siliți să ducă morții la groapă și-n timpul zilei, nemaiajungînd nopțile. Lordul-primar a dat ordin ca lumea să nu mai iasă după

1 Este vorba de Edward Montagu, fiul lordului Sandwich, care, după îmbolnăvirea tatălui său, purta titlul de Lord Hinchingbrocke.

orele 9 seara, se pare, pentru ca să poată bolnavii ieși să ia aer.

14 august

Cu barca la Woolwich, unde am cinat cu soția și mers la culcare devreme. I-am dăruit inelul cu diamant pe care mi l-a făcut de curînd cadou fratele domnului Dick Vines pentru ajutorul dat spre a fi numit ofițer de intendență; inelul face vreo zece lire. Este primul cadou de acest fel pe care i l-am făcut pînă acum.

31 august.

Sculat și, după aranjarea mai multor treburi în vederea mutării mele, am plecat la Woolwich. Luna aceasta se termină cu mare jale pentru lume din cauza proporțiilor pe care le-a luat ciuma pretutindeni, aproape în tot regatul. În City a murit săptămîna aceasta un număr de 7.496 de oameni, dintre care 6.102 de ciumă. Se pare că numărul adevărat de morți săptămîna aceasta e de aproape 10.000; diferența se datorează pe de o parte faptului că nu se poate ține evidența săracilor, din cauza numărului lor mare, și pe de altă parte, din cauză că *quaker*-ii, precum și alții nu admit să bată clopotele pentru ei. Flota noastră a plecat în urmărirea olandezilor; teama noastră, a tuturor, este să nu ajungă olandezii înaintea lor, ceea ce ar fi o mare durere pentru lume și pentru mine, mai ales din cauza lui *My Lord* Sandwich. S-au cheltuit bani foarte mulți, și regatul nu este în stare să mai cheltuiască alții, și nici Parlamentul nu se poate convoca decît cu mare greutate spre a mai acorda ceva în plus. În ceea ce mă privește, sînt bine sănătos, doar că mă tem de ciumă, și de friguri,

și sînt silit să ies devreme și să mă întorc tîrziu la Woolwich, unde familia mea locuiește în permanență. Ultimele mele încasări au fost foarte mari, spre marea mea bucurie, și este posibil să mi se mai ivească în curînd ceva afaceri profitabile, pentru care sînt îndatorat Tangerului și lui *Sir* W. Warren.

16 octombrie.

Am luat barca și m-am dus la Turnul Londrei, aflînd că e acolo ducele de Albemarle. Apoi în Lumbarde Street[1], dar n-am făcut rost de bani. După care, la „Exchange", unde am auzit știrea sigură că olandezii au venit cu flota în fața localității Margett[2], iar cîțiva ostași de-ai lor au încercat să debarce cînd s-a depărtat grănicerul, probabil ca să fure oi. Apoi am luat-o pe jos pînă la Turnul Londrei. Vai, Doamne, ce pustii și ce triste sînt străzile! Și ce de oameni săraci și bolnavi pe stradă, plini de bube! Cum umblam așa, n-am auzit oamenii povestind decît întîmplări triste, toată lumea vorbind despre cutare care-a murit, cutare care-i bolnav, că sînt atîția peste tot. Am auzit că-n Westminster nu mai e nici un medic și că n-a mai rămas decît un singur spițer, fiindcă au murit toți; sînt totuși speranțe mari ca molima să descrească săptămîna aceasta; să dea Dumnezeu! La Turnul Londrei l-am găsit pe duce la masă cu ducesa, așa că am luat loc. La masa unde se aflau Loco-

---

[1] Străduță din City unde-și aveau cîndva dughenele zarafii genovezi și florentini; pînă în zilele noastre, Lumbarde (Lombard) Street a rămas unul din principalele centre ale vieții financiare londoneze.

[2] Corect: Margate, mic port la nord-est de estuarul Tamisei.

tenentul [1], soția sa și niște ofițeri a fost mare veselie. Doamne, îți venea să-nnebunești cînd auzeai ce prostii spun! Ducele pare înconjurat doar de neisprăviți.

2 septembrie, 1666 (Ziua Domnului).

Jupînesele noastre au stat treze pînă tîrziu noaptea trecută, ca să pregătească ospățul nostru de azi. Jane ne-a trezit pe la orele 3 dimineața ca să ne spună că vede o vîlvătaie mare înspre City. Așa că m-am sculat, mi-am pus halatul de noapte și m-am dus la fereastra ei; mi s-a părut că focul e cel mult prin dosul Marke Laneului; dar nefiind obișnuit cu asemenea focuri, am socotit că este destul de departe, așa că m-am culcat și am adormit la loc. Pe la 7 m-am sculat din nou, m-am îmbrăcat, m-am uitat pe fereastră și am văzut că focul nu mai este așa de mare cum a fost și că s-a mai depărtat. Am trecut apoi la mine în cameră, să aranjez lucrurile după curățenia de ieri. După cîtva timp a venit Jane să-mi spună că a auzit c-au ars peste 300 de case azinoapte, în focul pe care-l văzusem, și că acum continuă să ardă toate casele din Fish Street, lîngă London Bridge. După ce m-am gătit, am pornit-o pe jos pînă la Turnul Londrei, și acolo, însoțit de băiatul cel mic al lui *Sir* John Robinson, m-am urcat unde era locul mai înalt; am văzut toate casele de la capătul acela al podului în flăcări; un foc nemaipomenit de mare, și de partea asta, și de cealaltă a podului. După care, cu inima plină de îngrijorare, am coborît pînă la chei, unde am luat o barcă, și trecînd sub pod, am

---

[1] Locotenent al Turnului Londrei *(Lieutenant of the Tower of London)*, titlul locțiitorului guvernatorului citadelei londoneze.

văzut jalnicul foc. Casa bietului Mitchell; în direcția aceea totul era ars pînă la „Lebăda a veche", și focul se întindea. Toată lumea încerca să-și mute lucrurile, aruncîndu-le în apă sau aducîndu-le pe mahoanele care se aflau la oarecare distanță; unii oameni, sărmanii, stăteau în casele lor aproape pînă-i lingeau flăcările, după care se refugiau în bărci, trecînd de la un debarcader la altul. Între altele, am băgat de seamă că bieții porumbei nu se îndurau să-și părăsească cuiburile și se tot roteau deasupra ferestrelor și a balcoanelor, pînă ce unii își ardeau aripile și cădeau la pămînt. După ce am stat timp de un ceas și m-am uitat cum făcea prăpăd focul în toate direcțiile, și nimeni — după cîte puteam vedea — neîncercînd să-l stingă, fiecare fiind preocupat să-și salveze numai lucrurile sale, lăsînd tot restul pradă flăcărilor, după ce am văzut focul cum se întinde pînă la Steel Yard și vîntul care bătea tare mînîndu-l spre City, și cum totul era extrem de inflamabil — pînă și pietrele bisericilor — din cauza secetei prelungite, am plecat la Whitehall, și acolo m-am dus la cabinetul regelui, la capelă, unde lumea s-a adunat în jurul meu, iar eu le-am făcut o dare de seamă care i-a înspăimîntat pe toți; s-a dus mesajul la rege, după care am fost chemat înăuntru și le-am comunicat regelui și ducelui de York ce am văzut, arătîndu-le că dacă majestatea-sa nu dă poruncă să se dărîme casele, nimic nu va putea opri focul. Păreau amîndoi foarte îngrijorați, iar regele mi-a poruncit să mă duc la lordul-primar din partea sa și să-i ordon să nu cruțe nici o casă și să dărîme totul în jurul focului, în toate direcțiile. Ducele de York mi-a poruncit să-i spun din partea lui că dacă are ne-

voie de soldați mai mulți, îi stă la dispoziție. Întîlnindu-mă aici cu căpitanul Cocke, am plecat cu careta lui, pe care mi-a împrumutat-o, împreună cu Creed, la Sf. Paul, și de acolo pe jos, cum am putut, pe Watling Street; toți oamenii înaintau împovărați de lucruri, pe care căutau să le salveze, și ici colo, oameni bolnavi, duși cu paturi cu tot. Lucrurile de mare valoare erau duse în căruțe sau pe spinare. În sfîrșit, în Canning Street l-am întîlnit pe lordul-primar, cu o batistă legată în jurul gîtului; părea un om sfîrșit. Cînd i-am comunicat mesajul regelui, a țipat ca o femeie care leșină: „Doamne, ce pot să fac? Sînt prăpădit. Oamenii nu vor să m-asculte. Am dărîmat casă după casă, dar focul se întinde mai repede decît putem noi să dărîmăm." A spus că nu are nevoie de alți soldați și că, în ceea ce îl privește, trebuie să se ducă să se odihnească, întrucît a stat în picioare toată noaptea, așa că m-a părăsit, și eu pe el, și am plecat pe jos spre casă, văzînd toată lumea aproape înnebunită. Și nici un fel de măsuri pentru stingerea focului. Iar casele sînt foarte apropiate în părțile acelea și pline de materiale care ard, ca gudronul și catranul în Thames Street, precum și depozite de untdelemn, de vinuri, de rachiuri și altele. L-am văzut pe elegantul domn Isaake Houblon [1], frumos îmbrăcat, dar murdar, la ușa sa din Downgate, primind parte din lucrurile fraților săi, ale căror case erau în flăcări, lucruri care, după cum spune el, au mai fost mutate de două ori și se teme (precum s-a adeverit numaidecît) că vor trebui mutate și din casa lui în curînd, ceea ce era o tristă cugetare. Am văzut, de asemenea, bisericile umplîndu-se cu mărfuri și de lucrurile

[1] Unul dintre cei mai bogați negustori londonezi.

oamenilor, care, în alte împrejurări, ar fi trebuit să stea liniștiți acolo. Era cam ora 12. Apoi m-am dus acasă, și îndată ce-am mîncat, am pornit din nou și am luat-o pe jos prin City, străzile fiind pline de lume, de cai și de căruțe încărcate cu lucruri. Se mutau acum din Canning Street (unde duseseră lucrurile dimineață), în Lumbard Street, sau chiar și mai departe. I-am întîlnit pe rege și pe ducele de York în șalupa lor și m-am dus cu ei pînă la Queenhithe, unde l-am chemat pe *Sir* Richard Browne [1] la ei. Däduseră ordin doar să se dărîme în mare grabă casele începînd cu cele de la marginea apei de din dos de pod. Dar nu s-a putut face mai nimic, focul înaintînd asupra lor grozav de repede. Tamisa era plină de mahoane și de bărci încărcate cu mărfuri, și o mulțime de lucruri bune pluteau pe apă; am băgat de seamă că din trei bărci sau mahoane încărcate cu lucruri de prin case, cel puțin într-una era și cîte o pereche de virginale [2].

Văzînd tot ce am putut vedea, am pornit la Whitehall, potrivit înțelegerii, și de acolo, pe jos, la parcul „St. James", unde m-am întîlnit cu soția și cu Creed și am luat-o pe jos pînă la barca mea; ne-am îmbarcat din nou și am pornit în sus și în jos, în direcția focului, care se-ntindea mereu, vîntul suflînd tare. Ne-am apropiat de foc cît ne-a-ngăduit fumul; pe toată Tamisa, dacă stăteai cu fața-n vînt, aproape că te ardea de viu ploaia de scîntei. E foarte adevărat; așa trebuie să se fi aprins cîte trei-patru, ba chiar cîte cincișase case una de la alta, datorită acestor scîntei și așchii aprinse. Cînd n-am mai putut răbda să

[1] Unul dintre *aldermen*-ii Londrei.
[2] Instrumente muzicale cu coarde lovite.

stăm pe apă, am intrat într-o mică berărie pe Bankside, peste drum de „Cei trei cocori" și am stat acolo pînă aproape să se întunece, privind cum se întețește focul ; pe măsură ce se întuneca, focul părea din ce în ce mai mare, ivindu-se prin unghere, pe turle de biserici, între biserici și case ; cît cuprindeai cu ochii, tot dealul City-ului era învăluit într-o văpaie îngrozitoare, sinistră, sîngeroasă, nu ca flacăra curată a unui foc obișnuit. Am stat pînă ce s-a întunecat mai tare, cînd am văzut focul ca o arcadă neîntreruptă de flacără de la un capăt la altul al podului, formînd o boltă peste deal, un arc lung de peste o milă ; îmi venea să plîng în fața acestei priveliști. Bisericile, casele, totul era în flăcări, arzînd într-o singură vîlvătaie, iar flăcările și casele care trosneau, prăbușindu-se, făceau un zgomot sinistru. M-am dus apoi acasă cu inima întristată. Acasă l-am găsit pe sărmanul Tom Hater, care venise cu cîteva lucruri salvate din casa lui care arsese. L-am invitat să se odihnească la mine în casă și i-am primit lucrurile, dar nu l-am putut găzdui cum se cuvine, căci în fiecare clipă soseau știri despre creșterea focului, încît am fost siliți să începem să împachetăm propriile noastre lucruri, pregătindu-ne să le mutăm ; la lumina lunii (era vreme caldă, lună și o noapte uscată și frumoasă), am dus o bună parte din lucrurile mele în grădină și, împreună cu domnul Hater, am dus banii și lăzile de fier în pivniță, considerînd acest loc drept cel mai sigur. Sacii cu aur i-am dus în birou, pregătindu-mă să-i iau cu mine, împreună cu principalele hîrtii cu socoteli și cu răbojurile, într-o casetă separată. Atît de mare ne-a fost teama, încît *Sir* W. Batten a trimis două căruțe la țară,

care să-i transporte lucrurile în noaptea aceea. L-am pus pe domnul Hater, săracul, să se culce puțin în pat, dar n-a avut parte de multă odihnă din cauza zgomotului din casă cu căratul lucrurilor noastre.

3 septembrie.

Pe la ceasurile 4 dimineața mi-a trimis *Lady* Batten o căruță, ca să-mi duc banii, argintăria și lucrurile mai de preț la *Sir* W. Rider, la Bednall-greene, ceea ce am făcut mergînd în cămașă de noapte în căruță ; Doamne, să fi văzut străzile și șoselele mișunînd de lume care alerga pe jos și călare, oferind orice preț căruțașilor să le care lucrurile. L-am găsit pe *Sir* W. Rider obosit de a fi fost trezit toată noaptea pentru a primi lucruri de la diferiți prieteni. Îi era casa plină de lucruri, dintre care multe de-ale lui *Sir* W. Batten și de-ale lui *Sir* W. Pen. Mi-e inima mai ușoară că-mi știu comoara pusă la adăpost. Apoi m-am întors acasă. Cu multă trudă am putut să-mi croiesc drum ; toată noaptea n-am închis ochii nici eu, nici biata nevastă-mea, fiindcă și azi-noapte și azi toată ziua și eu și ea și toți ai casei am muncit să scoatem și restul lucrurilor afară. Ducele de York a venit azi pe la birou și a vorbit cu noi ; a trecut călare cu garda lui, străbătînd City-ul în sus și-n jos, ca să păstreze ordinea (el a fost numit comandant și are astfel toată răspunderea). Astăzi Mercer a plecat de acasă, ducîndu-se, împotriva ordinului stăpînă-si, la mama ei ; nevastă-mea mergînd pe-acolo ca să vorbească cu W. Hewer, s-a întîlnit cu ea și s-a supărat ; mama ei spunîndu-i că fata nu e calfă ca să trebuiască să-și ceară voie de fiecare dată cînd pleacă de acasă, soția mea, pe bună dreptate, s-a

supărat, și cînd s-a-ntors Mercer acasă, a poftit-o să plece, și ea a plecat, ceea ce m-a indispus, dar mai puțin decît m-ar fi indispus în alte împrejurări, pentru că în starea în care ne aflăm, mă tem că-n puțină vreme n-o să mai fim în stare să ținem pe cineva în locul ei. Noaptea m-am culcat nițel în birou, pe o plapumă de-a lui Hewer. Toate lucrurile noastre sînt împachetate sau duse de-acasă ; pe urmă s-a culcat și biata nevastă-mea ; de mîncat am mîncat resturile de la prînzul de ieri, neavînd nici foc, nici farfurii și nici posibilitatea de a pregăti ceva.

4 septembrie.

M-am sculat cînd s-a crăpat de ziuă ca să scoatem din casă și restul lucrurilor. *Sir* W. Batten neștiind cum să-și mute vinul, a săpat o groapă în grădină și l-a-ngropat în ea ; m-am folosit de prilejul ăsta și mi-am băgat și eu acolo toate hîrtiile de la birou, de care nu puteam să mă descotorosesc altfel. Seara, *Sir* W. Pen și cu mine am mai săpat o groapă în care ne-am îngropat vinul, iar eu am mai băgat și parmezanul și alte lucruri. Azi după-masă, șezînd melancolic de vorbă cu *Sir* W. Pen în grădină și gîndindu-ne la inevitabila aprindere a biroului dacă nu vor interveni mijloace extraordinare, am sugerat să aducem lucrătorii noștri de la șantierele de la Woolwich și de la Deptford (nu s-a arătat nici unul din ei pînă în prezent) și să-i scriem lui *Sir* W. Coventry să-i ceară autorizația ducelui de York să se dărîme casele din jur, ca să nu se piardă această clădire, ceea ce grozav ar stînjeni mersul lucrărilor regelui. *Sir* W. Pen a plecat în seara asta să trimită lucrătorii mîine de dimineață, iar eu i-am scris lui *Sir* W. Coventry în

această privință, dar n-am primit nici un răspuns. Seara, doamna Turner (care și-a cărat, sărmana femeie, lucrurile în grădină toată ziua de azi, lucruri de preț, dar cu care nu știe ce să facă) și bărbatu-său au luat cina cu mine și cu nevastă-mea, în camera de lucru, mîncînd o spată de berbec, adusă de la restaurant, fără șervete, în condiții triste, dar, cu toate acestea, bine dispuși. Totuși, din cînd în cînd ieșind în grădină, priveliștea înspăimîntătoare a cerului cuprins de flăcări în noapte era de ajuns ca să ne scoată din minți ; era într-adevăr înspăimîntător, fiindcă cerul în vîlvătăi parcă stătea să cadă asupra noastră. După cină, am pornit-o în întuneric, în jos, spre Tower Street ; totul era în flăcări. S-au apucat s-arunce-n aer casele din Tower Street, pe lîngă Turnul Londrei, ceea ce la început i-a speriat pe oameni mai mult ca orice. W. Hewer s-a dus astăzi să vadă ce face mama lui și s-a-ntors acasă tîrziu, spunîndu-ne cum a trebuit s-o mute la Islington, întrucît casa ei din Pye-Corner arsese. Focul a înaintat mult în direcția aceea, cum și de-a lungul întregului Old Bayley, și continuă în jos spre Fleet Street ; catedrala St. Paul a ars, și de asemenea întregul Cheapside. I-am scris tatii în seara asta, dar scrisoarea n-a putut pleca, deoarece a ars și Poșta.

5 septembrie.

Am dormit din nou în birou pe plapuma lui Hewer, fiind foarte obosit și durîndu-mă picioarele de cît am mers și nemaiputîndu-mă ține pe ele. Pe la ceasurile 2 m-a trezit nevastă-mea și mi-a spus că se aude iar : „Săriți, foc !“, de data

asta din direcția bisericii Barkeing [1], care se află la capătul străzii noastre. M-am sculat, și văzînd că are dreptate, m-am hotărît imediat s-o duc de acasă, ceea ce am și făcut, luîndu-mi și aurul cu mine, vreo 2.530 lire, pe W. Hewer și pe Jane, și ducîndu-i la Woolwich cu barca lui Proundy. Vai, Doamne, ce trist spectacol : pe lumina lunii, aproape tot City-ul în flăcări, încît puteai vedea de la Woolwich ca și cînd ai fi fost lîngă foc. Cînd am ajuns acolo, am găsit porțile închise, dar nici o pază, ceea ce m-a neliniștit, din pricina zvonurilor care circulă, cum că focul se datorează unui complot și că francezii l-ar fi pus. Am dat ordin să se deschidă porțile și m-am dus la domnul Shelden, unde mi-am încuiat aurul, spunîndu-i neveste-mi și lui Hewer să nu părăsească niciodată camera amîndoi deodată, nici zi, nici noapte, după care m-am întors din nou, pe drum, asigurîndu-mă că lucrurile mele sînt în bună stare și că mahoanele de la Deptford sînt bine păzite de oameni. Ajuns acasă, unde mă așteptam să găsesc totul în flăcări — era ora 7 — am constatat că nu se-ntîmplase nimic ; m-am dus apoi în direcția focului, și văd că sînt mai mari speranțe decît mă așteptam ; mi-era atît de mare convingerea că voi găsi clădirea birourilor în flăcări, încît n-am îndrăznit să-ntreb pe nimeni pînă ce n-am ajuns acolo și n-am văzut că nu arsese. Mergînd în direcția focului, văd că aruncarea în aer a caselor și marele ajutor dat de lucrătorii de la șantierele navale, trimiși de *Sir* W. Pen, au oprit simțitor incendiul, atît la

[1] Corect : Allhallows Barking, una dintre cele mai vechi biserici londoneze (secolul al XV-lea).

capătul dinspre Marke Lane cît și la capătul dinspre noi ; a ars numai cadranul solar al bisericii Barking și o parte din portic, dar focul a fost apoi stins. M-am urcat pînă în vîrful clopotniței bisericii Barking, de unde mi s-a deschis cea mai jalnică priveliște din viața mea ; pretutindeni focuri imense în care ardeau pivnițe cu untdelemn, cu pucioasă și cu alte mărfuri. Mi-a fost teamă să stau mai mult acolo și am coborît cît am putut de repede ; focul se întindea cît vedeai cu ochii ; m-am dus la *Sir* W. Pen, și acolo am mîncat o bucată de carne rece ; de duminică nu mai mîncasem nimic, afară de resturile de la masa de duminică. După ce am mutat toate lucrurile și mi-am întărit speranțele că focul este zăgăzuit spre noi, am intrat în oraș, unde am găsit Fenchurch Street, Graceous Street și Lumbard Street, toate făcute scrum. La „Exchange", jalnică priveliște : nu mai e nimic în picioare, nici statui, nici coloane, doar statuia lui *Sir* Thomas Gresham, într-un colț. Am pornit-o pe jos spre Moorefields (era cît pe-aci să ne ia picioarele foc, cum umblam prin oraș printre cărbuni încinși); cîmpul era plin de lume și de bieți nenorociți care-și cărau lucrurile acolo ; fiecare stătea lîngă bocceaua lui (mare noroc că e vremea bună și că s-a putut sta afară zi și noapte). Am băut ceva și am plătit doi *pence* pe o pîine ordinară de un *penny*. De acolo am pornit spre casă pe Cheapside și prin Newgate Market ; arsese totul pînă la pămînt ; am văzut și casa lui Anthony Joyce în flăcări. Am mai văzut și o pisică nenorocită, care fusese scoasă dintr-un horn de lîngă „Exchange", arsese tot părul de pe ea, și totuși mai

trăia. Apoi m-am dus acasă noaptea ; văd că sînt mari speranțe să ne fie salvate birourile, dar trebuie grijă mare, pază toată noaptea și oameni la dispoziție. Așa că i-am instalat în birouri, le-am adus băutură, pîine și brînză. M-am culcat și eu și am dormit o noapte ca lumea, de pe la 12 încolo.

Traducere de COSTACHE POPA și ILEANA VULPESCU

Saint-Simon

(1675—1759)

Opera lui Saint-Simon a devenit prin excelență expresia superioară a literaturii memorialistice, respectiv a transformării documentului în literatură cu valori inepuizabile, explorate tot mai frecvent de critica ultimului secol, de la Sainte-Beuve și Taine pînă la Spitzer sau Auerbach.

Un aristocrat din preajma lui Ludovic al XIV-lea s-a hotărît de la douăzeci de ani să însemne faptele și întîmplările de la curte. A făcut-o meticulos și cu pasiune pînă la sfîrșitul vieții, prelucrînd însemnările din tinerețe, folosind și diverse alte surse, între altele *Jurnalul* lui Dangeau, funcționar al casei regale. Miile de pagini pe care le-a scris Saint-Simon ar fi putut deveni doar o sursă pe care istoricii o manipulează cu precauție, mai ales că memorialistul ne previne singur de parțialitatea lui : „nu mă mîndresc cu imparțialitatea. Aș face-o zadarnic". Dar Saint-Simon a creat un univers populat de o omenire sondată la profunzimi necunoscute de optica literară, clară și lineară a epocii.

Louis de Rouvray, duce de Saint-Simon, a fost urmașul unei familii nobiliare care se bucurase de mari favoruri sub domnia lui Ludovic al XIII-lea, atunci cînd tatăl memorialistului fusese făcut duce și guvernator al unei provincii. Saint-Simon, care s-a luptat pe toate căile pentru

conservarea privilegiilor marii aristocrații, a păstrat nostalgia acelor vremuri și l-a considerat pe monarhul șters, lipsit de voință, care a fost Ludovic al XIII-lea, drept adevăratul mare rege.

A dus cîteva decenii viața nobilimii de curte, trăind la Versailles, aspirînd la favorurile regale. Dar era o fire mult prea incomodă pentru a fi un bun curtean. Acest mare senior orgolios de rangul lui și zelos de privilegiile lui a fost un om cultivat și cu vederi largi, indignat de mizeria poporului și de favorurile pe care burghezia începea să le afle la curtea lui Ludovic al XIV-lea, visînd la imposibile întoarceri în trecut. Avea și o fire onestă, pasionată, generoasă. A fost mereu privit cu neîncredere. A servit o vreme în armată, dar considerîndu-se nedreptățit, a abandonat de tînăr cariera militară. Pînă la moartea lui Ludovic al XIV-lea a rămas în penumbră, la un loc înalt, potrivit cu rangul său, și, după cum remarcă Taine, într-un punct de observație deosebit de favorabil. A avut un rol politic mai important în timpul Regenței — era prieten din copilărie cu Philippe d'Orléans, regentul. A devenit atunci un fel de consilier particular, nu totdeauna ascultat, în conflict cu ministrul regentului — cardinalul Dubois — despre care ne-a lăsat un portret de neuitat. După moartea regentului, a trăit la moșia lui din provincie, redactîndu-și răzbunătoarele memorii. Cunoscute curînd prin còpii parțiale, acestea au apărut pentru prima oară într-o ediție mai completă în 1829. Îmbrățișează o jumătate de secol din istoria Franței, din vremea copilăriei autorului pînă în 1723, anul retragerii sale de la Curte.

Saint-Simon, omul plămădit din contraste, mare senior, cu un anumit dispreț pentru literați, spirit elevat și inteligență cuprinzătoare, dar și duce obsedat de privilegiul „taburetului“ și luptînd luni de zile pentru a obține ca în Parlament să i se pronunțe numele cu capul descoperit, a fost un extraordinar observator și analist. Privirea lui trece dincolo de masca de la Curte, pătrunde în straturile ascunse ale conștiinței, discerne conflictele interioare și mișcarea caracterelor. De aici, puterea de viață a memoriilor sale care cuprind totuși atîtea capitole indigeste, de greoaie erudiție, cum sînt cele, de pildă, cu privire la rangul și la ceremonialul curții spaniole. De aici provine și dramatismul acestor memorii în care se înfruntă pasiuni și ambiții. E un mic univers, artistic independent, străbătut în toate sensurile.

Viziunea schimbată, în stare să cuprindă ciocnirile și mișcarea, creează spontan la Saint-Simon modificări de tehnică literară și stil. La prima vedere, construcția generală e amorfă. Saint-Simon nu e un narator organizat. El urmărește cronologic evenimentele, înșirînd pentru fiecare an întîmplări anecdotice, fără a evita repetițiile, consemnînd decesurile cu prilejul cărora se oprește pentru a picta portretul. Dar pe fondul unei cronici nediferențiate, viziunea istoricului sintetizează și ochiul artistului reține detalii surprinse într-o frază sau scene descrise pe cîteva zeci de pagini. Astfel e aceea reținută de toate antologiile: „spectacolul de la Versailles“, reacțiile curții la moartea „Monseniorului“, principele moștenitor, fiul lui Ludovic al XIV-lea.

Portretele lui Saint-Simon nu sînt construite simetric și coerent, din trăsături dominante. Ele se creează înaintea noastră, reconstituind caracterele în unitatea lor, dar și cu zonele diferit luminate, cu tendințele contradictorii. Cuprinderea mai mare și preocuparea pentru mișcarea psihologică se răsfrîng asupra stilului, duc la unele fraze incorecte gramatical, la altele enorme, informe, cu topică modificată, dar cu o viață stilistică particulară, cu tresăriri și cu inovații surprinzătoare.

Erich Auerbach a remarcat și semnificația tragică pe care o dobîndesc unele detalii fiziologice asupra cărcia se oprește aristocratul memorialist.

Toate acestea sînt descoperiri de pionier literar și dau prozei lui Saint-Simon o calitate paradoxală : ducele visînd la imposibile reîntoarceri spre o Franță feudală și aristocratică, este unul dintre cei mai moderni scriitori ai epocii sale.

MEMORII

(MÉMOIRES)

MOARTEA ALTEȚEI-SALE

...Aici în cameră, precum și în tot apartamentul, se citea limpede pe toate chipurile. Alteța-sa murise ; era lucru care se știa, care se spunea, nu mai exista nici o constrîngere în această privință și în acele prime clipe se produceau primele reacții pline de naturalețe și deci eliberate, deși cu înțelepciune, de orice abilitate, din cauza tulburării, a agitației, a uimirii, a îmbulzelii și zăpăcelii din această noapte atît de încărcată.

În primele camere te izbeai de mugetele stăpînite ale valeților, disperați de pierderea unui stăpîn, atît de potrivit pentru ei, și care devenea astfel propria lor pierdere ; prin aceste mugete încercau să se mîngîie de gîndul că vor avea un alt stăpîn pe care-l prevedeau, înfiorîndu-se. În rîndurile lor puteau fi văzut alți oameni de seamă ai Curții, dintre cei mai ageri, care se năpustiseră după vești și din a căror atitudine se putea vedea perfect ce hram poartă.

Mai încolo dădeai de o mulțime de curteni de toate categoriile. Cei mai mulți dintre ei, adică proștii, își smulgeau suspine din burtă, cu ochii rătăciți dar fără o lacrimă, înălțau osanale Alteței-sale, aducîndu-i, însă, mereu același elogiu, anume că era un suflet bun și-l compătimeau pe rege de pierderea unui fiu atît de cumsecade. Cei mai subtili sau cei mai de vază dintre ei se declarau îngrijorați de sănătatea regelui : își erau recunoscători lor înșiși pentru că-și păstrau sîngele rece în zăpăceala aceea și, repetînd mereu același lucru, nu lăsau nici un dubiu în această privință. Alții, cu adevărat întristați, și făcînd parte din clica lovită, plîngeau amarnic, ori se stăpîneau făcînd un efort care se putea remarca tot atît de lesne ca și suspinele. Cei mai tari, sau cei mai abili dintre ei, își țineau privirile ațintite în pămînt și, retrași în diverse unghere, meditau adînc la consecințele unui eveniment atît de neașteptat, și mai ales la propria lor soartă. În rîndurile acestor îndurerați de tot felul, nu auzeai o vorbă sau foarte rar cîte una, conversații deloc, afară doar de o exclamație care scăpa durerii vreunuia și căreia îi răspundea o durere apropiată, o vorbă rostită la interval de un sfert de oră, priviri întunecate sau rătăcite, gesturi ale mîinilor mai curînd involuntare decît rare, și în rest o imobilitate aproape totală ; simpli curioși și fără prea multe griji aproape că nu existau afară de proști, cărora le rămăsese sarcina să trăncănească, să pună întrebări, să sporească disperarea și să-i sîcîie pe ceilalți. Cei care considerau oricum evenimentul drept binevenit se sileau în zadar să împingă gravitatea pînă la o atitudine întristată și austeră, totul era doar un văl străveziu care nu împiedica un ochi ager să le examineze și să le pătrundă toate trăsăturile. Aceștia rămîneau pe poziții cu aceeași încăpățînare ca și cei mai întristați, supraveghindu-se în fața opiniei publice, a curiozității celorlalți, a

propriei lor satisfacții și a propriilor gesturi ; în schimb, privirile lor suplineau lipsa de agitație a trupurilor. Își schimbau poziția ca oamenii care n-au destul loc să șadă sau care obosesc stînd în picioare ; aveau oarecare grijă să se evite unii pe alții, ba chiar să-și întîlnească privirile ; accidente momentane rezultau din aceste întîlniri ; în toată atitudinea lor se deslușea ceva care trăda mai multă libertate. În ciuda atenției cu care-și supravegheau ținuta și expresia, cu toate eforturile lor, un fel de vioiciune, de strălucire îi înconjura și-i făcea să iasă în evidență.

Cei doi prinți și cele două prințese așezate lîngă ei și purtîndu-le de grijă erau cei mai expuși privirilor. Alteța-sa, ducele de Bourgogne, plîngea cu emoție, cu bună credință, și cu o expresie blîndă, lacrimile lui izvorînd din sentimente firești, cucernice și resemnate. Cu aceeași bună credință, ducele de Berry plîngea și el fără încetare, dar lacrimile lui erau, ca să zic așa, de sînge, atît de amare păreau, iar suspinele lui aduceau mai curînd a strigăte și a urlete. Uneori tăcea, dar numai fiindcă se sufoca, apoi izbucnea iar, dar atît de zgomotos, și trompeta exagerată a disperării lui scotea sunete atît de puternice, încît față de aceste ințețiri atît de dureroase, cei mai mulți se dezlănțuiau și ei, stîrniți fie de amărăciune, fie de dorința de a se purta cum se cuvine. Lucrurile ajunseră atît de departe, încît trebuiră să-l dezbrace chiar acolo și să-i aducă medicamente și medici de la Facultate. Ducesa de Berry își ieșise din fire, se va vedea îndată de ce. Disperarea cea mai cruntă era cumplit întipărită pe chipul ei, pe care citeai, scrisă parcă, o durere turbată, pricinuită nu de afecțiune, ci de interes ; din cînd în cînd se oprea

din plîns, dar pauzele acestea erau adînci și înfricoșătoare, apoi se pornea un torent de lacrimi și de gesturi involuntare, deși stăpînite, care trădau o imensă amărăciune sufletească, rod al meditației adînci dinainte. Revenindu-și adesea din cauza strigătelor scoase de soțul ei, repezindu-se să-i dea ajutor, să-l sprijine, să-l sărute, să-i ofere ceva de mirosit, vedeai că e plină de grijă pentru el dar că, îndată după aceea, urma o profundă prăbușire în ea însăși, apoi un puhoi de lacrimi, care o ajutau să-și înăbușe strigătele. Și ducesa de Bourgogne își consola soțul, lucru care-i venea mai ușor decît să ajungă în nevoia de a fi ea însăși consolată, și în această privință, fără să trădeze nici o prefăcătorie, era limpede că făcea tot ce putea pentru a se achita de obligația imperioasă de bună cuviință ce resimțea, obligație care, însă, ne lasă uneori în pană în cazurile de mare nevoie. Își ștergea des nasul, gest care răspundea strigătelor scoase de cumnatul său, prințul. Cîteva lacrimi, pe care i le pricinuia priveliștea, adesea întreținute cu grijă, dădeau impuls artei cu care-și înroșea și-și umfla ochii cu batista și-și mînjea fața, în timp ce privirile ei se furișau neîncetat, examinînd pe cei prezenți și atitudinea fiecăruia.

Alături, în picioare, cu o expresie liniștită și rece de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic sau de parcă ar fi asistat la un spectacol obișnuit, ducele de Beauvilliers dădea ordinele cuvenite pentru îngrijirile necesare celor doi prinți, pentru ca să nu intre multă lume, deși ușile erau deschise fiecăruia, într-un cuvînt, pentru tot ce trebuia, dar fără grabă, fără să facă vreo greșeală cît de neînsemnată în privința oamenilor, sau a lucru-

rilor ; ai fi zis că-şi îndeplineşte funcţiile obişnuite la deşteptarea sau la masa de toate zilele a prinţilor. Acest sînge rece se păstră fără cea mai mică schimbare, menţinîndu-se la egală distanţă de aparenţa alinării pe care i-ar fi dat-o religia cît şi de străduinţa de a ascunde neînsemnata întristare ce încerca, rămînînd mereu în limitele sincerităţii.

„Madame", care-şi îmbrăcase din nou rochia de gală, sosi urlînd, fără să ştie pur şi simplu nici de ce se gătise, nici de ce urla, îi îmbrăţişă pe toţi scăldîndu-i în lacrimi, făcu să răsune în castel un nou val de strigăte şi oferi priveliştea ciudată a unei prinţese care, în toiul nopţii, îşi reia ţinuta de ceremonie pentru a plînge şi a zbiera în mijlocul unor femei în capoate, arătînd ca la bal mascat.

Ducesa de Orléans se depărtase de grupul prinţilor şi, în tovărăşia cîtorva doamne, se instalase în apropierea căminului, cu spatele spre galerie. Cum în jurul lor era mare linişte, doamnele o părăsiseră treptat, ceea ce-i făcu mare plăcere. Nu rămăseseră decît ducesa Sforzze, ducesa de Villeroy, doamna de Castries, camerista sa şi doamna de Saint-Simon. Încîntate de libertatea de care se bucurau, se apropiară în grup de un pat de veghe cu baldachin oprindu-se în preajma lui, şi cum toate erau în aceeaşi măsură impresionate de evenimentul care aduna atîta lume, începură să discute pe şoptite între ele fără nici o constrîngere.

În galerie şi în salon, ca în tot apartamentul acela mare, se aflau drept măsură de siguranţă mai multe paturi de veghe în care dormeau elveţienii de gardă şi oamenii de frecătură ; aceste paturi fuseseră instalate aici înainte de ştirile rele

sosite de la Meudon. În timp ce aceste doamne erau cufundate în conversaţie, doamna de Castries, care se sprijinea de pat, îl simţi mişcîndu-se şi se sperie grozav, căci deşi era foarte inteligentă, se speria pentru orice fleac. O clipă după aceea, văzură un braţ musculos, aproape gol, care depărtă faldurile baldachinului şi dădu la iveală un elveţian cumsecade, un grăsan înfăşurat în cearceafuri, trezit numai pe jumătate şi buimac, recunoscînd cu multă greutate pe cei din jur, pe care-i privea ţintă unul după altul ; în cele din urmă, socotind că nu era nimerit să se ridice din pat într-o societate atît de aleasă, omul se vîrî la loc în pat şi trase perdelele. După toate aparenţele, individul acela se culcase înainte de a se fi aflat ceva şi dormise de atunci atît de adînc, încît nu se trezise pînă în clipa aceea. Momentele cele mai triste oferă adesea contrastele cele mai ridicole. Cel de mai sus stîrni rîsul cîtorva doamne şi pricinui oarecare teamă ducesei de Orléans şi celor ce stăteau cu ea de vorbă, la gîndul că spusele lor fuseseră auzite. Chibzuind însă, bine, somnul şi tembelismul personajului le liniştiră.

Voiam să-mi păstrez unele îndoieli, deşi totul îmi indica situaţia ; nu m-am putut hotărî totuşi să mă las convins, pînă n-am auzit spusele unei persoane căreia i se putea da crezare. Întîmplarea a făcut să mă întîlnesc cu domnul d'O, pe care l-am întrebat şi care mi-a răspuns răspicat. Aflînd aceasta, am încercat să nu mă simt chiar indiferent. Nu prea ştiu dacă am reuşit pe deplin, în orice caz, însă, nici bucuria nici durerea nu mi-au slăbit curiozitatea şi, făcînd tot posibilul să respect regulile bunei cuviinţe, nu m-am considerat nicidecum obligat să joc rolul perso-

najului îndurerat. Nu mai aveam să mă tem de un alt foc ca cel din citadela de la Meudon, nici de obișnuitul du-te-vino al necruțătoarei sale garnizoane, astfel că m-am stăpînit mai puțin decît înainte de trecerea regelui spre Marly contemplînd mai în voie toată această societate numeroasă, oprindu-mi privirile cu sentimente diferite de afecțiune asupra celor mai loviți și asupra celor mai puțin loviți, urmărindu-i pe unii și pe alții și străpungîndu-i pe furiș cu ochii. Trebuie să admit că, pentru cine e la curent cu harta intimă a unei curți, primele aspecte ale unor evenimente rare de acest gen, atît de interesant din atît de diverse puncte de vedere, oferă prilej de excepțională satisfacție. Fiecare chip evocă grijile, intrigile, sudoarea care a curs pentru prosperitatea destinelor, pentru alcătuirea și consolidarea clicilor, îndemînarea folosită pentru menținerea pe poziții și pentru îndepărtarea altora, mijloacele de tot felul puse în mișcare în acest scop ; legăturile ajunse într-un stadiu mai mult sau mai puțin avansat, despărțirile, răcelile, urile, deserviciile, uneltirile, ofertele, menajamentele, meschinăriile și josniciile fiecăruia ; dezorientarea unora, aflați fie la jumătate drum, fie în mijlocul sau în toiul speranțelor ; stupoarea celor care obținuseră deplină satisfacție, importanța pe care o căpătau dintr-o dată adversarii lor și cealaltă facțiune ; calitățile de energie care îndrumă spre succes în aceste clipe tribulațiile și urzelile lor, satisfacția totală și nesperată a unora, printre care mă aflam și eu, și încă în primele rînduri — turbarea ce-i cuprinde pe ceilalți, încurcătura lor și ciuda cu care și-o ascund. Promptitudinea cu care privirile zboară pretutindeni și sondează sufletele profitînd de

primele clipe de tulburare pricinuite de surprindere și de zăpăceala bruscă, întrepătrunderea a tot ce se poate observa, mirarea de a nu descoperi cele așteptate la unii, fiindcă sînt lipsiți de inimă sau de inteligență și de a găsi în schimb la alții mai mult decît ai fi crezut, toată această învălmășeală de lucruri atît de importante oferă, cui știe să se bucure de ea, o plăcere, care deși își pierde trăinicia, e dintre cele mai mari ce se pot întîlni la curtea unui suveran.

Prin urmare m-am lăsat în întregime pradă în sinea mea acestei plăceri, cu atît mai din plin cu cît, cuprins de o ușurare foarte reală, mă pomeneam strîns legat și pe același plan cu personajele principale, ai căror ochi nu izbuteau să se umple de lacrimi. Mă bucuram de superioritatea lor absolută și de o satisfacție care o sporea pe a mea, care-mi întărea speranțele și le dădea elan, care-mi asigura o liniște, atît de puțin probabilă fără intervenția acestui eveniment, încît fusesem în permanență îngrijorat de perspectivele unui viitor trist ; pe de altă parte, dușman prin relațiile mele și dușman oarecum personal al principalelor personaje, pentru care această dispariție era strivitoare, am văzut dintr-o primă aruncătură de ochi bine țintită și cu o bucurie imposibil de descris, tot ce le scăpa din mîini și tot ce avea să-i distrugă. În mintea mea, diferitele facțiuni, subdiviziunile, ascunzișurile, diversele personaje și treptele pe care le ocupau, cunoașterea drumurilor pe care se îndreptau, a resorturilor și a diferitelor lor interese, erau atît de puternic întipărite, încît mai multe zile de meditație n-ar fi putut face ca toate aceste lucruri să se desfășoare și să se înfățișeze mai lămurit în ochii mei decît prima privire aruncată asupra tuturor chipurilor de față, care-mi

aminteau totodată și pe cele pe care nu le vedeam, dar care nu erau cele mai puțin dornice să se bucure de priveliște.

MAREȘALUL DE VILLEROY

Mareșalul de Villeroy a ocupat un loc atît de mare și înainte și de atunci încoace, încît trebuie neapărat să-l prezint. Era un bărbat înalt și bine făcut, cu un chip foarte simpatic, era viguros și sănătos și dispunea de trupul lui după plac, fără nici o greutate. Cincisprezece—șaisprezece ore de călărie erau un fleac pentru el, nopțile albe de asemenea. Trăise toată viața în cea mai aleasă societate; fiu al directorului de studii al regelui, crescut din primii ani ai tinereții în intimitatea acestuia, afemeiat, foarte la curent cu intrigile amoroase ale Curții și ale Parisului, știind să-l distreze grație lor pe rege, pe care-l cunoștea perfect și de ale cărui slăbiciuni s-a priceput să profite, menținîndu-se în echilibru, de-a lungul vicisitudinilor prin care a trebuit să treacă înainte de venirea mea pe lume. Era măreț în toate și avea apucături pline de noblețe; juca mult și juca frumos, fără să se sinchisească de jocul în sine, nu făcea nimănui rău fără rost, avea vocabularul și purtările unui mare domn și ale unui om obișnuit cu viața curții regale; era excesiv de mîndru din fire și tot atît de excesiv de josnic dacă era cît de cît nevoie să fie astfel, iar față de rege și de doamna de Maintenon se purta ca un valet bun la toate. I-am mai schițat odată portretul cînd am vorbit despre trecerea lui bruscă de la dizgrație la mare cinste.

Poseda acel spirit de curte și de societate, pe care-l conferă o mare obișnuință, pe care intrigile și perspectiva îl ascut o dată cu jargonul ce se învață cu acest prilej, un jargon plin de superficialitate, dar care-i uluiește pe proști; obișnuit să fie în intimitatea regelui, obișnuit cu favoarea, cu distincțiile și cu rolurile de conducere, conversația lui devenise și mai scăpărătoare, dar la baza ei era doar o vanitate fără margini. Era un om făcut anume pentru a prezida un bal, pentru a fi arbitru la întreceri, și dacă ar fi avut voce frumoasă, pentru a cînta la Operă roluri de regi și de eroi; mai era foarte potrivit și pentru a da tonul în materie de modă, dar atît și nimic mai mult. Nu se pricepea nici la oameni nici la lucruri, nici chiar cînd era vorba de distracții, astfel că vorbea și acționa după ureche; mare admirator al celor care-i impuneau respect, putea fi deci păcălit așa cum a fost toată viața de Vaudemont, de doamna des Ursins și de toate personajele strălucite; incapabil să ia o hotărîre înțeleaptă, cum s-a întîmplat în cazul sfatului dat de cavalerul de Lorena[1]; incapabil de asemenea în indiferent ce problemă, fie chiar pentru a înțelege ceva din ea în alt mod decît superficial, în așa măsură încît, odată ajuns consilier, regele se necăjea atît de mult de stupiditatea lui, că pleca ochii, roșea și-și dădea osteneala să-l facă să priceapă despre ce era vorba. Lucrul acesta l-am aflat multă vreme după aceea de la Torcy, pe care incapacitatea în treburile politice a unui om la vîrsta asta și atît de familiarizat cu viața de Curte îl uimea la culme. Era, într-adevăr, atît de familiarizat, încît era și corupt. Pretindea to-

[1] După bătălia de la Cremona, cavalerul de Lorena îl sfătuise să renunțe la armată și să devină consilier.

tuși că e un om foarte onest ; cum însă n-avea pic de bun simț, își dădea lesne în petic, chiar în ocazii simple, cînd lipsa lui de inteligență îl trăda ; de altfel nu se prea stăpînea cînd vederile, speranțele și interesele sale, ba chiar dorința de a plăcea și de a linguși, nu mergeau mînă în mînă cu cinstea. Cu excepția problemelor banale, deosebeai totdeauna în el stînjeneală și siguranță în același timp și amestecul dintre ele devenea ridicol. Puteai face deosebirea între una și alta și vedeai că nu știe pe ce lume e ; cîte un *sproposito*[1] rostit cu un aer de autoritate și întărit de niște aere mărețe constituia de obicei singura lui modalitate de a se descurca. Era curajos din fire ; cît despre talentele lui militare, s-a văzut ce rezultate funeste au avut. Politețea sa era pătrunsă de o aroganță respingătoare, iar în împrejurările cînd se credea scutit de a fi politicos prin oamenii cu care avea de a face, manierele sale erau ele înșile insultătoare. Iată de ce nici un om de lume nu era mai puțin iubit decît el și mai nesuferit în relațiile sociale, pentru că în persoana lui nu se putea descoperi decît o urzeală de vanități, de afectare și de automulțumire, de paradă cînd era vorba de favoruri și de bogăție, o urzeală de întrebări care întrerupeau răspunsurile altora, care adesea nici nu așteptau răspunsuri și care erau totdeauna lipsite de legătură între ele. De altfel, nu știa decît povești despre viața de Curte, despre aventuri, despre întîmplări galante ; nu citea nimic, n-avea nici un fel de pregătire, era mai ales de o ignoranță crasă, debita glume nesărate, fără nici o valoare și întruchipa un gol total. Față de subalternii săi manifesta o autoritate de mare asprime. E de necrezut în ce fel s-a purtat totdeauna, pînă la moarte, cu fiul său, care-l îngrijea neîncetat și-i arăta o supunere neclintită și am aflat de la niște prieteni ai lui Tallard, că-l împingea veșnic la disperare, chiar după ce luase comanda armatei. În sfîrșit, perfidia și părerea strălucită, desăvîrșită pe care o avea în toate privințele despre el însuși, completează perfecțiunea acestui prea adevărat tablou.

[1] Prostie (it.).

CARACTERUL LUI LUDOVIC AL XIV-LEA

Felul în care se depărtase de noblețea sentimentelor și slăbiciunea față de miniștrii săi care, pentru a se ridica, detestau și înjoseau tot ceea ce ei înșiși nu erau și nu puteau să fie, îl îndepărtaseră în aceeași măsură de o origine aleasă. Se temea de ea așa cum se temea și de inteligență, și dacă se întîmpla ca aceste două calități să fie îmbinate într-una și aceeași persoană, lucru pe care el să-l afle, soarta respectivului era pecetluită.

Îndată după ce luă frînele puterii, miniștrii, generalii, amantele și curtenii săi își dădură seama că avea mai curînd o slăbiciune decît o înclinație pentru glorie. Atunci se întrecură în a-l ridica în slăvi și-l stricară. Laudele, sau mai bine zis lingușirile îi plăceau atît de mult, încît și cele mai grosolane erau bine primite, cele mai josnice fiind apreciate mai din plin. Numai așa te puteai apropia de el și oamenii care i-au cîștigat simpatia au datorat acest fapt împrejurării că descoperiseră calea cea bună și că nu se săturaseră niciodată s-o urmeze. Marea autoritate a miniștrilor săi se explică prin neîncetatele prilejuri ce aveau să-l tămîieze, dar mai ales să-i atribuie totul și să declare

că de la el învăţaseră orice. Supleţea, josnicia, un aer de admiraţie, de dependenţă, de umilinţă şi mai presus de orice aerul de a fi inexistenţi fără el, erau singurele căi de a-i fi pe plac. Dacă te depărtai cît de cît de ele, nu te mai puteai întoarce, şi aşa se explică prăbuşirea lui Louvois.

Otrava aceasta se răspîndi şi atinse proporţii de necrezut dacă ţinem seamă că suveranul nu era lipsit de inteligenţă şi de experienţă. Deşi n-avea voce şi nici cultură muzicală, cînta personal în intimitate fragmente din acele prologuri de operă care conţineau cele mai multe elogii la adresa lui. Îl vedeai scăldîndu-se în ele ; pînă şi la supeurile publice de mare gală, unde cînta uneori o orchestră de viori, fredona între dinţi aceleaşi elogii, cînd se executau melodii alcătuite pe textele lor.

Aşa se explică dorinţa lui de glorie care-l îndepărta din cînd în cînd de aventurile amoroase ; aşa se explică uşurinţa cu care Louvois îl făcea să se avînte în războaie mari, fie pentru a-l da peste cap pe Colbert, fie pentru a se menţine sau pentru a-şi spori prestigiul, precum şi uşurinţa de a-l convinge totodată că talentele lui militare erau mai mari decît ale oricăruia dintre generalii săi, atît în privinţa planurilor de război cît şi în privinţa executării lor ; înşişi generalii îi dădeau o mînă de ajutor ca să-i placă regelui. Mă gîndesc la oameni de talia lui Condé şi Turenne şi mai ales la toţi urmaşii lor. Îşi însuşea totul cu o excepţională uşurinţă şi complezenţă faţă de sine şi se închipuia aşa cum îl descriau ei cînd îi vorbeau. Aşa se explică înclinaţia lui pentru trecerea în revistă a trupelor, înclinaţie pe care o împinse atît de departe, încît duşmanii săi îl porecliră „regele trecerilor în revistă" ; precum şi înclinaţia pentru asedii ca să-şi dovedească fără mari riscuri bravura, ca să aibă prilejul de a fi tras înapoi cu forţa, ca să-şi desfăşoare capacitatea, spiritul de prevedere, vigilenţa, eforturile, toate foarte potrivite pentru trupul lui robust şi splendid conformat, care nu suferea de foame, de sete, de frig, de cald, de ploaie, de nici un fel de intemperie. Îi mai plăcea de asemenea să audă, prin tabere, cuvinte de admiraţie la adresa înfăţişării sale măreţe, a talentului său la călărie şi a tuturor acţiunilor sale. În convorbirile cu amantele şi uneori cu curtenii săi, vorbea mai ales despre campaniile pe care le dusese. Vorbea frumos, în termeni potriviţi şi precişi. Nimeni nu ştia să povestească ceva cum povestea el. Cele mai banale dintre frazele lui nu erau niciodată lipsite de o măreţie firească şi evidentă.

Spiritul lui, orientat din fire spre lucruri mici, se complăcea în tot felul de amănunte : uniforme, armament, desfăşurare, antrenament, disciplină, într-un cuvînt, tot felul de amănunte meschine. În aceeaşi măsură se interesa de edificiile, de cheltuielile casei sale civile, de cheltuielile pentru specialităţile culinare ; era totdeauna sigur că şi cei care se bucurau de cea mai bună pregătire în aceste privinţe aveau ceva de învăţat de la el, şi, într-adevăr, ei ascultau cu aer de novici lecţii pe care, de multă vreme, le ştiau pe de rost. Această pierdere de vreme, care avea în ochii regelui marele merit al unor silinţe permanente, constituiau triumful miniştrilor săi, care, cu puţină artă şi cu experienţa de a-l duce de nas, potriveau lucrurile cum voiau şi-l călăuzeau pe rege potrivit vederilor şi prea adesea intereselor lor, felicitîndu-se cînd îl vedeau pierdut în asemenea amănunte.

Acum să trecem la un alt gen de iubire, care a uimit toate popoarele lumii, în aceeași măsură în care celălalt îi scandalizase, dragostea pe care regele a dus-o întreagă cu el în mormînt. Cine n-ar recunoaște, din aceste cîteva cuvinte, pe celebra Françoise d'Aubigné, marchiză de Maintenon, a cărei domnie permanentă a ținut nu mai puțin de treizeci și doi de ani. Născută în niște insule ale Americii unde tatăl ei, nobil poate, plecase împreună cu maică-sa pentru a-și cîștiga pîinea, amîndoi pierzîndu-se acolo în obscuritate, întoarsă în Franța singură și la nimereală, debarcă în portul La Rochelle și fu primită de milă în casa doamnei de Neuillant, mama doamnei mareșal, ducesa de Navailles, constrînsă, de sărăcia ei și de zgîrcenia bătrînei, să se ocupe personal de cheile magaziei și să asiste în fiecare zi la cîntărirea ovăzului destinat cailor ; sosind la Paris împreună cu ea, tînără, isteață, spirituală și frumoasă, fără avere și fără rude, fata făcu, printr-o fericită întîmplare, cunoștință cu faimosul Scarron. Acesta găsi că e simpatică, prietenii lui o găsiră poate și mai simpatică. Tînăra își închipui că o căsătorie cu acest vesel și savant estropiat era cel mai mare și mai nesperat noroc care putea să dea peste ea și unii, care aveau eventual mai multă nevoie de o femeie decît avea el, se încăpățînară să realizeze această căsătorie și izbutiră să-l convingă să scape astfel de mizerie pe o biată fată fermecătoare.

Căsătoria avu loc și tînăra soție plăcu tuturor celor care veneau în casa lui Scarron. Se aduna la el o societate foarte aleasă și foarte variată ; era la modă, veneau la el oamenii de spirit, curteni și burghezi, lumea cea mai bună și cea mai aleasă, lume la care nu se putea duce el și care era veșnic atrasă în casa lui, de farmecul inteligenței, al culturii, al imaginației sale, al unei neasemuite veselii care nu-l părăseau în ciuda suferințelor, veselie mereu împrospătată de o rară fantezie și de glume de foarte bun gust, care se mai pot admira și azi în lucrările lui.

Doamna Scarron făcu, deci, tot felul de cunoștințe în casa lui, ceea ce totuși, după moartea soțului său, n-o împiedică să trăiască din mila parohiei Saint-Eustache. Împreună cu o servitoare, se mută aici într-o cameră la mansardă, unde trăi în mare strîmtorare. Grație farmecelor ei, această strîmtorare scăzu treptat. Villars, tatăl mareșalului, Beuvron, tatăl lui d'Harcourt, cei trei Villarceaux, care rămaseră principalii susținători și mulți alții o întreținură.

Asta o făcu să intre din nou în circulație, și, încetul cu încetul, o introduse în palatul d'Albret, apoi în palatul Richelieu precum și în alte părți ; în felul acesta trecea de colo pînă colo. În aceste case, doamna Scarron nu îndeplinea decît funcții subalterne. Făcea de toate, fie că dădea dispoziții să se aducă lemne, fie că se ducea să întrebe cînd se va servi masa ; alteori trebuia să se intereseze dacă trăsura unuia sau a altuia dintre oaspeți se întorsese ; și tot așa, nenumărate mici comisioane, a căror sîcîială a fost suprimată de mult de folosirea ulterioară a soneriei.

Legăturilor apropiate de rudenie dintre mareșalul d'Albret și domnul de Montespan le datoră introducerea hotărîtoare în norocul nemaipomenit care se coborî asupra ei peste vreo paisprezece sau cincisprezece ani. Domnul și doamna de Montespan erau nedespărțiți de mareșalul d'Albret care avea cea mai mare și mai frumoasă casă din

Paris, unde se îmbulzea cea mai distinsă și mai aleasă societate de la Curte și din tot orașul. Omagiile, efortul de a plăcea, inteligența și aspectul plăcut al doamnei Scarron avură mult succes în ochii doamnei de Montespan. Începu s-o simpatizeze și cînd născu primii copii ai regelui, pe domnul de Maine și pe doamna ducesă, care trebuiau să rămînă ascunși, propuse regelui să-i încredințeze doamnei Scarron, căreia i se dădu o casă în Marais unde să locuiască împreună cu ei și bani ca să-i hrănească și să-i crească în cea mai mare taină. Mai apoi, acești copii fură aduși la doamna de Montespan, după aceea înfățișați regelui și apoi scoși treptat la lumină și recunoscuți. Guvernanta lor, stabilită împreună cu ei la curte, plăcu din ce în ce mai mult doamnei de Montespan, care-l determină în cîteva rînduri pe rege să-i facă daruri. El, însă, nu putea s-o sufere ; tot ce-i dădea uneori — niciodată nu însemna mare lucru — era doar rezultatul unui exces de complezență, de care se achita cu o părere de rău rămasă netăinuită.

Domeniul Maintenon fiind pus în vînzare și fiind foarte aproape de Versailles, doamna de Montespan fu atît de ispitită să-l ofere doamnei Scarron, încît nu-i dădu pace regelui pînă nu obținu de la el banii necesari ca să-l cumpere pentru această femeie, care luă din acel moment — sau foarte puțin după aceea — numele de Maintenon. Doamna de Montespan reuși să capete și bani pentru repararea castelului și se ținu de capul regelui ca să dea și o sumă pentru reamenajarea grădinii, căci domnii D'Angennes lăsaseră totul în paragină.

Lucrurile acestea se petreceau în timp ce doamna de Montespan se îmbrăca, prilej cînd numai căpitanul gărzilor de serviciu îl însoțea pe rege. Era mareșalul de Lorges, omul cel mai cinstit de pe lume și care mi-a povestit adesea scena al cărei martor fusese în ziua aceea. La început, regele nici nu vru s-audă, apoi refuză. În cele din urmă, enervat că doamna de Montespan nu se dădea bătută și continua să insiste, se supără, îi spuse că făcuse prea mult pentru ființa aceea, că nu înțelegea de ce doamna de Montespan făcuse o pasiune pentru ea și de ce se încăpățîna s-o păstreze în serviciu, deși el o rugase de atîtea ori s-o concedieze ; cît despre el, mărturisea că n-o poate suferi și, sub rezerva făgăduielii că n-are s-o mai vadă și că nu i se va mai vorbi niciodată despre ea, va mai da ceva bani, deși, la drept vorbind, dăduse oricum mult prea mult pentru o creatură de acest gen. Mareșalul de Lorges n-a uitat niciodată aceste cuvinte ; și mie și altora ni le-a repetat totdeauna precis și în aceeași ordine, atît de mult l-au izbit atunci și cu atît mai mult cu cît cele văzute ulterior erau atît de surprinzătoare și de contradictorii. Doamna de Montespan tăcu pe loc, regretînd din suflet că-l sîcîise prea mult pe rege.

Domnul de Maine era foarte șchiop. Se spunea că vina o purta una din doici care-l scăpase din brațe. Cum nici unul din tratamente nu dădu vreun rezultat, se hotărî trimiterea lui la diferiți medici din Flandra și din alte regiuni ale țării, apoi în localități balneare, printre care la Barèges. Scrisorile guvernantei către doamna de Montespan, care relatau aceste călătorii, erau arătate regelui, care găsi că erau bine scrise și le aprecie, iar ultimele pe care le citi începură să-i micșoreze aversiunea.

Capriciile doamnei de Montespan desăvîrșiră opera. Avea multe și se obișnuise să nu și le stăpînească. Mai mult decît asupra oricui, le exercita

asupra regelui care o iubea încă, dar care suferea din cauza lor. Doamna de Maintenon își mustra stăpîna, care-i transmise regelui vorbele ei făcîndu-i un serviciu. De altfel, și el trebui să intervină în favoarea guvernantei, ceea ce-i dădu obișnuința de a sta uneori de vorbă cu ea, de a-și deschide inima și de a-i spune în ce mod dorea să-l ajute pe lîngă doamna de Montespan, în sfîrșit de a-și istorisi necazurile ce-i pricinuia și de a-i cere sfatul.

Devenind treptat și fără intermediar confidenta intimă a celor doi amanți, fapt acceptat de regele însuși, femeia aceasta ageră se pricepu să exploateze situația și, grație eforturilor ei, ajunse să ia locul doamnei de Montespan, care-și dădu seama prea tîrziu că-i devenise necesară. O dată ajunsă aici, doamna de Maintenon începu la rîndul ei să se plîngă regelui de toate cîte avea de îndurat din partea unei stăpîne, care-l cruța prea puțin și pe el, și, tot plîngîndu-se unul celuilalt de doamna de Montespan, guvernanta îi luă definitiv locul și se pricepu să și-l consolideze bine...

În acest moment, atașamentul său, stimulat de absența doamnei de Maintenon, îl făcu să considere insuportabilă această absență. Unii pretind — dar trebuie să facem o deosebire între ceea ce e sigur și ceea ce nu e — unii pretind, după cum am spus, că la întoarcere, regele îi vorbi mai pe șleau doamnei de Maintenon și că ea, cutezînd să-și încerce forțele, refuză cu abilitate, făcînd aluzie la cucernicia și la neprihănirea ultimei perioade din viața ei ; se mai spune că regele nu se dădu bătut, că ea îi făcu morală și-i inspiră teama de diavol, că ținu în cumpănă cu atîta artă dragostea și conștiința lui, încît dobîndi lucrul pe care l-am văzut cu ochii

noștri și căruia posteritatea va refuza să-i dea crezare.

Dar foarte sigur și absolut adevărat e că, puțin după întoarcerea regelui la Fontainebleau, cam spre mijlocul iernii care a urmat morții reginei, se întîmplă un eveniment căruia posteritatea îi va da cu greu crezare, deși e perfect adevărat și dovedit, și anume părintele de La Chaise, duhovnicul regelui, oficie o liturghie în toiul nopții într-una din odăile de la Versailles ale regelui. Bontems, guvernatorul castelului, prim valet de serviciu și cel mai intim dintre cei patru valeți, avu rolul de ministrant al acestei liturghii, în cursul căreia suveranul și coana Maintenon fură uniți prin căsătorie în prezența lui Harley, arhiepiscop de Paris, în calitate de paroh, în prezența lui Louvois — după ce ambii smulseră, zice-se, asigurarea regelui cum că nu va declara niciodată această căsătorie — și a lui Montchevreuil, martor abia în al treilea grad, rudă, prieten și purtînd tot numele de Mornay ca și Villarceaux, căruia-i împrumuta pe vremuri în fiecare vară casa lui de la Montchevreuil, fără ca el și nevastă-sa să se clintească din ea. În această casă Villarceaux întreținea această regină ca și la Paris, plătind toată cheltuiala fiindcă văru-său era foarte sărac și-i era rușine de concubinaj la el, la Villarceaux, în prezența soției sale pe care o respecta pentru răbdarea și virtutea ei.

Sațietatea, atît de fatală de obicei, care intervine într-o căsnicie și mai ales într-o căsnicie de acest gen, n-avu alt rezultat decît să consolideze favoarea de care se bucura doamna de Maintenon. Curînd, această favoare se dădu în vileag, după ce i se atribui la Versailles, în capul scării principale, apartamentul din fața celui regal și la același etaj cu el. Din acest moment și pînă la sfîrșitul

vieții, regele își petrecea zilnic cîteva ore cu ea la Versailles sau în orice alt loc s-ar fi aflat; i se dădea și ei locuință, în imediata lui apropiere și, pe cît posibil, la același etaj.

Consecințele, succesele, o încredere deplină, nemaipomenita dependență a regelui față de ea, atotputernicia, adorația publică, universală, miniștrii, conducătorii de oști, membrii cei mai apropiați ai familiei regale, într-un cuvînt, toată lumea la picioarele ei; tot ce era bun, tot ce era bine îi era dedicat ei; nimic n-avea sorți de izbîndă dacă nu emana de la ea; oamenii, problemele, lucrurile, hotărîrile, dreptatea, grația, religia, totul, fără nici o excepție, se afla în mîna ei, regele și statul fiindu-i victime. Ce ființă a fost această zînă nemaipomenită și cum se face că a domnit fără nici o întrerupere, fără nici o stavilă, fără cea mai ușoară pată mai bine de treizeci de ani încheiați, ba chiar treizeci și doi, iată evenimentul nemaiintîlnit, pe care trebuie să-l mai înfățișăm o dată, spectacol la care a asistat întreaga Europă.

Era o femeie foarte inteligentă, pe care societatea foarte aleasă în sînul căreia fusese tolerată și a cărei desfătare o constitui curînd, o șlefuise, dăruindu-i cunoașterea purtărilor frumoase în lumea bună, în timp ce viața galantă izbutise s-o transforme într-o ființă excepțional de simpatică. Diferitele poziții pe care le avusese făcuseră din ea o persoană lingușitoare, băgăreață și servilă care se silea totdeauna să placă. Lucrurile de tot felul pe care le văzuse și la care participase adesea și ea, atît în folosul ei cît pentru a-i servi pe alții, îi formaseră nevoia de intrigă, îi dăduseră înclinația, deprinderea și o mare dibăcie în această direcție. O grație incomparabilă în toate privințele, o expresie de firesc dar totodată de rezervă și de respect, expresie care, datorită unei îndelungate perioade de înjosire îi devenise naturală, era un ajutor admirabil pentru talentele sale, la care se adăuga un vocabular blînd, precis, dispunînd de termenii cei mai proprii, de o elocvență și de o concizie firească. Epoca cea mai frumoasă din viața ei — era cu trei sau patru ani mai în vîrstă decît regele — fusese epoca în care se duceau cele mai frumoase conversații, epoca vieții galante, într-un cuvînt, epoca așa numitelor vizite „de dormitor" și-i imprimase acest spirit în asemenea măsură, încît îi plăcu pînă la sfîrșitul vieții, rămînînd puternic întipărită în ea. Nuanța de prețiozitate și de afectare suprapunîndu-se peste specificul acelei perioade, care era asemănător, fu sporită de strălucirea ce-i dădea importanță și crescu după aceea grație cuceniciei, care deveni însușirea ei principală și păru să capete precădere asupra restului. Această însușire îi era capitală pentru a se menține în poziția unde o adusese și nu mai puțin pentru a guverna. Ultimul punct era rațiunea ei de a fi, restul îi fu sacrificat fără nici o rezervă. Adevărul și sinceritatea erau prea greu de împăcat cu o astfel de mentalitate și cu o astfel de ascensiune mai tîrziu, pentru a ne putea închipui că doamna de Maintenon păstra din ele altceva decît aspectul exterior. De altfel, nu era atît de prefăcută de plăcere, ci fiindcă nevoia îi dăduse de mult această deprindere și, cum era ușuratică din fire, părea de două ori mai perfidă decît era de fapt.

Starea de abjecție și lipsurile în care trăise vreme atît de îndelungată îi îngustaseră spiritul și-i

înjosiseră inima și sentimentele. Gîndirea și simțirea ei erau atît de meschine în toate privințele încît, de fapt, rămînea totdeauna mai puțin decît doamna Scarron iar în orice împrejurare și oriunde, se regăsea în această postură. Nimic mai dezgustător decît asemenea josnicie îmbinată cu o situație atît de strălucită.

Traducere de IULIA SOARE

Montesquieu

(1689—1755)

Caietele de însemnări ale lui Charles Louis de Secondat, baron de la Brède și de Montesquieu sînt mai aproape de moralism decît de memorialistica propriu-zisă, în sensul că nu cuprind narațiuni de fapte, ci reflexiuni exprimate uneori aforistic, cu o finețe ironică ce caracterizează și secolul și pe autorul *Scrisorilor persane*. Titlurile date de autor acestor caiete *(Cîteva cugetări... Cugetările mele)* subliniază și ele dominanta moralistă. Totuși, însemnările acestea atît de caracteristice pentru rezerva, pentru oroarea clasicismului față de intervenția indiscretă a subiectivității, consemnează în trecere preferințe sau repulsii. Din ele și din conținutul cugetărilor se trasează autoportretul indirect al lui Montesquieu.

Figura care se detașează are anvergura și noblețea confirmate de alte fapte de istorie literară. Inteligența, lărgimea de vederi, fermitatea convingerilor, bonomia care temperează incisivitatea unor aprecieri aparțin unui iluminist mai mult ironic decît pasionat. *Caietele* scot la lumină și alte colțuri ale existenței lui Montesquieu, dragostea de familie și sagacitatea cu care a știut să-și trateze copiii ca pe niște egali intelectuali.

Unele însemnări aparțin aforisticii, înscriindu-se pe linia de gîndire a unui La Rochefoucauld mai puțin

mizantrop, altele interesează istoria literară și culturală, constituie schițe pentru cîteva dintre principalele scrieri ale lui Montesquieu (*Scrisorile persane*, discursul de recepție la Academie, *Spiritul legilor)*. Sînt de notat și observații critice pline de interes față de scriitorii contemporani.

Cugetările au fost cunoscute foarte tîrziu, în 1939. O ediție anterioară, din 1899, se adresase bibliofililor într-un tiraj foarte restrîns. Spiritul de proprietate și discreția rău înțeleasă a descendenților scriitorului au lipsit aproape două secole pe cercetători și pe cititori de pagini importante pentru cunoașterea lui Montesquieu.

CAIETE

(CAHIERS)

DESPRE EL ÎNSUȘI

...Nu mi-a plăcut să-mi fac o situație cu ajutorul Curții ; m-am gîndit să mi-o fac punîndu-mi în valoare pămîntul și s-o dețin de-a dreptul din mîinile zeilor.

*

Am fost totdeauna de-o timiditate care a făcut adeseori să apară stinghereală în răspunsurile mele. Am simțit totuși că nu eram niciodată atît de stingherit cu oamenii deștepți, pe cît eram cu cei proști. Mă simțeam stingherit deoarece mă credeam stingherit și deoarece mi-era rușine că aceștia ar putea să mă întreacă.

*

Nu mi-a plăcut niciodată să mă bucur de ridicolul altora.

N-am fost prea năzuros în ceea ce privește mintea altora ; am fost prietenul aproape al tuturor minților și dușmanul aproape al tuturor inimilor.

Timiditatea a fost flagelul întregii mele vieți ; ea părea că-mi întunecă pînă și simțurile, că-mi leagă limba, că-mi pune un nor peste gînduri, că-mi stînjenește expresiile. Eram mai puțin supus acestor scăderi în fața unor oameni deștepți, decît în fața unor proști. Explicația este că nădăjduiam să mă înțeleagă ; asta îmi inspira încredere.

*

Nu-mi amintesc să fi cheltuit pînă acum patru galbeni fără rost, nici să fi făcut vreo vizită din interes.

*

Ceea ce mă împiedică să spun că am dus o viață nenorocită este faptul că mintea mea are o anumită activitate care-o face să execute un fel de salt ca să treacă de la o stare de supărare la alta și să execute un alt salt de la o stare de fericire la altă stare de fericire.

*

Dacă aș cunoaște un lucru folositor națiunii mele, care să fie păgubitor alteia, n-aș propune-o suveranului meu, pentru că sînt om înainte de a fi francez (sau) pentru că sînt în mod necesar om, dar francez nu sînt decît din întîmplare.

★

Dacă aş cunoaşte un lucru care să-mi fie de folos mie şi care ar fi păgubitor pentru familia mea, l-aş izgoni din minte. Dacă aş cunoaşte un lucru folositor familiei mele şi care n-ar fi de folos patriei mele, aş căuta să-l uit. Dacă aş cunoaşte un lucru folositor patriei mele şi care ar fi păgubitor Europei, sau care ar fi de folos Europei şi păgubitor neamului omenesc, l-aş socoti crimă.

★

Am săvîrşit în viaţa mea multe prostii, dar niciodată răutăţi.

★

Cînd văd un om de merit, nu-l analizez niciodată ; pe unul mediocru, care are cîteva însuşiri bune, îl analizez întotdeauna.

★

Invidia. Pretutindeni unde o găsesc, îmi face plăcere s-o scot din sărite. Îi laud întotdeauna în faţa unui invidios pe cei care îl fac să pălească... Ce laşitate să te simţi descurajat de fericirea altora şi să fii zdrobit de norocul lor !

★

Nu îmbrăţişez păreri, cu excepţia celor din cărţile lui Euclid.

★

Spuneam : „Nu mă număr printre cele douăzeci de persoane din Paris care cunosc aceste ştiinţe, nici printre cele cincizeci de mii care îşi închipuie că le cunosc".

★

Aş fi practicat bine religia păgînă : n-ar fi fost vorba decît să-mi îndoi genunchiul în faţa vreunei statui.

★

Ce înseamnă să ai principii moderate ! În Franţa sînt socotit că sînt prea puţin religios, iar în Anglia că sînt prea mult.

★

Spuneam : „Îmi plac casele în care pot să mă descurc cu mintea mea de toate zilele".

★

Dacă aş avea cinstea să fiu papă, i-aş trimite la la plimbare pe toţi maeştrii de ceremonii şi mi-ar plăcea să fiu mai degrabă om, decît Dumnezeu.

DESPRE „SPIRITUL LEGILOR"

Materiale care n-au putut intra în „Spiritul legilor"

★

...Avusesem de gînd să dau mai multă întindere şi mai multă adîncime cîtorva pasaje ale acestei lucrări ; nu mai sînt în stare să fac ce mi-am propus. Cititul mi-a slăbit ochii şi mi se pare că puţina lumină ce-mi mai rămîne nu este altceva decît zorii zilei în care se vor închide pentru totdeauna.

Am ajuns, aproape, la clipa în care trebuie să încep şi să sfîrşesc, la clipa care dezvăluie şi ascunde tot, la clipa în care se amestecă amărăciu-

nea cu bucuria, la clipa în care îmi voi pierde pînă și slăbiciunile.

La ce bun să mă mai ocup de cîteva scrieri ușuratice? Caut nemurirea și ea e în mine însumi. Suflete al meu, înalță-te! Năpustește-te în nemărginire! Înapoiază-te în marea Ființă!...

În starea de plîns în care mă găsesc, nu mi-a fost cu putință să termin această lucrare și i-aș fi dat foc de o mie de ori dacă nu m-aș fi gîndit că e frumos să fii de folos oamenilor chiar pînă la ultima ta suflare...

PAGINI DE JURNAL

Se spunea despre contele de Boulainvilliers să nu cunoaște nici trecutul, nici prezentul, nici viitorul: era istoric, avea nevastă tînără și era astrolog.

*

Spuneam despre B... că nu trebuie să-l ai prieten, nici dușman; că nu-l ascultă nimeni, dar că totuși îl ascultă toată lumea.

*

Spuneam despre doamna de Bonneval că nimeni nu se pricepe ca ea la ceremonialul dragostei și al prieteniei

*

Un om, care nu era mult mai puțin sublim ca domnul de La Rochefoucauld, făcea această reflexie: „Nu știu de ce domnul... îmi face atîtea complimente cînd vrea să-și pună pălăria pe patul

nevesti-mi și-mi face atît de puține cînd vrea să se culce cu ea".

*

Adulterele zeilor nu erau cîtuși de puțin un semn al imperfecțiunii lor; era un semn al puterii lor și oamenii îi cinsteau vorbind despre adulterele lor.

*

„Trebuie căutată aprobarea; niciodată aplauzele."

*

„Nu discut niciodată în contradictoriu cu fermierii generali[1] cînd este vorba de bani, nici cînd este vorba de spirit."

*

Spuneam despre abatele Laporte, care scrisese împotriva *Spiritului legilor* ca să încasese cîteva monede de douăzeci și patru de gologani de la un librar[2]: „Un om care discută în contradictoriu ca să se lumineze nu se compromite cu un om care discută în contradictoriu ca să trăiască".

*

Oricît de bun lucru aș spune, îl las cu totul pradă mîndriei tuturor celor care ar vrea să-l critice.

*

Se va constata că, dîndu-mi părerea despre diferiți autori, mai mult laud decît critic. Nu mi-am

[1] În Franța, în timpul monarhiei dinaintea Revoluției franceze, se numea *fermier general* un financiar care lua în concesiune încasarea impozitelor.

[2] Pînă în secolul al XIX-lea, librarii erau și editori.

dat părerea decît despre autorii pe care îi prețuiam, deoarece nu i-am citit, pe cît mi-a fost cu putință, decît pe cei pe care i-am socotit a fi cei mai buni.

★

Spuneam : „N-am timp să mă amestec în problemele legate de operele mele ; în această privință m-am dat pe mîinile publicului“.

★

Lucrez de douăzeci și cinci de ani la o carte de 18 pagini, care va conține tot ceea ce știm despre metafizică și despre teologie, și ceea ce modernii noștri au uitat să pună în imensele volume pe care le-au întocmit despre acele științe.

★

Autorii noștri morali sînt aproape toți exagerați : vorbesc toți inteligenței pure și nu acelui suflet căruia căsătoria i-a adus însușiri noi cu ajutorul simțurilor și al imaginației.

★

Regulile nu sînt făcute decît pentru a-i conduce pe proști de mînă. Mamele au o mie de reguli pentru a-și conduce fetițele. Își împuținează regulile pe măsură ce fetițele cresc și, în cele din urmă, le reduc la una singură.

★

Văd într-una oameni care își prăpădesc sănătatea, tot preparînd leacuri : care se prăbușesc în dispreț, tot căutînd distincții ; care își pierd bunurile, din pricina zgîrceniei ; care își irosesc averea, din pricina ambiției.

Oamenii nu sînt niciodată mai exagerați decît atunci cînd disprețuiesc sau atunci cînd admiră ; se pare că nu există o cale de mijloc între excelent și detestabil.

Traducere și note de
H. R. RADIAN

PORTRET

Unul dintre cunoscuții mei spune :

Am de gînd să înfăptuiesc un lucru destul de neghiob : să-mi fac portretul.

Mă cunosc destul de bine.

Mîhnit n-am fost mai niciodată, iar plictisit și mai puțin.

Din fericire, sînt făcut în așa fel încît toate lucrurile mă mișcă îndeajuns de tare pentru a-mi putea pricinui plăcere, dar nu într-atîta încît să mă poată supăra.

Ambiție am cît îmi trebuie pentru ca să iau parte la cele ce se petrec în viață ; nu o am pe aceea care m-ar îndemna să mă scîrbesc de locul ce mi l-a hărăzit Natura.

Cînd e să mă bucur de o plăcere, mă bucur, și întotdeauna mă mir că am umblat după ea cu atîta nepăsare.

În tinerețea mea, am fost destul de fericit pentru a îndrăgi femei despre care credeam că mă iubesc. Cum am încetat de a mai crede, m-am îndepărtat dintr-odată de ele.

Învățătura a fost pentru mine un leac neîntrerupt împotriva necazurilor vieții. N-am avut nicicînd vreo supărare pe care un ceas de lectură să nu mi-o fi spulberat.

În viața mea n-am întîlnit oameni disprețuiți decît pe cei înhăitați cu golănimea.

★

Mă deştept dimineaţa cuprins de-o tainică bucurie ; privesc lumina cu un fel de încîntare. Cît e ziua de lungă sînt mulţumit.

Noaptea dorm tun ; iar seara cînd mă culc, am un fel de toropeală care nu-mi îngăduie să mă cufund în gînduri.

Mă împac destul de bine şi cu nătărăii şi cu oamenii de duh. Rar vreunul, oricît de plicticos, care să nu mă fi distrat prea adeseori. Nimic nu-i mai cu haz în lumea asta decît un om ridicol.

Nu mă sfiesc să rîd în mine pe socoteala oamenilor pe care-i văd ; treaba lor dacă şi ei, la rîndul lor, mă iau drept ceea ce vor.

La început, uitîndu-mă la cele mai multe dintre mărimi, m-a stăpînit o teamă copilărească. Dar cum am apucat să le cunosc, am ajuns, aproape dintr-o dată, să le dispreţuiesc.

Mi-a plăcut, e drept, să îndrug femeilor verzi şi uscate şi să le fac servicii care costă o nimica toată.

★

Am îndrăgit, fireşte, binele şi cinstirea patriei mele, dar prea puţin ceea ce se numeşte **glorie**. Am fost întotdeauna cuprins de o lăuntrică bucurie cînd se făcea o legiuire spre binele obştesc.

Cînd am călătorit prin ţări străine, m-am legat de ele ca de însăşi ţara mea : am luat parte la propăşirea lor şi aş fi dorit ca ele să înflorească.

★

Mi s-a părut adesea că descopăr multă minte la unii oameni despre care se crede că n-au deloc.

Nu m-a supărat să trec drept zăpăcit. Asta mi-a îngăduit să nu mă ruşinez de multe neglijenţe.

În convorbiri şi la masă am fost întotdeauna încîntat să dau de un ins care să se silească a străluci. Un astfel de om se lasă mereu descoperit, în vreme ce toţi ceilalţi se ascund sub scut.

De nimic nu fac mai mult haz decît de un pisălog care-i dă înainte necruţător, cu o povestire fără sfîrşit. Nu urmăresc povestirea, ci felul în care e depănată.

Pe cei mai mulţi dintre oameni, mai degrabă îi aprob, decît să stau să-i ascult.

N-am îndurat nicicînd ca un om de duh să mă ia în tărbacă două zile în şir.

★

Mi-am iubit îndeajuns familia, pentru ca să fac în lucrurile de seamă tot ceea ce se cuvine spre binele ei. De mărunţişuri şi de fleacuri m-am dezbărat.

Deşi numele meu nu e nici bun nici rău, avînd doar trei sute cincizeci de ani de nobleţe dovedită, sînt totuşi foarte legat de el şi la nevoie nu m-aş da în lături de la o substituire.

★

Cînd am încredere în cineva, o am pe de-a-n-tregul ; dar în puţini oameni mă încred.

★

Ceea ce m-a îndemnat să nu am o prea bună părere despre mine este faptul că puţine sînt slujbele în Stat pentru care să fi fost cu adevărat potrivit.

Cînd exercitam funcția de președinte [1], împărțeam sfînta dreptate. Înțelegeam destul de bine fondul pricinilor, din procedură însă nu pricepeam boabă. Mă străduisem totuși, dar ceea ce mă scîrbea în deosebi era că-i vedeam pe nătărăi înzestrați cu acest dar, care pe mine, ca să zic așa, mă ocolea.

Așa mi-e firea : în toate treburile cît de cît încîlcite, am nevoie să mă reculeg. Altminteri, ideile mi se învolburează și dacă simt că mă ascultă cineva, atunci mi se pare că totul piere din fața-mi. Se ivesc deodată mai multe căi și e ca și cînd nici una nu s-a ivit.

Cît despre convorbirile întemeiate pe judecată, cele în care toate subiectele sînt tălmăcite și răstălmăcite, nu mă dau bătut.

★

N-am văzut niciodată lacrimi fără să nu mă fi înduioșat.

Iert lesne fiindcă nu știu urî. Ura mi se pare dureroasă. Cînd cineva a vrut să se împace cu mine, m-am simțit măgulit și am încetat de a-l privi ca pe un dușman pe cel care-mi înlesnea o bună părere despre mine.

La moșie, cu oamenii mei, n-am îngăduit vreodată să fiu îmboldit împotriva cuiva. Cînd mi s-a spus : „De-ați ști cîte s-au vorbit pe seama dumneavoastră !" — „Nu vreau să știu", am răspuns. Dacă ceea ce urma să mi se aducă la cunoștință era neadevărat, nu vroiam să risc a crede. Dacă era adevărat, nu voiam să-mi dau osteneala să urăsc un om de nimic.

[1] De președinte de Parlament (care era o instanță judecătorească), adică de înalt magistrat.

La treizeci și cinci de ani încă mai eram îndrăgostit.

Tot atît de cu neputință îmi este să mă duc la cineva pentru vreun interes, pe cît nu sînt în stare să zbor în văzduh.

Cînd am ieșit în lume, am îndrăgit-o ca și cum n-aș fi putut răbda singurătatea. Cînd m-am retras la moșie, nu m-am mai gîndit la lume.

★

Sînt (cred) aproape singurul om care să fi întocmit cărți, fiindu-i neîncetat teamă să nu-și cîștige faima unuia cu pretenții de mare cărturar. Cei care mă cunosc știu că, în discuții, nu prea țin să fac pe grozavul și că mă pricep destul de bine să închid gura celor printre care viețuiesc.

Mi-a fost hărăzit nenorocul să mă scîrbesc prea ades de cei la a căror bunăvoință rîvnisem mai mult decît la orice. Cît despre prieteni, i-am păstrat totdeauna în afara unuia singur.

M-am călăuzit necontenit după principiul de a nu pune niciodată pe altul să facă ceea ce puteam face eu însumi. De aici pornește și chipul în care m-am ridicat prin mijloacele ce mi-au stat la îndemînă : chibzuința și cumpătarea, iar nu prin mijloace care mi-erau străine, întotdeauna josnice sau nedrepte.

Cu ai mei copii am trăit întocmai ca și cu prietenii mei.

★

Cînd lumea se aștepta să fiu scăpărător într-o convorbire, n-am fost. Mi-a plăcut mai degrabă să mă sprijine un om de duh decît să mă aprobe proștii.

Pe nimeni n-am disprețuit mai mult decît pe cei puțini la minte care fac pe grozavii și pe oamenii de seamă necinstiți la suflet.

Nu m-am simțit niciodată ispitit să fac vreun cuplet satiric împotriva nimănui.

N-am dat impresia că sînt risipitor: dar n-am fost zgîrcit și nu știu să se afle vreun lucru cît de puțin anevoios pe care să-l fi făcut spre a cîștiga bani.

N-am încetat (cred) de a-mi mări avutul. Moșiei mele i-am adus însemnate îmbunătățiri. Dar simțeam că fac asta mai mult din preocuparea de a descoperi că sînt îndemînatic, decît cu gîndul de-a mă pricopsi.

Ceea ce mi-a dăunat din cale afară este că prea am disprețuit întotdeauna pe cei pentru care nu aveam stimă.

Traducere de ȘTEFAN POPESCU

Benjamin Franklin

(1706—1790)

Antologiile și istoriile literare americane nu-l omit pe Benjamin Franklin dintre cei care au făcut trecerea de la scrisul încă stîngaci, cu tonuri și preocupări religioase, al pionierilor la proza de la începutul secolului al XVIII-lea. Figură de anvergură a revoluției și a culturii americane, Franklin tipograful și gazetarul, inventatorul, ambasadorul răsculaților din coloniile de peste ocean pe lîngă monarhia franceză, a scris, în afară de cunoscuta lui autobiografie, mai mult texte publicistice. E autorul *Almanahului sărmanului Richard* (1732), în care a împrumutat maniera publicațiilor engleze de la începutul secolului al XVIII-lea și mai ales a lui *Spectator*, pentru a da cu umor sfaturi morale concetățenilor săi și a împrăștia maxime. Dar nici *Almanahul sărmanului Richard*, nici, mai ales, paginile de memorialistică nu sînt numai monumente de limbă. Se valorifică agerimea spirituală, bonomia nu lipsită de maliție, sagacitatea și demnitatea acestui premergător al luptei pentru eliberarea coloniilor care aveau să formeze Statele Unite. Iar autobiografia este scrisă cu o iscusință calmă care îi dă un farmec puțin desuet.

Franklin și-a început autobiografia la șaizeci și patru de ani. Numele lui trecuse de noul continent, dobîndise faimă în Anglia — care avea apoi să-l privească cu dușmă-

nie pe fruntașul „rebel" — și în Franța. Volumul apărut mai întîi într-o traducere franceză, îndată după moartea lui Franklin, cuprinde anii copilăriei în familia de șaptesprezece persoane, ucenicia în tipografia fratelui său cu care, de altfel, a intrat în conflict. Spirit întreprinzător, adolescentul a plecat în alt oraș și a cîștigat încrederea altui tipograf. De atunci datează încercările poetice și cele gazetărești, urmate mai stăruitor. Se desprinde din autobiografie modul cum s-a format un mare autodidact — e descrisă pasiunea pentru experiențele cu forța nouă, electricitatea, pasiune care avea să-l ducă la descoperirea paratrăsnetului. Ni se vorbește și de activitatea politică, de contribuția la încheierea tratatului de pace cu indienii, de rolul lui în războiul franco-englez de la mijlocul veacului. Autobiografia se încheie cu misiunea lui Franklin la Londra, ca delegat al Adunării conducătoare din colonii, intrate într-un prim conflict cu Anglia. Rolul politic cel mai de seamă al lui Franklin abia acum începea.

AUTOBIOGRAFIE
(AUTOBIOGRAPHY)

În 1720 sau 1721, fratele meu a început să tipărească un jurnal. Era al doilea ziar din America și se numea *Curentul Angliei Noi*. Primul apărea sub numele de *Noile știri ale Bostonului*. Îmi amintesc că parte din prietenii lui n-au fost de acord cu acțiunea aceasta, deoarece nu credeau că va izbuti, un singur jurnal fiind, după părerea lor, suficient pentru America. În prezent (1771) sînt nu mai puțin de douăzeci și cinci. Totuși, fratele meu nu s-a dat bătut. După ce pregătea

tiparul și imprima paginile respective, mă însărcina să duc jurnalele acasă la clienți.

Printre prietenii lui erau și cîțiva oameni foarte pricepuți, care se amuzau scriind articolașe pentru gazetă ; aceste articole au făcut să crească și creditul gazetei și cererea. Prietenii fratelui meu ne vizitau aproape zilnic. Ascultînd conversațiile lor și aflînd cu cîtă însuflețire le erau primite articolele, am fost ispitit să-mi încerc și eu norocul alături de ei ; dar fiind încă prea tînăr și bănuind că fratele meu s-ar împotrivi să tipărească în gazeta lui ceva scris de mine, am căutat să-mi ascund identitatea și, după ce-am scris un articol, l-am pus nesemnat sub ușa tipografiei. A doua zi dimineața a fost găsit, și fratele meu l-a arătat prietenilor săi scriitori, cînd aceștia au venit, ca de obicei, în vizită. L-au citit și l-au comentat în fața mea, iar eu am avut nespusa plăcere de-a vedea că aprobă publicarea lui și că, făcînd felurite presupuneri în legătură cu autorul, se gîndeau numai la oameni binecunoscuți, în orașul nostru, datorită culturii și spiritului lor. Astăzi, cred că-mi exprimasem destul de bine ideile în acel prim articol, dar că prietenii fratelui meu nu erau chiar atît de grozavi pe cît îi socoteam eu pe atunci.

Oricum, încurajat de faptul acesta, am scris și am trimis pe aceeași cale mai multe articole, care, de asemenea, au fost aprobate. Am păstrat anonimatul pînă cînd mica mea rezervă de idei pentru asemenea performanțe s-a epuizat și atunci mi-am dat secretul pe față ; a început să mi se dea ceva mai multă atenție în cercul fratelui meu, într-un fel în care lui nu-i plăcea deloc, crezînd, și pe bună dreptate, că lucrul acesta m-ar fi putut face prea încrezut. Poate că și aceasta este una

din cauzele neînțelegerilor care au început să se ivească pe atunci între noi. Deși eram frați, el se considera stăpîn, iar pe mine un fel de ucenic, așa că aștepta de la mine aceleași servicii pe care le-ar fi cerut de la oricine altul, în vreme ce eu socoteam că are pretenții mult prea mari și așteptam ceva mai multă bunăvoință din partea unui frate. Certurile noastre aveau loc adesea chiar în fața tatei și am impresia că, ori aveam de cele mai multe ori dreptate, ori că eram mai bun de gură decît el, deoarece, în general, cumpăna judecății înclina spre mine. Dar fratele meu era violent și mă bătea destul de des, lucru care-mi cădea foarte greu ; așa că, socotind că ucenicia mea e prea plicticoasă, eram tot timpul în căutarea unei ocazii care să-mi dea prilejul să scap de ea, ocazie care s-a și prezentat într-un fel cu totul neașteptat. [1]

Unul din articolele apărute în gazeta noastră, asupra unei probleme politice de care nu-mi mai aduc aminte, a ofensat Parlamentul. Fratele meu a fost arestat, judecat și închis o lună de zile, probabil pentru că nu a vrut să-l dea în vileag pe autor. Apoi m-au ridicat și pe mine și m-au anchetat ; dar, cu toate că nu le-am spus nimic care să-i satisfacă, s-au mulțumit să-mi facă o morală și să-mi dea drumul, luîndu-mă drept un ucenic obligat să păstreze secretele stăpînului său.

În timpul arestării fratelui meu, care m-a afectat foarte mult, cu toate certurile noastre personale, mi s-a încredințat conducerea jurnalului și am avut curajul să-i atac puțin pe guvernanții noștri, ceea ce fratele meu a găsit a fi un lucru

[1] Cred că tratamentul acesta aspru și tiranic m-au făcut să nutresc o adevărată aversiune față de puterea arbitrară, care m-a urmărit toată viața (n.a.).

foarte potrivit, în vreme ce toți ceilalți începeau să se uite la mine destul de urît, ca la un tînăr genial, înclinat spre satiră și pamflet. Eliberarea fratelui meu a fost însoțită de un ordin al Parlamentului (foarte neplăcut) precum că „James Franklin nu va mai tipări ziarul numit *Curentul Angliei Noi*".

În tipografie a avut atunci loc o consfătuire la care au luat parte toți prietenii fratelui meu, ca să se hotărască ce trebuie făcut în asemenea situație. Unii au propus anularea ordinului Parlamentului schimbîndu-se numele gazetei ; dar fratele meu, văzînd anume inconveniente în această soluție, a hotărît în cele din urmă că cea mai bună cale e ca, pe viitor, ziarul să fie tipărit pe numele lui Benjamin Franklin. Și, ca să scape de controlul Parlamentului, care putea fi efectuat oricînd, deoarece ziarul se tipărea și pe vremea cît eram ucenic, s-a hotărît să fiu pus în posesia vechiului meu angajament, ca să poată fi arătat la nevoie. În același timp, însă, pentru a-i asigura și în viitor beneficiul serviciului meu, am mai semnat un angajament, tot în vechii termeni, care urma să fie neoficial. Era o combinație foarte slabă. Cu toate acestea, fiind pusă imediat în aplicare, ziarul a continuat să apară, timp de cîteva luni, sub numele meu.

În cele din urmă, avînd loc un mare diferend între fratele meu și mine, m-am hotărît să-mi iau libertatea, bănuind că nu va îndrăzni să se servească de noul meu angajament. Nu era frumos din partea mea să mă folosesc de asemenea avantaj și socotesc că lucrul acesta e unul din primele greșeli ale vieții mele ; dar faptul că dădeam dovadă de rea credință cîntărea puțin pentru mine, deoarece mă aflam sub stăpînirea resentimentelor

provocate de diferitele nenorociri care se abătuseră asupră-mi și de violența care îl îndemna prea adesea pe fratele meu să se întoarcă împotriva mea, deși nu era un om rău din fire. Dar poate că și eu eram prea insolent și-l provocam.

Cînd și-a dat seama că vreau să-l părăsesc, a avut grijă să preîntîmpine un eventual angajament al meu la altă tipografie din oraș ducîndu-se și vorbind cu toți patronii, care, în consecință, au refuzat să-mi dea de lucru. M-am gîndit atunci să plec la New York, cel mai apropiat oraș cu tipografie. Eram și mai ispitit să părăsesc Bostonul cînd mă gîndeam că partidul guvernamental nu mă privea cu ochi buni ; iar de cînd cu procedeele arbitrare ale Parlamentului, cum se întîmplase în cazul fratelui meu, mi se părea că dacă aș mai fi rămas, m-aș fi găsit curînd într-o mare încurcătură. Iar pe deasupra, zgomotoasele mele discuții despre religie începuseră să-i facă pe mulți oameni cumsecade să mă considere, cu spaimă, eretic sau ateu. Mă hotărîsem să plec, deci ; îmi dădeam însă seama că tata, trecînd acum de partea fratelui meu, va întrebuința, dacă aș mai fi așteptat cîtva timp, fel de fel de mijloace ca să mă oprească. Așadar, prietenul meu Collins a acceptat riscul de-a se ocupa de mine. S-a înțeles, pentru călătoria mea, cu comandantul unei corăbii din New York sub cuvînt că eram un tînăr cunoscut de-al lui care, după o seamă de încurcături cu o fată, ai cărei prieteni vroiau să-l silească să se însoare cu ea, era obligat să plece din oraș pe ascuns. Mi-am vîndut cîteva cărți ca să-mi fac rost de ceva bani, m-am urcat pe bord fără să fiu văzut de nimeni și, cum am avut parte de un vînt favorabil, în trei zile am ajuns la New York, aproape la trei sute de mile de casă. Eram

un biet băiat de șaptesprezece ani, fără cea mai mică recomandație, fără să cunosc pe nimeni și cu foarte puțini bani în buzunar.

În acel timp dragostea mea pentru mare trecuse, și asta tocmai cînd mi-aș fi putut-o satisface. Dar, avînd o meserie și socotindu-mă un lucrător destul de bun, mi-am oferit serviciile bătrînului domn William Bradford, tipograf din New York, care fusese primul tipograf din Pennsylvania, de unde plecase din cauza conflictului cu George Keith. Nu mă putea lua în serviciul lui, deoarece avea puțin de lucru, iar oameni care să-l ajute chiar prea mulți ; dar îmi spuse :

— Fiul meu din Filadelfia a pierdut tocmai pe cel mai bun lucrător, Aquila Rose, care-a murit de curînd ; dacă te-ai duce acolo, cred că ți-ar putea da de lucru.

Pînă la Filadelfia erau o sută de mile ; am plecat totuși, cu un vapor, pînă la Amboy — cufărul și celelalte lucruri aveau să mă urmeze pe mare.

În timp ce traversam golful, s-a abătut asupra noastră o furtună care-a rupt în bucăți pînzele putrede ale corăbiei și, oprindu-ne intrarea în Kill, ne-a tîrît spre Long Island. În timpul acesta, un olandez beat, pasager și el, a căzut în mare ; tocmai cînd era gata să se scufunde *l-am apucat de cap* și, trăgîndu-l deasupra, l-am adus din nou pe bord. Baia aceasta l-a trezit oarecum și olandezul s-a dus să se culce, scoțînd mai întîi din buzunar o carte, pe care m-a rugat s-o pun la uscat. Era tocmai cartea mea favorită, *Pillgrim's Progress* de Bunyan, în olandeză, tipărită foarte frumos, pe hîrtie scumpă, cu coperțile încrustate cu aramă, o legătură cum nu întîlnisem niciodată la vreo carte editată în englezește. Atunci am văzut că fusese tradusă în cele mai multe limbi eu-

ropene și cred c-a fost citită mai mult ca orice altă carte, în afară poate de *Biblie*. John Bunyan a fost primul scriitor, după cîte știam, care a introdus dialogul în narațiune ; o metodă foarte atrăgătoare pentru cititor, care se recunoaște pe sine însuși în cele mai interesante episoade, avînd iluzia că ia parte la acțiune și e de față la toate discuțiile. De Foe, în al său *Robinson Crusoe* și în *Moll Flanders*, l-a imitat cu succes ; iar Richardson a făcut același lucru în *Pamela* etc...

Cînd am ajuns lîngă insulă, ne-am dat seama că ne aflăm într-un loc unde nu se putea acosta, fiindcă deasupra apei se înălțau o mulțime de stînci, iar țărmul era foarte pietros ; așadar, am aruncat ancora și am început să facem semne spre țărm. Pe mal se arătară cîțiva oameni, care începură să strige, așa cum făceam și noi ; dar vîntul era atît de puternic și zgomotul valurilor atît de asurzitor, că nu ne puteam înțelege unii cu alții. Pe mal se aflau cîteva bărci și noi le făceam oamenilor semne și le strigam să se urce în ele și să vină la noi ; dar ei, ori că n-au înțeles, ori c-au găsit că nu e cu putință asemenea lucru, căci după puțin timp au plecat ; și cum se lăsa noaptea, n-am mai avut de făcut decît să așteptăm potolirea vîntului ; deocamdată, corăbierul și cu mine luaserăm hotărîrea să dormim, dacă vom putea ; așa că ne-am înghesuit, împreună cu olandezul, care era încă ud, în magazia de cărbuni. Ploaia, bătînd în puntea corăbiei, pătrundea prin crăpături pînă la noi, astfel că în cele din urmă ne-am pomenit tot atît de uzi ca și el. Și așa am zăcut toată noaptea, fără să ne odihnim cine știe ce ; dar a doua zi, vîntul potolindu-se, ne-am schimbat planul și-am pornit spre Amboy, unde am ajuns înainte de căderea nopții, după ce stătusem pe mare

timp de treizeci de ore, fără nici un fel de hrană sau băutură, în afară de o sticlă de rom infect, apa pe care pluteam fiind sărată.

Seara am constatat că am temperatură și m-am culcat ; dar, cum citisem undeva că la temperatură e bine să bei multă apă rece, am urmat întocmai prescripția și, după ce-am transpirat cea mai mare parte a nopții, temperatura a scăzut. Dimineața, părăsind vaporul, mi-am continuat călătoria pe jos, căci mai aveam de făcut cincizeci de mile pînă la Burlington, unde mi se spusese că voi găsi vapoare pentru restul drumului pînă la Filadelfia.

Toată ziua a plouat cu găleata. Eram muiat din cap pînă-n picioare și pe la amiază eram rupt de oboseală. M-am oprit într-un han sărăcăcios, unde am rămas și peste noapte ; începusem să blestem ceasul în care plecasem de-acasă. Pe deasupra aveam și o înfățișare foarte dubioasă. Am înțeles, după întrebările ce mi se puneau, că eram luat drept un servitor fugit de la stăpîn, așa că pe baza acestei bănuieli, puteam fi oricînd arestat. Cu toate acestea, a doua zi am pornit-o mai departe, iar seara am ajuns la alt han, cam la vreo opt sau zece mile de Burlington, han ținut de un anume dr. Brown. Acesta intră în vorbă cu mine, în timp ce eu mîncam ca un lup și, dîndu-și seama că am oarecare cultură, se arătă foarte îndatoritor și prietenos. Prietenia noastră a durat atîta timp cît a trăit doctorul Brown. Cred că fusese doctor ambulant, căci nu era oraș în Anglia sau țară în Europa pe care să nu le cunoască destul de amănunțit. Poseda o seamă de cunoștințe și era inteligent, dar nu credea în nimic ; cîțiva ani mai tîrziu s-a apucat, din simplă răutate, să parodieze *Biblia*, în versuri șchioape însă, așa cum făcuse Caton cu Vergiliu. Astfel c-a pus multe fapte într-o lumină

deosebit de ridicolă, ceea ce ar fi putut influența cu ușurință mințile slabe, dacă lucrarea ar fi văzut lumina tiparului ; dar n-a fost publicată niciodată.

Noaptea aceea am rămas în casa lui, iar în dimineața următoare am ajuns la Burlington. Dar acolo am avut nenorocirea să aflu că vapoarele care făceau cursa regulată plecaseră cu puțin înainte de sosirea mea și că pînă marțea următoare nu mai pleca nici unul — și era abia sîmbătă. Văzînd aceasta, m-am întors în oraș la femeia aceea bătrînă de la care cumpărasem o bucată de turtă dulce pentru călătorie și am întrebat-o ce să fac. M-a poftit să stau la ea pînă se va ivi vreo ocazie ; și fiind foarte obosit de atîta mers pe jos, am acceptat. Aflînd că sînt tipograf, voia să mă convingă să rămîn la Burlington ca să-mi practic meseria acolo, căci habar n-avea de ce capital e nevoie ca să încropești un atelier. Era foarte primitoare și plină de bunăvoință, la cină mi-a dat friptură de vacă, primind în schimb doar o cană de bere, așa c-am luat hotărîrea să rămîn la ea pînă marți. Cu toate acestea, plimbîndu-mă seara pe malul apei, am văzut sosind o corabie despre care am aflat că se îndrepta spre Filadelfia ; avea și cîțiva pasageri la bord. M-a luat și pe mine și, cum nu era vînt deloc, am vîslit cu toții tot drumul. Spre miezul nopții, cum nu zăream încă orașul, parte din călători erau încredințați că trecusem de el și nu voiau să vîslească mai departe. Ceilalți nu știau nici ei unde sîntem. Atunci ne-am îndreptat spre mal și am intrat într-un mic golf. Am acostat lîngă un morman de ruine ; din gardul înconjurător am făcut un foc bun, noaptea fiind rece în octombrie, și am rămas acolo pînă în zori. Pe lumină, unul dintre călători a recunoscut locul — ne aflam în golful Cooper, puțin

mai sus de Filadelfia, oraș pe care l-am și văzut de altfel după ce-am ieșit din golf ; am ajuns acolo duminică dimineață, cam pe la ora 8 sau 9, și am acostat la cheiul Market Street.

Am insistat în mod special asupra acestei călătorii și tot așa voi proceda și cînd va fi vorba de prima mea intrare în acest oraș, ca să poți face o comparație între acest început atît de neprielnic și rolul pe care l-am jucat acolo de atunci încoace. Eram în hainele mele de lucru, costumul cel mai bun urmînd să vină pe mare. Eram murdar de drum. Prin buzunare aveam felurite lucruri — cămăși și ciorapi — și nu cunoșteam nici un suflet de om la care să cer adăpost. Eram obosit din pricina călătoriei, căci vîslisem mult, nu dormisem deloc și eram hămesit de foame ; iar pe deasupra tot capitalul meu era doar un dolar olandez și aproape un șiling în monedă de aramă. Ultimul îl dădusem oamenilor de pe corabie pentru călătorie. La început aceștia nu voiră să-l primească, deoarece le ajutasem la vîsle, dar eu am stăruit să-l ia. *Un om e întotdeauna mai generos cînd are bani puțini decît atunci cînd e bogat, poate de teamă să nu se creadă că are numai atît.*

În vreme ce mergeam pe-o stradă, cam pe lîngă haltă, am întîlnit un băiat cu o pîine în mînă. M-am hrănit de multe ori numai cu pîine și, întrebîndu-l de unde a luat-o, m-am dus imediat la brutarul la care mă îndreptase, pe strada a doua, unde am cerut un pișcot mare, gîndindu-mă la cei care se găseau la Boston ; dar se pare că în Filadelfia nu se făcea așa ceva. Am cerut atunci o pîine de trei peni, dar mi-a spus că nici din asta nu are. Fără să-mi dau seama sau să mă gîndesc la diferența de prețuri, sau la marea ieftinătate din Filadelfia, și fără să știu cîte feluri de pîine

există, i-am cerut să-mi dea pîine de trei peni — orice fel de pîine. Şi numaidecît mi-a dat trei pîini mari de tot. Am fost tare mirat de-o asemenea cantitate, dar le-am luat pe toate şi, nemaiavînd loc prin buzunare, mi-am pus cîte-o pîine la subsuoară şi-am început să muşc din a treia. Şi am urcat aşa pe Strada Pieţii pînă în Strada a Patra, trecînd pe la uşa domnului Read, tatăl viitoarei mele soţii. Ea stătea în faţa uşii. Cînd m-a văzut a şi bănuit, cum era şi firesc, că eram o apariţie pe cît de stîngace, pe atît de ridicolă. Apoi m-am întors şi am străbătut Chestnut-Street şi o parte din Walnut-Street ; muşcînd tot drumul din pîine şi făcînd tot înconjurul acesta, m-am pomenit din nou la cheiul Market Street, lîngă corabia cu care sosisem şi unde m-am oprit ca să beau puţină apă. Întrucît mă săturasem pe deplin cu una din pîini, le-am dat pe celelalte două unei femei şi copilului ei care veniseră cu noi pe vapor şi care aşteptau să plece mai departe.

După ce m-am răcorit, am pornit-o din nou pe străzi.

Foarte mulţi oameni erau în haine de sărbătoare şi mergeau cu toţii în aceeaşi direcţie. M-am alăturat şi eu lor şi astfel am ajuns în marea casă de rugăciuni a quakerilor, lîngă piaţă. M-am aşezat printre ei şi, după ce m-am uitat cîtva timp în jurul meu, cum nu-mi spunea nimeni nimic, iar eu eram foarte obosit, am căzut într-un somn adînc şi am dormit pînă cînd adunarea a luat sfîrşit şi cînd cineva a avut bunătatea să mă trezească. Aceasta a fost aşadar prima casă în care am intrat şi am dormit la Filadelfia.

Coborînd din nou spre fluviu şi uitîndu-mă cu atenţie la chipurile oamenilor, am întîlnit un tînăr quaker a cărui privire mi-a plăcut ; m-am apropiat

de el şi l-am întrebat dacă ar vrea să-mi spună unde poate locui un străin. Ne găseam chiar lîngă firma „La trei marinari".

— Aici, îmi spuse el, este un loc unde trag mulţi străini, dar e o casă cam deocheată. Dacă vrei să mergi cu mine, am să-ţi arăt una mai respectabilă.

M-a dus la „Crooked Billet", în Strada Apei. Am luat imediat masa şi, în timp ce mîncam, mi s-au pus fel de fel de întrebări piezişe, căci din cauza vîrstei şi a aspectului meu, părea să fiu bănuit de vagabondaj.

După masă m-a cuprins iarăşi somnul şi, arătîndu-mi-se un pat, m-am trîntit pe el fără să mă mai dezbrac. Am dormit pînă la şase seara, cînd am fost chemat la cină. M-am culcat din nou foarte devreme şi am dormit neîntors pînă a doua zi. Dimineaţa m-am dichisit cît am putut mai bine şi m-am dus la tipograful Andrew Bradford. În atelier l-am găsit pe bătrînul său tată, pe care-l văzusem la New York, acesta însă, mergînd călare, ajunsese la Filadelfia înaintea mea. Mă prezintă numaidecît fiului său care mă primi cu multă bunăvoinţă, mă pofti la masă, dar îmi spuse că nu are nevoie de un nou lucrător, deoarece găsise de curînd unul. Mi-a spus însă că mai era un tipograf în oraş, stabilit nu de mult, un anume Keimer, la care voi găsi poate de lucru. Dacă nu, voi fi bine venit în casa lui unde voi putea să locuiesc şi unde voi avea oricum ceva de lucru, pînă mi se va oferi ceva mai bun.

Bătrînul se pregăti să mă însoţească la Keimer şi cînd ajunserăm, îi zise :

— Vecine, ţi-am adus un tînăr care are aceeaşi meserie cu a dumitale ; poate că duci lipsă de lucrători.

Acesta mi-a pus cîteva întrebări, mi-a dat să culeg ceva ca să vadă cum lucrez, după care mi-a spus că m-ar fi angajat imediat, dar că nu avea nimic de lucru. Crezînd că bătrînul Bradford, pe care nu-l mai văzuse niciodată, era unul din orășenii care se interesau de el, porni să discute despre întreprinderea lui prezentă, ca și despre proiectele sale de viitor. În timpul acesta, Bradford, fără să-i spună că e tatăl celuilalt tipograf, îl trăgea de limbă, punîndu-i întrebări pline de șiretenie, făcîndu-l să-și dea pe față toate intențiile. Eu, care stăteam deoparte și auzeam totul, mi-am dat imediat seama că unul din ei e un bătrînt și abil *sofist*, iar celălalt un simplu novice. Bradford mă lăsă la Keimer, care se arătă foarte mirat cînd i-am spus cine e bătrînul.

Tipografia lui Keimer se compunea din două mașini, amîndouă din Anglia — una stricată, iar alta, mai mică, foarte uzată, la care lucra chiar în clipa aceea, compunînd o elegie despre Aquila Rose, tînărul învățat despre care am pomenit mai sus : avea un caracter ales, era foarte stimat în oraș, ocupa o funcție oarecare în Parlament și-și cîștigase renumele unui bun poet. Keimer făcea și el versuri, dar foarte banale. Nu s-ar putea spune că le scria, deoarece le tipărea direct la mașină, așa cum îi veneau în cap. Întrucît nu exista nici un fel de manuscris și cum nu erau decît două cutii de litere, iar pentru elegie era nevoie de toate literele, nu-l putea ajuta nimeni.Am încercat să repar mașina cea mare, de care nu se servise niciodată și la care nu se pricepea absolut deloc, pentru a o pune în stare de funcțiune. I-am promis că mă voi întoarce să-i tipăresc elegia de îndată ce-o va termina, apoi m-am întors la Bradford ; acesta mi-a dat ceva de lucru, iar eu am

început să locuiesc și să mănînc acolo. Peste cîteva zile, Keimer a trimis după mine ca să mă duc să-i tipăresc elegia. Între timp mai cumpărase două cutii cu litere și avea de tipărit un pamflet, pe care am început să-l culeg.

Cei doi tipografi erau foarte puțin pregătiți pentru meseria lor. Bradford nu știa absolut nimic și era aproape analfabet, iar Keimer, cu toate că avea puțină școală, era un simplu amator, fără cunoștințele necesare pentru a lucra într-o tipografie. Pe vremea aceea nu făcea caz de nici o religie anume, dar, atunci cînd trebuia, împrumuta cîte puțin din fiecare. Nu cunoștea lumea, deși scrierile lui cuprindeau, după cum mi-am dat seama mai tîrziu, o bună doză de demagogie. Nu-i plăcea că locuiesc la Bradford, în timp ce lucram la el. De fapt, avea și el o casă, dar nemobilată, așa că nu era în stare să mă găzduiască. Mi-a găsit însă o locuință la domnul Read, de care am pomenit mai sus, și care era proprietarul casei lui. Tot pe vremea aceea îmi sosise și cufărul cu haine, așa că am apărut într-o ținută mult mai respectabilă în fața domnișoarei Read, decît atunci cînd mă văzuse, din întîmplare, mîncîndu-mi pîinea pe stradă.

Începusem să-mi fac cunoștințe printre tinerii din oraș, mari iubitori de lectură, cu care am petrecut seri de neuitat. Deoarece cîștigam și ceva bani, datorită atît *muncii* cît și *cumpătării* mele, duceam o viață foarte plăcută, uitînd Bostonul, atît cît era posibil, și n-aș fi dorit ca cineva de acolo să știe unde mă aflu — numai prietenul meu Collins, cu care eram în corespondență, îmi cunoștea secretul, și îl păstra. În cele din urmă

s-a întîmplat un fapt care m-a trimis înapoi la Boston mult mai curînd decît mă așteptam. Aveam un cumnat, Robert Holmes. Era căpitanul unui șlep care făcea comerț între Boston și Delaware. Aflîndu-se o dată la New-Castle, patruzeci de mile mai jos de Filadelfia, a auzit acolo de mine, și mi-a scris o scrisoare, în care-mi pomenea de îngrijorarea rudelor mele din Boston după neașteptata mea plecare, asigurîndu-mă de bunăvoința lor și de faptul că lucrurile s-ar putea aranja cît se poate de bine în ceea ce mă privește dacă m-aș întoarce înapoi, sfat pe care mi-l dădea în mod foarte stăruitor. I-am răspuns la scrisoare, mulțumindu-i pentru sfaturi, dar i-am expus motivele pentru care am părăsit Bostonul, pe larg și într-o asemenea lumină, ca să-l conving și pe el că nu făcusem de fapt un lucru atît de rău pe cît credeau ceilalți.

Sir William Keith, guvernatorul provinciei, se afla atunci la New-Castle, și căpitanul Holmes, întîmplîndu-se să fie cu el cînd i-a sosit scrisoarea mea, i-a arătat-o și i-a vorbit despre mine. Guvernatorul a citit-o și s-a mirat foarte mult cînd i s-a adus la cunoștință ce vîrstă aveam. Spuse apoi că păream a fi un tînăr de viitor, care trebuia, deci, încurajat, că tipografii din Filadelfia erau foarte slabi și că, dacă mă voi instala acolo, nu avea nici o îndoială că voi reuși ; că mă va introduce în afaceri și că mă va ajuta atît cît îi va sta în putere. Lucrurile acestea mi le-a spus cumnatul meu mai tîrziu, la Boston. Pînă atunci nu aflasem nimic. Într-o zi Keimer și cu mine, lucrînd lîngă fereastră, îl văzurăm pe guvernator și pe un alt domn (care, după cum am aflat după aceea, era colonelul

Franch din New-Castle), îmbrăcați foarte elegant, traversînd strada direct spre casa noastră — îi auzirăm apoi intrînd înăuntru.

Keimer coborî în fugă, crezînd că veniseră pentru el. Dar guvernatorul, întrebînd de mine, urcă sus și, politicos și plin de o condescendență cu care nu prea fusesem obișnuit, mi-a făcut o mulțime de complimente, spunîndu-mi că dorea să mă cunoască. M-a certat cu multă gentilețe că nu m-am prezentat eu însumi la el, cînd am venit pentru prima dată în oraș, apoi m-a poftit să merg cu el la restaurant, unde se ducea tocmai cu colonelul Franch ca să guste, după cum spunea, o maderă teribilă. Eram foarte mirat de asemenea gest, iar Keimer rămăsese cu ochii holbați, mut de uimire. Cu toate acestea, am mers cu guvernatorul și cu colonelul Franch la un local, în colțul Străzii a Treia, și după un pahar de madera, mi-a propus să-mi instalez un atelier pe contul meu, vorbindu-mi despre viitorul meu succes, și amîndoi, atît el cît și colonelul Franch, m-au asigurat că pot conta pe întreaga lor influență pentru a căpăta comenzile necesare de la ambele guverne. Dar, cum nu mă puteam lipsi de ajutorul bănesc al tatălui meu, *Sir* William spuse că-mi va da o scrisoare, în care-i va descrie toate avantajele, și că avea siguranța că-l va convinge. Așadar, s-a hotărît că mă voi întoarce la Boston cu primul vapor, înarmat cu scrisoarea de recomandație a guvernatorului către tatăl meu. Deocamdată, intenția noastră era de a ține totul secret, așa că am continuat să lucrez cu Keimer, ca de obicei, guvernatorul trimițînd după mine, din cînd în cînd, pentru a lua masa cu el — o foarte mare onoare, gîndeam eu —

și vorbind cu mine în modul cel mai afabil, familiar și prietenos cu putință.

Cam pe la sfîrșitul lui aprilie 1724, un mic vaporaș pleca spre Boston. Mi-am luat ziua bună de la Keimer, sub motiv că mă duc să-mi văd prietenii. Guvernatorul îmi dădu o scrisoare lungă, în care-i spunea tatălui meu lucruri foarte măgulitoare despre mine, susținînd cu tărie proiectul de a mă stabili la Filadelfia — lucru de care depindea tot norocul meu. Ieșind din golf, ne-am lovit de un banc de nisip, ceea ce a provocat o spărtură destul de mare în corabie. Pe mare am avut parte necontenit de furtună și am fost obligați să pompăm apa aproape tot timpul. Totuși, am ajuns teferi la Boston, după aproximativ două săptămîni. Lipsisem de acasă șapte luni, timp în care prietenii mei nu auziseră nimic despre mine. Deoarece cumnatul meu nu se întorsese încă și nici de scris nu scrisese nimic, neașteptata mea apariție a umplut familia de uimire. Au fost, cu toate astea, foarte mulțumiți să mă vadă, și mi-au urat cu toții bun sosit, în afară de fratele meu. M-am dus să-l văd la tipografie. Eram mai bine îmbrăcat decît fusesem pe vremea cînd lucram la el, aveam un costum elegant și nou, ceas, iar buzunarele îmi erau căptușite cu aproape cinci lire sterline în argint. Nu m-a primit prea călduros și, după ce m-a privit din cap pînă-n picioare, și-a văzut mai departe de lucru.

Lucrătorii m-au întrebat unde-am fost, ce fel de locuri văzusem și dacă-mi plăceau. Le-am lăudat cît am putut de mult, ca și viața fericită pe care o duceam acolo, exprimîndu-mi cu tărie intenția de-a mă reîntoarce ; iar cînd unul din ei m-a întrebat

ce fel de bani sînt la Filadelfia, am scos o mînă de monede de argint și le-am împrăștiat în fața lor, ceea ce constituia o raritate, deoarece ei nu erau obișnuiți cu asemenea lucruri, la Boston banii fiind de hîrtie. Apoi, am găsit și prilejul de-a le arăta ceasul ; în sfîrșit (deoarece fratele meu era tot posomorît și începuse să mormăie), le-am dat opt șilingi ca să bea ceva și am plecat. Vizita aceasta l-a jignit teribil pe fratele meu. Cînd, ceva mai tîrziu, mama i-a vorbit despre împăcare și despre dorința ei de-a ne vedea în termeni buni, ca să putem trăi în viitor ca niște frați adevărați, a spus că-l insultasem în asemenea mod în fața subalternilor săi, că nu va putea să uite sau să ierte niciodată acest lucru. Nu avea însă deloc dreptate.

Tata a citit scrisoarea guvernatorului cu oarecare mirare, dar cîteva zile nu mi-a vorbit aproape deloc despre ea, pînă cînd, întorcîndu-se căpitanul Holmes, i-a arătat-o și l-a întrebat dacă-l cunoaște pe Keith și ce fel de om era ; adăugînd că, după părerea lui, trebuie să fie cam neserios dacă se gîndește să lanseze, pe cont propriu, într-o afacere, un băiat care mai avea trei ani pînă la majorat, Holmes a susținut din toată inima proiectul guvernatorului, dar tata își avea planul lui, considerînd proiectul cu pricina absolut nepotrivit, așa că pînă la urmă îi opuse un refuz categoric. Îi scrise lui *Sir* William o scrisoare politicoasă, mulțumindu-i pentru protecția atît de binevoitoare pe care mi-o oferise, dar refuzînd să mă ajute bănește în această întreprindere, eu fiind, după părerea lui, prea tînăr pentru a mi se încredința conducerea unei afaceri atît de importante și care necesita, pentru început, o mare sumă de bani.

Tovarășul și prietenul meu Collins, care era funcționar la poștă, a fost încîntat de ceea ce i-am spus despre noua mea patrie și s-a hotărît să se ducă și el acolo. În timp ce eu așteptam hotărîrea tatălui meu, Collins a pornit înaintea mea, pe uscat, la Rhode Island, lăsîndu-și cărțile — o colecție destul de frumoasă, lucrări de matematică, știință și filozofie — să vină o dată cu ale mele și cu mine însumi la New York, unde trebuia să mă aștepte. Tata, deși nu aprobase propunerea lui *Sir* William, era totuși mulțumit că fusesem în stare să obțin o recomandație atît de călduroasă de la o persoană de o asemenea importanță și că fusesem atît de muncitor și de chibzuit ca să mă îmbrac atît de bine într-un timp așa de scurt. În același timp, văzînd că nu există nici o posibilitate de împăcare între fratele meu și mine, și-a dat consimțămîntul să mă reîntorc la Filadelfia, sfătuindu-mă să mă port respectuos cu oamenii de acolo, să-mi dau silința să obțin stima tuturor și să mă feresc de satiră și pamflete, spre care, credea el, aveam o prea mare înclinație, spunîndu-mi că, prin muncă hotărîtă și o economie înțeleaptă, voi putea strînge o sumă destul de mare pînă la douăzeci și unu de ani ca să mă pot stabili pe cont propriu ; și că, dacă va mai fi nevoie, mă va ajuta el cu restul. Asta a fost tot ce am putut obține, în afară de cîteva mici cadouri, ca semn al dragostei sale și a mamei, cînd m-am îmbarcat din nou pentru New York, de data asta însă cu aprobarea și binecuvîntarea lor.

Corabia oprindu-se la New Port, Rhode Island, am făcut o vizită fratelui meu John, care se însurase și se stabilise acolo de cîțiva ani. M-a primit cu multă dragoste, căci mă iubise întotdeauna.

Un prieten al lui, pe nume Vernon, care avea de primit niște bani în Pennsylvania, vreo treizeci și cinci de lire, mi-a cerut să-i încasez eu pentru el și să-i păstrez pînă cînd îmi va spune unde să-i trimit. În consecință, mi-a dat o procură. Lucru care, mai tîrziu, mi-a cauzat o mulțime de neajunsuri.

La New Port s-a urcat pe vapor un număr destul de mare de pasageri pentru New York, printre care două femei tinere, prietene nedespărțite, și o femeie în vîrstă, din secta quakerilor, serioasă și distinsă, împreună cu slujitorii ei. Cum mă oferisem să-i fac unele servicii, și-a făcut, cred, o bună părere despre mine. Cu toate acestea, cînd văzu că între mine și cele două tinere femei se înfiripa o oarecare prietenie, pe care ele păreau s-o încurajeze, m-a luat deoparte și mi-a spus :

— Tinere, sînt îngrijorată de dumneata, deoarece nu ai prieteni și se pare că nu cunoști prea bine lumea și nici cursele la care este expusă tinerețea. Așa că trebuie să-ți atrag atenția că aceste femei sînt foarte periculoase. Ceea ce se vădește din toată purtarea lor. Dacă nu ești mai atent, au să te bage în cine știe ce încurcătură. Sînt o străină pentru dumneata, dar te sfătuiesc, din prietenie și oarecare grijă pentru liniștea dumitale, să nu ai nici o legătură cu ele.

Cum la început nu prea credeam ceea ce-mi spusese despre ele, mi-a povestit cîteva lucruri pe care le observasem și eu, dar cărora nu le dădusem importanță și m-am convins că avea dreptate. I-am mulțumit pentru sfatul cel bun și i-am promis că am să-l urmez întocmai. Cînd am ajuns la New York, cele două femei mi-au spus unde lo-

cuiau și m-au invitat să trec pe la ele. M-am ferit însă de lucrul acesta și a fost foarte bine ; căci a doua zi, căpitanul, observînd lipsa unei linguri de argint și a altor lucruri, care fuseseră luate din cabina sa, și știind că cele două femei erau niște prostituate, a dat ordin să se afle unde locuiesc. A găsit toate lucrurile furate și cele două hoațe au fost pedepsite. Astfel, cu toate că scăpaserăm de o stîncă ascunsă, de care vaporul era gata-gata să se lovească în strîmtoare, în ceea ce mă privește, am considerat că, de data aceasta, scăpasem dintr-un pericol mult mai mare.

La New York, l-am găsit pe prietenul meu Collins, care ajunsese acolo ceva mai înainte. Fusesem prieteni buni din copilărie și citisem împreună aceleași cărți ; dar el avusese la dispoziție mult mai mult timp pentru a citi și a studia, ca să nu mai vorbim de talentul lui extraordinar pentru matematici, așa că mi-o luase cu mult înainte. Pe cînd locuiam la Boston, aproape toate orele mele de răgaz le petreceam discutînd cu el — iar el continuase să fie un băiat pe cît de bun pe atît de muncitor. Mulți clerici, ca și alte persoane cu vază, îl respectau pentru învățătura sa, căci promitea să ajungă cineva în viață. Dar în timpul absenței mele, luase obiceiul să bea brandy și să se îmbete ; și am constatat, chiar din ce mi-a spus el, cît și din ce am auzit de la alții, că de cînd sosise în New York se îmbăta în fiecare zi și devenise foarte ciudat. Pe deasupra, începuse să joace cărți și își pierduse toți banii. Așa că am fost obligat să-i plătesc chiria și să suport cheltuielile de drum pînă la Filadelfia, ceea ce nu mi-a prea venit la socoteală.

Guvernatorul de pe atunci al New Yorkului, Burnet (fiul episcopului Burnet), auzind de la căpitanul vaporașului că un tînăr pasager al său ar avea o mare cantitate de cărți, i-a cerut să mă ducă la el să-l văd. L-aș fi luat și pe Collins cu mine dacă ar fi fost treaz. Guvernatorul m-a tratat cu multă bunăvoință. Mi-a arătat biblioteca sa, care era foarte mare, și am stat mult de vorbă despre cărți și scriitori. Era al doilea guvernator care-mi făcea onoarea de-a mă băga în seamă, ceea ce pentru un biet băiat ca mine era foarte plăcut.

Am pornit spre Filadelfia. Pe drum am primit banii lui Vernon, fără de care numai cu greu ne-am fi putut sfîrși călătoria. Collins dorea să intre funcționar într-o bancă. Dar, fie că descoperiseră că e bețiv, după respirație sau după purtarea lui, cu toate că avea cîteva recomandații, n-a reușit să intre nicăieri, și continua să locuiască și să mănînce în aceeași casă cu mine și pe socoteala mea. Știind că am banii lui Vernon, îmi cerea mereu cu împrumut, promițîndu-mi să mi-i dea înapoi de îndată ce va avea o slujbă. Între timp luase atît de mult din ei, că mi se făcea rău cînd mă gîndeam ce s-ar întîmpla dacă ar trebui să-i dau înapoi.

Bețiile lui se țineau lanț. Din care pricină ne certam deseori ; căci, atunci cînd era puțin băut, devenea foarte arțăgos. O dată, cînd ne aflam într-o barcă pe Delaware, cu alți cîțiva băieți, a refuzat să vîslească cînd i-a venit rîndul.

— Vreau să mă duceți acasă, ne-a spus el.

— N-o să vîslim pentru tine, am răspuns noi.

— Trebuie, sau rămîneți pe apă toată noaptea, continuă el.

Ceilalți mă întrebară :
— Ce înseamnă asta ?
Dar fiind sătul de boroboațele pe care mi le făcea, am refuzat cu încăpățînare să pun mîna pe vîsle. Atunci s-a jurat că o să mă silească să vîslesc sau o să mă arunce în apă. Se îndreptă spre locul unde mă aflam călcînd peste bănci și, cînd ajunse lîngă mine, începu să mă lovească. L-am apucat de centură și, săltîndu-l peste bord, l-am aruncat în apă, cu capul în jos. Știam că era un bun înotător, așa că nu-mi făceam nici cea mai mică grijă. Dar înainte de-a apuca să se urce în barcă, din cîteva lovituri de vîslă am împins-o mai departe, astfel ca să n-o poată ajunge. Și de îndată ce se apropia de barcă, îl întrebam dacă vrea să vîslească, după care mă îndepărtam iarăși de el. Era mort de frică dar, încăpățînat cum era din fire, nu voia să promită că va vîsli. În sfîrșit, văzînd că începe să obosească, l-am scos din apă și l-am dus acasă, unde a stat ud tot timpul serii. După întîmplarea aceasta abia schimbam, dar cu mare greutate, cîte un cuvînt politicos, pînă cînd un căpitan din West India, însărcinat să caute un institutor pentru fiii unui bogătaș din Barbados, se întîlni din întîmplare cu Collins și se înțeleseră să-l ia cu el. Ne-am despărțit, promițîndu-mi să-mi trimită primii bani pe care-i va primi, ca să-și achite datoria. De atunci însă n-am mai auzit de el niciodată.
Această spărtură în banii lui Vernon a fost una din primele mari greșeli ale vieții mele ; ceea ce mi-a demonstrat că tatăl meu nu era departe de adevăr cînd mă considera prea tînăr pentru a conduce o afacere de oarecare importanță. Dar *sir* William, citind scrisoarea lui, socoti că era prea prudent. Oamenii sînt foarte diferiți și înțelepciunea nu însoțește totdeauna vîrsta, după cum nici tinerețea nu duce totdeauna lipsă de ea.

— Pînă cînd te va ajuta tatăl tău, spuse el, o voi face eu. Fă-mi o listă cu lucrurile care trebuiesc aduse din Anglia și am să trimit după ele. O să-mi dai banii înapoi cînd vei putea. Am nevoie de un tipograf bun și sînt sigur că vei reuși.
Mi-a spus toate astea cu un aer atît de prietenos, încît n-am avut nici cea mai mică îndoială despre buna lui credință. Propunerea lui de-a mă instala la Filadelfia constituia încă un secret, pe care l-am păstrat multă vreme. Dacă s-ar fi știut că depind în asemenea măsură de guvernator, sînt sigur că vreun prieten, care-l cunoștea mai bine, m-ar fi sfătuit să nu mă bizui pe el. Mai tîrziu, mi s-a spus că era cunoscut pentru firea lui foarte darnică în promisiuni ; dar pe care nu înțelegea să le țină niciodată. Deoarece eu nu-i cerusem nimic, cum aș fi putut crede că generoasa lui ofertă nu e sinceră ? Dimpotrivă. Credeam că e unul din cei mai buni oameni din lume.
I-am prezentat așadar inventarul unei mici tipografii, care se ridica, după o primă estimare, cam la o sută de lire sterline. A fost mulțumit, dar m-a întrebat dacă nu cumva prezența mea acolo, în Anglia, pentru a alege modelele cele mai bune și pentru a verifica fiecare lucru în parte, n-ar fi necesară.
— Dacă ai fi acolo, spuse, ai putea să faci cunoștință și să intri în corespondență cu librarii și cu fabricanții de hîrtie.
Am convenit că ar fi mai bine.
— Atunci, rosti el, fii gata să pleci cu „*Annis*".
Acesta era vaporul anual și singurul care făcea în mod obișnuit cursa între Londra și Filadelfia.

Dar cum mai erau cîteva luni pînă la plecarea vaporului, am continuat să lucrez cu Keimer, suferind din cauza banilor pe care mi-i luase Collins și temîndu-mă de-a nu fi chemat de Vernon. Din fericire, lucrul acesta nu s-a întîmplat decît după cîțiva ani.

Traducere de CONSTANȚA TĂNĂSESCU

Carlo Goldoni

(1707—1793)

La optzeci de ani, cu mintea și memoria limpezi și cu seninătatea vîrstei patriarhilor, Carlo Goldoni și-a povestit viața și geneza operei. Cele trei volume de memorii au apărut în 1787 la Paris, unde trăia Goldoni de aproape treizeci de ani, continuînd să scrie piese, fiind și profesor de italiană la curtea regală.

„Toată osteneala pe care mi-am dat-o în alcătuirea comediilor mele — scrie el în «Cuvîntul autorului» care încheie al treilea volum al *Memoriilor* — a fost să nu trădez natura ; și toată grija ce am avut-o în memorii a fost să spun adevărul."

Veridicitatea, tonul onest și puțin plat cu care Goldoni își povestește viața caracterizează cele o sută douăzeci de capitole în care scriitorul își fragmentează amintirile. Această împărțire pe momente și întîmplări numeroase este, de altfel, singura urmă din vivacitatea comediografului. Povestirea se scurge liniștit, alternînd evenimentele biografice cu trecerea în revistă a principalelor piese. Prima parte cuprinde anii copilăriei la Veneția și studiile de filozofie făcute de fiul medicului Giulio Goldoni, pînă ce atracția scenei l-a îndepărtat și de filozofie și de medicina spre care tatăl său încerca să-l îndrepte. Fiu respectuos, a acceptat totuși să studieze dreptul și a slujit chiar în administrația din Chioggia și Feltre, apoi și-a

trecut și doctoratul. Începuse însă să scrie piese și, curînd după moartea tatălui său, a cunoscut succesul cu *Belizariu*. Existența lui s-a legat de atunci încolo de cîteva trupe venețiene (Imer, Bedebar, Vendramin) pentru care, abandonînd stilul *comediei dell'arte*, și-a scris principalele comedii.

Cu toate că *Memoriile* lui Goldoni nu omit aventurile sentimentale din tinerețe, tonul și conținutul lor le deosebesc întrutotul de paginile memorialistice ale aventurierilor italieni din secolul al XVIII-lea, ale lui Lorenzo da Ponte sau Casanova. După cum Veneția descrisă de Goldoni se deosebește de cea casanoviană. Pentru istoria spectacolului și pentru cea a literaturii, aceste relatări calme și amănunțite sînt de cert interes.

MEMORIILE DOMNULUI *GOLDONI*

(MEMORIE DEL SIGNOR GOLDONI)

CAPITOLUL XXVIII

Sosirea mea la Milano. Prima mea vizită la Rezidentul[1] Veneției. Lectura piesei mele Amalassunta.

Iată-mă la Milano, în acea metropolă a Lombardiei, veche posesiune a coroanei spaniole și unde ar fi trebuit să mă înfățișez în mantie și cu guler după moda castiliană, dacă muza satirei nu m-ar fi îndepărtat de locul ce mi se hărăzise. Și acum, viclean, viu să cuceresc *coturnul;* dar de onoarea triumfului n-o să am parte decît încălțînd gheata.

[1] Ambasadorii republicii Venețiene se intitulau *rezidenți*.

Am tras la *Osteria del Pozzo*[1], unul din hanurile cele mai vestite din Milano, pentru că, dacă nu ești bogat, dar vrei să te înfățișezi totuși cît mai bine, trebuie cel puțin să te faci că ești ; și-a doua zi i-am dus rezidentului Veneției scrisoarea de recomandare din partea soției guvernatorului[2].

Rezident era pe-atunci domnul Bartolini, secretar al Senatului și fost vice-consul la Constantinopol, om foarte bogat, plin de strălucire și care se bucura de stimă atît la Milano cît și la Veneția. Peste cîțiva ani a fost numit, prin vot, mare cancelar al Republicii, și s-a bucurat de această slujbă, care dă dreptul la titlul de „excelență" celui care o exercită și care după nobilimea de rang domnesc e socotită cea mai de vază, vreme îndelungată, pînă la moarte.

Rezidentul Veneției fiind singurul ministru străin cu reședința la Milano din pricina problemelor de fiecare zi care există între cele două state vecine, acest trimis al Veneției se bucură de cea mai înaltă considerație, aflîndu-se pe aceeași treaptă cu cei dintîi seniori ai ducatului de Milano.

Ministrul mă primi cu o bunăvoință nedisimulată și încurajatoare. Avea o înaltă stimă pentru doamna care era protectoarea mea și îmi oferi tot ce putea atîrna de persoana și de trecerea de care se bucura ; totuși mă întrebă, cu o înfățișare gravă și ministerială, ce pricină mă aducea la Milano și care erau întîmplările la care se referea doamna Bonfadini în scrisoarea ei.

Întrebarea era îndreptățită și răspunsul meu a fost simplu. I-am povestit de-a fir-a-păr ce se în-

[1] *Hanul cu Fîntînă* sau *Hanul de la Fîntînă.*

[2] Pe vremea lui Goldoni, *Guvernator (al Golfului)* era titlul amiralului comandant al flotei din Adriatica.

tîmplase cu mătuşa şi cu nepoata. Domnul rezident le cunoştea şi povestirea mea îl făcu să rîdă cu poftă. Îmi dădu asigurări că la Milano nu aveam a mă teme de nimic, atunci cînd auzi că-mi era frică să nu fiu urmărit pentru cele întîmplate.

Felul naiv în care îi descrisei cum s-au întîmplat lucrurile cît şi amănuntele întîmplărilor mele, îi dădură ministrului să înţeleagă că nu eram prea bogat şi el, cu cea mai mare delicateţe, mă întrebă dacă n-am cumva nevoie de ceva. I-am mulţumit, căci mai aveam cîţiva ţechini de la Bergamo, pe urmă mai aveam şi piesa şi de altceva nu aveam nevoie. Domnul Bartolini mă pofti să iau masa cu el a doua zi şi eu acceptînd invitaţia mi-am luat rămas bun de la el şi am plecat.

Eram nerăbdător să-mi prezint piesa şi s-o citesc şi altora. Ne aflam tocmai în timpul carnavalului şi la Milano exista o operă. Eu îl cunoşteam pe Caffariello, prim tenor la operă şi-l cunoşteam şi pe director, care era şi compozitor de balete, domnul Grossatesta, a cărui soţie era primă balerină.

Am socotit că e mai potrivit şi mai nimerit pentru mine să fiu prezentat directorilor de spectacole din Milano de oameni care-i cunoşteau. Se nimerise să fie tocmai într-o vineri, zi în care nu se joacă aproape în toată Italia, cînd m-am dus seara la doamna Grossatesta, în apartamentul căreia se întîlneau cîntăreţii, cîntăreţele şi cei din baletul operei.

Această excelentă balerină, concetăţeană de-a mea, pe care o cunoscusem la Veneţia, mă primi cît se poate de bine ; iar soţul ei, de fel din Modena, un om de spirit şi foarte instruit, începu o dispută cu soţia lui pe seama originii mele, susţinînd foarte curtenitor că şi eu aş fi de fel tot din Modena.

Fiind încă devreme şi aproape singuri, am profitat de împrejurare spre a-i pune la curent cu intenţiile mele. Se arătară încîntaţi, făgăduindu-mi să mă prezinte directorului, şi mă felicitară dinainte pentru acceptarea operei mele.

Începea să sosească tot mai multă lume şi iată că apare şi Caffariello. Mă vede, mă recunoaşte, mă salută printr-o arie şi se aşează pe locul lui obişnuit, lîngă stăpîna casei.

Nu trecu mult timp şi este anunţat contele Prata, unul dintre directorii spectacolelor şi cel mai bun cunoscător de arte dramatice. Doamna Grossatesta mă prezintă domnului conte şi-i vorbeşte de libretul meu. Acesta făgăduieşte să mă prezinte comitetului de direcţie ; dar ar fi foarte încîntat dacă i-aş da prilejul să-mi cunoască cît de cît drama ; concetăţeana mea se arătă şi ea foarte doritoare s-o cunoască, iar eu nu aşteptam decît prilejul de a o citi. Este adusă o măsuţă şi o lumînare, toată lumea ia loc şi încep să citesc. Anunţ titlul : *Amalassunta*. Caffariello începe numaidecît să-l fredoneze şi i se pare lung şi caraghios. Rîd cu toţii în afară de mine : doamna intervine şi privighetoarea tace. Citesc numele personajelor, în număr de nouă, şi se aude glasul subţire al unui bătrîn castrat miorlăind ca un motan în coruri : „Prea multe, prea multe, sînt cel puţin două în plus". Mă simţeam încurcat din pricina unor asemenea oameni şi voiam să renunţ la lectură, dar domnul conte Prata îi închise gura acelui neobrăzat, care nu era de talia lui Caffariello, şi întorcîndu-se către mine îmi spuse :

— Este adevărat, domnule, că o dramă nu are, de obicei, decît şase sau şapte personaje ; dar cînd merită, se cheltuieşte cu plăcere pentru încă doi

actori ; aveți, vă rog, bunăvoința, adăugă el, și continuați lectura, dacă vă face plăcere.

Îmi reiau așadar lectura : *actul întîi, scena întîia ;* Cloderilo și Arpagone. Aici intervine domnul Caffariello și mă întreabă care e numele primului tenor.

— E Cloderilo, domnule, îi spun eu.

— Cum așa, adăugă el, dumneata deschizi scena cu primul actor și-l faci să apară în timp ce lumea vine, se așază și face zgomot ? Pe legea mea, domnule, să știi că nu sînt omul dumitale ! (Cîtă răbdare trebuie să ai !)

Domnul Prata ia atunci cuvîntul și spune :

— Să vedem dacă scena e interesantă.

Citesc prima scenă și, în timp ce-mi declam versurile, iată că un muzicant pirpiriu și neputincios scoate din buzunar niște hîrtii făcute sul și se îndreaptă spre clavecin pentru a repeta o arie dintr-un rol al său. Stăpîna casei îmi cere mii de scuze, iar contele Prata, luîndu-mă de mînă, mă conduce într-o încăpere foarte îndepărtată de mulțimea aceea zgomotoasă.

Acolo, poftindu-mă să iau loc și așezîndu-se și el alături de mine, îmi spuse să nu țin seama de proasta creștere a unei adunături de imbecili și mă rugă să-i citesc numai lui drama, spre a putea să-și facă o părere și să-mi spună sincer ce crede. M-am bucurat foarte mult de această amabilitate, i-am mulțumit și am pornit să-i citesc piesa de la primul pînă la ultimul vers, nesărind nici măcar o virgulă. M-a urmărit cu atenție și cu răbdare ; și după ce-am isprăvit de citit iată, în mare, rezultatul atenției și al răbdării cu care m-a urmărit :

— Mi se pare, a spus el, că ați studiat binișor arta poetică a lui Aristotel și Horațiu și v-ați scris

piesa conform principiilor tragediei, și nu știți, așadar, că drama muzicală este o operă imperfectă, supusă unor legi și conveniențe care, la drept vorbind, nu au sensul obișnuit, dar care trebuie urmate întocmai. Dacă ați fi în Franța, v-ați da osteneala spre a fi pe placul publicului ; dar aici trebuie să începeți prin a fi pe placul actorilor și actrițelor ; trebuie să-l mulțumești pe compozitor ; trebuie să te consulți cu pictorul scenograf ; pentru toate există legi ; și ar fi o crimă de lez-dramaturgie să îndrăznești să le încalci și să nu ții seama de ele. Ascultați, continuă el, am să vă împărtășesc cîteva din aceste legi imuabile, pe care nu le cunoașteți. Cele trei personaje principale ale dramei trebuie să cînte fiecare cîte cinci arii, două în primul act, două în al doilea și una în al treilea. Soprana și tenorul secund nu pot avea decît trei ; iar ultimele personaje trebuie să se mulțumească cu una, cel mult două. Autorul textului trebuie să-i pună la dispoziție compozitorului feluritele gradațiuni ce formează clarobscurul muzicii și să aibă grijă ca două arii patetice să nu vină una după alta ; în afară de aceasta, trebuie să distribuie cu aceeași băgare de seamă ariile de bravură, recitativele, ariile obișnuite, menuetele și rondourile. Trebuie, mai ales, să ai grijă să nu distribui arii de dragoste sau de bravură sau rondouri personajelor secundare. Aceste biete creaturi trebuie să fie mulțumite cu ce li se dă și n-au voie să aibă succes.

Domnul Prata voia să mai continue încă ; îl rugai însă să nu-și mai dea osteneala, îi mulțumii încă o dată și îmi luai rămas bun de la el.

Mi-am dat seama atunci că cei care mă judecaseră la Brescia aveau dreptate, că domnul conte Trissino de Vicenza avea și mai multă și că numai eu greșisem.

CAPITOLUL XXII

Sacrificarea Amalassuntei. Vizită neașteptată la domnul rezident. Compensație cu atît mai neașteptată pentru mine. Sosirea unui Anonim la Milano. Uvertură pe spezele mele. Un intermezzo compus de mine. Plecarea rezidentului la Veneția.

Mă întorc la han cuprins de friguri și de călduri și plin de umilință. Scot opera din buzunar și-mi vine s-o fac bucăți. Vine însă o slujnică să mă întrebe dacă cinez.

— Nu, în seara asta nu mănînc, spusei. Să-mi faci doar un foc bun.

Eram tot cu *Amalassunta* în mînă și reciteam unele versuri pe care le găseam foarte frumoase. „Blestemate reguli, spuneam, piesa mea e bună, da, da, e bună, sînt sigur de asta ; dar teatrul e rău, actorii, actrițele, compozitorii, decoratorii... să-i ia dracu, și să te ia și pe tine, operă nenorocită, care-ai scos sufletul din mine și m-ai înșelat în speranțele mele : flăcările astea să te mistuie !“ O arunc în foc și mă uit la ea cum arde, cu sînge rece și cu un fel de mulțumire. Părerea mea de rău și mînia aveau nevoie de ușurare : mi-am îndreptat răzbunarea către mine însumi și m-am crezut mulțumit.

Totul se sfîrșise și nu mă mai gîndeam la drama mea ; dar scormonind cenușa cu cleștele și adunînd

bucățelele de manuscris rămase pentru ca să le fac să ardă pînă la capăt, mi-am spus că niciodată, prin oricît de multe trecusem nu renunțasem la cină din cauza necazurilor. Chem așadar slujnica și-i poruncesc să-mi aducă îndată de mîncare. Nu m-a lăsat să aștept prea mult ; am mîncat bine și am băut și mai bine, m-am culcat și am dormit un somn dulce.

Singurul lucru neobișnuit care s-a întîmplat a fost că dimineața m-am trezit cu două ceasuri mai devreme decît mă trezeam de obicei. Eram ispitit să mă gîndesc din nou la trista mea soartă : „Ei haide, lasă asta, mi-am spus, nu mai vreau să mă gîndesc la necazuri ; curaj, ar fi bine să mergi la domnul rezident al Veneției. M-a poftit la masă, dar trebuie să-i vorbesc între patru ochi, așa încît am să mă duc la el chiar acum.“ Mă îmbrac și plec într-acolo.

Văzîndu-mă venind la el așa de dimineață, ministrul, pe bună dreptate, își închipui că mă aducea la el ceva important. Mă primi în timp ce-și făcea toaleta, și dîndu-i cu a înțelege că vreau să vorbesc cu el între patru ochi, îi pofti pe ceilalți să iasă. Îi povestii ce mi întîmplase în seara din ajun, relatîndu-i convorbirea dezgustătoare care mă întorsese pe dos ; îi vorbii de părerea contelui Prata și sfîrșii prin a-i spune că eram omul cel mai nefericit de pe lume.

Cînd i-am povestit scena comică cu cei trei actori eroici, domnul Bartolini s-a înveselit mult și mi-a cerut opera ca s-o citească.

— Opera mea, domnule ? N-o mai am.

— Ce ați făcut cu ea ?

— Am ars-o.

— Ați ars-o ?

— Da, domnule, mi-am ars toţi banii, toată averea, norocul şi speranţele.

Ministrul se puse pe rîs cu şi mai multă poftă, şi tot rîzînd şi tot vorbind, pînă la urmă m-a oprit la el ca secretar particular, mi-a dat un apartament splendid, astfel că, de fapt din toată nenorocirea mea am ieşit mai mult cîştigat decît păgubit.

Îndatoririle slujbei erau cît se poate de plăcute. Trebuia, de pildă, să-i întîmpin pe nobilii veneţieni care soseau în localitate şi să le transmit urări de bun sosit, să mă duc la guvernator sau la magistraţii din Milano pentru unele treburi ale Republicii. Aceste ocazii nerepetîndu-se prea des, aveam tot timpul să mă distrez şi să mă ocup de lucruri care-mi făceau plăcere.

Pe la începutul păresimilor şi-a făcut apariţia în oraş un vraci, un şarlatan cum rar poţi întîlni şi a cărui amintire e poate vrednică de-a fi pomenită în analele vremii.

Numele său era Buonafede Vitali, de felul lui din Parma şi-şi zicea „Anonimul". Era de familie bună, primise o educaţie aleasă şi făcuse parte din ordinul iezuiţilor. Scîrbit de viaţa de mînăstire, s-a apucat de medicină şi a avut o catedră de profesor la Universitatea din Palermo.

Acest om ciudat, căruia nici o ştiinţă nu-i era necunoscută, avea ambiţia nemăsurată de a pune în valoare întinderea cunoştinţelor sale şi, cum era mai bun vorbitor decît scriitor, părăsi postul onorabil pe care-l ocupa şi se hotărî să urce pe estradă spre a ţine discursuri ; dar nefiind destul de bogat pentru a se mulţumi numai cu gloria, îşi exploata talentul şi-şi vindea medicamentele.

Asta se chema a fi vraci ; dar leacurile pe care le vindea erau bune şi ştiinţa şi elocinţa lui îi

aduseseră o faimă şi o consideraţie puţin obişnuite.

Rezolva în public cele mai dificile probleme care i se puneau din orice domeniu al ştiinţelor şi din materiile cele mai abstracte. Pe scena teatrului său improvizat se perindau tot felul de probleme de critică, de istorie, de literatură etc. şi el răspundea pe loc, susţinînd dizertaţii care mulţumeau pe deplin.

După cîţiva ani se duse la Veneţia, de unde fu chemat la Verona, unde izbucnise o molimă care-i secera pe toţi cei atinşi. Sosirea lui în acest oraş a fost ca apariţia lui Esculap printre greci : i-a vindecat pe toţi cu mere domneşti şi cu vin de Cipru. În semn de recunoştinţă a fost numit prim medic al Veronei ; dar n-a apucat să se bucure prea mult de această funcţie, deoarece a murit în acelaşi an, plîns de toată lumea, în afară de medici.

La Milano, Anonimul avea satisfacţia să vadă piaţa, unde se producea, veşnic plină de oameni, stînd în picioare sau în trăsuri ; dar, cum învăţaţii erau cei care cumpărau mai puţin decît ceilalţi, scena trebuia împodobită cu obiecte atrăgătoare care să ia ochii unui public neştiutor. În felul acesta, noul Hyppocrate îşi vindea leacurile şi-şi risipea retorica înconjurat de patru măşti ale comediei italiene.

Domnul Bounafede Vitali avea şi pasiunea comediei şi întreţinea, pe cheltuiala sa, o întreagă trupă de comedianţi care, după ce-şi ajutau stăpînul să primească banii ce erau aruncaţi în batiste înnodate şi zvîrleau înapoi batistele cu diverse cutiuţe sau borcănaşe, jucau, nu lipsiţi de o anumită măreţie, comedii în trei acte, la lumina unor torţe de ceară albă.

Doream să fac cunoştinţă cu Anonimul, nu numai pentru extraordinarele sale însuşiri, ci şi pentru compania lui. M-am dus într-o zi să-l văd sub pretextul că vreau să cumpăr de la el cîteva porţii din leacul lui numit *alexipharmac*. M-a întrebat de ce boală sufăr sau cred că sufăr, şi şi-a dat seama de îndată că numai curiozitatea mă aducea la el. A pus să mi se aducă o ceaşcă măricică de ciocolată, spunîndu-mi că era leacul ce mi se potrivea.

Gestul lui amabil mi s-a părut încîntător ; şi stînd mai mult timp de vorbă împreună mi-am dat seama că pe cît era de învăţat în public, pe atît era de curtenitor în particular. Tot discutînd, i-am spus că eram în serviciul rezidentului Veneţiei şi el socoti că i-aş putea fi de folos în realizarea unui anume plan. Mi l-a împărtăşit şi am avut mulţumirea să-l pot ajuta. Iată despre ce era vorba.

Să nu te plictiseşti, iubite cititorule, de această digresiune, pentru că vei vedea cît a fost de trebuincioasă pentru înlănţuirea povestirii mele.

La Milano, spectacolele fuseseră suspendate pe timpul păresimilor, după cum era obiceiul în toată Italia. Teatrul de comedie trebuia să se redeschidă în ziua de Paşti, şi se încheiase un contract cu una din cele mai bune trupe ; dar directorul ei fu chemat în Germania şi plecă fără ca milanezii să ştie ceva. Rămînînd atunci fără spectacole, oraşul avea de gînd să trimită la Veneţia şi la Bologna după actori pentru a forma o trupă. Anonimul ar fi dorit să fie preferată trupa lui, care, cu toate că, ce-i drept, nu era dintre cele mai bune, avea totuşi trei sau patru actori buni şi pe deasupra constituia un ansamblu bine pus la punct. Într-adevăr, domnul Casali, care juca rolurile de prim-amorez şi domnul Rubini, care susţinea de minune rolurile lui Pantalone, au fost chemaţi în anul următor la Veneţia, cel dintîi la teatrul San Samuel şi celălalt la teatrul San Luca.

Mi-am luat bucuros o sarcină care, din toate punctele de vedere, avea să-mi fie plăcută. I-am vorbit ministrului meu, care-a făgăduit să vorbească despre aceasta cu doamnele cele mai de vază din oraş. I-am vorbit şi domnului conte Prata, pe care-l cultivam în continuare şi am făcut uz de trecerea pe care eu şi rezidentul Veneţiei o aveam pe lîngă guvernator. În trei zile contractul a fost semnat, Anonimul a fost mulţumit şi eu am fost gratificat cu o lojă de rangul al doilea, în care încăpeau zece persoane.

Profitînd de relaţiile intime în care mă aflam cu această trupă, m-am pus din nou pe lucru şi am scris cîteva piesuliţe. N-aş fi avut destul timp ca să scriu o comedie, deoarece Anonimul avea angajament numai pentru stagiunea de primăvară şi vară, pînă în septembrie ; dar cum printre angajaţii lui Vitali se afla un compozitor şi un bărbat şi o femeie care cîntau destul de bine, am scris un intermezzo pentru două voci, intitulat *Gondolierul veneţian*, care a fost pus în scenă şi s-a bucurat de tot succesul pe care şi-l putea dori o asemenea compoziţie. Iată prima mea operă comică, făcută după canoanele mele, care a văzut lumina rampei şi care mai apoi a fost tipărită în al patrulea volum al *Comediilor* mele, editate la Veneţia de către Pasquali.

În timp ce la Milano mi se juca *Gondolierul veneţian* împreună cu piesele fără text [1] a fost

[1] Este vorba de piesele care se jucau *a soggetto* (cu subiect dinainte stabilit, adică fără text scris) gen cunoscut sub numele de *commedia dell'arte*.

anunțată premiera piesei *Belisario*, și anunțul a fost reluat vreme de șase seri la rînd înainte de premieră, spre a stîrni curiozitatea publicului și a se putea asigura o sală plină. Actorii nu s-au înșelat; căci sala teatrului din Milano (care mai apoi a fost mistuită de flăcări), la acea vreme cea mai mare sală de teatru din Italia, după cea din Napoli, s-a pomenit cu atît de mulți spectatori, încît abia te puteai strecura pe coridoare.

Dar, Doamne, ce piesă îngrozitoare! Justinian era un tîmpit, Teodora o tîrfă, Belizariu un predicator. Apărea pe scenă cu ochii scoși, condus de Arlecchino care-l lovea cu o sabie de lemn ca să-l facă să înainteze. Toată lumea era indignată și eu mai mult ca oricare altul, deoarece împărțisem multe bilete unor persoane de vază.

A doua zi mă duc la Casàli, care mă primește rîzînd și-mi spune pe un ton zeflemitor:

— Ei bine, domnule, ce spuneți de faimosul nostru *Belisario?*

— Zic că-i o josnicie la care nu m-am așteptat, răspund eu.

— Vai, domnule, îmi răspunde el, nu-i cunoașteți încă pe comedianți. Nu există trupă care să nu recurgă din cînd în cînd la asemenea cîrlige pentru a cîștiga bani, ceea ce în jargonul comedianților se cheamă *una arrostita* (o prăjeală).

— Ce înseamnă *un'arrostita?* întreb eu?

— Înseamnă, îmi răspunde, în toscană, *una corbellatura* (o farsă), în lombardă, *una minchionada* (o bătaie de joc) și în franceză *une attrappe*[1] (o păcăleală). Actorii obișnuiesc să facă uz de ele, iar publicul s-a deprins să le rabde. Nu toată lumea e delicată și asemenea *arrostite* vor exista mereu, pînă ce va veni o reformă ca să le desființeze.

[1] Ortografiat greșit în original.

— Vă rog, domnule Casali, îi spun eu, să nu mă mai „prăjiți“ încă o dată și vă sfătuiesc să vă ardeți acest *Belisario*, deoarece cred că lucru mai demn de dispreț nu poate exista.

— Aveți dreptate, îmi spune, dar sînt convins că din piesa asta proastă s-ar putea face una bună.

— Fără îndoială, răspund, povestea lui Belisario ar putea alcătui subiectul unei tragedii excelente.

— Haide, atunci, domnule, reia Casali, și-așa doriți să lucrați pentru teatru; începeți cu asta.

— Nu, spun eu, nu voi începe cu o tragedie.

— Faceți atunci o tragi-comedie.

— Dar nu în genul celei a dumneavoastră.

— Nu, nu vor fi în ea nici măști, nici bufonerii.

— Am să văd, am să încerc.

— Așteptați o clipă. Iată-l pe Belizariu.

— N-am ce să fac cu el: am să mă inspir chiar din istorie.

— Cu atît mai bine. Vi-l recomand pe prietenul meu Justinian.

— Am să fac ce-mi stă în putință.

— Nu sînt bogat, dar am să încerc...

— Vorbe-n vînt. Scriu ca să mă distrez.

— Domnule, vă încredințez o taină. La anul va trebui să plec la Veneția; dacă-aș putea să duc cu mine un Belizariu... Știi, un Belizariu aranjat a-ntîia...

— Poate că-l veți avea.

— Trebuie să-mi făgăduiți asta.

— Ei bine, vă făgăduiesc.

— Pe cuvînt de onoare?

— Pe cuvînt de onoare.

Și iată-l pe Casali mulțumit. Îl las și mă duc acasă, foarte hotărît să mă țin neapărat de cuvînt.

Aflînd că m-am întors, domnul rezident trimise să mă cheme ca să-mi spună că trebuia să plece la Veneția pentru niște treburi de-ale sale personale, fapt pentru care obținuse învoirea Senatului de a lipsi cîteva zile din Milano.

Avea un secretar, cu care însă nu prea se înțelegea. Secretarul era o ființă din cale afară de gingașă, pe cîtă vreme ministrul era un om plin de viață ce se lăsa în voia unor porniri foarte violente. Îmi făcu cinstea de a-mi lăsa în seamă multe treburi și, între altele, cum existau unele zvonuri cu privire la un război iminent ce putea interesa Lombardia, îmi spuse să fiu atent și să-i scriu în fiecare zi despre tot ce se întîmplă. Asta însemna de fapt o uzurpare a drepturilor secretarului ; dar nu puteam da îndărăt și, de altfel, ministrul n-ar fi primit nici un fel de justificare.

Am urmat cu exactitate instrucțiunile primite, dar asta nu m-a împiedicat să-mi încep opera pentru care îmi dădusem cuvîntul de onoare.

Ajunsesem în puține zile la sfîrșitul primului act. I-l citisem lui Casali, care se arătase încîntat și care ar fi vrut să-l copieze pe loc ; dar s-au produs două evenimente, dintre care primul m-a făcut să-mi încetinez lucrul, iar celălalt să încetez să scriu pentru o bucată de vreme.

CAPITOLUL XXVIII

Parisul, la prima vedere. Primele mele vizite. Un prînz delicios. La Opera comică. Cîteva cuvinte despre acest spectacol și despre actorii săi.

Obosit de drum și întremat cu deliciosul nectar care face ca Burgundia să fie numită țara făgăduinței, am petrecut o noapte plăcută și odihnitoare.

Trezirea mi-a fost la fel de plăcută, ca și visele din timpul somnului. Eram foarte mulțumit că mă găsesc la Paris, dar nu văzusem încă nimic și ardeam de dorința de-a vedea totul.

Îi vorbesc despre asta prietenului și gazdei mele.

— Trebuie să faci mai întîi cîteva vizite, spuse el : să așteptăm trăsura.

— Nu vreau trăsură, răspunsei ; în trăsură n-am să pot vedea nimic. Să mergem pe jos.

— E drum lung.

— N-are importanță.

— E cald.

— Răbdare.

Într-adevăr, în acel an la Paris căldura era tot atît de mare ca și în Italia ; mie însă mi-era totuna : n-aveam pe atunci decît cincizeci și trei de ani, eram voinic, sănătos, plin de vigoare, iar curiozitatea și nerăbdarea îmi dădeau aripi.

Trecînd de metereze am văzut o parte din lunga promenadă ce înconjoară orașul și care oferă trecătorilor răcoarea umbrei în timpul verii și căldura soarelui în timpul iernii.

Intru la Palais-Royal. Ce de lume ! Ce amestec de oameni de toate soiurile ! Ce loc încîntător ! Ce plăcere să te plimbi pe acolo !

Dar ce priveliște impresionantă mi-a răscolit simțurile și spiritul cînd m-am apropiat de Tuilleries ! Văd acea imensă grădină, fără pereche în lume ; o văd în toată lungimea ei și ochii mei nu-i pot cuprinde întinderea. Îi străbat în grabă aleile, boschetele, terasele, bazinele și straturile cu flori. Am văzut grădini splendide, edificii superbe, monumente de preț, dar nimic nu poate egala măreția Tuileriilor !

Ieșind din acest loc încîntător, dau peste o altă priveliște la fel de uimitoare. Un rîu maiestuos, poduri multe și foarte largi, cheiuri vaste care-l mărginesc, trăsuri fără număr, o necontenită mulțime de oameni. Eram năucit de zgomot, ostenit de atîtea umblet, istovit de căldura prea mare, lac de sudoare și nici nu-mi dădeam seama.

Străbatem Pont-Royal și intrăm în palatul d'Aumont. Domnul duce era acasă. Acest prim-gentilom al casei regale, în exercițiul funcțiunii în anul acela, era cel care mă chemase la Paris ; mă primi cu bunătate și mă cinsti mereu cu bunăvoința lui.

Era tîrziu și nu ne mai rămînea timp destul pentru vizitele plănuite. Am luat o trăsură și ne-am dus la domnișoara Camilla Veronese unde eram așteptați pentru masa de prînz.

E peste putință să găsești o persoană mai amabilă și mai veselă decît domnișoara Camilla. Juca rolurile de subretă în comediile italiene : era marea încîntare a întregului Paris, pe scenă ca și în societate, ori unde aveai fericirea s-o întîlnești.

Ne așezarăm la masă. Invitații erau numeroși, mîncărurile alese, societatea foarte plăcută. Am luat cafeaua la masă și ne-am ridicat numai pentru că trebuia să mergem la teatru.

Teatrul Italienilor se afla atunci pe Strada Mauconseil, în vechiul palat Bourgogne, unde Molière își desfășurase luminile minții și ale artei sale. Era seară de operă comică și se juca *Pictorul îndrăgostit de modelul său* [1] și *Sancho Panza*[2].

Atunci am văzut pentru prima oară amestecul acesta ciudat de cîntec și proză. Mi-am dat seama

---

[1] *Le peintre amoureux de son modèle*, de C. Anseaume, muzica de E. R. Doni.

[2] De Antoine Poinsinet, muzica de Philidor.

numaidecît că, dacă drama muzicală e, prin ea însăși, o operă imperfectă, această inovație o face și mai monstruoasă.

Am făcut totuși, după aceea, unele reflexii : nu eram mulțumit de recitativul italian și mai puțin încă de cel francez ; și de vreme ce în opera comică tot trebuie să mergi contra regulilor și a verosimilității, e mai bine să asculți un dialog bine recitat, decît să înduri monotonia unui recitativ plicticos.

Am fost foarte mulțumit de actorii pe care-i văzusem. Jocul doamnei La Ruette egala frumusețea vocii sale. Domnul Clerval, excelent actor, foarte plăcut în roluri comice, cît se poate de interesant în cele patetice, plin de duh, de inteligență și de gust, vădea de pe atunci mult talent, pe care cu timpul l-a dus la culmea desăvîrșirii și se bucură și azi de aceeași trecere și de aceleași aplauze din partea publicului.

Domnul Caillot era și el unul din acele rare personaje, cărora nu le lipsește nimic pentru a culege aplauze. Domnul La Ruette, foarte bun în rolurile de compoziție, întotdeauna firesc, întotdeauna precis, era apreciat pentru jocul său, cu toate lipsurile vocii sale. Doamna Bérard și domnișoara Desglands străluceau deopotrivă în rolurile de guvernante, cea dintîi datorită vioiciunii, a doua prin frumusețea vocii.

Toate aceste personaje admirabile, demne de stimă, nu puteau să nu-mi placă ; dar nu eram în măsură să mă folosesc de talentele lor, pentru că erau în afara misiunii ce mi se dăduse.

Pentru a-i putea cunoaște mai bine pe actorii italieni, am închiriat un apartament în apropierea teatrului și am dat în acea casă peste o vecină

încîntătoare, a cărei societate am găsit-o foarte folositoare și plăcută.

Era doamna Riccoboni, care, renunțînd la teatru, desfăta Parisul cu romane, a căror puritate de stil, gingășie a imaginilor, firesc al pasiunilor și artă de a trezi interesul și de a amuza totodată, o puneau alături de tot ce era mai de preț în literatura franceză.

M-am adresat acestei doamne Riccoboni pentru a căpăta unele informații preliminare despre actorii italieni. Îi cunoștea bine și mi-a pus la dispoziție o seamă de amănunte, pe care mai apoi le-am găsit foarte îndreptățite și vrednice de cinstea și de sinceritatea ei.

CAPITOLUL XXIX

Continuarea capitolului precedent. Unele amănunte despre actorii italieni de la Paris. Prima mea călătorie la Fontainebleau. Cîteva cuvinte despre Curte. Semnarea păcii dintre Franța și Anglia. Actorii italieni reprezintă pe scena teatrului din Fontainebleau F i u l l u i A r l e c h i n, p i e r d u t ș i r e g ă s i t. Această comedie nu este pe placul Curții. Riscul comediilor improvizate. Planurile mele împiedicate.

Domnul Carlo Bertinazzi, zis Carlino, era un om stimat pentru moravurile sale, vestit în rolurile de Arlechin, și se bucura de o reputație care-l punea alături de Domenico și de Tommasino în Franța și de Sacchi în Italia. Natura îl înzestrase cu daruri deosebite ; chipul, gesturile, mișcările sale făceau din el un personaj atrăgător ; manierele și talen-

tul îl făceau tot atît de admirat pe scenă, pe cît de iubit în societate.

Carlino era favoritul publicului : știuse atît de bine să cîștige bunăvoința parterului, încît i se adresa cu o libertate și o familiaritate pe care nici un alt actor nu și-o putea îngădui. Trebuia să i se vorbească publicului sau să i se ceară scuze ? El era acela care era pus s-o facă și obișnuitele sale înștiințări se transformau în tot atîtea convorbiri plăcute între actor și spectatori.

Domnișoara Camilla era o excelentă subretă, foarte potrivită cu Arlechinul de care am vorbit, spirituală și sensibilă, interpretînd cu o vioiciune încîntătoare rolurile comice și redînd situațiile emoționante cu suflet și inteligență. Se înfățișa publicului așa cum era și în viața particulară, întotdeauna veselă, întotdeauna aceeași, întotdeauna interesantă, cu o minte cultivată și cu excelente calități sufletești.

Domnul Collato era unul dintre cei mai buni actori ai Italiei. Era acel Pantalone, pentru care scrisesem mult în țară la mine și despre care am vorbit de nenumărate ori în a doua parte a *Memoriilor* mele.

Actor comic pînă-n cele mai intime fibre ale ființei sale, avea darul de a-și însufleți masca, dar fără ea strălucea și mai mult. În Italia jucase una din comediile mele intitulată *Gemenii venețieni*, dintre care unul era nătîng, iar celălalt isteț ; a dat acestui subiect o altă formă și a adăugat un al treilea gemen, morocănos și cu arțag, interpretînd în chip desăvîrșit cele trei caractere diferite. A fost foarte apreciat și aplaudat și mi-a făcut o adevărată plăcere să-i las în seamă întreg meritul născocirii.

Domnul Ciavarelli juca, sub numele de Scapin, rolurile lui Brighella [1] din Italia. Era un excelent mim, cu mişcări foarte precise. Domnul Rubini susţinea rolurile de Doctor din Comedia Italiană.

Am vorbit despre aceste cinci personaje, înainte de a discuta de amorezi şi amoreze, pentru că aceştia erau baza Comediei Italiene la Paris.

Domnul Zanuzzi, pe care-l cunoşteam de multă vreme, era prim-amorez. Se bucura de stimă în Italia, unde fusese poreclit Vitalbino, diminutiv de la Vitalba, vestit actor comic italian, de care am vorbit frumos în prima parte a *Memoriilor* mele.

Domnul Balletti era cel care-l secunda. Născut dintr-un tată italian şi o mamă franceză, stăpînea ambele limbi deopotrivă şi le cunoştea spiritul. Întîmplări neplăcute îi slăbiseră mintea şi-i şubreziseră sănătatea ; dar în jocul lui puteai la fel de bine recunoaşte şcoala Silviei, care-l adusese pe lume, şi a lui Lelio şi a Flamminei, care contribuiseră la educaţia lui.

Doamna Savi, actriţă principală şi doamna Piccinelli, actriţa de rangul doi, nu aveau înclinaţii deosebite pentru comedie, dar erau tinere şi cu vremea puteau să devină folositoare, una prin bunăvoinţa ei, iar cealaltă prin farmecul vocii. Cea dintîi muri după cîteva luni, iar cea de a doua părăsi Teatrul de Comedie, ca să reapară pe scena Operei, în Italia.

În zilele în care se reprezentau opere comice vedeam o afluenţă neobişnuită de oameni, iar cînd jucau italienii sala era goală. Faptul nu mă înspăimînta. Iubiţii mei compatrioţi jucau aceleaşi piese învechite, comedii improvizate, de prost gust,

[1] *Brighella, în commedia dell'arte,* era tipul servitorului şiret.

de felul celor pe care le reformasem în Italia. „Am să pun în scenă, îmi ziceam în sinea mea, comedii de caracter, de sentiment, de acţiune, de morală, de stil."

Împărtăşeam actorilor aceste idei şi unii mă îndemnau să-mi urmez planul, pe cîtă vreme alţii nu-mi cereau decît farse. Cei dintîi erau amorezii, care doreau piesele scrise, ceilalţi erau actorii comici care, obişnuiţi să nu-nveţe nimic pe de rost, aveau ambiţia de-a se distinge fără să-şi dea osteneala de-a se instrui. Mi-am propus să mai aştept înainte de a începe. Am cerut un răgaz de patru luni, pentru a-mi putea da seama de gustul publicului şi de a afla felul în care poţi plăcea la Paris, şi în tot acest timp n-am făcut decît să alerg, să observ, să mă plimb şi să petrec.

Parisul e o lume ; totul există aici în mare ; mult rău şi mult bine. Dacă te duci la spectacole, la plimbare, în localurile de petrecere, peste tot geme de lume ; pînă şi prin biserici dai peste o mulţime de oameni. Într-un oraş cu opt sute de mii de suflete trebuie să se afle neapărat mai mulţi oameni buni şi răi decît în oricare alt loc : nu ai decît de ales. Cel ros de patimi va găsi lesne cum să şi le mulţumească, iar cel cucernic se va vedea încurajat în practicarea virtuţilor sale.

Nu eram nici destul de bun spre a mă rîndui printre cei din urmă, nici destul de netrebnic spre a mă lăsa tîrît de rele. Mi-am continuat la Paris felul obişnuit de viaţă, iubind plăcerile cuviincioase şi preţuindu-i pe cei care sînt făcuţi spre a lăsa ceva în urma lor.

Dar cu cît trecea timpul, cu atît mă încurcam mai rău în atîtea ranguri, straturi sociale, moduri de viaţă, feluri deosebite de a gîndi. Nu mai ştiam ce sînt, ce vreau şi ce-am să ajung. Vîrtejul mă

absorbise cu totul; eram conștient că trebuia să redevin eu însumi, dar nu știam cum, sau mai bine zis nu căutam căile potrivite.

Din fericire pentru mine, Curtea pleca la Fontainebleau. Actorii trebuiau să meargă și ei acolo pentru a-și da reprezentațiile. I-am urmat și eu cu mica mea familie și în acel loc încîntător mi-am regăsit tihna și liniștea jertfite petrecerilor din Capitală.

Vedeam zilnic familia regală, prinții de singe, înaltele personaje ale regatului, miniștrii francezi și străini. Se adunau cu toții la castel. Erau de față la scularea regelui și la prînzurile din apartamente, urmau Curtea la liturghie, la vînătoare, la spectacole, nestînjeniți, în largul lor.

Fontainebleau nu e nici mare, nici bogat, nici cu podoabe deosebite; dar se află într-un loc plăcut. Pădurea oferă priveliști de țară minunate, iar castelul regal, foarte întins și foarte confortabil, e un prețios monument de arhitectură veche, foarte bogat și bine păstrat.

În acest castel încîntător și în cel de la Compiègne, se încheie de obicei importantele afaceri de stat, și în anul 1762, de care vorbesc acum, s-a semnat tot la Fontainebleau pacea dintre Franța și Anglia.

În timpul acestei șederi, italienii au jucat *Fiul lui Arlechin, pierdut și regăsit*. Piesa, care avusese mult succes la Paris, n-a avut de loc la Fontainebleau. Era o comedie improvizată, și actorii o înțesaseră cu glume din *Încornoratul închipuit*, ceea ce n-a plăcut celor de la Curte și piesa a căzut.

Iată care sînt neajunsurile comediilor improvizate. Jucînd după cum îl taie capul, actorul spune uneori vrute și nevrute, strică o scenă și face să cadă o piesă. Nu mă simțeam legat de

acest gen de reprezentații, ba chiar dimpotrivă, am spus în prima parte a *Memoriilor* mele destule pentru a dovedi cît de puțin mi se potriveau; dar nu-mi convenea deloc să-mi văd dezaprobată de Curte prima piesă ce mi se juca acolo.

Această neplăcută întîmplare îmi dovedi și mai mult necesitatea de a da piese dialogate. M-am întors la Paris cu o hotărîre fermă și de neclintit în această privință; dar aici nu aveam de-a face cu actorii mei italieni și nici nu eram stăpînul lor cum eram în Italia.

CAPITOLUL XXX

Întoarcerea la Paris. Observații și proiecte. Locuința mea de lîngă Palais-Royal. Dragostea paternă, prima mea comedie. Mic rezumat al acestei comedii. Un slab succes. Comedii reprezentate la Teatrul Italian în decurs de doi ani. Noi observații asupra operei comice. Cîteva cuvinte despre comedia franceză.

Reintors la Paris, am privit cu alți ochi acest imens oraș, populația, distracțiile și primejdiile lui. Avusesem timp să chibzuiesc și înțelesesem că zăpăceala pe care o încercasem acolo nu fusese cauzată nici de înfățișarea, nici de moravurile țării. Am socotit, pe bună dreptate, că nerăbdarea și curiozitatea fuseseră cauzele zăpăcelii mele și că la Paris puteai să guști plăceri și să petreci fără să te ostenești și fără să-ți jertfești timpul și liniștea. De cum sosisem făcusem prea multe cunoștințe deodată; mi-am propus să le păstrez, dar să le frecventez cu măsură; diminețile le-am hărăzit lucrului, iar restul zilei, societății.

Închiriasem un apartament lîngă Palais-Royal și biroul meu dădea spre grădina lui, ce nu avea pe atunci înfățișarea și formele de astăzi, ci oferea privirii frumuseți pe care unii nu încetează să le regrete.

Deși eram tare ocupat, nu mă puteam stăpîni să nu arunc din cînd în cînd o privire spre minunata alee pe care, la orice oră, se puteau vedea atîtea lucruri deosebite.

Sub ferestrele mele erau așezate mesele cafenelei „Foi", unde veneau să se odihnească și să se răcorească oameni de toate categoriile.

Aveam în față faimosul castan numit copacul Cracoviei, în jurul căruia se adunau colportorii de știri pentru a-și vinde noutățile, desenînd cu bastoanele pe pămînt tranșee, tabere, poziții militare și împărțind Europa după bunul lor plac.

Distracțiile acestea pe care mi le îngăduiam îmi erau uneori de folos ; erau o odihnă plăcută a minții, după care îmi reluam lucrul cu mai multă vigoare și bună dispoziție.

Era vorba de lucrarea mea de debut ; trebuia să apar pe scena franceză cu ceva nou, care să corespundă cu părerea pe care acest public și-o făcuse despre mine ; părerile actorilor mei erau tot împărțite : unii stăruiau în favoarea pieselor scrise, iar alții pentru comediile improvizate. Se ținu o adunare pe această temă și, fiind și eu de față, le-am dat să înțeleagă că a prezenta un autor fără dialog este o lipsă de cuviință ; s-a hotărît așadar să încep cu o piesă dialogată.

Eram mulțumit, dar prevedeam că actorii care-și pierduseră obișnuința de a-și învăța rolurile aveau să mă slujească prost chiar dacă o făceau fără răutate și fără rea-voință ; m-am văzut deci constrîns să-mi limitez ideile și să mă mulțumesc cu

un subiect oarecare, ca să nu risc o lucrare care ar fi cerut mai multă exactitate în interpretare, spunîndu-mi că, încetul cu încetul, îi voi aduce la reforma la care îi adusesem pe actorii mei din Italia.

Am scris așadar o comedie în trei acte intitulată *Amorul patern sau Slujnica recunoscătoare*.

Pantalone are două fiice pe care le iubește foarte mult, și cărora le dăduse educația cea mai îngrijită. Clarice a obținut succese în literatură și Angelica a ajuns o bună muziciană amatoare. Din cauza lor tatăl a sărăcit și moartea fratelui său, care-i dădea mijloacele de a-și întreține onorabil familia, îl pune în situația de a nu o mai putea susține.

Camilla, care are acum o situație bună, și care fusese camerista celor două fiice ale lui Pantalone, face absolut tot ce poate pentru vechiul ei stăpîn și pentru stăpînele ei și izbutește să le facă fericite. Și ca încheiere două vorbe care fac poate mai mult decît întreaga piesă : aceasta n-a avut decît patru reprezentații.

Voiam să plec de îndată ; dar puteam oare să las Parisul care mă subjugase ? Obligația pe care mi-o luasem pentru doi ani mă ispitea să rămîn ; cea mai mare parte din actorii comici italieni îmi cereau comedii improvizate ; publicul se obișnuise cu ele ; Curtea le îngăduia ; și atunci de ce să nu fiu în ton cu ei ? Să scriem și comedii improvizate, mi-am zis, dacă asta vor, căci orice jertfă mi se pare plăcută, orice suferință ușor de îndurat pentru plăcerea de a rămîne doi ani la Paris. Și nu se poate spune că distracțiile m-ar fi împiedicat să-mi îndeplinesc îndatoririle. În decursul acesor doi ani am dat douăzeci și patru de

piese, ale căror titluri, succese și căderi se găsesc în almanahul spectacolelor.

Opt din aceste piese au rămas în repertoriul Teatrului și mi-am dat pentru ele mai multă osteneală decît dacă le-aș fi scris pe de-a-ntregul. Nu puteam să plac decît prin situații interesante, cu un comic pregătit cu artă și la adăpost de nazurile actorilor. Am izbutit mai bine decît credeam ; dar oricît succes ar fi avut piesele mele, eu nu mă duceam aproape niciodată să le văd. Îmi plăcea comedia bună și mă duceam foarte adesea la Teatrul Francez spre a mă distra și spre a mă instrui.

Aici puteam intra gratis oricînd voiam, dat fiind că mi se oferise această cinste încă de cînd sosisem la Paris. Lucrul era cu atît mai măgulitor pentru mine, cu cît nimeni nu crezuse că am să ajung într-o zi să figurez pe lista autorilor care se jucau acolo.

Am găsit că teatrul național e tot atît de bine înzestrat pentru tragedie ca și pentru comedie. Parizienii îmi vorbeau cu entuziasm despre actorii vestiți care nu mai erau în viață ; spuneau că natura distrusese modelele acestor mari actori ; dar se înșelau. Natura face tiparul, modelul și originalul deodată, și le reînnoiește după cum crede de cuviință. Așa a fost în toate epocile ; fiecare dorește întotdeauna trecutul și se plînge de prezent ; e în firea omului.

Puteai dori două actrițe mai desăvîrșite decît domnișoara Duménil sau domnișoara Clairon ? Cea dintîi înfățișa natura în chipul ei cel mai adevărat, iar cealaltă împinsese arta declamației la cel mai înalt grad al desăvîrșirii.

Puteai să admiri și să prețuiești mai puțin în comedie noblețea și finețea jocului doamnei Préville și încîntătoarea simplitate a domnișoarei d'Oligna ?

Aceasta din urmă a făcut un mare serviciu colegelor ei de breaslă. Le-a dovedit că simplele beneficii realizate de pe urma spectacolelor pot asigura în Franța o bătrînețe plăcută și cuviincioasă.

Domnul le Kain era un om uimitor : avea împotriva sa chipul, statura, vocea ; totuși, arta îl făcuse sublim ; iar domnul Brisard se bucura de toate avantajele fizicului și de meritul talentului său.

Domnul Molé juca pe atunci rolurile de amorezi. Oricîte comparații s-ar face, oricît de mult s-ar răscoli amintirea vechilor actori, nu cred să se fi aflat un interpret mai strălucit și mai plăcut ca el pentru acest gen. Nobil în pasiune, neobosit în veselie, original în rolurile de compoziție, era un Proteu veșnic frumos, întotdeauna adevărat, mereu surprinzător.

În ce-l privește pe domnul Préville, am băgat de seamă de la bun început că toată lumea era dreaptă cu el. N-am avut niciodată de gînd să-l compar cu altcineva ; am dedus prin urmare că e un actor care n-a imitat pe nimeni și că nimeni nu va putea nicicînd să-l imite. Secolul nostru a dat, aproape în același timp, trei mari actori : Garrick în Anglia, Préville în Franța, Sacchi în Italia. Cel dintîi a fost dus la groapă de duci și pairi. Al doilea e încărcat de onoruri și recompense. Al treilea, așa vestit cum e, nu-și va sfîrși cariera în belșug.

Traducere și note de C. IONCICĂ

Jean-Jacques Rousseau

(1712—1778)

„Purced la o faptă care n-a mai fost vreodată săvîrşită şi nu va mai fi imitată" scrie orgolios Rousseau în fruntea *Confesiunilor* sale. Într-o oarecare măsură, fapta avusese înaintaşi necunoscuţi probabil de Rousseau. Pepys nu se analizase şi nu se dezvăluise conştient, se mărginise să însemne fapte de viaţă ; nici nu scrisese pentru cititori, ci pentru sine. Dar scrisese cu totală sinceritate. Imitatorii lui Rousseau abundă şi în zilele noastre. Dar mîndria cu care şi-a început Rousseau scrierea e altfel justificată. Fără să-şi dea seama, îşi înfăptuia principala operă literară. Rousseau gînditorul politic şi social rămîne viu, chiar dacă sociologia ulterioară a modificat esenţial tezele *Contractului social*. Dar *Emil*, important ca un capitol de istoria pedagogiei, nu se mai susţine ca literatură, iar retorismul şi abuzul de efuziuni din *Noua Heloiză* fac dificil pentru nespecialişti contactul cu acest roman care a avut un imens ecou în epocă. Scriitorul Rousseau îşi păstrează intactă puterea de acţiune prin cele două opere memorialistice : *Confesiunile* şi *Visările unui hoinar singuratic*. Amîndouă sînt postume. *Confesiunile* au apărut în 1781 (primele şase cărţi) şi în 1788 (celelalte şase). *Visările unui hoinar singuratic* a fost publicată în 1782.

Rousseau şi-a scris *Confesiunile* în ultimul deceniu de viaţă, cînd rupsese cu foştii lui prieteni, scriitorii enciclopedişti, pe care îi acuza de sumbre maşinaţiuni, intrase în conflict cu David Hume care îl adăpostise în Anglia, fusese alungat din Elveţia şi rătăcea prin diferite părţi ale Franţei. Accepta cîte un răstimp, cu greutate şi bănuitor, găzduirea oferită de diverşii lui admiratori, vedea pretutindeni duşmani. Se explică astfel tonul înverşunat şi exagerările de tipul delirului persecutoriu din ultimele cărţi ce narează existenţa la Paris.

Confesiunile încep cu naşterea, care a costat viaţa mamei şi cu prima copilărie şi se încheie cu plecarea din Anglia. Hotărît să ducă pînă la capăt autodezvăluirea şi să caute cauzele care au făcut din el un om atît de deosebit şi de depărtat de ceilalţi, Rousseau ne împărtăşeşte tot ceea ce îi păstra memoria. Sinceritatea lui e totală, chiar cînd acuză nedrept şi pătimaş. După cum ne-a spus singur, nu minte niciodată conştient. „Scriam din memorie — ne spune el în *Visări* — memoria aceasta mă trăda adesea sau îmi oferea numai amintiri incomplete şi am umplut lacunele cu amănunte imaginate pentru a întregi amintirile, dar care nu le contraziceau."

Sînt naraţi astfel anii primei copilării, cu bizarul mod de a-l educa al tatălui său, ceasornicarul, împreună cu care citea romane pînă noaptea tîrziu, anii de ucenicie şi cei de vagabondaj, meseriile umilitoare ca aceea de lacheu. În tonuri clare a descris adăpostul aflat la doamna de Warens. Perioada aceasta, socotită drept cea mai fericită din viaţă, îi dictează pagini tulburătoare de evocare. După anii mai grei ai încercărilor de afirmare la Paris şi după perioada faimei, accentul cade pe dificultăţile şi pe duşmăniile stîrnite de ultimele scrieri, cu o modificare sensibilă de ton în raport cu primele cărţi. Dorinţa auto-

dezvăluirii totale îl face pe Rousseau să nu evite amănuntele penibile sau umilitoare. Astfel este mărturisirea unui furt comis în perioada cînd slujise ca valet, furt pentru care fusese pedepsită o cameristă.

Interesul psihologic și artistic al *Confesiunilor* e excepțional. Cu o libertate stilistică, stînjenită doar pe alocuri de urme retorice, această scriere descoperă teritorii literare noi. Meditația asupra timpului e străveche. Dar ceea ce la Horațiu era doar aserțiune generală, devine la Rousseau sentimentul ireversibilului și al duratei individuale, al amănuntului care dă viață clipelor scurse, cum e textul cîntecului auzit în copilărie și pe care scriitorul se silește zadarnic să și-l reamintească în întregime. Proza din *Confesiuni* e în stare să mimeze scurgerea insezisabilă a anilor de fericire calmă trăiți la Charmettes. Pentru întreaga epică — de altfel și pentru poezia romantică — opera postumă a lui Rousseau e înnoitoare.

Confesiunile au fost urmate de o scriere delirantă, *Dialoguri (Rousseau judecător al lui Jean-Jacques)*. Dar în ultimii ani de viață, într-o perioadă de remisiune psihică între 1776 și 1778, Rousseau a scris în mai multe etape cele zece *Plimbări* care alcătuiesc ultima lui scriere: *Visările unui hoinar singuratic*. Tonul e resemnat, aproape senin. Examenul de conștiință și pledoaria *pro domo* — „Ființa cea mai iubitoare și mai sociabilă a fost alungată dintre oameni printr-un acord unanim" — alternează cu admirabile descrieri ale peisajelor îndrăgite și cu analiza visărilor făcută cu o acuitate remarcabilă. Mai curînd autoportretizare lirică decît narațiune de felul confesiunilor, *Visările* au avut și ele o importantă posteritate literară.

CONFESIUNI
(*LES CONFESSIONS*)

PARTEA ÎNTÎI

CARTEA ÎNTÎI (1712—1728)

Alcătuiesc o lucrare cum n-a mai fost alta la fel și a cărei înfăptuire nu va avea imitator. Vreau să înfățișez semenilor mei un om în tot adevărul firii lui; și omul acesta voi fi eu.

Numai eu. Îmi știu inima și-i cunosc pe oameni. Nu sînt făcut ca nici unul dintre cei pe care i-am văzut; cutez să cred că nu sînt făcut ca nici unul dintre cei care există. Dacă nu prețuiesc mai mult, cel puțin sînt altfel. Dacă natura a procedat bine sau rău distrugînd tiparul după care m-a croit, asta n-o poate judeca nimeni decît după ce mă va fi citit.

Trîmbița Judecății din urmă sune cînd va vroi; eu am să vin, cu această carte în mînă, spre a mă înfățișa înaintea judecătorului suprem. Voi striga cu glas tare: Iată ce-am făcut, ce-am gîndit, ce-am fost. Am spus binele și răul cu aceeași nepărtinire. N-am trecut sub tăcere nimic urît, n-am adăugat nimic frumos, iar dacă s-a întîmplat să pun vreo înfloritură fără importanță, asta este numai pentru a umple un gol prilejuit de cusururile memoriei mele; se poate să fi luat ca adevăr ceva ce știam că ar fi putut să fie adevăr, niciodată ceva ce știam că era fals. M-am arătat așa cum am fost; demn de dispreț și josnic, cînd am fost; bun, generos, sublim, cînd, de asemenea, am

fost ; mi-am dezvăluit sufletul așa cum tu însuți l-ai văzut. Ființă eternă, strînge în jurul meu nenumărata mulțime a semenilor mei ; să asculte confesiunile mele, să țipe la ticăloșiile mele, să roșească la nemerniciile mele. Și fiecare să-și descopere, la rîndul său, inima, cu aceeași sinceritate, la picioarele tronului tău ; apoi să-ți spună măcar unul, dacă se va încumeta : *Eu am fost mai bun decît omul acesta.*

M-am născut la Geneva în anul 1712, din Isaac Rousseau, cetățean, și Suzanne Bernard, cetățeană. O avere foarte mică împărțită între cincisprezece copii, reducînd aproape la nimic partea tatălui meu, el nu avea ca mijloc de subzistență decît meșteșugul lui de ceasornicar, în care era cu adevărat foarte priceput. Mama, fiică a pastorului Bernard, era mai bogată ; avea o minte înțeleaptă și era frumoasă ; tata nu i-a cucerit cu ușurință mîna. Iubirea lor începuse aproape o dată cu viața lor. Între opt și nouă ani, ei se plimbau împreună, în fiecare seară, pe strada Treille ; la zece ani, nu se mai puteau despărți. Simpatia, înțelegerea sufletească întăriră în ei simțămîntul pe care-l făurise obișnuința. Amîndoi cu firi duioase și simțitoare, nu așteptau decît momentul de a găsi în celălalt aceeași stare, sau mai curînd acest moment îi aștepta pe ei, și fiecare își revărsa inima în a celui care se deschisese mai întîi spre a o primi. Soarta, care părea să fie potrivnică iubirii lor, nu făcu decît să o sporească. Tînărul îndrăgostit, neputîndu-și căpăta iubita, se mistuia de durere ; ea îl povățui să plece într-o călătorie, spre a o uita. El făcu o călătorie fără folos, din care se întoarse mai îndrăgostit ca oricînd. O regăsi pe aceea pe care o iubea cu credință și căldură. După această încercare, nu le rămînea decît să se iubească toată

viața, își făcură juruințe, și cerul le binecuvîntă legămîntul.

Gabriel Bernard, frate al mamei, se îndrăgosti de una dintre surorile tatălui meu ; dar fata nu consimți să se mărite cu fratele, decît dacă fratele ei se va însura cu sora. Iubirea împlini totul, și cele două căsătorii se făcură în aceeași zi. Astfel, unchiul meu era soțul mătușii, iar copiii lor fură deopotrivă verii mei primari. În decurs de un an se născură cîte unul de o parte și de alta ; după aceea, familia trebui să se despartă însă.

Unchiul Bernard era inginer ; el plecă să-și facă serviciul militar în Imperiu și în Ungaria sub prințul Eugen. Se distinse în asediul și în lupta de la Belgrad. Tata, după nașterea unicului meu frate, se duse la Constantinopol, unde fusese chemat, și deveni ceasornicarul seraiului. În lipsa lui, frumusețea mamei, înțelepciunea ei, însușirile sale, îi atraseră multe omagii. Domnul de la Closure, rezident al Franței, fu dintre cei mai grăbiți să i le ofere. Trebuie că dragostea lui a fost puternică, deoarece, după treizeci de ani, l-am văzut înduioșîndu-se cînd îmi vorbea despre ea. Mama n-avea numai virtutea spre a se apăra, ea își iubea din inimă soțul și stărui să se întoarcă ; el părăsi totul și reveni acasă. Fui tristul fruct al acestei reîntoarceri. Peste zece luni, m-am născut beteag și bolnav ; a costat-o viața pe mama, iar nașterea mea a fost prima dintre nenorocirile mele.

Nu știu cum a îndurat tata această pierdere, dar știu că nu s-a consolat niciodată. Credea că o revede pe mama în mine, fără să poată uita că eu i-o răpisem ; niciodată nu m-a îmbrățișat fără să simt în suspinele lui, în strînsorile lui fierbinți, cum un regret amar se împletea cu mîngîierile sale ; totuși, acestea erau și mai drăgăstoase. Cînd

îmi spunea : „Jean-Jacques, să vorbim despre mama ta", eu îi răspundeam: „Prea bine, tată, dar o să începem să plîngem", și numai aceste cuvinte îi smulgeau lacrimi. „Ah, rostea el gemînd, redă-mi-o, consolează-mă, umple golul pe care ea l-a lăsat în inima mea. Te-aș iubi oare astfel dacă ai fi numai fiul meu ?" La patruzeci de ani după ce-o pierduse, a murit în brațele unei a doua neveste, dar cu numele celei dintîi pe buze și cu imaginea ei în inimă.

Așa au fost autorii zilelor mele. Dintre toate harurile cu care cerul i-a înzestrat, o inimă simțitoare este singurul pe care ei mi l-au transmis : dar acesta făcuse fericirea lor, și a făcut toate nenorocirile vieții mele.

Mă născusem aproape muribund ; erau puține speranțe de a mă păstra. Aduceam germenele unei boli pe care anii au înăsprit-o [1] și care astăzi nu-mi îngăduie, uneori, cîte un răgaz, decît pentru a mă face să sufăr și mai cumplit, într-alt fel. O soră a tatii, femeie înțeleaptă și binevoitoare, se îngriji atît de mult de mine, încît mă salvă. În momentul cînd scriu acestea, ea trăiește încă, îngrijind, la vîrsta de optzeci de ani, un soț mai tînăr ca dînsa, dar doborît de băutură. Scumpă mătușă, te iert că m-ai făcut să trăiesc, și-mi pare rău că nu pot să-ți dau la sfîrșitul zilelor tale caldele îngrijiri pe care tu mi le-ai dat din belșug la începutul alor mele. O am, de asemenea, pe draga mea Jacqueline [2], încă în viață, sănătoasă și robustă. Mîinile care mi-au deschis ochii la naștere vor putea să mi-i închidă la moarte.

[1] Un viciu de conformație a vezicii, care provoca o retențiune a urinei (n. t.).
[2] Doica lui (n. ed. fr.).

Simțeam, înainte de a gîndi : asta este soarta comună a oamenilor. Am încercat-o mai mult ca oricare altul. Nu știu ce-am făcut pînă la cinci sau șase ani ; nu-mi dau seama cum am învățat să citesc ; nu-mi amintesc de primele lecturi și de efectul pe care l-au avut asupra mea : e perioada cînd am căpătat fără întrerupere conștiința despre mine însumi. Mama lăsase cîteva romane. Ne apucam să le citim după cină, tata și eu. La început, nu era vorba decît să mă deprind cu lectura grație unor cărți plăcute ; dar, în curînd, interesul deveni atît de mare, încît citeam rînd pe rînd, fără încetare, și ne petreceam nopțile cu această îndeletnicire. Nu ne puteam niciodată despărți decît la sfîrșitul volumului. Uneori tata, auzind dimineața rîndunelele, spunea rușinat : „Haide la culcare ; sînt mai copil decît tine".

În puțină vreme, am căpătat, prin această metodă primejdioasă, nu numai o mare ușurință de a citi și de a mă înțelege, dar și o cunoaștere a pasiunilor, unică la vîrsta mea. N-aveam nici o idee despre lucruri, cînd toate simțămintele îmi erau deja cunoscute. Nu făptuisem nimic, dar simțisem totul. Aceste emoții încîlcite, pe care le încercam una după alta, nu tulburau cu nimic rațiunea pe care n-o aveam încă ; dar ele mi-au format una de alt soi, și mi-au dat despre viața omenească niște noțiuni bizare, smulse din cărți, și de care experiența și cugetarea n-au putut să mă lecuiască niciodată. (...)

Cred că am luat cunoștință de acest joc viclean al intereselor ascunse, care m-a urmărit toată viața și care mi-a stîrnit o ură sinceră pentru rînduiala vădită ce le dă naștere. Doamna de Vercellis, neavînd copii, avea ca moștenitor pe nepotul ei, contele de La Roque, ce-i făcea o curte stăruitoare. Afară de asta, servitorii ei mai răsăriți, văzînd-o că se apropie de sfîrșit, căutau să-i intre și ei în grație, astfel că erau în jurul ei atîția nerăbdători, încît nu mai avea timp să se gîndească la mine. Conducerea casei se afla în mîna unui domn Lorenzi, om dibaci, a cărui soție, și mai dibace încă, intrase atît de mult pe sub pielea stăpînei sale, încît se purta cu ea mai degrabă ca o prietenă decît ca o simbriașă. Aceasta îi dăduse drept cameristă pe o nepoată a ei, numită domnișoara Pontal, o șireată ce-și lua aere de domnișoară de onoare, și o ajuta atît de bine pe mătușa ei să n-o slăbească din ochi pe stăpînă, încît bătrîna era cu totul la cheremul lor. Nu avui fericirea de a fi pe placul acestor trei persoane; mă supuneam lor, dar nu le slujeam; nu înțelegeam ca în afară de serviciul pentru stăpîna noastră comună să fiu și valet la valeții ei. Eram apoi un soi de personaj neliniștitor pentru ei, deoarece vedeau bine că locul pe care-l dețineam nu era potrivit cu mine; se temeau ca doamna să nu vadă și ea acest lucru și să facă pentru mine ceva ce le-ar tăia din porția lor; căci această tagmă de oameni, prea lacomi pentru a fi drepți, privesc toate legatele menite altora ca smulse din ceea ce li se cuvine lor. Se aliară deci ca să mă îndepărteze de lîngă ea. Doamnei îi plăcea să scrie scrisori; era o distracție pentru ea, în starea în care se afla; ei îi tăiară pofta și o opriră de la asta prin medic, spunîndu-i că așa ceva o obosea. Sub motiv că eu nu știam să-mi fac serviciul, puseră în locul meu două matahale de gealați ce-o mutau cu scaunul prin casă. În fine, făcură totul așa de bine, că, atunci cînd ea își întocmi testamentul, eu nu mai intrasem de opt zile în camera sa. E adevărat că după aceea intram ca și mai înainte, și eram chiar mai nelipsit de acolo decît oricare altă persoană, căci durerile acestei biete femei îmi frîngeau inima; tăria cu care le îndura mă făcea să o respect și să o prețuiesc nespus, și am vărsat multe lacrimi sincere în camera sa, fără ca nici ea, nici altcineva să fi băgat de seamă.

În cele din urmă o pierdurăm. Am văzut cum și-a dat sufletul. Trăise ca o femeie de spirit și simțire; a murit ca un înțelept. Pot spune că ea m-a făcut să îndrăgesc religia catolică prin seninătatea sufletească din ultimele clipe, cînd și-a îndeplinit datoriile fără nepăsare și fără fățărnicie. Era o fire sinceră. Spre sfîrșitul bolii se arăta de o voioșie prea deschisă spre a fi prefăcută și care nu era decît o zvîcnire a rațiunii împotriva tristeții stării ei. Nu stătu la pat decît în ultimele două zile și nu încetă de a se întreține în liniște cu toată lumea. Apoi, încetînd să mai vorbească și intrată în luptă cu agonia, trase un pîrț mare. „Bun! zise, răsucindu-se puțin, o femeie care se bese nu e încă moartă!" Acestea fură ultimele cuvinte pe care le rosti.

Lăsase prin testament ca servitorii de rînd să primească simbria pe un an; eu însă nefiind trecut pe lista casei sale, n-am primit nimic. Totuși, contele de La Roque îmi dădu treizeci de livre și-mi lăsă costumul nou pe care-l aveam pe mine și pe care domnul Lorenzi vroia să mi-l ia. Con-

tele făgădui chiar să-mi caute o slujbă și-mi îngădui să mă duc să-l văd. Mă dusei de două sau de trei ori, fără a-i putea vorbi. Era ușor să fiu dat pe ușă afară, și nu mai călcai pe acolo. Se va vedea în curînd ce rău am făcut.

Dar n-am terminat tot ceea ce aveam de spus despre șederea mea la doamna de Vercellis! Cu toate că situația mea rămăsese în fapt aceeași, n-am ieșit din casa ei așa precum intrasem. Plecam de acolo cu amintirile unei fărădelegi și cu povara de neîndurat a unor remușcări de care conștiința mea e încă încărcată după patruzeci de ani și a căror amară apăsare, departe de a se ușura, crește pe măsură ce îmbătrînesc. Cine ar crede că greșeala unui copil putea să aibă urmări atît de crude? De aceste urmări, mai mult decît probabile, inima mea nu se va vindeca niciodată. Am cauzat poate căderea în rușine și mizerie a unei fete cumsecade, cinstită, respectabilă, și care, desigur, era mult mai de treabă decît mine.

Este greu ca desfacerea unei gospodării să nu creeze oarecare zăpăceală în casă și să nu ducă la rătăcirea multor lucruri; totuși, buna credință a servitorilor și vigilența domnului Lorenzi erau atît de mari, că nimic nu se găsi lipsă în inventar. Singură domnișoara Pontal pierdu o mică panglică de culoare roz-argintiu, destul de veche. Multe alte lucruri mai acătării îmi stăteau la îndemînă, dar numai această panglică mă ispiti; o furai; și, cum n-o ascunsei, nu fu greu să fie găsită la mine. Am fost întrebat de unde am luat-o. M-am fîstîcit, m-am bîlbîit, și în cele din urmă am spus, roșindu-mă, că mi-o dăduse Marion. Marion era o tînără mauriană [1], pe care doamna

[1] Din regiunea Maurienne (n.t.)

de Vercellis o făcuse bucătăreasă, cînd, nemaidînd mese, dăduse drumul bucătăresei sale, avînd nevoie mai mult de supe bune, decît de bucate alese. Nu numai că Marion era frumoasă, dar avea în obraji o prospețime pe care n-o întîlnești decît în munți, și era mai ales de o modestie și de o blîndețe, că nu se putea să o vezi fără să n-o îndrăgești; altminteri, fată bună, cuminte și foarte credincioasă. Tocmai din pricina asta ceilalți fură surprinși cînd i-am rostit numele. Nimeni nu avea mai multă încredere în mine decît în ea, și se hotărî că trebuie să se verifice care din noi doi era hoțul. Fu chemată; adunarea era mare, contele de La Roque era de față. Ea vine, i se arată panglica, eu o învinuiesc cu nerușinare; fata rămîne năucă, tace, îmi aruncă o privire ce-ar fi dezarmat și demonii, dar pe care inima mea barbară o înfruntă. În cele din urmă neagă cu hotărîre, dar fără să se înfurie, mă contrazice, mă îndeamnă să mă gîndesc bine și să nu dezonorez o fată nevinovată ce n-a făcut niciodată rău; dar eu, cu o cutezanță infernală, îmi repet declarația și susțin fățiș că ea mi-a dat panglica. Biata fată începu să plîngă și-mi spuse aceste cuvinte: „Ah, Rousseau, te credeam un om cinstit. Tu mă nenorocești, dar n-aș vrea să fiu în locul tău." Atîta tot. Continuă să se apere cu o simplitate neclintită, însă fără să-mi arunce nici cea mai mică vorbă de ocară. Această moderație, comparată cu tonul meu dîrz, fu în dauna ei. Era greu de ales între o îndrăzneală atît de diabolică și între o atît de angelică blîndețe. Se părea că nu puteau lua o hotărîre, dar bănuielile cădeau asupra mea. În zarva care se aflau, nu mai pierdură timpul să lămurească chestiunea; iar contele de La Roque se mulțumi să spună, lăsîndu-ne să plecăm, că singură conștiința vinova-

tului îl va răzbuna pe nevinovat. Prezicerea sa n-a fost rostită în gol ; ea nu încetează nici o zi de a se împlini...

CARTEA A CINCEA (1732 ?—1738)

Aici începe, de la sosirea mea la Chambéry și pînă la plecarea la Paris, în 1741, o perioadă de opt sau nouă ani, în cursul căreia voi avea puține fapte de povestit, deoarece viața mea a fost destul de simplă și potolită, iar această statornicie era tocmai aceea de care aveam cea mai mare nevoie pentru a sfîrși să-mi formez caracterul, pe care tulburări continui îl împiedicau să se precizeze. În timpul acestei însemnate perioade, educația mea, amestecată și fără șir, căpătînd consistență, a făcut din mine ceea ce aveam să fiu mereu de-a lungul furtunilor ce mă așteptau în viitor. Acest progres s-a înfăptuit încet și pe nesimțite, încărcat cu puține întîmplări demne de amintit ; totuși el merită să fie urmărit și înfățișat pe larg.

La început nu eram ocupat decît cu munca mea ; datoriile slujbei nu mă lăsau să mă gîndesc la altceva. Puținul timp ce-mi rămînea liber îl petreceam lîngă buna mea Maman, și neavînd măcar răgazul să citesc, fantezia nu-mi mai galopa ca înainte. Dar cînd slujba, devenind un fel de obișnuință, îmi preocupa mai puțin spiritul, el fu din nou cuprins de zvînturările sale ; lectura îmi deveni iarăși o nevoie ; iar cum acest gust era zgîndărit de piedicile ce-i stăteau în cale, ar fi putut să se transforme într-o patimă, ca la stăpînul meu, dacă alte înclinații venite pe de lături nu s-ar fi amestecat cu aceasta.

Cu toate că pentru lucrările noastre nu era nevoie de o matematică prea înaltă, lipsa ei mă punea uneori în încurcătură. Spre a învinge această greutate, cumpărai cărți de aritmetică, pe care o învățai bine, fiindcă am învățat-o singur. Aritmetica practică se întinde mai departe decît s-ar crede, atunci cînd vrei să fii absolut precis. Sînt unele operații de o lungime extremă, în mijlocul cărora am văzut adesea chiar și buni geometri încurcîndu-se. Reflecția îmbinată cu calculul dă idei limpezi, și atunci găsești metode prescurtate, a căror descoperire îți măgulește amorul propriu, a căror justețe îți încîntă spiritul și care te fac să îndeplinești cu plăcere o muncă prin ea însăși neplăcută. M-am cufundat atît de mult în această treabă, încît nici o problemă ce putea fi rezolvată prin cifre nu mă mai încurca, și chiar astăzi, cînd tot ce am învățat se șterge cu fiecare zi în memoria mea, aceste cunoștințe mai stăruie încă în bună parte, după treizeci de ani de întrerupere. Acum cîteva zile, într-o călătorie pe care am făcut-o la Davenport, urmărind, la gazda mea, lecțiile de aritmetică ale copiilor ei, am rezolvat fără greșeală, cu o plăcere nespusă, o operație dintre cele mai complicate. Mi se părea, mînuind cifrele, că mă aflam încă la Chambéry, în zilele mele fericite. Era ca și cum m-aș fi regăsit de departe pe mine însumi.

Schițele din mapele geometrilor noștri mi-au deschis totodată gustul pentru desen. Am cumpărat culori și am început să fac flori și peisaje. E păcat că mi-am găsit prea puțin talent pentru această artă, căci ea îmi plăcea foarte mult. Aș fi stat luni întregi în mijlocul creioanelor și al pensulelor, fără să le las din mînă. Dar această ocupație devenind prea acaparatoare, a trebuit să o pără-

sesc. Așa se întîmplă cu toate înclinările cărora mă dedic; ele cresc, se transformă în pasiune, și în curînd nu mai văd nimic altceva pe lume decît amuzamentul cu care mă îndeletnicesc. Vîrsta nu m-a vindecat de acest cusur, nici nu l-a micșorat măcar, și chiar astăzi, cînd scriu acestea aici, mă consider un bătrîn neisprăvit ce-a prins patimă pentru un alt studiu de prisos în care nu am nici o pricepere [1], și pe care chiar aceia ce-l practică din tinerețea lor se văd siliți să-l părăsească la vîrsta cînd eu vreau să-l încep.

Atunci însă ar fi fost altceva. Prilejul era bun și aș fi fost ispitit să mă consacru lui. Mulțumirea pe care o vedeam în ochii lui Anet cînd se întorcea cu plante noi îmi stîrni de două sau de trei ori pofta de a mă duce să culeg ierburi cu el. Sînt aproape convins că dacă m-aș fi dus o singură dată, preocuparea aceasta m-ar fi cucerit, și poate că astăzi aș fi fost un mare botanist; căci nu cunosc alt studiu care să se potrivească mai bine cu înclinările mele firești decît acela al plantelor, iar viața pe care o trăiesc de zece ani la țară nu e altceva decît o ierborizare continuă, e drept fără scop și fără vreun progres; atunci însă, neavînd nici o idee despre botanică, o priveam cu un fel de dispreț și chiar cu dezgust, nevăzînd în ea decît o treabă de spițer. Maman, care o iubea, nu-i dădea nici ea altă folosință și nu căuta decît plantele bune pentru prepararea licorilor sale. Astfel, botanica, chimia și anatomia, confundate în spiritul meu sub numele de medicină, nu făceau decît să-mi inspire sarcasme pe care le rosteam toată ziua și de pe urma cărora mă alegeam uneori cu cîte o palmă pe obraz. De

[1] E vorba de botanică (n. ed. fr.)

altfel, o înclinare diferită și mult prea contrară acesteia creștea în mine treptat, și în curînd le înăbuși pe toate celelalte. E vorba de muzică. Trebuie, de bună seamă, că m-am născut pentru această artă, deoarece am început s-o iubesc din copilărie, și este singura pe care am iubit-o fără întrerupere în toate timpurile. Partea uimitoare este că o artă pentru care eram născut m-a costat totuși atîta trudă ca s-o învăț, și cu succese atît de încete, încît, după o practică de o viață întreagă, niciodată n-am putut izbuti să cînt pe nepregătite ceva bine. Dar ceea ce mă făcea atunci să îndrăgesc acest studiu era mai ales faptul că-l puteam urma împreună cu Maman. Avînd, altfel, gusturi foarte diferite, muzica era pentru noi un punct de întîlnire, de care eu căutam să mă folosesc. Nici ea nu se dădea înapoi; eram pe atunci aproape tot atîta de avansat ca și ea; din două sau trei citiri descifram o melodie. Uneori, văzînd-o învîrtindu-se în jurul vreuneia din fierturile ei, îi spuneam: „Maman, iată un *duo* încîntător ce mi se pare că exală mirosul de arsură al drogurilor tale". „Ah, ascultă-mă, îmi răspundea ea, dacă mă faci să le ard, te pun să le mănînci." Și, trăgînd de ea, o duceam lîngă clavecin, unde uita de toate; extrasul de ienuper sau de absint se prefăcea în scrum, ea îmi mînjea fața cu el, și totul era foarte plăcut...

Oricum ar fi, Maman înțelese că, pentru a mă smulge de la primejdiile tinereții mele, era timpul să mă trateze ca bărbat, ceea ce și făcu, însă în felul cel mai ciudat la care o femeie a recurs vreodată în asemenea împrejurare. Avea față de mine o atitudine mai serioasă și o vorbire mai plină de înțelesuri ca de obicei. După veselia zburdalnică

în care își strecura de regulă sfaturile, urma pe neașteptate un ton cumpănit, ce nu era nici blînd, nici aspru, dar care părea să pregătească o explicație. După ce căutasem în zadar să aflu singur motivul acestei schimbări, i-am cerut să mi-l arate ea ; era tocmai ceea ce aștepta. Îmi propuse o plimbare la grădină pentru a doua zi ; în dimineața următoare eram acolo. Ea luase măsuri ca să fim lăsați singuri toată ziua ; și-și petrecu această zi făcîndu-mă să înțeleg bunele intenții ce le avea față de mine, nu, ca altă femeie, prin tertipuri și ațîțări, ci prin convorbiri pline de simțire și înțelepciune, menite să mă instruiască, iar nu să mă seducă, și care-mi vorbeau mai mult inimii decît simțurilor. Cu toate acestea, oricît de înțelepte și folositoare erau vorbele pe care mi le spuse și deși ele nu erau mai puțin grave și reci, nu le dădui întreaga atenție pe care o meritau și nu mi le întipării bine în minte, așa cum aș fi făcut oricînd în alte rînduri. Felul cum începu, modul de a se pregăti să-mi spună ceva, mă tulbură adînc ; în timp ce-mi vorbea, eu neputîndu-mi stăpîni gîndurile, căutam mai puțin să ascult ceea ce-mi spunea, decît să pricep unde vroia să ajungă, și de îndată ce-am înțeles, lucru ce nu-mi fu ușor, noutatea acestei idei, care, de cînd mă aflam în preajma ei, nu-mi trecuse niciodată prin cap, punînd cu totul stăpînire pe mine, nu mă mai lăsa să mă gîndesc la ceea ce spunea. Nu mă gîndeam decît la ea, n-o mai ascultam deloc.

A încerca să le dai de înțeles tinerilor ceea ce vrei să le spui, arătîndu-le dintr-o dată un lucru la care ei rîvnesc cu ardoare, este o greșeală foarte obișnuită la pedagogi și pe care am săvîrșit-o eu însumi în *Emil*. Tînărul, preocupat de lucrul ce i se înfățișează, se gîndește numai la el și sare peste

toate discursurile preliminare pentru a ajunge mai repede acolo unde, după părerea lui, este dus prea încet. Dacă vrei să-l faci să fie atent, nu trebuie să dezvălui totul de la început, și în această privință Maman a fost nedibace. Printr-o ciudățenie ce ținea de spiritul ei sistematic, ea luă măsura de prevedere, zadarnică de altfel, de a-mi prezenta condițiile sale ; dar de îndată ce-am văzut care era prețul, n-am ascultat-o mai departe și m-am grăbit să consimt la orice. Mă îndoiesc că într-o asemenea situație există pe lume un bărbat atît de sincer sau atît de curajos pentru a îndrăzni să se tîrguiască, ori o singură femeie care să poată ierta că a făcut-o. Ca urmare a aceleiași ciudățenii, ea legă această înțelegere a noastră de formalitățile cele mai grave, și-mi dădu opt zile de gîndire, de care eu o asigurai că nu am nevoie, lucru care nu era însă adevărat, deoarece, culmea ciudățeniei, fui foarte bucuros că le aveam, într-atît de mult mă izbise noutatea acestor idei și într-atît de răvășite mi le simțeam pe ale mele, încît îmi trebuia mult timp ca să le repun în ordine.

S-ar putea crede că aceste opt zile mi s-au părut opt veacuri. Cu totul dimpotrivă ; aș fi vroit ca ele să țină într-adevăr atît. Nu știu cum să descriu starea în care mă aflam, plină de o anumită teamă amestecată cu nerăbdare, speriindu-mă de ceea ce doream, pînă la a căuta uneori cu tot dinadinsul în mintea mea un mijloc cît de onorabil spre a evita să fiu fericit. Închipuiți-vă temperamentul meu aprins și senzual, sîngele meu înfierbîntat, inima-mi setoasă de dragoste, vigoarea, sănătatea, vîrsta mea ; gîndiți-vă că în această stare, mistuit de dorul femeilor, nu mă atinsesem încă de nici una ; că imaginația, nevoia, vanitatea, cu-

riozitatea se uneau spre a mă sfîşia de dorinţă arzătoare de a fi bărbat şi de a apărea astfel. Adăugaţi mai ales la acestea, căci este un lucru ce nu trebuie uitat, că marea şi via dragoste ce i-o purtam, departe de a slăbi, nu făcea decît să crească din zi în zi ; că nu mă simţeam bine decît lîngă ea ; că nu mă depărtam de ea decît ca să mă gîndesc şi mai mult la ea ; că aveam inima încărcată, nu numai de bunătatea ei, de caracterul ei plăcut, dar şi de sexul ei, de chipul ei, de persoana ei, de ea, într-un cuvînt, sub toate raporturile prin care putea să-mi fie dragă ; şi să nu credeţi că datorită celor zece sau doisprezece ani pe care-i aveam mai puţin, ea era sau mi se părea că e bătrînă. De cinci sau şase ani de cînd simţeam această încîntare, atît de dulce, văzînd-o pentru prima dată, ea se schimbase, într-adevăr, foarte puţin, fără să bag însă deloc de seamă. A fost mereu fermecătoare pentru mine, şi era încă pentru toată lumea. Numai talia căpătase ceva mai multă rotunjime. Încolo, avea aceeaşi privire, aceiaşi obraji, acelaşi piept, aceleaşi trăsături, acelaşi minunat păr blond, aceeaşi voioşie, totul, pînă şi glasul, acel glas argintiu al tinereţii, care m-a impresionat totdeauna atît de mult, că încă şi astăzi nu pot să aud o voce frumoasă de fată fără să nu tresar.

Sincer vorbind, lucrul de care mă temeam în aşteptarea posesiunii unei femei atît de dragi era să nu-mi pierd răbdarea şi să nu am destulă putere de a-mi înfrîna dorinţele şi imaginaţia, spre a nu mai fi stăpîn pe mine însumi. Se va vedea că, la o vîrstă înaintată, numai gîndul la unele uşoare favoruri ce mi se arătau de către o persoană iubită îmi aprindea sîngele în aşa măsură, încît îmi era cu neputinţă să străbat în linişte

scurta distanţă ce mă despărţea de ea. Cum, prin ce minune, am putut fi atît de puţin grăbit, în floarea tinereţii, ca să ajung la prima mea desfătare ? Cum de puteam vedea apropiindu-se ceasul hărăzit mai mult cu obidă decît cu plăcere ? De ce, în locul bucuriilor ce trebuiau să mă cotropească, simţeam mai curînd dezgust şi temeri ? Nu încape îndoială că, dacă aş fi putut să mă sustrag într-un mod convenabil de la această fericire, aş fi făcut-o din toată inima. Am făgăduit ciudăţenii în povestea dragostei mele pentru ea ; iată una, la care, de bună seamă, nimeni nu se aştepta...

CARTEA A ŞASEA (1737—1740)

(...) Aici începe scurta fericire a vieţii mele ; aici apar paşnicile, dar fugarele momente ce mi-au dat dreptul de a spune că am trăit. Momente preţioase şi atît de regretate ! Ah, reluaţi blajinul vostru şir, curgeţi, dacă se poate, în amintirea mea mai încet decît aţi făcut-o în marea voastră goană de altădată. Cum să fac să prelungesc pentru plăcerea mea această povestire atît de mişcătoare şi atît de simplă, spunînd mereu aceleaşi lucruri, fără să-mi plictisesc cititorii, repetîndu-le, aşa cum nici eu nu mă plictisesc reluîndu-le neîncetat de la capăt ? Şi de-ar fi măcar vorba de fapte, de acţiuni, de cuvinte ; pe acestea le-aş putea descrie şi reda într-un fel oarecare ; dar cum să spun ceva ce n-a fost rostit, nici făcut, nici chiar gîndit, dar a fost simţit, gustat, fără să pot invoca alt obiect al fericirii mele decît însuşi acest simţămînt ? Mă trezeam o dată cu soarele şi eram fericit ; mă plimbam, şi eram fericit ; o vedeam pe Maman, şi eram

fericit ; o părăseam, şi eram fericit ; străbăteam pădurile, colnicele, rătăceam pe văi, citeam, n-aveam nici un zor ; trebăluiam în grădină, culegeam fructe, ajutam la gospodărie, şi fericirea mă urmărea pretutindeni ; ea nu depindea de nimic din afară, pornea toată din mine, nu mă părăsea nici o clipă.

Nimic din tot ce mi s-a întîmplat în această perioadă scumpă, nimic din ce-am făcut, am spus, am gîndit în tot acel timp nu mi s-a şters din memorie. Epocile de mai înainte sau de mai tîrziu îmi revin în frînturi ; mi le amintesc fără şir şi amestecate ; pe aceasta mi-o amintesc însă în întregime, ca şi cum ea ar dăinui încă şi astăzi. Imaginaţia, care în tinereţe o lua înainte iar acum se întoarce îndărăt, înlocuieşte prin aceste dulci amintiri speranţele pierdute pentru totdeauna. Nu mai văd nimic care să mă ispitească în viitor, doar reîntoarcerile în trecut pot să mă bucure, şi aceste reîntoarceri atît de vii şi de proaspete în epoca de care vorbesc mă fac să trăiesc adesea fericit, în pofida nenorocirilor mele.

Am să desprind din aceste amintiri una singură, ce va putea să arate măsura tăriei şi consistenţei lor. În prima zi cînd ne-am dus să dormim la Charmettes, Maman era purtată în jilţ de oamenii ei, iar eu o urmam pe jos. Drumul urca ; ea era destul de grea, şi, de teamă să nu-şi obosească prea tare oamenii, a vrut să coboare, cam pe la jumătatea drumului, spre a parcurge restul pe jos. Mergînd, văzu ceva albastru într-un tufiş, şi-mi spuse : „Iată un brebenel înflorit !" Nu văzusem niciodată un brebenel, şi nu m-am aplecat să-l cercetez, deşi am vederea prea slabă pentru a privi de la înălţimea mea plantele ce cresc din pămînt. Mi-am aruncat doar în trecere ochii asupra

acesteia, şi s-au scurs aproape treizeci de ani fără să mai fi văzut vreun brebenel sau să-l fi cercetat îndeaproape. În 1764, aflîndu-mă la Cressier cu prietenul meu, domnul du Peyrou [1], am urcat împreună un munte nu prea înalt, în vîrful căruia se găseşte o frumoasă cabană numită de el, pe bună dreptate, *Belle-Vue*. Începusem în acea vreme să mă ocup puţin cu plantele. În timp ce urcam, aruncîndu-mi ochii prin tufişuri, scot un strigăt de bucurie : *„Ah, iată un brebenel !"* şi era, într-adevăr, un brebenel. Peyrou fu surprins de tresărirea mea, dar nu-i cunoştea cauza ; o va cunoaşte, sper, dacă într-o zi va citi aceste rînduri. Cititorul poate judeca, după impresia făcută de un amănunt atît de neînsemnat, cît de mari erau toate celelalte impresii ale mele care se leagă de acea epocă...

Traducere de PERICLE MARTINESCU

[1] Pierre-Alexandre du Peyrou, căruia i-a lăsat o parte din manuscrise, printre care şi pe acela al *Confesiunilor*. (n.t.)

Giacomo Casanova

(1725—1798)

Afirmația că Giacomo Casanova rămîne puțin cunoscut se justifică în măsura în care prin „cunoscut" înțelegem valorificat cu accente corecte. Căci autorul memoriilor retipărite de atîtea ori în ultimul secol e clasat prea în grabă printre pornografii a căror lectură se mărturisește doar din dorința de singularizare.

Scrisul lui Casanova e desigur licențios, chiar pentru un secol care l-a dat pe Sade, pe Crébillon-fiul ori pe Restif. Dar, după cum a observat-o unul dintre biografii lui, paginile erotice sînt artistic cele mai sărace, adesea stereotipe prin limbaj, situații și comentarii. Abundența lor maschează însă puterea memorialistului de a însufleți secolul pe care l-a străbătut și de a se autoportretiza. Cu toate acestea, într-un articol de tinerețe, Sainte-Beuve remarcase încă de la apariția primei ediții interesul literar al *Memoriilor*.

O existență și un secol, amîndouă pline de culoare, prind viață în cele cîteva mii de pagini. Născut la Veneția în 1725, fiul unei actrițe care a colindat scenele Europei, fratele unui pictor notoriu, Giacomo Casanova a făcut studii serioase de umanități. Ni se înfățișează improvizînd la zece ani versuri măscăricioase în latină, deși întîmplarea e probabil imaginată, ca destule dintre cele relatate în memorii. S-a îndreptat spre cariera clericală. Dar,

deși în acel secol nu exista incompatibilitate între sutană și vocația de aventurier, a renunțat și a început existența de călătorii și îndeletniciri ciudate, uneori inavuabile. Sprijinit de un nobil venețian, pe care l-a considerat drept tată adoptiv, străbate Europa în toate sensurile, cu o preferință pentru Franța. (Memoriile au fost scrise în franceză.) Mai toate orașele italiene, Grecia, Elveția, orașele germane, Olanda, Anglia, Polonia, Rusia, Spania sînt punctele itinerariului casanovian. În toate aceste locuri trece cu ușurință de la tavernă și tripou la curtea princiară și la castel. Și-a născocit un nume, pe motivul că literele alfabetului aparțin oricui. E cavalerul de Seingalt. Închis de inchiziția venețiană în închisoarea Piombi, evadează cu remarcabilă energie și ingeniozitate. Nu s-a putut reîntoarce la Veneția decît după aproape douăzeci de ani, cînd și-a cîștigat iertarea cu prețul unor penibile concesii. Au urmat anii de oboseală și decădere pînă ce prietenia unui mare senior, contele Waldstein, i-a oferit adăpostul unei slujbe de bibliotecar la castelul Dux din Boemia. Acolo l-a cunoscut prințul de Ligne care l-a portretizat spiritual. Acolo și-a redactat memoriile neterminate și a murit în 1798.

Personajul autobiografic e destul de complex. Ignorează marile pasiuni, trăiește mai mult prin simțuri și inteligență. Dar aventurierul care a exploatat credulitatea unei aristocrate nebune, aranjînd experiențe de magie, jucătorul de profesie, e un om de cultură și — în felul lui — un om de caracter. Face traduceri savante și scrie comentarii literare. Ușuratic în dragoste, e fidel în prietenie, generos și cutezător. E demn și nu suportă jignirea. Fiul actriței ambulante își riscă viața perforînd într-un duel pîntecele unui mare senior polonez, care-l insultase.

Fără acuitatea de viziune a marilor memorialiști ai epocii, paginile lui Casanova fac să trăiască secolul luminilor cu gîndirea lui iconoclastă și sub aspecte mai

puțin cunoscute, contrastante ; cultul rațiunii și atracția pentru practicile magice și esoterice. Casanova, care a născocit și a uitat sau a ascuns detalii, rămîne o călăuză indispensabilă pentru orice călătorie în epocă.

MEMORII

(MÉMOIRES)

CAPITOLUL LIII

Ies din temniță — Mă aflu în primejdia de a-mi pierde viața pe acoperiș — Ies din palatul ducal, mă urc într-o barcă și ajung pe uscat — Primejdia în care mă pune părintele Balbi — Stratagema pe care sînt nevoit s-o folosesc spre a mă despărți deocamdată de el.

Ieșii eu cel dintîi, și părintele Balbi după mine. Soradaci, care ne urmase pînă la deschiderea din acoperiș, primi porunca să pună placa de plumb la locul ei și să meargă pe urmă să se roage sfîntului Francisc. În genunchi și în patru labe, apucai zdravăn *esponton*-ul și, întinzînd mîna, îl înfipsei pieziș în lipitura dintre două plăci, astfel încît, apucînd cu patru degete marginea plăcii pe care o ridicasem, izbutii să mă înalț pînă în vîrful acoperișului. Pentru a mă urma, călugărul își pusese cele patru degete de la mîna dreaptă în cureaua pantalonilor mei. Aveam astfel soarta jalnică a dobitocului care și trage, și cară, și asta pe un acoperiș foarte povîrnit, pe care o ceață deasă îl făcea alunecos.

La jumătatea acestui primejdios urcuș, călugărul îmi spuse să mă opresc, fiindcă i s-a desprins unul din baloturi, care trage nădejde să nu fi trecut peste streașină. Mi-a venit întîi să-i dau una cu piciorul și să-l trimit cît colo cu balotul lui cu tot ; m-am stăpînit însă, slavă Domnului, îndeajuns ca să n-o fac ; ar fi fost prea grea pedeapsă, și pentru el, și pentru mine, căci, singur, mi-ar fi fost cu neputință să izbutesc să scap. Îl întrebai dacă funiile le-a pierdut și răspunzîndu-mi el că e vorba de legăturica lui cu boarfe, unde se afla un manuscris pe care-l găsise în pod la *Piombi* și de la care aștepta lucru mare, îi spusei să aibă răbdare, căci un pas înapoi putea să strice tot. Bietul călugăr oftă și, tot agățat de cureaua mea, ne cățărarăm mai departe.

După ce, cu multă trudă, trecurăm peste vreo cincisprezece, șaisprezece plăci, ajunserăm pe creasta de sus, pe care mă așezai comod călare, și părintele Balbi făcu la fel. Aveam în spate insulița San Giorgio Maggiore, și, la două sute de pași înaintea noastră, erau numeroasele cupole ale bisericii San-Marco, care face parte din palatul ducal, căci San-Marco nu e, la drept vorbind, decît capela dogelui și nu există monarh care să se poată mîndri cu una mai frumoasă. Cel dintîi îmi dădui jos povara și-l poftii pe tovarășul meu să-mi urmeze pilda. Cum-necum, își puse legătura de funii sub șezut, cînd să-și scoată însă pălăria, care-l supăra, făcu o mișcare greșită și, rostogolindu-se din placă în placă se duse și ea binișor după celelalte catrafuse în canal. Tovarășul meu era disperat.

— Rea prevestire, strigă el, iată-mă-s dintru început fără cămașă, fără pălărie și fără un manuscris prețios, care cuprindea istoria curioasă și de

nimeni cunoscută a tuturor serbărilor palatului republicii.

Mai puțin fioros în clipele acelea decît atunci cînd ne cățăram, îi spusei liniștit că cele două accidente n-au într-însele nimic extraordinar care să-i îngăduie unei minți pline de eresuri să le numească prevestiri, că eu nu le socotesc astfel și că mie îmi sînt departe de a-mi tăia avîntul.

— Asta, dragul meu, e o învățătură de minte ca pe viitor să fii mai cu băgare de seamă și mai puțin zănatic, și ca să înțelegi că Dumnezeu fără îndoială ne ocrotește, fiindcă dacă pălăria, în loc să cadă la dreapta, cădea la stînga, eram pierduți, căci ar fi căzut în curtea palatului, unde ar fi dat peste ea paznicii palatului, cărora fără doar și poate le-ar fi vădit că trebuie să fie cineva pe acoperiș ; ar fi pus mîna pe noi cît ai clipi.

După ce petrecui cîteva minute uitîndu-mă în stînga și în dreapta, îi spusei călugărului să stea acolo nemișcat pînă mă întorc și o luai oblu înainte, numai cu *esponton*-ul în mînă și mergînd cu toată înlesnirea de-a-ncălarele pe creasta acoperișului. Mi-a trebuit aproape un ceas să străbat întreg acoperișul, umblînd încoace și încolo, cercetînd, luînd aminte, zadarnic însă, căci nu vedeam la nici o margine nimic de care să pot lega un capăt de funie ; o încurcasem rău de tot. Nu mă mai puteam gîndi nici la canal, nici la curtea palatului, iar în partea de deasupra bisericii nu mi se arătau înaintea ochilor, între cupole, decît prăpăstii la capătul cărora nu se afla nici o deschizătură. Pentru a trece peste biserică, la *Canonica* [1], ar fi trebuit să urc niște povîrnișuri atît de aspre, încît nu mă simțeam în stare să le dau de capăt ;

[1] Cartier în Veneția, în apropiere de San-Marco.

era firesc să înlătur tot ce mi se părea cu neputință de înfăptuit. Împrejurarea în care mă aflam cerea îndrăzneală, dar fără cea mai măruntă nesăbuință. Nici în etică nu există, cred, cumpănă mai grea decît aceea în care eram eu atunci.

Trebuia totuși făcut la un fel ca să ies de acolo, sau să mă bag la loc în temniță, de unde n-aș mai fi ieșit, poate, niciodată, sau să mă arunc în canal. Într-o alternativă ca aceea, trebuia dat norocului ce era al lui și făcut un început. Îmi oprii ochii pe o lucarnă dinspre canal, la a doua treime a pantei. Era destul de îndepărtată de locul de unde plecasem ca să-mi îngăduie să cred că podul pe care-l lumina nu era cel al ocolului temniței pe care o spărsesem. Nu putea lumina decît alt pod, locuit sau nu, pe deasupra vreunui apartament al palatului, ale cărui uși le-aș fi găsit, în chip firesc, deschise în zorii zilei. Eram încredințat în sufletul meu că, dacă ne-ar fi zărit slujitorii palatului, fie chiar cei ai familiei dogelui, s-ar fi grăbit să ne înlesnească fuga, în loc să ne dea pe mîna justiției inchizitoriale, chiar dacă ne-ar fi cunoscut că sîntem cei mai mari tîlhari din republică, într-atîta le era tuturor de hidoasă Inchiziția.

Cu aceste gînduri în minte, trebuia să cercetez partea din față a lucarnei și, alunecînd ușurel în linie dreaptă, mă aflai mai curînd călare pe micul ei acoperiș. Sprijinindu-mă atunci cu mîinile de margini, îmi întinsei capul înainte și izbutii să văd și chiar să ating un mic grătar, în spatele căruia se afla o fereastră prevăzută cu cîteva ochiuri de geam montate în niște plăcuțe de plumb. Fereastra nu-mi făcea griji, gratiile însă, deși subțirele, mi se păreau o greutate de netrecut căci socoteam că, fără o pilă, nu le puteam da de hac, și altceva decît *esponton*-ul n-aveam.

Eram tare încurcat și începeam să-mi pierd curajul, cînd lucrul cel mai simplu și cel mai la îndemînă îmi oțeli din nou, ca să zic așa, sufletul. Cititorule filozof, dacă vrei să te pui o clipă în locul meu, dacă vrei să pătrunzi suferințele de care am avut parte vreme de cincisprezece luni, dacă ții seama de primejdiile care mă pîndeau pe un acoperiș de plumb unde aș fi plătit cu viața cel mai mic pas greșit ; dacă te gîndești, în sfîrșit, că aveam doar cîteva ceasuri pentru a birui toate greutățile care puteau spori cu fiecare pas și că, la neizbîndă, mă puteam aștepta, din partea unui tribunal samavolnic, la o îndoită asprime, mărturisirea pe care ți-o voi face cu toată curățenia adevărului nu mă va putea înjosi în sufletul tău, mai cu seamă dacă nu uiți că e firesc ca din omul hărțuit de teamă și de nevoie să nu rămînă decît jumătate din acela care e el, cînd hălăduiește liniștit și departe de orice tulburări.

Clopotul de la San-Marco, care în clipa aceea sună miezul nopții, fu agentul care declanșă fenomenul care-mi izbi înțelegerea și care, printr-o violentă zguduitură, mă scoase din dezorientarea care mă copleșea. Clopotul acela îmi aminti că ziua care sta să înceapă era ziua de Patruzeci de sfinți, praznicul ocrotitorului meu, dacă aveam vreunul, și prezicerea duhovnicului iezuit îmi răsări iar în minte. Ceea ce m-a făcut să prind însă cu adevărat inimă și mi-a dat apă vie, întremîndu-mă trupește, a fost, mărturisesc, oracolul păgîn pe care-l primisem de la dragul meu Ariosto : *Tra il fin d'ottobre e il capo di novembre.* [1]

[1] Între sfîrșitul lui octombrie și începutul lui noiembrie (it.)

Dacă un mare necaz face o minte șubredă să cadă în doaga credinței, e aproape cu neputință ca eresurile să nu vină și ele să dea o mînă de ajutor. Sunetul clopotului mi se părea un talisman vorbitor care mă îndemna la faptă, făgăduindu-mi biruința. Întins pe burtă, cu capul plecat spre gratii, îmi vîrîi drugul în tocul în care erau prinse, hotărît să le scot cu totul. Într-un sfert de ceas le dădui de capăt ; grătarul se afla, întreg, în miinile mele, și punîndu-l lîngă lucarnă, spărsei foarte lesne toată fereastra cu geamuri, în ciuda sîngelui care-mi curgea dintr-o rană ce mi-o făcusem la mîna stîngă.

Cu ajutorul *esponton*-ului și urmînd metoda de la început, ajunsei înapoi pe creasta acoperișului unde-mi lăsasem tovarășul. Îl găsii deznădăjduit, mînios : mă ocărî cumplit că l-am lăsat atîta vreme acolo. Mă asigură că nu aștepta decît să se facă șapte ca să se întoarcă în temnița lui.

— Ce-ți închipuiai despre mine ?

— Credeam că ai căzut în vreo prăpastie.

— Și nu-ți rostești decît cu ocări bucuria ce desigur o ai de a mă revedea ?

— Ce-ai făcut atîta vreme ?

— Hai după mine și ai să vezi.

Luîndu-mi baloturile, pornii spre lucarnă. Ajunși înaintea ei, îi arătai în amănunt părintelui Balbi tot ce făcusem, cerîndu-i să-mi dea o părere cam cum ar trebui s-o luăm ca să ne strecurăm și să pătrundem în pod. Treaba era ușoară pentru unul din noi, care, cu ajutorul funiei, putea fi coborît de celălalt ; nu vedeam însă cum ar fi putut pe urmă coborî al doilea, căci nu exista nici un loc de care să legăm funia în pragul lucarnei. Strecurîndu-mă și dîndu-mi drumul, puteam să-mi rup mîinile și picioarele, căci nu cunoșteam distanța

de la lucarnă pînă la podea. La această judecată cuminte rostită prietenește în vederea unui folos comun, mîrlanul meu îmi răspunse cu următoarele cuvinte :

— Coboară-mă pînă una-alta pe mine și, cînd voi fi jos, îți va rămîne răgaz destul ca să chibzuiești cum să mă urmezi.

Mărturisesc că, indignat, eram cît p-aci să-i înfig *esponton*-ul în piept. Mă opri însă un duh bun și nu suflai o vorbuliță de dojană pentru josnicia și egoismul lui. Desfăcînd, dimpotrivă, numaidecît, balotul meu de funie, i-l încinsei zdravăn subsuoară și, punîndu-l să se culce pe burtă, cu picioarele în jos, îl coborîi pînă pe acoperișul lucarnei. Cînd ajunse acolo, îi spusei să se vîre pînă la mijloc în lucarnă, sprijinindu-se în brațe de pervazuri. Cînd treaba asta fu gata, mă tîrîi de-a lungul acoperișului cum făcusem și întîia oară și, de îndată ce mă văzui pe acoperișul cel mic, mă pusei pe burtă și ținînd zdravăn de funie îi spusei călugărului să-și dea drumul fără frică. Ajuns pe podeaua podului, dezlegă funia și, trăgînd-o la mine, aflai că înălțimea era de cincizeci de picioare. Era prea mult pentru o săritură la nimereală. Cît despre călugăr, sigur acum pe picioarele lui, după ce vreme de două ceasuri se aflase în frigurile spaimei pe un acoperiș unde, mărturisesc, poziția nu era din cele mai tihnite, îmi strigă să-i arunc funia, că are el grijă de ea ; nici nu m-am gîndit, precum lesne se poate ghici, să urmez acest sfat prostesc.

Nemaiavînd răbdare să aștept să-mi vină o idee nouă, mă urcai din nou pe creasta acoperișului și, îndreptîndu-mi privirea spre un loc de lîngă o cupolă pe care încă nu-l cercetasem, pornii într-acolo. Văzui o terasă în chip de platformă, acoperită cu

plăci de plumb, lîngă o lucarnă închisă cu două obloane. Se aflau acolo o cadă plină cu ipsos diluat în apă, o mistrie și o scară care mi s-a părut destul de lungă pentru a putea coborî pe ea pînă în podul unde mi-era tovarășul. Atîta mi-a fost de ajuns ca să mă hotărăsc. Petrecîndu-mi funia pe după întîia treaptă, tîrîi stînjenitoarea povară pînă la lucarnă. Trebuia deci băgată înăuntru această masă greoaie, lungă de douăsprezece brațe dintr-ale mele, și anevoințele pe care le întîmpinai ca să-i dau de capăt mă făcură să mă căiesc că m-am lipsit de ajutorul călugărului.

Împinsesem scara astfel încît unul din capete atingea lucarna, iar celălalt depășea cu o treime din lungimea ei streașina. Dîndu-mi atunci drumul pe acoperișul lucarnei, tîrîi scara deoparte și, trăgînd-o la mine, îmi legai capătul de funie de a opta treaptă și pe urmă o lăsai să alunece iar pînă ajunse paralelă cu lucarna. Acolo, mă străduii s-o fac să intre în lucarnă, dar îmi fu cu neputință s-o bag mai adînc de a cincea treaptă, căci capătul oprindu-se în acoperișul interior al lucarnei, nici o putere din lume n-ar fi făcut-o să pătrundă mai adînc, decît spărgînd ori acoperișul, ori scara. Alt leac nu era decît s-o salt din celălalt capăt ; înlăturînd astfel piedica, înclinația ar fi făcut scara să lunece datorită propriei ei greutăți. Aș fi putut pune scara de-a curmezișul, să-mi leg funia de ea și să mă cobor fără nici o primejdie ; scara ar fi rămas însă acolo și dimineață i-ar fi vădit lui Lorenzo locul unde, poate, încă ne-am fi aflat.

Nu voiam să risc să prăpădesc, printr-o nesăbuință, rodul atîtor cazne și primejdii și, pentru a șterge orice urmă, scara trebuia să intre, toată, înăuntru. Neavînd pe nimeni care să mă ajute, hotărîi să mă duc eu însumi pe streașină ca s-o

ridic și să-mi ating ținta. Ceea ce și făcui, dar înfruntînd o asemenea primejdie încît, fără un fel de minune, aș fi plătit această cutezanță cu viața. Am îndrăznit să dau drumul scării slăbind funia, fără teamă că va cădea în canal, căci era ca agățată de streașină cu cea de-a treia treaptă a sa. Mă propteam cu vîrful picioarelor drept în streașina de marmură, căci eram culcat pe burtă. Din această poziție, am avut destulă putere să salt scara cu o jumătate de picior și s-o împing înainte, și am avut mulțumirea de a vedea că a intrat cu un picior în lucarnă ; înțelege cititorul că astfel greutatea îi scădea simțitor. Trebuia acum s-o fac să intre cu încă două picioare, ridicînd-o tot pe atît, căci pe urmă eram sigur că, urcîndu-mă la loc pe acoperișul lucarnei, aș fi făcut-o să intre de tot, cu ajutorul funiei. Ca s-o pot sălta cît trebuia, mă ridicai în genunchi : puterea de care avui însă nevoie spre a izbuti mă făcu să alunec, astfel încît mă pomenii deodată proiectat în afara acoperișului pînă la piept, sprijinit numai în coate.

Cumplită clipă, de care și astăzi mă cutremur și care e aproape de neînchipuit în toată grozăvia ei. Firescul instinct de conservare mă îndemnă ca aproape fără să-mi dau seama să-mi folosesc toată puterea spre a mă sprijini și a mă opri în coaste și, aproape ca prin minune, aș zice, izbutii. Luînd seama să nu scap, izbutii să mă salt, ajutîndu-mă cu toată puterea antebrațului, pînă la încheieturi și sprijinindu-mă totodată în burtă. N-aveam, din norocire, nici o grijă pentru scară căci, în nefericita, sau mai curînd nefasta sforțare care fusese cît p-aci să mă coste atît de scump, avusesem bucuria s-o fac să intre cu peste trei picioare înăuntru, imobilizînd-o.

Sprijinit pe streașină numai și numai în încheietura mîinilor și în părțile inghinale, între vintre și pulpe, înțelesei că, ridicîndu-mi pulpa dreaptă și izbutind să-mi pun pe streașină un genunchi și pe urmă celălalt, m-aș afla cu totul în afara primejdiei ; dar nu eram încă la capătul necazurilor. Sforțarea pe care o făcui spre a izbuti îmi pricinui o asemenea contracțiune nervoasă, încît un cîrcel deosebit de dureros îmi paraliză aproape în întregime toate membrele. Nu mi-am pierdut capul și am stat nemișcat pînă a trecut ; știam că împotriva cîrceilor artificiali cel mai bun leac e imobilitatea ; îl încercasem adesea. Grozavă clipă ! După două minute, reluînd treptat efortul, izbutii să-mi proptesc cu bine amîndoi genunchii de streașină și, după ce-mi trăsei puțin sufletul, săltai ușurel scara și o dusei în punctul unde era paralelă cu lucarna. Cunoscînd destul de bine legile echilibrului și ale pîrghiilor, apucai iar *esponton*-ul și, urmînd să mă cațăr cum știam, mă înălțai pînă la lucarnă și izbutii să bag cu ușurință înăuntru toată scara, al cărei capăt îl primi în brațe tovarășul meu. Aruncai atunci în pod boarfele, funiile și țăndările rămase și coborîi în pod, unde tovarășul meu mă întîmpină cu bucurie și avu grijă să tragă scara. Ținîndu-ne de braț, începurăm să cercetăm locul acela întunecos unde ne aflam : avea vreo treizeci de pași lungime pe vreo douăzeci lățime.

La unul din capete, dădurăm peste o ușă cu două canaturi, alcătuită din bare de fier. Nu era semn bun ; punînd însă mîna pe zăvorul de la mijloc, acesta cedă la apăsare și ușa se deschise. Dădurăm întîi ocolul acestei noi încăperi și, voind s-o străbatem, ne lovirăm de o masă înconjurată de scaune fără spătar și de fotolii. Ne întoarserăm

spre locul unde simţeam că sînt nişte ferestre, deschiserăm una şi, la lumina stelelor, nu zărirăm decît prăpăstii între cupole. Nu m-am oprit nici o clipă la gîndul de a coborî : doream să ştiu încotro merg şi nu recunoşteam locul unde mă aflu. Închisei la loc fereastra, ieşirăm din sală şi ne întoarserăm la locul unde ne lăsasem calabalîcul. Istovit cu desăvîrşire, mă trîntii pe jos, punîndu-mi o legătură de funii sub cap, sleit cum eram de orice putere trupească şi sufletească, simţii cum mă fură un dulce somn. Mă lăsai atît de supus în voia lui, încît să fi ştiut de bine că trezindu-mă mă aşteaptă moartea, şi tot mi-ar fi fost cu neputinţă să mă împotrivesc ; şi mi-aduc aminte foarte bine de fermecătoarea plăcere ce-o simţeam adormind.

Dormii vreme de trei ceasuri şi jumătate. Strigînd şi scuturîndu-mă tare, abia mă trezi călugărul. Îmi spuse că a bătut de douăsprezece şi că nu înţelege cum, în asemenea împrejurări, eu pot dormi. El nu înţelegea, eu însă, da : nu voisem să dorm ; nu făcusem decît să mă las biruit de trupu-mi vlăguit şi încolţit, ca să zic aşa. Osteneala mea n-avea nimic uimitor ; erau două zile de cînd frămîntările nu-mi îngăduise să pun ceva în gură şi nici să închid un ochi, iar sforţările pe care le făcusem şi care depăşeau aproape tot ce poate face un om ar fi fost de ajuns spre a istovi pe oricine de puteri. Pe de altă parte, somnul acesta binefăcător mă făcuse să-mi recîştig puterile dintîi şi fui încîntat văzînd că întunericul se destramă de ajuns ca să pot acţiona mai sigur şi mai iute.

Cum îmi aruncai privirile în jur, strigai :

— Locul acesta nu e o temniţă ; trebuie să existe o ieşire lesne de găsit.

Ne îndreptarăm atunci spre capătul dimpotrivă al porţii de fier şi, într-un cotlon foarte îngust, mi se păru că desluşesc o uşă. Pipăi şi mă opresc pînă la urmă cu degetele pe o gaură de broască. Îmi înfig într-însa *esponton*-ul, din cîteva mişcări o deschid, şi iată-ne într-o odaie mică, unde, pe o masă, găsesc o cheie. O încerc la uşa din faţă şi văd, răsucind-o, că era descuiată. Îi spun călugărului să se ducă după lucruri şi, punînd cheia la loc pe masa de unde o luasem, ieşim şi dăm într-o galerie cu nişte firide pline de acte. Era o arhivă. Descopăr o scăricică de piatră, cobor pe ea ; găsesc alta, o cobor şi pe aceea şi găsesc la capăt o uşă cu geamuri, pe care o deschid, şi iată-mă într-o sală cunoscută : ne aflam în cancelaria ducală. Deschid o fereastră ; mi-ar fi lesne să cobor pe ea ; m-aş fi pomenit însă în labirintul micilor curţi care înconjoară biserica San-Marco. Doamne fereşte de asemenea nebunie ! Văd pe un birou o unealtă de fier, cu vîrful rotund şi cu mîner de lemn, aceea de care se slujesc secretarii pentru a găuri pergamentul de care leagă, cu o sfoară, peceţile de plumb ; o iau. Deschid biroul şi găsesc copia unei scrisori care-i vesteşte proveditorului insulei Corfu trimiterea a trei mii de ţechini pentru restaurarea vechii cetăţi. Caut ţechinii, nu-s. Numai Dumnezeu ştie cu ce plăcere aş fi pus mîna pe ei, şi cum aş mai fi rîs de călugăr dacă m-ar fi învinuit de furt ! Aş fi primit suma aceasta ca pe un dar al cerului ; m-aş fi socotit deplin stăpîn pe ea cu singurul drept al cuceritorului.

Mă duc la uşa cancelariei, îmi înfing *esponton*-ul în gaura cheii, dar dîndu-mi seama în mai puţin de un minut că-mi va fi cu neputinţă s-o sparg, mă hotărăsc să fac iute o gaură într-unul din cele

două canaturi. Am ales cu grijă un loc unde scîndura avea mai puține noduri și, apucîndu-mă numaidecît de treabă, dam într-una cu *esponton*-ul, spărgînd și despicînd cum mă pricepeam mai bine. Călugărul, care mă ajuta și el pe cît putea cu sula aceea groasă pe care o luasem de pe masă, tremura la zgomotul răsunător pe care-l făceam cu *esponton*-ul de cîte ori încercam să-l înfig în scîndură ; zgomotul acesta se auzea desigur de departe : înțelegeam că primejdia e mare, dar eram nevoit s-o înfrunt.

Într-o jumătate de oră, gaura era destul de mare, spre norocul nostru, căci mi-ar fi fost greu s-o mai lărgesc fără ajutorul unui fierăstrău. Marginile găurii erau înfiorătoare, căci erau înțesate cu țepi, numai buni să rupă veșmintele și să sfîșie carnea. Se afla la o înălțime de cinci picioare. Punînd dedesubt două scăunele, unul lîngă altul, ne suirăm pe ele și călugărul se vîrî în gaură, cu brațele încrucișate și cu capul înainte ; și apucîndu-l de pulpe, apoi de picioare, izbutii să-l împing afară și, deși era întuneric, n-aveam nici o teamă, căci cunoșteam clădirea. Cînd îl văzui afară pe tovarășul meu, îi aruncai lucrușoarele noastre, afară de funii, pe care le lăsai acolo și, punînd un al treilea scăunel peste primele două, mă urcai pe el și, ajuns cu pulpele la marginea găurii, mă băgai înăuntru pînă la vintre, deși foarte anevoie, căci gaura era foarte strîmtă ; și neavînd nici un punct de sprijin de care să mă agăț cu mîinile, nici pe cineva care să mă împingă cum îl împinsesem eu pe călugăr, îi spusei să mă apuce de mijloc și să mă tragă la el fără a se opri, măcar de m-ar fi scos de acolo făcut bucăți. Ascultă și avui tăria să rabd durerea cumplită care mă chinuia, căci țepii îmi sfîșiau coastele și pulpele și sîngele curgea șiroaie.

De îndată ce mă văzui cu bine afară, mă grăbii să-mi ridic de jos lucrurile și, coborînd două scări, deschisei fără nici o greutate ușa care dă în aleea unde e ușa cea mare a scării regale și lîngă ea ușa cabinetului lui *savio alla scrittura* [1]. Ușa aceasta mare era încuiată, ca și aceea de la Arhivă, și mi-a fost de ajuns să mă uit numai la ea ca să înțeleg că, fără o catapultă ca s-o sparg sau o bombă ca s-o arunc în aer, mi-era cu neputință să-i fac ceva. În mîna mea, drugul părea să-mi zică : *Hic fines posuit* [2], nu mai ai ce face cu mine : poți să mă arunci. Era unealta libertății mele, mi-era drag ; era vrednic de a fi atîrnat în chip de *ex-voto* pe altarul Dezrobirii și al Libertății.

Calm, resemnat și pe deplin liniștit, mă așezai, spunîndu-i călugărului să facă la fel.

— Lucrarea mea e gata, îi spusei ; rămîne acum s-o duc la capăt Dumnezeu ori norocul.

> *Abbia chi regge il ciel cura del resta,*
> *O la fortuna se non tocca a lui* [3]

Nu știu dacă măturătorilor palatului are să le dea prin gînd să vină aici astăzi, în ziua de Patruzeci de sfinți, sau mîine, de ziua morților. Dacă intră cineva, fug cum văd că se deschide ușa și dumneata te iei după mine ; dacă nu vine nimeni, nu mă mișc de aici, să știu de bine că mor de foame...

Cuvintele acestea îl mîniară grozav pe bietul om. Mă făcu nebun, disperat, ademenitor, înșelător, mincinos. Îl lăsai să vorbească, fără să-mi pese. Într-acestea, sună ora treisprezece. De cînd mă trezisem în pod, trecuse doar un ceas.

---

[1] Prim grefier (it.).
[2] Aici s-a pus hotar (lat.).
[3] Acel ce-i domn în cer s-o ducă mai departe,
Ori întîmplarea, dacă nu e treaba lui cumva (it.).

Cel dintîi lucru de care m-am îngrijit a fost să mă schimb. Părintele Balbi arăta ca un țăranoi, dar era teafăr ; nu-l vedea nimeni nici în zdrențe, nici plin de sînge ; vesta de flanelă roșie nu-i era ruptă și nici pantalonii de piele liliachie, în vreme ce, uitîndu-te la mine, te apuca groaza și mila, plin de sînge și flenduros cum eram. Smulgîndu-mi ciorapii de pe genunchi, țîșni sîngele din două zdrelituri pe care mi le făcusem la streașină, gaura din ușă îmi sfîșiase vesta, cămașa, pantalonii, coapsele și pulpele : eram îngrozitor de julit peste tot. Rupînd cîteva batiste, făcui din ele feși și mă legai cît putui mai bine. Îmbrăcai haina cea bună, care pe o zi de iarnă părea desigur destul de caraghioasă, îmi îndesai, de bine, de rău, peruca în pungă, încălțai o pereche de ciorapi albi, îmi pusei, în lipsă de altceva, o cămașă cu horbotă și încă două la fel pe deasupra, îmi umplui buzunarele cu batiste și ciorapi și aruncai într-o colț tot ce mai rămăsese. Aruncai frumoasa mea manta pe umerii călugărului care arăta ca și cum ar fi furat-o, nenorocitul. Semănam, cred, destul de bine cu unul care, după bal, a chefuit toată noaptea în niște locuri deocheate, de unde a ieșit cam jumulit. Numai feșile de la genunchi îmi feșteleau toată această anapoda eleganță.

Astfel împodobit, în cap cu pălăria mea cu fir de aur spaniol și cu pană albă, deschisei fereastra. Cel dintîi le sări în ochi chipul meu cîtorva cască-gură care erau în curtea palatului și care, nepricepînd ce caută unul cu asemenea mutră așa devreme la acea fereastră, se duseră să-i dea de știre celui care avea cheile locului. Portarul își închipui că a încuiat poate pe cineva înăuntru în ajun, și, ducîndu-se să-și ia cheile, sosi. Îmi părea rău că m-am arătat la fereastră, neștiind că de rîndul acesta întîmplarea mă slujise cum nu se putea mai bine ; ședeam lîngă călugăr, care mă tot boscorodea, cînd îmi sună la ureche un zăngănit de chei. Emoționat, mă ridic și, punîndu-mi ochiul la o crăpătură aflată din fericire între două blăni în ușă, văd un bărbat singur, cu perucă în cap, fără pălărie, urcînd încetișor scara, cu un inel mare de chei în mînă. Îi spusei foarte serios călugărului să nu sufle o vorbă, să se țină după mine și să-mi calce pe urme. Apuc cu dreapta *esponton*-ul, ascunzîndu-l sub haină și mă duc de mă pun în locul de lîngă ușă de unde, de îndată ce s-ar fi deschis, aș fi putut să ies și s-o tulesc pe scări în jos. Mă rugam lui Dumnezeu ca omul acela să nu arate nici o împotrivire : căci altminteri aș fi fost nevoit să-l dau gata, și eram hotărît s-o fac.

Ușa se deschise și, văzîndu-mă în halul acela, bietul om încremenește. Fără nici o șovăială, fără nici un cuvînt, o zbughesc pe scări în jos cu călugărul după mine. Fără să par că fug, dar mergînd repede, o luai pe măreața scară zisă a Uriașilor ; făcîndu-mă că nici nu-l aud pe părintele Balbi, care-mi striga într-una : „Haidem în biserică“, îmi urmai drumul.

Ușa bisericii era la nici douăzeci de pași ; la Veneția bisericile nu mai erau însă adăpost pentru tîlhari și nimeni nu se mai refugia în ele. Călugărul o știa, dar frica îl făcuse să-și piardă ținerea de minte.

Mai tîrziu îmi spuse că îl îndemnase să-mi dea ghes să intru în biserică un simțămînt religios care îl chema la picioarele altarelor.

— De ce nu te-ai dus singur ?

— N-am vrut să te părăsesc.

Ar fi trebuit să spună : „N-am vrut să rămîn fără dumneata“.

Imunitatea pe care o căutam eu era dincolo de legile preaserenisimei republici și către ea pornisem : mă și aflam într-însa cu duhul, rămînea să-mi duc acolo și trupul. O luai drept spre poarta regală a palatului ducal ; și, fără să mă uit la nimeni, ca nimeni să nu se uite la mine, străbat mica piață, merg la mal și intru în cea dintîi gondolă pe care o găsesc, spunîndu-i tare de tot gondolierului aflat la pupă :

— Voi să merg la Fusino, cheamă iute încă un vîslaș.

Era gata de plecare și, în vreme ce se dezleagă gondola, mă tolănesc pe perna din mijloc, iar călugărul se așază pe banchetă. Mutra ciudată a lui Balbi, fără pălărie și cu o frumoasă manta pe umeri, îmbrăcămintea mea chisnovată, totul mă făcea desigur să trec drept un șarlatan sau un astrolog.

După ce trecurăm de vamă, gondolierii începură să spintece zdravăn apele canalului *Giudecca* pe care trebuia să-l străbați, de mergeai fie la Fusino, fie la Mestre, unde în adevăr voiam să ajung. Cînd mă văzui la jumătatea canalului, scosei afară capul și-i spusei barcagiului de la pupă :

— Crezi că ajungem la Mestre pînă la patru ?

— Dar, domnule, mi-ați spus că mergeți la Fusino !

— Ești nebun, la Mestre ți-am spus.

Al doilea barcagiu îmi spuse că mă înșel și prostul meu de călugăr, însuflețit de o prea-creștină rîvnă pentru adevăr, nu înceta să repete și el că n-am dreptate. Aveam poftă să-i trag una cu piciorul, ca să-l pedepsesc că e atît de tîmpit ; cugetînd însă că *nu-i deștept cine vrea*, începui să

rîd cu hohote, încuviințînd că s-ar putea să mă fi înșelat, dar că eu la Mestre vreau să merg. Nu-mi răspunse nimeni nimic și, după o clipă, stăpînul gondolei îmi spuse că e gata să mă ducă și în Anglia, dacă poftesc.

— Bravo ! Mergi la Mestre.

— Sîntem acolo în trei sferturi de ceas, căci ne mînă și vîntul și curentul.

Foarte mulțumit, privesc înapoi pe canal, care mi se pare mai frumos ca niciodată, mai ales că nici o barcă nu venea după noi. Dimineața era minunată, aerul curat, razele răsăritului străluceau, tinerii mei barcagii vîsleau amîndoi ușor și puternic : gîndindu-mă la noaptea cumplită pe care o trecusem, la primejdiile din care scăpasem, la locul unde fusesem întemnițat în ajun, la toate prielnicele urzeli ale întîmplării, la libertatea de care începeam să mă bucur și pe care o vedeam, deplină, înainte, toate acestea mă înduioșară atît de adînc încît, plin de recunoștință față de Dumnezeu, simții cum mi se topește sufletul și izbucnii în plîns.

Fermecătorul meu tovarăș, care pînă atunci nu deschisese gura decît ca să le dea dreptate gondolierilor, socoti că e dator să se ostenească a mă mîngîia. Se înșela asupra pricinii lacrimilor mele și o luă în așa chip încît mă făcu să trec cu adevărat de la plăcuta-mi întristare la un rîs cu totul ciudat, care-l aruncă într-o greșeală contrarie, căci crezu că am înnebunit. Sărmanul călugăr era, cum am mai spus-o, prost, și răutatea numai din prostie i se trăgea. Mă găsisem în aspra nevoie de a trage folos de pe urma lui ; dar, deși fără să vrea, era cît p-aci să mă piardă. Mi-a fost cu neputință să-l conving că le-am poruncit barcagiilor să meargă la Fusino cu gînd de a merge

la Mestre: spunea că gîndul acesta nu se putea să-mi fi venit decît pe Canal-Grande.

Ajunserăm la Mestre. Poștalion n-am găsit, dar erau vizitii destui care umblă îndeajuns de bine și mă învoii cu unul din ei să mă ducă în cinci sferturi de ceas la Trevisi. În trei minute caii erau puși și, crezîndu-l pe părintele Balbi în spate, mă întorsei să-i spun: „Haidem sus"; cînd colo, ia-l de unde nu-i. Îi spusei unui băiat de grajd să meargă să-l caute, hotărît să-l cert, chiar dacă s-ar fi dus să-și vadă de nevoile firești; căci ne găseam într-o împrejurare în care trebuia să ne înfrînăm orice nevoie, oricît de firească. Veniră să-mi spună că nu-l găsesc nicăieri. Eram furios. Îmi veni în gînd să-l las acolo și să plec; ar fi trebuit s-o fac, dar un simțămînt de omenie mă opri. Cobor, cercetez; toți l-au văzut, dar nimeni nu știe să-mi spună unde e, nici unde ar putea fi. Străbat arcadele de pe strada mare și, venindu-mi așa ca din senin un gînd să bag capul pe fereastra unei cafenele, îl văd, nenorocitul, stînd în picioare la tejghea, bînd o șocolată și trăgîndu-i clopotele unei fete. Mă vede, îmi arată fata, spunîndu-mi că e drăguță și mă îndeamnă să iau o ceașcă de șocolată, spunîndu-mi să i-o plătesc pe a lui, căci el n-are un ban.

— N-am poftă, îi spun, stăpînindu-mi indignarea, și hai, dă-i bătaie.

Îl strîng totodată de braț atît de tare încît se îngălbeni de durere. Plătesc și plecăm. Tremuram de mînie. Ajungem, ne suim în trăsură; nu făcusem însă nici zece pași cînd îl recunoscui pe Balbi Tomasi, un locuitor din Mestre, un om cumsecade, dar despre care se spunea că se învîrtește pe lîngă Sfîntul oficiu inchizitorial al republicii. Mă cunoștea și, apropiindu-se, îmi strigă:

— Dumneavoastră aici, domnule? Încîntat să vă văd. Așadar ați fugit? Cum ați făcut?

— N-am fugit domnule, mi s-a dat drumul.

— E cu neputință; abia aseară am fost acasă la domnul Grimani, și aș fi aflat-o.

Îți va fi mai lesne să ghicești, cititorule, ce am simțit în clipele acelea decît mi-ar fi mie să ți-o descriu. Mă vedeam descoperit de un om pe care mi-l închipuiam plătit să mă aresteze și care în acest scop n-avea decît să facă semn cu ochiul primului dintre zbiri, de care Mestre era plin. Îl rugai să vorbească mai încet și, coborînd din trăsură, îl rugai să vină puțin la o parte. Îl duc în spatele casei și, văzînd că nu mă vede nimeni și aflîndu-mă lîngă un șanț dincolo de care se întindea o cîmpie șeață, mă înarmez cu *esponton*-ul și-l iau de gît. Ghicindu-mi gîndul, se smucește, îmi scapă și sare șanțul. Fără să se mai întoarcă, o ia numaidecît la sănătoasa drept înainte, mîncînd pămîntul. Cînd se îndepărtă ceva, își încetini puțin fuga, își întoarse capul și-mi trimise bezele, în semn de urări de bună călătorie. Cînd nu-l mai văzui, adusei mulțumiri Domnului că, prin sprinteneala lui, omul acela m-a ferit să săvîrșesc un omor, căci era cît p-aci să-l dau gata, și se pare că n-avea gînduri rele.

Situația mea era îngrozitoare; eram singur, în război fățiș cu toate puterile republicii. În cinstea prevederii, nici o jertfă nu era prea scumpă și propria mea siguranță îmi prescria legea să nu cruț nici un mijloc de a-mi ajunge ținta.

Ursuz ca unul care tocmai a scăpat dintr-o grea încercare îl fulgerai cu dispreț pe mișelul de călugăr care vedea în ce primejdie ne băgase și mă urcai la loc în trăsură. Mă gîndeam cum să scap de țopîrlanul acela, care nu îndrăznea nici să des-

chidă gura. Ajunserăm la Trevisi fără să mai întîlnim pe nimeni și-i spusei căpitanului de poștă să-mi pregătească doi cai și o trăsură pentru ora șaptesprezece ; nu mă gîndeam însă să merg mai departe cu poștalionul, întîi fiindcă n-aveam cu ce și apoi fiindcă mă temeam să nu fiu urmărit. Hangiul mă întrebă dacă nu vreau să mănînc : aș fi avut mare nevoie s-o fac, ca să-mi țin viața, căci muream de foame ; mi-a fost însă frică să primesc, căci orice sfert de ceas pierdut putea să-mi fie fatal. Mă temeam să nu fiu prins și să-mi fie pe urmă rușine toată viața, căci în cîmp deschis un om cuminte trebuie să înfrunte patru sute de mii de oameni : dacă nu știe să se ascundă, e un prost.

Ieșii pe poarta San-Tomaso ca și cum aș fi mers la plimbare și, după ce făcui o milă pe drumul mare, o luai prin arătură, cu gîndul să nu mai ies de acolo cîtă vreme voi fi încă în statele republicii. Cel mai drept ar fi fost s-o apuc prin Bassano ; o apucai însă pe ocolite, fiindcă n-ar fi fost cu neputință să fiu așteptat la cel mai apropiat debușeu, în vreme ce era mai puțin de crezut că, pentru a ieși din stat, am luat drumul prin Feltre care, pentru a ajunge în jurisdicția episcopului de Trente, era drumul cel mai lung.

După ce am umblat trei ceasuri, m-am prăbușit la pămînt : nu mai puteam. Dacă nu îmbucam ceva, puteam să mă gătesc de moarte. Îi spusei călugărului să pună lîngă mine mantaua și să meargă la o fermă pe care o vedeam, să facă rost, pe parale, de ceva merinde și să mi le aducă. Îi dădui banii trebuincioși. Plecă spunîndu-mi că mă credea mai curajos. Nefericitul habar n-avea ce-i acela curaj, era însă mai voinic ca mine și înainte de a ieși din temniță își pusese desigur zdravăn burta la cale. Băuse apoi și șocolata, era slab, era călugăr și prudența și onoarea nu-i frămîntau sufletul pe socoteala trupului.

Deși casa aceea nu era un han, buna fermieră îmi trimise, cu o țărancă, un prînzișor îmbelșugat, care nu mă costă decît treizeci de parale venețiene. După ce-am mîncat pe săturate, simțind că e cît p-aci să mă fure somnul, mă grăbii s-o iau la drum, știind destul de bine încotro. După patru ceasuri de mers, mă oprii în spatele unui cătun și aflai că sînt la douăzeci și patru de mile de Trevisi. Eram spetit de oboseală, mi se umflaseră gleznele și încălțările mi-erau rupte. Mai rămăsese un singur ceas de zi.

Întinzîndu-mă într-un tufiș, îl așezai pe părintele Balbi lîngă mine și-i vorbii astfel :

— Trebuie să mergem la Borgo di Valsugana, îi spusei ; e cel dintîi oraș aflat dincolo de hotarele republicii. Acolo vom fi la fel de siguri ca la Londra și ne vom putea odihni ; ca să ajungem, însă, trebuie să luăm cîteva măsuri de care atîrnă totul, și cea dintîi e să ne despărțim. Dumneata ai s-o iei prin pădurea Montello, și eu peste munte ; dumneata pe drumul cel mai ușor și mai scurt, eu pe cel mai lung și mai greu ; în sfîrșit, ai bani și eu n-am de loc. Îți dăruiesc mantaua pe care ai s-o schimbi pe o zeghe și o pălărie, și toată lumea are să te ia drept un țăran căci, din fericire, așa arăți. Iată tot ce mi-a rămas din cei doi țechini pe care i-am luat de la contele Asquino ; șaptesprezece livre ; ia-le. Poimîine seară vei fi la Borgo ; douăzeci și patru de ore mai tîrziu ajung acolo și eu. Așteaptă-mă la ultimul han de pe mîna stîngă și fii sigur că ai să mă vezi sosind. În noaptea asta am nevoie să dorm într-un pat bun și Pronia mă va ajuta să-l găsesc undeva ; am nevoie însă și

de liniște și, cu dumneata, lucrul acesta ar fi cu neputință. Am încredințarea că la ceasul acesta sîntem căutați peste tot și că semnalmentele noastre au fost atît de bine arătate, încît am fi arestați în cel dintîi han în care am îndrăzni să ne arătăm împreună. Vezi în ce hal sînt și ce neapărată nevoie am să mă odihnesc zece ore. Așadar, la revedere ; du-te și lasă-mă să mă duc și eu singur în drumul meu : am să găsesc eu un culcuș prin împrejurimi.

— Mă așteptam la tot ce mi-ai spus, îmi răspunse Balbi ; în loc de orice răspuns am să-ți amintesc însă ce mi-ai făgăduit cînd m-am lăsat înduplecat să sparg temnița în care te găseai. Mi-ai făgăduit că nu ne vom mai despărți ; nu trage, așadar, nădejde că te voi părăsi : vom rămîne împreună, și la bine și la rău. Vom găsi, pe banii noștri, un culcuș bun și nu vom merge pe la hanuri ; nu ne vor aresta.

— Ești așadar hotărît să nu urmezi sfatul cel bun pe care m-a îndemnat prevederea să ți-l dau ?

— Da, foarte hotărît.

— O să vedem.

Mă ridicai, nu fără sforțări ; îi luai măsura trupului și măsurai apoi pămîntul ; scoțîndu-mi pe urmă *esponton*-ul din buzunar, mă încovoiez și, aproape culcat pe partea stîngă, încep a săpa, cu cel mai desăvîrșit sînge-rece și fără a răspunde la nici una din întrebările pe care mi le punea. După un sfert de ceas de lucru, îl privii cu întristare și-i spusei că mă simt dator, ca un bun creștin ce mă aflu, să-i spun că ar trebui să-și gătească sufletul de moarte.

— Fiindcă am de gînd să te îngrop aci, mort sau viu și, dacă ești mai tare, ai să mă îngropi dumneata pe mine. Iată la ce acte de violență mă împinge prosteasca dumitale încăpățînare. Mai poți, totuși, fugi, căci n-am să alerg după dumneata.

Văzînd că nu-mi răspunde, mă apucai iar de lucru ; mărturisesc însă că mă temeam ca dobitocul acela să nu mă scoată din răbdări, și eram hotărît să mă descotorosesc de el.

Pînă în cele din urmă, fie că-i era frică, fie că chibzuise, se trînti lîngă mine. Îi arătai vîrful drugului : n-aveam însă a mă teme de nimic.

— Voi face, îmi spuse, tot ce dorești.

Îl îmbrățișai atunci și, dîndu-i toți banii pe care-i aveam, îi întării făgăduiala de a veni după el la Borgo. Deși rămas fără o para chioară și nevoit să trec peste două ape, mă fericii că am izbutit să scap de tovărășia unui om cu un asemenea caracter, căci, singur, mă simțeam sigur că voi izbuti să trec hotarul scumpei mele republici.

(Din vol. I)

Traducere de RADU ALBALA

Vittorio Alfieri

(1749—1803)

Vittorio Alfieri a început să-și scrie autobiografia la patruzeci de ani, în 1790, și a continuat-o pînă în ultimul an al vieții. *Vita di Vittorio Alfieri scritta da stesso (Viața lui Vittorio Alfieri scrisă de el însuși)* a apărut postum, în 1804.

Deosebirile față de cea mai importantă operă autobiografică apărută în literatura europeană a acelor decenii sînt mari. *Viața* nu are tonul lui Rousseau de mărturisire exaltată. Sînt diferențe explicabile prin structurile opuse ale celor două caractere. Dacă idealul de libertate și de demnitate umană îi apropie, rezerva și gravitatea statuară a lui Alfieri l-ar fi oprit de la despuierea totală pe care Rousseau o socotise drept un act de onestitate și curaj. Deși compusă ca o narațiune și nu ca o analiză, autobiografia lui Alfieri e mai curînd un examen critic al propriei lui existențe. Cînd a început-o, dramaturgul se maturizase, își sfîrșise principalele tragedii *(Paris*, 1782; *Agamemnon, Oreste*, 1783; *Brutus*, 1787; *Sofonisba*, 1789; *Abel*, 1789*)*. Scriitorul caută în trecutul propriu căile pe care le-a străbătut și le judecă în lumina idealurilor sale politice și estetice. Lucrarea e împărțită în prima ei parte pe vîrste — Copilăria, Adolescența, Tinerețea, Maturitatea. A doua parte, continuarea „Maturității", stăruie mai mult asupra operei. Interesul acesta pentru formația și înfăptuirile artistului e dominant, și întîmplările personale, fără a fi neglijate, rămîn în penumbră, deși *Viața* cuprinde cîteva remarcabile descrieri de călătorii în Anglia, Olanda, Germania, țările nordice, Franța și Italia. Din aceeași penumbră străbate contrastul între zbuciumul lăuntric și idealul trăirii eroice, cu voința încordată spre autodominare și spre înfăptuirea operei. Și prin viață și prin accentele tragediilor, poetul acesta atît de legat de formele clasice prevestește romantismul.

VIAȚA LUI VITTORIO ALFIERI SCRISĂ DE EL ÎNSUȘI

(VITA DI VITTORIO ALFIERI SCRITTA DA SE STESSO)

Epoca întîi

COPILĂRIA

Cuprinde nouă ani de vegetare

CAPITOLUL I

Nașterea și părinții

M-am născut în orașul Asti, din Piemont, în ziua de 17 ianuarie a anului 1749, din părinți nobili, înstăriți și cinstiți. Am menționat anume aceste trei însușiri ale lor și le socotesc o mare fericire pentru mine, din următoarele motive. Nașterea mea în clasa nobilă mi-a fost de foarte mare folos pentru ca să pot mai tîrziu, fără să fiu privit ca invidios și laș, să disprețuiesc noblețea ca atare și să dau în vileag părțile ridicole, abu-

zurile și viciile nobilimii; dar, în același timp, influența ei mi-a fost destul de folositoare pentru ca mai tîrziu să nu mînjesc niciodată, în nici un fel, noblețea artei pe care am profesat-o. Nașterea mea într-o familie înstărită m-a ajutat să fiu și liber, și nepătat, și mi-a îngăduit să nu slujesc decît adevărul. Apoi, datorită cinstei părinților mei, n-am fost nevoit niciodată să roșesc că sînt nobil. Așadar, dacă vreunul din aceste trei lucruri mi-ar fi lipsit la naștere, nivelul diferitelor mele lucrări nu se poate să nu fi scăzut mult, așa încît aș fi fost ori filosof de calitate mai proastă, ori om de calitate mai proastă, decît am fost, poate, în realitate.

Tata se numea Antonio Alfieri, iar mama, Monica Maillard di Tournon. Mama era de fel din Savoia, după cum dovedesc barbarele ei nume de familie, dar ai ei se stabiliseră de mult la Torino. Tata era un om cu moravuri extrem de curate, nu ocupase niciodată nici o funcție și nu avusese niciodată nici o ambiție, după cum i-am auzit spunînd pe toți cei care îl cunoscuseră. Dispunea de o avere suficientă pentru rangul lui și era înzestrat de natură cu măsură și cumpătare în ceea ce privește dorințele, așa încît a avut o viață destul de fericită. La vîrsta de peste cincizeci și cinci de ani s-a îndrăgostit de mama și s-a însurat cu ea. Mama, deși încă foarte tînără, era pe atunci văduva marchizului de Cacherano, un nobil din Asti. O fată, născută cu aproape doi ani înaintea mea, făcuse să încolțească, mai mult ca oricînd, în inima bunului meu tată, speranța și dorința de a avea un fiu, așa încît sosirea mea în lumea aceasta a fost sărbătorită în mod deosebit. Nu știu dacă se bucura de eveniment ca tată cam vîrstnic, sau ca nobil, atașat puternic de numele său și de ideea perpetuării spiței sale; aș înclina să cred că bucuria lui era alcătuită din ambele simțăminte în aceeași măsură. Fapt este că, după ce m-a dat la alăptat într-un sat numit Rovigliasco, la vreo două mile depărtare de Asti, venea pînă acolo aproape zilnic, ca să mă vadă, și făcea drumul pe jos, căci felul lui de a fi era foarte simplu. Dar trecuse de șaizeci de ani și — cu toate că era încă voinic și în puteri, totuși, din cauza drumurilor repetate, în cursul cărora nu se sinchisea nici de asprimea anotimpului, nici de nimic altceva — într-o bună zi, cu prilejul vizitei sale periodice, s-a ales cu o pneumonie, de pe urma căreia, în cîteva zile, s-a prăpădit. Eu nu împlinisem încă nici măcar un an. Mama era însărcinată cu alt băiat, care a murit de mic. I-a rămas deci un băiat și o fată de la tata și două fete și un băiat de la primul ei soț, marchizul de Cacherano. Mama, însă, deși văduvă a doua oară, fiind încă foarte tînără, s-a căsătorit pentru a treia oară și anume cu Giacinto Alfieri, cavaler de Magliano, cel mai mic copil al unei familii cu același nume ca al nostru, dar din altă ramură. Cavalerul Giacinto, prin moartea fratelui său mai mare, care nu lăsase copii, a devenit cu timpul moștenitorul întregii lui averi și a ajuns foarte bogat. Buna mea mamă a fost cît se poate de fericită cu acest cavaler Giacinto, un om cam de vîrsta ei, foarte chipeș și cu moravuri distinse și curate. A avut cu el cea mai fericită și mai exemplară căsnicie, care mai dăinuiește încă, în clipa în care îmi scriu memoriile de față, la vîrsta de patruzeci și unu de ani. Așadar, acești doi soți sînt, de peste treizeci și șapte de ani, o frumoasă pildă a tuturor virtuților domestice; sînt iubiți, respectați, admirați de toți concetățenii lor — mai ales mama, datorită înfocatei și

eroicei ei evlavii, din îndemnul căreia și-a pus viața cu totul în slujba săracilor, pentru a le alina suferințele.

În acest răstimp și-a pierdut, pe rînd, și fiul mai mare din prima căsătorie, și a doua fiică, precum și cei doi fii pe care i-a avut cu al treilea soț, așa încît, la bătrînețe, singurul fiu care i-a rămas sînt eu. Dar fatalitatea soartei mele mă împiedică să fiu lîngă ea, ceea ce mă mîhnește cumplit ; totuși, ar fi încă și mai dureros pentru mine și n-aș consimți să stau departe de ea pentru nimic în lume, dacă n-aș fi pe deplin încredințat că și-a regăsit, atît în caracterul ei stoic și sublim, cît și în sincera ei evlavie, o largă compensație pentru pierderea copiilor. Ierte-mi-se această digresiune, inutilă, poate, făcută de dragul unei mame vrednice de toată cinstea.

CAPITOLUL II

Amintiri din copilărie

Revin așadar la evocarea primilor ani ai vieții mele, spunînd că din acea perioadă de stupidă vegetare, care a fost copilăria, nu mi-a rămas altă amintire, decît cea privitoare la un unchi, frate cu tata. Acest unchi, cînd eu aveam trei sau patru ani, mă punea să stau în picioare pe un scrin vechi și, cu acest prilej, dezmierdîndu-mă drăgăstos, îmi dădea zaharicale din cele mai bune. Nu-mi mai aduceam aminte aproape nimic în legătură cu el, decît că purta bocanci cu vîrful pătrat. Cu mulți ani mai tîrziu, cînd am zărit pentru prima dată niște cizme înalte, care se poartă cu vîrfuri pătrate, la fel cum purta unchi-meu — mort de

mult și pe care nu-l mai văzusem de cînd începusem să gîndesc — vederea subită a acelei forme de încălțăminte, ieșită cu totul din uz, mi-a redeșteptat deodată în minte toate impresiile din copilărie, de pe vremea cînd primeam dezmierdările și acadelele unchiului meu ; ca urmare, gesturile și obiceiurile lui, pînă chiar și gustul bomboanelor, mi-au reapărut brusc în închipuire, în chipul cel mai viu cu putință. Mi-am îngăduit să aștern pe hîrtie această amintire din copilărie, întrucît socot că nu e de prisos pentru cei ce fac speculații cu privire la mecanismul ideilor noastre și la afinitatea dintre gînduri și senzații.

La vîrsta de vreo cinci ani era să mor de dizenterie și cred că mi-a rămas în subconștient o vagă amintire a suferințelor mele de atunci. Habar n-aveam ce e moartea, dar totuși o doream, ca să-mi pună capăt durerilor ; pentru că, atunci cînd a murit fratele meu mai mic, am auzit spunîndu-se că devenise îngeraș.

În ciuda tuturor eforturilor pe care le-am făcut foarte des pentru a-mi regrupa în minte ideile din prima copilărie sau impresiile avute pînă la vîrsta de șase ani, nu le-am putut găsi decît pe acestea două. Soră-mea Giulia și cu mine, împărtășind soarta mamei, părăsiserăm casa tatei și trecuserăm în aceea a noului ei soț, care a fost pentru noi mai mult decît un tată, tot timpul cît am locuit acolo. Fiica și fiul din prima căsătorie a mamei au fost trimiși, pe rînd, la Torino : el la Colegiul Iezuiților, ea la o mînăstire. Nu mult după aceea a fost trimeasă la mînăstire, dar chiar la Asti, și soră-mea Giulia (eu aveam pe atunci aproape șapte ani). Mi-aduc aminte perfect de bine de acest eveniment domestic, deoarece coincide cu

clipa în care simțurile mele au început să-și semnaleze existența. Sînt și azi cît se poate de vii în memoria mea durerea pe care am resimțit-o și lacrimile pe care le-am vărsat la despărțire — o despărțire numai de domiciliu, căci la început mi s-a dat voie să mă duc în fiecare zi s-o văd pe Giulia. Dacă stau să cuget asupra acestor efecte și simptome ale simțămintelor mele de atunci, ajung la concluzia că erau absolut identice cu ceea ce am simțit mai tîrziu, cînd, în cursul clocotitoarei mele tinereți, m-am văzut silit să mă despart de vreo iubită sau de vreun prieten adevărat — și am avut pe rînd, pînă azi, trei sau patru asemenea prieteni, fericire de care n-au parte decît puțini oameni, deși unii ar merita-o, poate, mai mult decît mine. Din amintirea acestei prime mîhniri sentimentale, am dedus mai tîrziu că toate sentimentele de dragoste ale omului au aceeași cauză.

Așadar, dintre toți copiii mamei, am rămas numai eu în casă — și atunci am fost dat în grija unui preot cumsecade, numit don Ivaldi. El m-a învățat să socotesc și să scriu și m-a dus pînă în clasa a IV-a, în care nu traduceam prea rău, cum spunea el, cîteva din viețile lui Cornelius Nepos și fabulele mai ușoare ale lui Fedru. Dar acest preot cumsecade nu știa nici el însuși mare lucru, după cum am băgat de seamă ulterior ; și dacă, după ce am împlinit nouă ani, aș fi fost lăsat pe mîinile lui, n-aș mai fi învățat, pare-se, nimic. Părinții mei nici ei nu știau carte mai deloc, ba i-am auzit de multe ori repetînd lozinca răsuflată a nobililor noștri de atunci, că „un domn adevărat nu trebuie să ajungă un om învățat". Totuși, aveam din fire o anumită înclinare pentru învățătură.

Faptul că eram singur cu învățătorul meu, mai ales după plecarea surorii mele din casă, mă împingea în același timp spre melancolie și spre reculegere.

CAPITOLUL III

Primele semne ale unui caracter pătimaș

Este cazul să menționez aici o altă particularitate, foarte ciudată, privitoare la dezvoltarea facultăților mele erotice. Despărțirea de sora mea m-a întristat pentru multă vreme și m-a făcut să fiu mult mai serios decît înainte. Vizitele mele la această soră dragă deveniseră din ce în ce mai rare, deoarece, aflîndu-mă sub autoritatea învățătorului meu și fiind nevoit să mă țin de carte, nu mi se dădea voie să mă duc s-o văd decît în zilele de vacanță sau de sărbătoare, și nici atunci întotdeauna. Începusem să simt, încetul cu încetul, un fel de consolare pentru singurătatea mea, datorită obiceiului ce-mi făcusem de a mă duce zilnic la biserica fraților carmeliți, vecină cu locuința noastră, ca să ascult acolo, adeseori, muzică, să-i văd pe călugări cum oficiază, cum îndeplinesc toate ceremoniile liturghiei cîntate, cum fac procesiuni și alte lucruri asemănătoare. După cîteva luni, nu m-am mai gîndit prea mult la sora mea, iar după altele cîteva, nu m-am mai gîndit aproape deloc și nu doream altceva decît să fiu dus dimineața și după masă la carmeliți. Iată și motivul. În afară de fața surorii mele, care avusese vreo nouă ani cînd plecase din casă, nu mai văzusem alte fețe de fete

sau de băieți, decît cele ale cîtorva călugări novici de la carmeliți, care să tot fi avut între paisprezece și șaisprezece ani și care, în sutanele lor scurte, asistau la diferitele ceremonii din biserică. Fețele lor tinere, prea puțin deosebite de fețele feminine, lăsaseră în inima mea fragedă și lipsită de experiență aceeași impresie și aceeași dorință de a-i revedea, pe care mi le insuflase cîndva și fața surorii mele. Ceea ce, la urma urmei, sub atîtea și atît de felurite aspecte, nu era altceva decît dragostea, după cum mi-am dat seama pe deplin și m-am încredințat cu vreo cîțiva ani mai tîrziu, cugetînd asupra acestei probleme ; pentru că despre ceea ce simțeam sau făceam atunci nu știam absolut nimic, ci mă supuneam pur și simplu instinctului animalic. Dar această dragoste nevinovată a mea pentru acei novici a crescut în așa hal, încît mă gîndeam necontenit la ei și la funcțiile lor ; mi se înfățișau în închipuire, ba cu lumînările liturgice în mîini, asistînd și ajutînd la slujbă, cu un aer cucernic și angelic, ba cădelnițînd în preajma altarului ; și, cu totul absorbit de aceste imagini, îmi neglijam studiile, căci orice ocupație sau tovărășie mă plictisea. Într-o zi, în timp ce învățătorul meu lipsea de acasă, iar eu mă aflam singur în cameră, am căutat în dicționarul latin și în cel italian, articolul „frate", am șters în amîndouă acel cuvînt și am scris în loc „părinte", crezînd că în felul acesta îi înalț în grad, sau mai știu și eu în ce, pe tinerii novici, pe care îi vedeam în fiecare zi, deși nu vorbisem niciodată cu nici unul dintre ei și de la care habar n-aveam ce vreau. Faptul că auzisem uneori rostindu-se cu oarecare dispreț cuvîntul „frate" și cu respect și dragoste

cuvîntul „părinte", era singurul motiv care m-a îndemnat să fac în dicționare, cam grosolan, cu briceagul și cu pana, acele corecturi, pe care le-am ascuns după aceea, tot timpul, cu mare grijă și cu teamă, de ochii învățătorului, iar acesta, nebănuind nimic, n-a aflat de ele niciodată. Cine vrea să cugete un pic și să descopere în această neghiobie sămînța pasiunilor omenești, n-o va găsi, poate, nici atît de caraghioasă, nici atît de copilăroasă, pe cît pare.

Din aceste manifestări ale unui erotism cu totul necunoscut mie însumi, dar cu atîta înrîurire asupra închipuirii mele, s-a născut, așa cum sînt convins azi, acea înclinare spre melancolie, care încetul cu încetul a pus stăpînire pe mine și care mai tîrziu a dominat în permanență toate celelalte însușiri ale caracterului meu. Aveam șapte-opt ani, cînd, aflîndu-mă într-o zi în această dispoziție melancolică — prilejuită poate și de sănătatea mea, mai mult decît șubredă — după ce i-am văzut pe învățător și pe slujitor plecați, am ieșit în goană din camera mea, care, fiind la parter, dădea într-o curte dosnică, plină cu buruieni. Am început numaidecît să smulg buruieni cu ambele mîini, cît am putut, să le duc la gură, să le mestec și să înghit cît mai multe, cu tot gustul lor respingător și nemaipomenit de amar. Auzisem, nu știu de la cine, nici cum, nici cînd, că există o buruiană numită cucută, care otrăvește și ucide. Mie nu-mi trecuse niciodată prin gînd să vreau să mor și nici nu prea știam ce e moartea ; totuși, nu știu ce fel de instinct firesc, amestecat cu o durere a cărei origină îmi era necunoscută, m-a îndemnat să

mănînc cu cea mai mare lăcomie buruienile acelea, închipuindu-mi că printre ele trebuie să se afle și cucută. Dar dezgustat de insuportabila amăreală și cruditate a unui astfel de nutreț, și simțindu-mă gata să vomit, am dat fuga în grădina alăturată, unde, nevăzut de nimeni, am scăpat aproape cu totul de buruienile înghițite ; apoi m-am înapoiat în camera mea și am stat acolo, singurel și tăcut, cu dureri de stomac și prin tot corpul. Între timp, învățătorul a venit înapoi, dar n-a băgat de seamă nimic și nici eu nu i-am spus nimic. Curînd după aceea a trebuit să mă duc la masă ; mama, văzînd că am ochii umflați și roșii, așa cum rămîn de obicei ochii după eforturile făcute pentru a vomita, m-a luat la întrebări stăruitor, căci vroia neapărat să știe ce se întîmplase. În afară de poruncile mamei, mă chinuiau din ce în ce mai mult și durerile din corp, așa încît n-am putut să mănînc, dar nici nu vroiam să vorbesc. Eu m-am încăpățînat să tac, căutînd să nu mă zvîrcolesc de durere, iar mama s-a încăpățînat să întrebe și să amenințe. În cele din urmă, tot uitîndu-se ea bine la mine și dîndu-și seama că sufăr și că am buzele verzi, căci uitasem să mi le spăl, s-a speriat grozav, s-a sculat deodată, s-a apropiat de mine, mi-a vorbit despre culoarea ciudată a buzelor, m-a înghesuit și m-a silit să răspund, pînă ce, copleșit de teamă și de durere, i-am mărturisit totul, plîngînd. Mi s-a dat numaidecît un leac ușor și n-a mai urmat nimic rău, decît că am fost închis pentru cîteva zile în cameră, ca pedeapsă ; deci, o nouă hrană și un nou imbold pentru dispoziția mea melancolică.

Epoca a treia

TINEREȚEA

Cuprinde vreo zece ani de călătorii și de excese

CAPITOLUL VIII

A doua călătorie în Germania, în Danemarca și în Suedia.

După ce mi s-a dat obișnuita aprobare a regelui, greu de obținut, dar indispensabilă, am plecat numaidecît, în luna mai 1769, spre Viena. Pe drum, lăsînd credinciosului meu Elia bătaia de cap de a face plățile, am început să cuget adînc la lucrurile lumii acesteia ; și, în locul melancoliei legate de plictiseală și inactivitate și al nerăbdării de a schimba orașul, care mă urmăriseră neîncetat în prima mea călătorie — în parte din pricină că mă îndrăgostisem și în parte ca urmare a faptului că mă ocupasem timp de șase luni, fără întrerupere, de lucruri destul de importante — m-am ales cu altă melancolie, foarte blîndă și cu înclinație spre meditare. Mi-au fost de mare ajutor cu acest prilej sublimele *Eseuri* ale mult familiarului Montaigne (și poate că lor le datorez totul, dacă după aceea am mai gîndit vreodată). Eseurile — care, împărțite în zece volumașe și devenite credincioasele și nelipsitele mele tovarășe de drum, umpleau în exclusivitate buzunarele trăsurii mele — mă desfătau și mă instruiau și, într-o măsură destul de mare, îmi încurajau totodată neștiința și lenea, pentru că, după ce deschideam la întîmplare unul din volume și citeam din el o pagină sau două, îl închideam la loc și apoi visam ore întregi în legătură cu acele pagini. Dar mă durea grozav că în-

tîlneam pe fiecare pagină din Montaigne unul sau mai multe pasaje în limba latină și că eram nevoit să le caut traducerea în notă, deoarece mă aflam într-o imposibilitate totală de a înțelege măcar și cele mai banale citate în proză, și cu atît mai puțin pe cele din cei mai sublimi poeți. Nici nu-mi mai dădeam osteneala să încerc a le înțelege și citeam, prostește, de-a dreptul nota. Mai mult decît atîta : săream de-a dreptul, tot așa, și peste frecventele extrase din primii noștri poeți italieni, întîlnite în *Eseuri*, pentru că mi-ar fi venit greu să-i înțeleg ca lumea. Iată deci cît de ignorant eram și cum îmi scădea zi de zi cunoașterea divinei noastre limbi.

Am sosit la Viena prin Milano și Veneția, două orașe pe care am ținut să le revăd, apoi prin Trento, Innsbruck, Augsburg și München, oprindu-mă foarte puțin în fiecare din aceste localități. Viena mi s-a părut a fi un oraș aproape la fel de mic ca și Torino, fără să aibă frumusețea poziției lui. Am stat acolo toată vara și n-am învățat nimic. Din timpul hărăzit Vienei, am sustras o bucată, dînd în iulie o raită pînă la Buda, ca să văd o parte a Ungariei. Redevenit foarte leneș, nu făceam altceva decît să umblu hai-hui, ba cu unii, ba cu alții, dar totdeauna bine înarmat împotriva capcanelor dragostei. În apărare mi-a fost o pavăză credincioasă folosirea leacului recomandat de Caton. În timpul șederii mele la Viena aș fi putut lesne să-l cunosc și să-l frecventez pe celebrul poet Metastasio, în casa căruia ministrul nostru, excelența-sa contele di Canale, își petrecea ore întregi, în fiecare seară, în societatea aleasă a cîtorva literați, ca să citească bucăți din clasicii greci, latini sau italieni. Acest conte di Canale, un bătrîn foarte de treabă, care ținea la mine și pe

care îl mîhnea grozav faptul că-mi pierd vremea, mi-a propus de mai multe ori să mă introducă acolo. Eu, însă, nu numai că eram îndărătnic din fire, dar fiind cu totul franțuzit, disprețuiam toate cărțile italienești și pe toți autorii italieni. De aceea, aveam convingerea că adunarea aceea de literați, cu cărțile lor clasice, nu poate fi decît un plicticos grup de pedanți. În plus, îl văzusem pe Metastasio la Schönbrunn, în grădinile imperiale, pe cînd făcea în fața Mariei-Tereza mica reverență prescrisă, cu o mutră atît de slugarnic satisfăcută și de lingușitoare, încît eu, care plutarhizam tinerește și care abstractizam adevărul într-un mod atît de exagerat, n-aș fi îngăduit niciodată să se înfiripe nici prietenie, nici familiaritate, între mine și o Muză închiriată sau vîndută autorității despotice pe care o detestam atît de fierbinte. Căpătam astfel încetul cu încetul caracterul unui gînditor sălbatic, iar aceste ciudățenii, îmbinate cu pasiunile firești la vîrsta de douăzeci de ani și cu urmările lor și mai firești, au ajuns să facă din mine un tot foarte original și ridicol.

În septembrie mi-am continuat drumul prin Praga și Dresda, unde am stat o lună ; de acolo, la Berlin, unde am stat tot atîta. La intrarea pe teritoriile marelui Frederic, care mi s-au părut că nu sînt altceva decît continuarea unui unic corp de gardă, am simțit că mi se îndoiește și mi se întreiește sila de infama îndeletnicire militară, mai mult decît infamă și unica bază a autorității arbitrare, care e întotdeuna rodul necesar al atîtor mii de mercenari. Am fost prezentat regelui. Văzîndu-l, n-am simțit nici uimire, nici respect, ci numai indignare și furie, simțăminte care se întăreau și sporeau în mine zi de zi, la vederea atîtor și atîtor lucruri care nu sînt așa cum ar trebui să fie

și care, deși calpe, poartă masca adevărului și pretind a fi socotite adevărate. Contele de Finch, ministrul regelui, care mă prezenta, m-a întrebat de ce, dacă sînt în serviciul regelui meu, nu port în ziua aceea uniforma. I-am răspuns : deoarece mi se pare că sînt și așa destule uniforme la curtea aceea. Regele mi-a adresat cele patru cuvinte uzuale ; l-am privit cu cea mai mare atenție, ațintindu-mi respectuos ochii în ai lui și am mulțumit Cerului că nu m-a făcut să mă nasc robul lui Frederic. Am ieșit din acea cazarmă prusacă generală pe la mijlocul lui noiembrie, detestînd-o după cît merita.

După ce am stat trei zile la Hamburg, am plecat spre Danemarca. Am sosit la Copenhaga la începutul lui decembrie. Țara aceea mi-a plăcut destul de mult, datorită asemănării ei cu Olanda ; era acolo și o anumită activitate comercială și industrială, cum nu se găsește de obicei sub cîrmuirile pur monarhice ; din toate aceste lucruri rezultă o bunăstare generală, care îl întîmpină din prima clipă pe cel ce sosește și aduce un elogiu tacit celui ce cîrmuiește ; din toate aceste lucruri nu se vede însă nici unul în Prusia, cu toate că marele Frederic poruncește literelor, artelor și economiei să înflorească la umbra lui. Așa încît, principalul motiv pentru care mi-a plăcut Copenhaga și Danemarca a fost că ele nu sînt nici Berlin, nici Prusia ; aceasta din urmă, mai mult ca orice altă țară, mi-a făcut o impresie penibilă și dureroasă, deși se găsesc acolo, mai ales la Berlin, o sumedenie de monumente arhitecturale frumoase și mărețe. Dar și acum chiar, după atîția ani, nu pot evoca amintirea acelui popor de soldați, fără să mă apuce aceeași furie, pe care mi-o pricinuise atunci vederea lui.

În timpul iernii am început să bîigui din nou pe italienește cu ministrul Neapolului în Danemarca ; acesta s-a întîmplat să fie un pisan : contele Catanti, cumnat cu celebrul prim-ministru al Neapolului, marchizul Tanucci, fost profesor la Universitatea din Pisa. Îmi plăceau mult limba și pronunțarea toscană, în comparație mai ales cu geamătul nazal și gutural al dialectului danez, pe care eram nevoit să-l aud, dar — slavă Domnului — fără să-l înțeleg. Mă descurcam anevoie cu sus-amintitul conte Catanti, în ceea ce privește sensul termenilor, concizia și buna alcătuire a frazelor, în care nimeni nu-i întrece pe toscani ; dar pronunțarea cuvintelor mele barbare italienizate era destul de curată și de toscană, căci îmi bătusem joc întotdeauna de celelalte pronunțări italiene, care pur și simplu îmi jigneau auzul, așa încît mă obișnuisem să pronunț, cît de bine puteam, și *u*-ul, și *z*-ul, și *gi*-ul și *ci*-ul, și toate celelalte particularități fonetice toscane. Și întrucît sus-numitul conte Catanti mă îndemna să nu neglijez o limbă atît de frumoasă, care era de fapt a mea, căci pentru nimic în lume nu admiteam că sînt francez, m-am apucat din nou să citesc cărți italienești. Am citit, printre multe altele, *Dialogurile* lui Aretino, care, deși m-au dezgustat din pricina obscenităților, m-au încîntat totuși prin originalitatea, varietatea și justețea expresiilor. Mi-am omorît astfel timpul citind, pentru că în iarna aceea am fost nevoit să stau mai mult în casă și chiar în pat, ca să-mi tratez în repetate rînduri anumite indispoziții datorate faptului că ocolisem prea mult dragostea. L-am mai recitit cu plăcere, pentru a treia și a patra oară pe Plutarc, și citeam într-una din Montaigne, așa încît am ajuns să am

în cap un ciudat amestec de filozofie, politică și libertinaj. Cînd indispozițiile îmi îngăduiau să ies din casă, una din cele mai îndrăgite distracții ale mele, în acea climă boreală, era să mă plimb cu sania ; această goană plină de poezie îmi ațîța și-mi desfăta imaginația, înzestrată cu o iuțeală cel puțin la fel de mare.

Spre sfîrșitul lui martie am plecat spre Suedia și — cu toate că am găsit strîmtoarea Sund în întregime dezghețată, iar peninsula Schonen fără pic de zăpadă, de îndată ce am trecut de orașul Norrköping, am dat iarăși de o iarnă cumplită ; zăpada era de cîțiva coți înălțime ; toate lacurile erau înghețate, așa încît, nemaiputîndu-mi continua drumul pe roți, am fost nevoit să mă dau jos din trăsură și s-o pun, cum se obișnuiește pe acolo, pe două tălpici. Așa am ajuns la Stockholm. Noutatea acelui spectacol și peisajul sălbatic și majestuos alcătuit de acele imense păduri, lacuri și prăpăstii, m-au încîntat nemaipomenit de mult ; și, cu toate că nu-l citisem încă niciodată pe Ossian, mi-au venit în minte multe din imaginile lui, grosolan cioplite ; aceste imagini le-am regăsit apoi, descrise, cînd, cu mulți ani mai tîrziu, l-am citit, în versurile atît de bine întocmite ale faimosului Cesarotti.

Suedia, ca țară, precum și locuitorii ei, mi-au plăcut grozav, fie pentru că pe mine mă încîntă mult mai mult extremele decît ceea ce se află la mijloc, fie din altă pricină, de care nu-mi dau seama. Fapt este că, dacă m-aș hotărî să mă stabilesc în nord, aș alege acest loc depărtat, preferîndu-l tuturor celorlalte din cîte cunosc. Forma de guvernămînt a Suediei, moderată și, într-un anumit fel, echilibrată, încît lasă totuși să se întrevadă

o semilibertate, mi-a trezit o oarecare curiozitate, legată de dorința de a o cunoaște mai temeinic. Dar nefiind în stare de nici o activitate intelectuală serioasă și închegată, n-am studiat-o decît în linii mari. Am înțeles-o totuși îndeajuns ca să-mi fac o idee despre ea și anume : că avînd în vedere sărăcia celor patru clase cu drept de vot, ca și extrema corupție a nobilimii și a burgheziei, corupție care îngăduie celor doi mari mituitori, Prusia și Franța, să-și exercite influența dăunătoare — nu se poate ajunge nici la o înțelegere între clasele sociale, nici la o bună eficacitate a legilor, nici la o libertate dreaptă și durabilă. Mi-am continuat cu furie distracția favorită : plimbarea cu sania, prin pădurile întunecoase și pe lacurile înghețate, pînă după douăzeci aprilie ; atunci, în numai patru zile, cu o iuțeală de necrezut, a urmat dezghețul total, datorită faptului că soarele rămîne mult timp deasupra orizontului, iar vînturile dinspre mare ajută mult și ele. Și, după dispariția zăpezii, îngrămădite, poate, în zece straturi unul peste altul, a ieșit la iveală brusc verdeața proaspătă ; spectacol cu adevărat ciudat, care m-ar fi îndemnat să scriu poezii, dacă m-aș fi priceput să fac versuri.

Traducere de H. R. RADIAN

Goethe

(1749—1832)

Artist al echilibrului, al armoniei între schimbare și realizare, între „devenire și devenit", între subiectiv și obiectiv, Goethe și-a folosit propria experiență ca material al operei și în poezie și în paginile memorialistice. Mărturisiri de acest fel sînt incluse și în conversațiile pe care Eckermann le-a însemnat cu pietate.

Principala operă memorialistică a lui Johann Wolfgang Goethe — *Poezie și adevăr* — s-a copt aproape douăzeci de ani (primele trei părți au fost scrise între 1811 și 1814, a patra între 1817 și 1830). Narațiunea pornește din prima copilărie și se oprește la momentul de cotitură, cînd tînărul Goethe s-a hotărît să accepte propunerea ducelui de Weimar și pleacă spre orașul de care avea să-i fie legat numele.

Poezie și adevăr inițiază o etapă și un tip nou de memorialistică, tip deosebit de relatarea dinamică prin care omul Renașterii își retrăia aventurile și de denudarea morală în fața cititorului pe care și-o propusese Rousseau. Narațiunea lui Goethe e calmă și rezervată. Scriitorul caută sursele caracterului și căile formației sale. Atent și la schimbări și la unitatea propriei experiențe și firi, Goethe înfăptuiește ceea ce s-ar putea denumi o „autobiografie de formație", un echivalent al „romanului de formație" (Bildungsroman) pe care-l crease cu *Wilhelm*

Meister. Procesul acesta de formare al unui artist e văzut în raport indisolubil cu cultura epocii. Această autobiografie *culturală* e și ea nouă. Cellini vorbise de opera sa cu orgoliul unui geniu conștient de sine, dar interesat în primul rînd de aventurile și de culoarea existenței sale. Rousseau și-a expus și apărat ideile și operele. *Confesiunile* sînt în primul rînd o pledoarie a unei subiectivități care se simte izolată, încolțită. *Poezie și adevăr* e scrisă cu o aparentă detașare, de fapt înălțare sagace a reflectivității în stare să cuprindă cu aceeași privire și transformarea și roadele ei.

Cealaltă noutate a scrierii, care întregește aspectul de autobiografie a formației culturale, e anunțată chiar de titlu. Titlul acesta de *Poezie și adevăr* comportă, după comentatori, două sensuri distincte. Se referă și la transformările pe care le suferă amintirile evocate la sfîrșitul vieții, la intervenția fanteziei care adaugă poezie adevărului biografic. Dar, alături de această spontană intervenție a poeziei, există și tratarea artistică, intenționată, a propriei biografii ca o operă de artă. Construcția din *Poezie și adevăr* e elaborată minuțios, povestirea ordonează faptele și le accentuează după rolul lor în formația naratorului. Pentru Goethe, memorialistica astfel concepută aparține evident și literaturii, și adevărului istoric.

POEZIE ȘI ADEVĂR
(DICHTUNG UND WAHRHEIT)

PARTEA ÎNTÎI

CARTEA ÎNTÎI

Am venit pe lume la Frankfurt pe Main în ziua de 28 august 1749, o dată cu a douăsprezecea bătaie a clopotului de amiază. Constelația era feri-

cită : Soarele la zenit stătea sub semnul Fecioarei, Jupiter și Venus îl priveau prietenos, Mercur fără împotrivire ; Saturn și Marte erau nepăsători ; numai Luna, era tocmai lună plină, își exercita puterea reflexului ei cu atît mai mult, cu cît ora ei planetară sosise. Din această pricină se împotrivi nașterii mele, care nu s-a putut produce decît după ce această oră a trecut.

Acestor semne îmbucurătoare, pe care mai tîrziu astrologii le interpretară cu totul în favoarea mea, le datorez faptul că am putut trăi ; căci, prin lipsa de dibăcie a moașei, m-am născut aproape mort și numai prin numeroase sforțări de tot felul am izbutit să văd lumina zilei. Împrejurarea aceasta, în care rudele mele au dat dovadă de îngrijorare, a folosit concetățenilor mei, deoarece bunicul dinspre mamă, primarul Johann Wolfgang Textor, a angajat, drept urmare a acestei întîmplări, un mamoș și a pornit la introducerea sau înnoirea învățămîntului moșitului, lucru care va fi folosit multor copii născuți după mine...

PARTEA A DOUA

CARTEA A ZECEA

... Evenimentul atît de important, care trebuia să aibă cele mai adînci urmări pentru mine, a fost cunoștința și apoi legătura mai strînsă cu Herder. Însoțise în călătorie pe prințul von Holstein-Eutin, care se afla într-o stare de adîncă melancolie, și ajunsese împreună cu el la Strassburg. Societatea noastră, îndată ce aflase de prezența lui în oraș, simți o puternică dorință să-l cunoască, noroc pe care-l avui mai întîi eu, într-un chip cu totul neașteptat și întîmplător. Mă dusesem la hotelul „La Spirit" pentru a căuta pe nu știu ce străini de seamă care traseseră acolo. Chiar în capul scării întîlnii un om care tocmai voia și el să se urce și pe care l-aș fi putut lua drept un cleric. Părul lui pudrat era învîrtit într-o buclă rotundă ; condiția de cleric era indicată prin haina lui neagră, dar mai cu seamă printr-o mantie de mătase, lungă și neagră, ale cărei poale le ridicase și le vîrîse în buzunare. Această înfățișare oarecum neobișnuită, dar totuși mondenă și plăcută, de care mai auzisem vorbindu-se, nu-mi lăsa nici o îndoială că mă aflam în fața ilustrului călător, și chipul în care m-am adresat lui l-a convins desigur că-l recunoscusem. Se interesă de numele meu, care nu-i putea spune nimic. Dar felul meu deschis păru că-i place, deoarece îmi răspunse cu cea mai mare prietenie și, cînd ajunserăm sus, se arătă dispus să înceapă o discuție însuflețită. Nu mai știu pe cine am vizitat împreună în ziua aceea, dar cînd ne-am despărțit i-am cerut voie să-l vizitez acasă la el, lucru pe care Herder, prietenos, mi l-a îngăduit.

N-am pregetat să folosesc de mai multe ori această permisiune, simțindu-mă din ce în ce mai atras de el. Avea ceva molatic în purtarea lui, care era totuși măsurată și politicoasă, dar nicidecum afectată. Figura îi era rotundă, fruntea impunătoare, nasul cam scurt și o gură cu buzele nițel răsfrînte, foarte personală în forma ei, plăcută și amabilă. Sub sprîncenele închise avea doi ochi negri ca niște cărbuni și, cu toate că unul din ei era totdeauna roșu și inflamat, făceau o impresie deosebită. Punîndu-mi fel de fel de întrebări căuta să mă cunoască pe mine și situația mea, și puterea lui de atracție lucra din ce în ce mai tare asupră-mi. Eram în general un ins cu o fire în-

crezătoare, iar în fața lui simțeam că nu mai am nici o taină. N-a durat însă mult și partea puțin atrăgătoare a naturii sale a ieșit la iveală, punîndu-mă într-o situație destul de neplăcută. Îi povesteam fel de fel de lucruri despre ocupațiile mele de tinerețe și predilecțiile mele de amator și, printre altele, despre o colecție de sigilii, pe care o strînsesem îndeosebi grație unui prieten al casei noastre care purta o corespondență întinsă. Rînduisem aceste sigilii după un calendar oficial și ajunsesem să cunosc, cu acest prilej, pe toți potentații, pe toți deținătorii mai mari sau mai mici ai puterii, pînă la diferiți nobili, și toate aceste semne heraldice, întipărite în memoria mea, îmi fuseseră de ajutor în timpul serbărilor încoronării. Vorbeam despre aceste lucruri cu oarecare plăcere, dar Herder nu-mi împărtășea interesul și nu numai că-l respinse, dar îl și ironiză, astfel că m-am simțit aproape jignit.

Cu spiritul său de contradicție am mai avut și altă dată de-a face, căci vrînd să se separe de prinț sau din pricina bolii sale de ochi, Herder se hotărîse să mai rămîie la Strassburg. Boala de care suferea este una din cele mai istovitoare și mai neplăcute și cu atît mai apăsătoare cu cît nu poate fi lecuită decît printr-o operație supărătoare, dureroasă și nesigură. Sacul lacrimal este, în astfel de împrejurări, prea îngust în partea lui de jos, așa încît lichidul ce se află acolo nu se poate scurge prin nas și nici nu poate fi altfel evacuat, atîta timp cît lipsește o deschidere a osului din vecinătatea lui și prin care secreția urmează să iasă afară. Buza sacului trebuie deci secționată și osul găurit, așa ca un păr de cal să poată fi tras prin punctul lacrimal, prin deschizătura sacului și prin noul canal pus în legătură cu el, și acest păr trebuie mișcat în fiecare zi, pentru a restabili comunicația dintre cele două extremități ale acestui parcurs, lucru care nu poate fi obținut dacă nu se practică o incizie exterioară în acea regiune.

Herder, care se despărțise de prinț, se mutase într-un apartament propriu și luase hotărîrea să se lase operat de Lobstein. Îmi prindeau bine acum exercițiile făcute mai înainte, menite să-mi tempereze sensibilitatea, dîndu-mi posibilitatea să asist la operație și să-i fiu oarecum de ajutor omului atît de prețuit de mine. Cu acest prilej am avut toate motivele să admir marea statornicie și răbdare a lui Herder, care, atît în timpul intervenției chirurgicale, cît și în numeroasele pansamente care i-au urmat, nu s-a arătat niciodată dezagreabil și, dintre noi toți, el părea acela care suferă mai puțin. În răstimpurile dintre acele încercări, aveam însă adesea de suportat capriciile dispoziției sale. Vorbesc la plural, pentru că în jurul lui se afla mai tot timpul, în afară de mine, un rus de ispravă, un oarecare Peglow. Acesta era o cunoștință mai veche a lui Herder, de la Riga, și, cu toate că nu mai era un tinerel, încerca să se desăvîrșească în arta chirurgiei sub conducerea lui Lobstein. Herder putea fi încîntător de simpatic și spiritual, dar tot atît de ușor putea să arate și latura supărătoare a firii sale. O astfel de atracție și repulsie există în firea tuturor oamenilor, la unii mai mult, la alții mai puțin, în pulsații mai repezi sau mai încete și puțini sînt aceia care și le pot stăpîni, iar unii numai în mod aparent. În ce-l privește pe Herder, preponderența dispoziției sale contradictorii, amare și mușcătoare, se datora cu siguranță bolii de care suferea și durerilor rezultate de pe urma ei. Aceasta se întîmplă adeseori în viață, dar nu luăm îndea-

juns seama la efectele morale ale stărilor de boală şi de aceea judecăm unele caractere fără nici o echitate, socotindu-i pe toţi oamenii sănătoşi şi cerîndu-le să se comporte în consecinţă.

În tot timpul tratamentului, l-am vizitat pe Herder în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară; uneori rămîneam chiar întreaga zi la el, obişnuindu-mă cu atît mai bine cu criticile şi sarcasmele lui, cu cît învăţam zilnic să preţuiesc mai mult neobişnuitele lui însuşiri, întinsele lui cunoştinţe, vederile lui atît de adînci. Influenţa acestui om certăreţ, dar bun, era mare şi plină de însemnătate. Era mai bătrîn ca mine cu cinci ani, o deosebire care la acea vîrstă cîntăreşte destul de mult. Cum îi recunoşteam meritele şi cum încercam să-mi dau seama de valoarea operei lui de pînă atunci, i-a fost dat să cîştige o mare superioritate asupra mea. Situaţia însă nu era prea plăcută, căci persoanele mai în vîrstă pe care le frecventasem pînă atunci încercaseră să mă formeze cruţîndu-mă, ba chiar mă răsfăţaseră prin îngăduinţa lor, în timp ce de la Herder nimeni nu putea aştepta vreo toleranţă, oricare ar fi fost atitudinea pe care ai fi luat-o. Astfel, pe de o parte marea mea simpatie şi admiraţie pentru el, pe de alta enervarea pe care mi-o provoca, luptîndu-se necontenit împreună, creară în mine un conflict, cel dintîi în felul său încercat în viaţă. Convorbirile cu el fiind întotdeauna de o mare însemnătate, fie că mă întreba ceva, fie că răspundea întrebărilor mele, fie că îmi făcea o altă comunicare, mă ajutau să înaintez în fiecare zi, ba chiar în fiecare ceas în opiniile mele. La Leipzig adoptasem un fel de a fi îngust şi limitat; nu-mi putusem îmbogăţi cunoştinţele de literatură germană nici în timpul şederii mele la Frankfurt, iar amintitele

preocupări mistico-religioase-chimice mă duseseră în nişte regiuni obscure, aşa încît îmi rămăsese străin tot ce se produsese de cîţiva ani în lumea literară mai largă. Numai datorită lui Herder am ajuns a cunoaşte noile năzuinţe şi direcţii, pe care literatura părea că le ia acum. El însuşi ajunsese destul de renumit, şi prin *Fragmentele* sale, ca şi prin *Pădurile critice*, sau prin alte opere, izbutise să se aşeze alături de scriitorii cei mai eminenţi, alături de acei care de ani de zile atrăgeau asupra lor privirile patriei. Nu se poate nici înţelege, nici descrie toată mişcarea unui astfel de spirit şi toată fermentarea unei asemenea naturi. Mare cu adevărat era însă avîntul ascuns al minţii sale, pe care îl putem mai uşor recunoaşte acum, dacă ne gîndim la toate operele pe care le-a produs apoi şi la influenţa lor asupra contemporanilor.

Nu trecuse mult de cînd îl cunoşteam, cînd într-o zi mi-a încredinţat că are de gînd să concureze la premiul oferit de Academia din Berlin pentru cea mai bună operă despre originea limbilor. Lucrarea lui era aproape terminată şi, cum avea o scriere foarte frumoasă, putu în curînd să-mi împărtăşească, caiet cu caiet, un manuscris citeţ. Nu meditasem niciodată la o astfel de temă: prea mă găseam în vălmăşagul lucrurilor, pentru a fi găsit timpul de a cugeta la începuturi şi sfîrşituri. Întrebarea mi se părea de altfel cam de prisos, căci dacă Dumnezeu îl crease pe om ca om, atunci era de presupus că-i dăduse darul vorbirii, aşa cum îi dăduse şi poziţia dreaptă. După cum omul şi-a dat de la început seama că poate să meargă drept şi să apuce cu mîna, tot astfel trebuie să fi observat că poate să cînte şi că poate modifica diferitele sunete emise cu ajutorul limbii, al cerului gurii şi al buzelor. Dacă omul este de

origine divină, atunci şi graiul lui are această sorginte şi dacă, observat în natură, omul este considerat ca o fiinţă naturală, atunci şi limba lui este naturală. Aceste două realităţi, omul şi graiul lui, nu le putem despărţi, după cum nu putem separa sufletul de corp. Süssmilch, un realist destul de crud dar totuşi cam fantastic, se hotărîse pentru originea divină a limbii, o ipoteză care-l făcea să şi-l închipuie pe Dumnezeu ca un învăţător al primilor oameni. Tratatul lui Herder ţintea să arate că omul, cu puterile lui umane, a putut şi a trebuit să ajungă la limbaj. Am citit tratatul cu mare plăcere şi spre deplina mea edificare ; n-aveam însă destule cunoştinţe şi nici destulă putere de judecată pentru a-mi fi putut forma o părere. I-am arătat autorului aprobarea mea, adăugînd numai puţine observaţii care decurgeau din felul meu de a gîndi. Toate au fost primite la fel ; Herder te dojenea şi se supăra fie că-l aprobai cu anumite rezerve, fie că erai întru totul de acord cu el. Pîntecosul chirurg avea şi mai puţină răbdare decît mine, declarînd cu umor că nu-i pasă de tratatul lui Herder, deoarece nu este în măsură să-şi facă vreo idee într-un domeniu atît de abstract. Prefera să joace, ca de obicei, în fiecare seară ombră.

Cu tot tratamentul supărător şi dureros, la care era supus, Herder nu-şi pierdea vioiciunea, dar aceasta devenea mai necruţătoare. Nu putea scrie nici măcar un bilet, prin care să ceară ceva, fără să nu-l pipereze cu vreunul din sarcasmele sale. Într-un rînd mi-a scris de pildă :

> Dacă scrisorile trimise de Brutus se află
> Printre acele de Cicero scrise, atuncea
> Tu cel pe care te mîngîie
> Mîngîietorii şcolilor din raftul

> Lor la rindea minunat dat,
> Dar mai mult dinafară decît dinăuntru,
> O, tu, cel ce cobori din Zei, din Goţi sau din Glod [1],
> Goethe, trimite-mi acele scrisori de îndată.

Nu prea era frumos din partea lui să-şi permită o astfel de glumă cu privire la numele meu. Numele unui om nu este ca o manta ce i s-ar fi azvîrlit pe umeri şi de care poţi să tragi şi s-o sfîşii, ci este veşmîntul care-l îmbracă exact şi care i-a crescut întocmai ca pielea, aşa încît n-o poţi rade sau jupui fără să nu răneşti şi omul.

Prima săgeată a epigramei lui Herder era însă mai îndreptăţită. Luasem în adevăr cu mine la Strassburg, din biblioteca tatii, cărţile primite în schimb de la Langer şi alte cîteva ediţii frumoase, aşezîndu-le pe un frumos raft de cărţi, cu cea mai bună intenţie de a le folosi. Cum aş fi putut găsi însă timpul necesar, cînd îl risipeam în sute de activităţi ! Herder, care devenea foarte atent ori de cîte ori vedea cărţi, pentru că avea nevoie de ele în fiecare clipă, observă, la prima vizită pe care mi-o făcu, frumoasa mea colecţie, dar şi faptul că n-o foloseam deloc. Cum era duşmanul falselor aparenţe şi ostentaţiilor, luase deci obiceiul să mă zeflemisească în această privinţă oricînd avea prilejul.

Îmi mai amintesc şi de o altă epigramă, pe care mi-a trimis-o într-o seară, după ce îi povestisem o mulţime de lucruri despre galeria din Dresda. Este adevărat că nu pătrunsesem sensul mai înalt al şcolilor italieneşti, dar Domenico Feti, un excelent artist, cu intenţii umoristice deşi nu de primul rang, mă atrăsese îndeosebi. Domenico Feti

[1] Joc de cuvinte în jurul numelui Goethe-Götter-zei ; Go-ten-goţi ; Kot — glod).

își propunea teme religioase. Se mărginea însă la parabolele *Noului Testament*, pe care le înfățișa cu originalitate, cu gust și vioiciune. Își împrumuta scenele sale din viața comună și amănuntele, pe cît de spirituale pe atît de naive, ale compozițiilor sale, executate cu o pensulă foarte îndemînatică, mi se întipăriseră foarte viu în amintire. Herder a zeflemisit copilărosul meu entuziasm artistic în chipul următor :

> Simt pentr-un meșter înclinare vie.
> Îl cheamă Domenico Feti ; el
> Dintr-o parabolă îți face o parodie
> Cu mulți nerozi și nerozii la fel.
> Într-însa-amicu arată înclinare :
> E o parabolă, dar fără sare.

Aș mai putea cita și alte glume de felul acestora, mai clare sau mai confuze, mai vesele sau mai amare. Ele nu mă necăjeau, dar mă stînjeneau. Cum știam să prețuiesc în gradul cel mai înalt tot ce putea contribui să mă formeze și cum renunțasem și altă dată la unele opinii și înclinații, m-am conformat și de data aceasta și am încercat să deosebesc, atît cît mi-era cu putință din punctul meu de vedere, critica justă de invectivele injuste. Și astfel, nu trecea nici o zi, care să nu-mi fi adus cîștigul învățăturii sale.

În ce privește poezia, începusem s-o cunosc într-o altă latură a ei și într-un alt sens, care mă atrăgeau mai mult. Poezia ebraică pe care Herder, după înaintașul său Loffth [1], o comenta cu multă ingeniozitate, poezia populară, pe care ne îndemna s-o culegem în Alsacia, adică cele mai vechi documente poetice ne aduceau dovadă că poezia

[1] *Loffth* (secolul al XVIII-lea.) a scris despre poezia religioasă ebraică. *(De poesis sacra hebraeorum)*.

este un dar al lumii și al popoarelor, iar nu moștenirea particulară a unor oameni subțiri și cultivați. Devoram tot ce găseam în acest domeniu și, cum foamea mea era cu atît mai mare cu atît erau mai generoase darurile lui, petreceam împreună ceasurile cele mai interesante. Încercam în vremea aceasta să continui și celelalte studii ale mele asupra naturii și, cum se găsește totdeauna timp cînd vrei să-l întrebuințezi cu iscusință, progresele mele erau îndoite și întreite. Pentru a arăta cît de bogate au fost săptămînile petrecute împreună cu Herder, pot spune că tot ce a produs el mai tîrziu se găsea de pe atunci în germen și că, în chipul acesta, m-am găsit în situația fericită de a completa, de a extinde și de a lega de un sens superior tot ce gîndisem, învățasem și îmi însușisem pînă atunci. Dacă Herder ar fi fost mai metodic, aș fi găsit și o îndrumare mai prețioasă și durabilă pentru educația mea ; dar el era înclinat mai mult să examineze și să stimuleze, decît să îndrumeze și să călăuzească. Tot Herder mi-a pus în mînă scrierile lui Hamann [1], pe care le prețuia foarte mult. Dar în loc să mă învețe ceva despre el și să mă facă a înțelege înclinările și procedeele acestui spirit extraordinar, Herder nu făcea decît să se amuze cînd eu, încercînd să ajung să-mi lămuresc paginile sibilinice ale aceluia, mă purtam desigur cam ciudat. Îmi dădeam cu toate acestea seama că există în scrierile lui Hamann lucruri prețioase pentru mine, pe care le primeam ca atare, fără să înțeleg de unde vin și încotro duc.

[1] *J. G. Hamann* (1730—1788), filozof idealist german din Königsberg, adversar al iluminiștilor.

CARTEA A DOUĂZECEA

(...) Au mai trecut cîteva zile și ipoteza tatii începu să dobîndească mai multă probabilitate, întrucît de la Karlsruhe nu sosea nici măcar o scrisoare care să explice cauzele întîrzierii trăsurii. Inspirația mea poetică se opri și, față de neliniștea interioară care mă frămînta, tata găsi terenul bun pentru a interveni. El îmi arătă că lucrurile nu mai pot fi schimbate, că bagajele îmi sînt făcute și că este gata să-mi dea bani și scrisori de credit pentru a mă duce în Italia ; trebuia să mă hotărăsc însă a pleca numaidecît. Cuprins încă de îndoieli și ezitînd, față de importanța situației, m-am hotărît în cele din urmă că, dacă pînă la o oră anumită, nu va sosi nici trăsura nici vreo altă știre, să pornesc în călătorie, mai întîi spre Heidelberg, iar de acolo mai departe, dar de data aceasta nu prin Elveția, ci peste Alpi prin Graubünden sau Tirol.

Lucruri ciudate sînt menite să se ivească atunci cînd tinerețea, lipsită de plan și rătăcind cu atîta ușurință, mai este și atrasă pe un drum greșit de eroarea pătimașă a bătrîneții. Dar de aceea sîntem tineri și trăim, pentru a învăța strategia abia după ce campania s-a încheiat. În desfășurarea lucrurilor obișnuite, o astfel de întîmplare ar fi fost ușor de limpezit, dar ne este dat să ne învăluim lesne în greșeală, împotriva adevărului firesc, așa cum amestecăm cărțile de joc, înainte de a le împărți jucătorilor, pentru a nu reduce rolul întîmplării. În felul acesta se ivește mediul în care și din care îi place elementului demonic să lucreze,

cu atît mai multă răutate, cu cît simțim apropierea lui.

Trecuse și ultima zi ; a doua zi de dimineață urma să pornesc în călătorie, dar în clipa aceea m-a cuprins dorința irezistibilă de a-l mai vedea o dată pe prietenul meu Passavant, care se înapoiase tocmai din Elveția și ar fi avut dreptate să se supere de faptul că, în ciuda intimității raporturilor noastre, stătusem ascuns de el. L-am chemat de aceea, printr-un necunoscut, să vie în timpul nopții într-un anumit loc, unde, învelit în mantaua mea, am sosit mai devreme decît el și unde n-a întîrziat nici el să apară, mirîndu-se de chipul în care îl chemasem, dar fiind și mai uimit de omul misterios pe care îl găsise acolo. Bucuria a fost însă deopotrivă cu mirarea ; să discutăm despre hotărîrea mea, nu mai avea rost. Mi-a urat noroc în călătoria spre Italia, ne-am despărțit și, a doua zi, pe o vreme frumoasă, am pornit pe drumul care ducea peste munți.

Faptul că m-am îndreptat spre Heidelberg avea mai multe cauze : una rațională, căci auzisem că prietenul meu din Weimar urma să treacă prin Heidelberg, venind de la Karlsruhe. Ajuns la poștă, am predat deci un bilet care trebuia înmînat unui cavaler în călătorie, pe care l-am descris spre a fi recunoscut. A doua cauză era pasională și stătea în legătură cu vechea mea prietenie pentru Lili. La Heidelberg locuia domnișoara Delf, care fusese la curent cu iubirea noastră și intervenise la părinți pentru o unire temeinică între noi. Simțeam deci că cea mai mare fericire pentru mine e să mai stau de vorbă, înainte de a părăsi Germania, despre acele timpuri fericite, cu o prietenă prețuită, răbdătoare și delicată.

Am fost bine primit și introdus în unele familii, printre care mi-a plăcut îndeosebi casa silvicultorului-șef von W... Părinții erau oameni onorabili și plăcuți ; una din fete semăna cu Friederike. Era tocmai timpul culesului de vii, vremea era frumoasă și vechile simțăminte încercate în Alsacia se deșteptară din nou în splendida vale a Rinului și a Neckarului. Trăisem între timp multe lucruri ciudate în legătură cu mine și cu alții, dar totul se găsea încă în desfășurare : nici un rezultat al vieții nu se cristalizase în mine și infinitul, pe care îl întrezărisem, mă arunca mai degrabă într-o stare de confuzie. În societate rămăsesem însă ca altădată, ba poate chiar mai plăcut și mai amuzant. Aici, sub cerul liber, printre oameni veseli, am încercat să reiau acele vechi jocuri, care rămîn mereu noi și atrăgătoare pentru ființele tinere. Prin iubirea încă nestinsă pe care o purtam în inimă am trezit, fără să vreau, interes, deși o tăinuiam, și astfel m-am simțit curînd și în acest cerc la largul meu, ba chiar ca un element necesar, încît am uitat că, după cîteva seri petrecute cu fel de fel de snoave, trebuia să-mi continui călătoria.

Domnișoara Delf era una din acele persoane care, fără să fie propriu-zis o intrigantă, punea totdeauna ceva la cale, dădea de lucru fiecăruia și urmărea cînd un scop, cînd altul. Nutrea o prietenie solidă pentru mine și de aceea mă îndemna să rămîn mai multă vreme la Heidelberg, cu atît mai mult cu cît locuiam în casa ei, unde îmi erau rezervate fel de fel de plăceri și cu cît era în măsură să pună diferite obstacole călătoriei mele. Cînd voiam să aduc vorba despre Lili, nu mai era atît de amabilă și încurajatoare, după cum speram. Lăuda mai degrabă hotărîrea noastră reciprocă de a ne despărți pentru motivele știute și afirma că trebuie să ne supunem inevitabilului, că trebuie să renunțăm la ceea ce nu e cu putință și să căutăm în jurul nostru un nou interes de viață. Urmărind totdeauna un plan, nu voia să lase nimic întîmplării, ci își întocmise mai dinainte un proiect pentru a mă fixa undeva în viitor ; astfel mi-am dat seama că ultima ei invitație de a veni la Heidelberg nu era chiar atît de lipsită de intenții, după cît părea. Mi s-a vădit anume că prințul elector Karl Theodor, care făcuse atîtea pentru științe și arte, rezida încă la Mannheim, dar tocmai din pricina faptului că familia domnitoare era catolică, în timp ce țara era protestantă, partidul protestant avea toate motivele să dorească a se întări prin oameni activi și de nădejde. În ce mă privește, voiam însă cu orice preț să mă duc în Italia și să-mi formez înțelegerea artistică. Se intenționa însă să se acționeze mai departe pentru mine și să se vadă, la înapoierea mea, dacă înclinația născîndă a domnișoarei von W. pentru mine crescuse sau se stinsese și dacă era recomandabil să-mi întemeiez norocul într-o patrie nouă, prin alianța cu o familie respectată a orașului.

Nu respingeam toate acestea, dar firea mea dezinteresată nu se putea declara de acord cu toate planurile prietenei mele ; gustam bucuriile clipei și imaginea lui Lili îmi plutea înaintea ochilor, fie că visam, fie că eram treaz, și se amesteca cu toate plăcerile și distracțiile mele. M-am gîndit însă cu toată seriozitatea la marea călătorie pe care o aveam de întreprins și am hotărît ca într-un mod blînd și politicos să mă desfac din toate aceste legături și, după puține zile, să-mi urmez drumul.

Domnișoara Delf mi-a expus pînă noaptea tîrziu planul ei amănunțit și tot ce doreau anumite per-

soane să facă pentru mine ; n-am putut decît să mă arăt recunoscător pentru toate aceste sentimente, deși se putea desluși în totul intenția unui anumit cerc de a se întări prin mine și prin favoarea pe care aș fi putut-o dobîndi la curte. Ne-am despărțit abia către unu după miezul nopții. Am dormit puțin, dar adînc, cînd m-a trezit cornul unui poștalion, care se oprise în fața casei unde locuiam. În curînd, în fața patului meu a apărut domnișoara Delf, ținînd în mîini o lumînare și o scrisoare.

— În sfîrșit a sosit ! îmi strigă ea. Citește și spune-mi ce scrie. Este desigur de la cei din Weimar. Dacă este o invitație, n-o primi și gîndește-te la ce am vorbit !

Am rugat-o să-mi dea lumînarea și să mă lase singur un sfert de ceas. Domnișoara Delf plecă, după ce ezită o clipă. Fără să deschid scrisoarea, am privit-o cîtva timp. Ștafeta venea de la Frankfurt : recunoșteam sigiliul și scrisul. Prietenul meu ajunsese deci acolo și îmi adresa invitația lui, dar lipsa de încredere și nesiguranța precipitaseră lucrurile. De ce nu așteptasem în liniștea căminului meu burghez pe omul care îmi dăduse toate asigurările că va veni și a cărui sosire putea să fie întîrziată prin atîtea întîmplări ? Dintr-o dată mi se deschiseră ochii. Îmi reprezentai toată bunăvoința, grația și încrederea ce mi se arătaseră și mă simții aproape rușinat de escapada mea. Am deschis atunci scrisoarea și am aflat că totul se petrecuse în chipul cel mai firesc. Însoțitorul meu, care nu mai venea, așteptase zi de zi și ceas de ceas trăsura care trebuia să sosească de la Strassburg, așa cum îl așteptasem și noi pe el. Plecase apoi cu niște treburi prin Mannheim la Frankfurt, unde, spre groaza lui, nu mă mai găsise. Trimisese apoi printr-o ștafetă scrisoarea lui urgentă, în care își ex-

prima nădejdea că, după lămurirea incidentului, mă voi întoarce îndată și nu-i voi face rușinea să apară la Weimar fără mine.

Oricît aș fi înclinat spre această hotărîre prin rațiunea și simțămintele mele, însemnate motive contrarii mă mai făceau să ezit. Tata îmi întocmise un frumos plan de călătorie și îmi dăduse o mică bibliotecă cu care mă puteam pregăti și conduce în călătoria mea. În ceasurile libere n-avusesem altă îndeletnicire și chiar în ultimul meu drum, în trăsură, nu mă gîndisem la altceva decît la Italia. Toate acele splendide locuri, pe care le cunoșteam încă din copilărie din povestirile tatii și din reproduceri de tot felul, se adunară încă o dată în fața sufletului meu și nimic nu mi se părea mai vrednic a fi dorit, decît să mă apropii de ele, deși mă îndepărtam astfel cu toată hotărîrea de Lili.

În vremea aceasta mă îmbrăcai și începui să umblu în sus și-n jos prin odaie. Gazda mea apăru, cu un aer grav.

— Pot să sper ceva ? îmi strigă ea.

— Draga mea, i-am răspuns, nu căuta să mă convingi. M-am hotărît să mă întorc acasă ; am cîntărit bine motivele și n-ar fi de nici un folos să le mai repet. O hotărîre trebuia luată și cine putea s-o ia decît acela pe care această hotărîre îl privește ?

Eram emoționat, ea de asemeni ; a urmat apoi o scenă violentă, căreia i-am pus capăt poruncind servitorului să comande o trăsură de poștă. Zadarnic am rugat-o pe gazda mea să se liniștească și să socotească drept bună despărțirea glumeață prin care îmi luasem rămas bun cu o seară mai înainte de la societatea noastră ; în zadar îi spuneam că nu e vorba decît de o simplă vizită, de o obligație de scurtă durată, că n-am renunțat la călăto-

ria mea în Italia și nici la ideea de a mă înapoia la Heidelberg. Gazda mea nu voia să știe de nimic și continua să-i creeze o stare și mai puternică de neliniște aceluia care era oricum destul de emoționat. Trăsura se afla în fața porții; bagajele erau făcute; surugiul făcu să răsune obișnuitul sunet nerăbdător al cornului său. M-am smuls, dar gazda nu mă lăsa să plec și îmi înșiră încă o dată, destul de nepotrivit, argumentele momentului, astfel încît am strigat în cele din urmă, cu pasiune și inspirație, cuvintele lui Egmont:

„Copilă! Copilă! destul. Biciuiți ca de spirite nevăzute, caii solari ai timpului tîrăsc după ei căruța ușoară a destinului nostru și noi nu putem face altceva decît să ținem puternic în mîini și plini de curaj hățurile, cîrmind cînd la dreapta, cînd la stînga, ferind roțile cînd de stînca de ici, cînd de cascada de dincolo. Încotro merge, nimeni nu știe. Abia dacă își mai amintește cineva de unde vine!"

Traducere de TUDOR VIANU

Benjamin Constant

(1767—1830)

Benjamin Constant e fixat pentru posteritate ca autorul lui *Adolphe* (1816). Romanul a lăsat în umbră scrierile lui juridice sau politice, cele cu privire la izvoarele religiei, la civilizația europeană, sau activitatea omului politic, care a fost, totuși, o figură de prim plan în ultimii ani ai domniei lui Napoleon I. *Adolphe* e, într-adevăr, principala operă analitică a romantismului francez, datorită conciziei cu care știe să îmbine amărăciunea dezamăgitului cu luciditatea autocunoașterii. Fire slabă, care și-a ratat dragostea și viața, care a rămas pe multe planuri un veleitar, Constant și-a valorificat artistic eșecurile, disecîndu-se fără cruțare.

Autorul lui *Adolphe* apare și în cele două scrieri postume de memorialistică ce ni s-au păstrat, *Caietul roșu* — publicat pentru prima oară în 1907 — și *Jurnalul intim* apărut în mai multe ediții, începînd din 1887.

Caietul roșu e construit narativ și cuprinde anii copilăriei și adolescenței, pînă la douăzeci de ani. E, de altfel, subîntitulat *Viața mea, 1767—1787*. Descendent al unei familii de nobilime militară elvețiană, Benjamin Constant de Rebecque a avut o copilărie bizară, guvernată de capriciile unui tată la fel de bizar și al unei foarte tinere mame vitregi. Copil precoce, uimind prin cunoștințele lui deasupra vîrstei, a rătăcit pînă la douăzeci de ani prin

cîteva țări : Franța, Germania, Anglia. *Caietul roșu* povestește anii aceștia de peregrinări, văzuți cu dezamăgirea de mai tîrziu. *Jurnalul intim*, redactat o dată cu evenimentele relatate, are o structură mai discontinuă, cuprinde însemnări scrise cu litere grecești pentru a le feri de ochii indiscreți, referitoare la evenimentele dintre 1804 și 1816. Sînt anii cruciali ai existenței lui Constant, cînd și-a dobîndit notorietatea ca om și gînditor politic, de asemenea anii cînd s-a stins dragostea pentru doamna de Staël, ceea ce avea să creeze materialul lui *Adolphe* și cînd s-a ivit pasiunea tîrzie și presărată cu umilințe pentru doamna Récamier. Interesul acestor însemnări e inegal. Sînt citabile — chiar cînd cuprind aprecieri bizare — notele cu privire la întîlnirile avute în călătoria prin Germania, cînd i-a cunoscut pe Goethe și pe Schiller, pe cei doi Schlegel. Dar autorul lui *Adolphe* e prezent în sbuciumul permanent al omului fără voință, tîrît spre joc și spre aventuri erotice, constatîndu-și înspăimîntat uscăciunea și neputințele, în tresăririle, speranțele și înfrîngerile pe care le înregistrează *Jurnalul intim*. E portretul unui tip de romantic aflat la antipodul chintesenței de energie care a fost Hugo.

JURNAL INTIM

(JOURNAL INTIME)

În 25.

Vizită la Goethe. Conversație interesantă asupra coborîrii lui Ulise în Infern și asupra tabloului lui Polignot din Delfi reprezentînd această fabulă. Descrierea se găsește în Pausanias. Polignot a cuprins în tabloul său și morala care nu era în poemul lui Homer. Am cinat cu prințesa de

Brunswick, sora împărătesei Rusiei ; drăguță persoană. Seara am văzut *Husiții* de Kotzebue. Piesă foarte proastă ; șaizeci de copii prezenți în același timp pe scenă, n-are plan, nici caracter, nici culoare locală, nici adevăr istoric ! E mizerabilă. Moravurile husiților, fanatismul, cruzimea, convingerile lor, totul ar fi putut fi extrem de interesant. E ratat tot. El n-a știut să ne arate decît niște soldați beți, pregătindu-și armele pentru a străpunge niște copii.

În 26.

Piesa lui, *Wilhelm Cuceritorul*, a fost interzisă. — S-a observat ce mă frapase. Am rîs de supunerea unui ofițer din Hessen pe care ducele de Weimar îl prezintă ca neînsurat și care răspunde printr-o reverență, cu toate că avea soție și copii. — Drept lector și secretar am luat un tînăr care amenință să devină un mic Werther, căci, numai pentru un cuvînt pe care i-l spui, scrie scrisori de patru pagini. Va trebui să-l dezvăț de asta.

Citesc *Gravitatea*, sistem filozofic. Este o glumă lungă și greoaie, numai dacă nu cumva autorul, ceea ce ar fi foarte rău, n-o fi luat lucrarea în serios. În loc să împartă, ca majoritatea filozofilor, omul în două părți : sufletul și trupul, sau oricum vrei să-l numești, *Gravitatea* reduce toate interesele omului la două nevoi : nevoia de hrană și de femeie. — Continui *Meiners* ; numai fapte prețioase, lungimi intolerabile și o latină groaznică. — Supeu foarte interesant la Goethe. E un om foarte deștept, scînteietor, profund și plin de idei noi. Dar omul cel mai puțin bonom pe care-l cunosc. Vorbind despre *Werther*, spunea : „Ceea ce face ca această lucrare să fie primejdioasă e

faptul de a fi zugrăvit slăbiciunea la fel ca și puterea. Dar nu-mi pasă de consecințe cînd fac un lucru care îmi convine. Dacă există nebuni, la care lecturile sfîrșesc prost, cu atît mai rău, pe legea mea, dar asta îi privește !"...

*** Sosit la Ulm. Văzut Hubert, om deștept, dar rece și fără sensibilitate, exceptînd soția și copiii. Nu ai niciodată plăcerea să-l vezi indignat din pricina vreunei crime. Ca multor literați germani, această trăsătură îi lipsește.

De unde-mi vin ideile triste și sumbre care mă copleșesc azi ? Oare am pierdut orice putere asupră-mi ? Oare destinul meu nu e în mîinile mele ? Oare n-am regăsit o forță de lucru care întrece speranțele mele ? Numai voința îmi lipsește pentru a fi fericit. Dacă aș lua trei hotărîri, aș putea fi. Să mă consacru numai literaturii. Să rămîn străin de afacerile din care am ieșit cu o linie de conduită ireproșabilă. Și să mă statornicesc într-o țară în care să găsesc lumină, securitate, independență. E tot ce-mi trebuie. Vreau ca toate eforturile mele să tindă spre asta. Trebuie să găsesc un mijloc să statornicesc întreaga mea existență în literatură. Ea dă satisfacție tuturor dorințelor mele. Ceea ce știu și ceea ce studiez îmi procură destulă bucurie. Chiar dacă aș trăi o sută de ani, mi-ar fi de-ajuns numai să-i studiez pe greci. Citesc *Antigona*. Sofocle, ce om admirabil ! Recitesc *Ajax* și *Filoctet*. Este evident că Sofocle era un om cu însușiri vrednice de mare stimă. M-a izbit o cugetare. Chiar și ignoranții îl cunosc. În timp ce era poet tragic, era și general și om de stat ; îndeplinea cu onoare înaltele funcții ale Republicii Ateniene. Probabil că era invidiat mai mult pentru funcțiile sale înalte decît pentru talentul său de poet. Astăzi, numai erudiții mai știu că el a fost și altceva decît poet. Demnitățile îi sînt uitate, dar talentul a supraviețuit.

În timpul călătoriei de la Schaffhouse la Lentzbourg am citit *Medeea* și *Fenicienele* de Euripide. Este cu totul altfel de om decît Sofocle. Are mult mai puțină simplitate, o dorință mult mai mare de a face efect, în consecință, mai multă inconsecvență, o depărtare de la subiectul său, idei generale deplasate. Dar e admirabil pentru două lucruri : ironia amară și elanuri de sensibilitate sfîșietoare. Al său *Oreste* este o piesă îngrozitoare, iar în *Ciclop* există multă grosolonie dar și destulă inteligență.

În situația mea există lucruri care îmi displac. Dar să nu uităm că toate situațiile au necazurile lor secrete pe care nu ți le închipui decît atunci cînd te afli în ele. Caracterul meu are întotdeauna contradicția formelor cu delicatețea acțiunilor și justețea sentimentelor. Aceasta mă împiedică totdeauna de-a avea dreptate în ochii publicului față de oricine pe lume. Pentru a avea dreptate față de cineva și a fi aprobat, trebuie să fii aspru, nedrept sau prost. Cînd ești aspru, profiți de toate avantajele fără a fi emoționat de durerile celorlalți. Cînd ești nedrept, aduni exagerările dușmanilor adversarului tău, care-ți aleargă în ajutor cu un zel mult mai mare decît înseși prietenii proprii ! Cînd ești prost, ai toți proștii de partea ta — și sînt o mulțime !...

*** Doamna de Staël a sosit. Primele momente au fost agitate. Ce consolări absurde și revoltătoare i s-au prezentat ! Ce lipsă de sensibilitate aproape la toată lumea ! Nu mă mir că sînt acuzat de-a fi lipsit de sensibilitate. Prin acest cuvînt se în-

ţelege cu totul altceva decît ceea ce mi se pare că indică el. Sînt formule convenţionale, cu care cei care-şi zic prietenii fiinţelor care sînt necăjite nu se gîndesc decît să le furnizeze acelora pretextul de-a scăpa cît mai repede posibil de durerea lor. Eu respect această durere şi să mă ferească Dumnezeu să vreau s-o înăbuş cu mîngîieri străine. Vederea acestei profanări mă revoltă şi aş deveni aspru cu cel mîhnit dacă aş vedea că el s-ar învoi la asta. Dar sărmana mea prietenă e departe de aşa ceva. Şi o văd, cu un fel de plăcere crudă, respingînd aceste banale tentative. Este încă mai mult mirată de nenorocirea ei decît pătrunsă de ea. E efectul primului moment. Dar durerea asta care a zdrobit-o îi va pătrunde în suflet, care pînă acum nu e decît tulburat şi se va contopi cu existenţa ei. Atunci consolările vor înceta, căci va începe adevărata durere. I s-au retrimis două scrisori ale tatălui ei : sînt ultimele. Se vede că ideile se învălmăşesc, lipsesc şi cîteva cuvinte, altele abia se pot citi. Moartea e peste tot în ele. Şi totuşi, e preocupat de ea în fiecare rînd, se gîndeşte la interesele ei cele mai fugare, la toate grijile ei născocite. Într-un cuvînt, inima părintelui supravieţuieşte. Şi durerea prietenei noastre sporeşte. Schlegel, pe care l-a adus cu ea de la Berlin, o consolează în felul lui : cu inteligenţă, duioşie şi bunătate, dar fără sensibilitate profundă. Oh ! Slăbiciune a facultăţilor morale ! Schlegel este unul dintre discipolii sau, mai bine zis, unul din corifeii lui Schelling. Are vaste cunoştinţe literare, inteligenţă, gust puţin, este prezumţios şi ciudat. Are, de altfel, o terminologie atît de personală pentru uzul noii filozofii germane, încît este greu să-l înţelegi fără a fi iniţiat în acest sistem. Cred, totuşi, că eu l-am înţeles. Şi, dacă

nu mă înşel, întregul sistem nu e altceva decît o reluare de subtilităţi scolastice, de negaţii, de idei luate drept realităţi şi de orînduiri de *cuvinte* luate drept *lucruri*...

*** În seara asta, Schlegel s-a simţit jignit de o înţepătură a doamnei de Staël, şi, cum ea nu oboseşte niciodată discutînd, voia să reînceapă o explicaţie la ora unu noaptea, rezervîndu-şi, după acea explicaţie, o discuţie asupra unor lucruri discutate de sute de ori. Eu muream de somn şi mă dureau ochii, dar trebuia să asculț. N-am văzut niciodată o femeie mai bună, cu mai multă graţie şi devotament, dar nici n-am văzut una care să aibă încontinuu exigenţe, fără să-şi dea seama, care să acapereze mai mult viaţa a tot ceea ce-o înconjoară şi care, cu toate calităţile ei, să aibă o personalitate mai *recunoscută ;* întreaga existenţă, minutele, orele, anii trebuie să fie la dispoziţia ei. Şi cînd ea se dăruie cu totul vîrtejului, este un tărăboi ca toate furtunile sau cutremurele de pămînt. E un copil răsfăţat, asta explică tot...

*** Ciudat caracter mai e acela al lui Schlegel : o permanentă preocupare de persoana lui şi o excesivă mişelie. Este un om plin de amor propriu şi de-aici i se trag toate calităţile lui bune şi rele, entuziasmul, iniţiativa şi duioşia lui. Cînd amorul propriu îl părăseşte, ceea ce se întîmplă la apropierea pericolului, pentru că atunci biruie natura fizică, acest amor propriu duce cu el întregul său anturaj şi nu mai rămîne decît caracterul unui om de litere, căruia viaţa de birou i-a slăbit corpul şi sufletul. Citesc un libel de Fichte împotriva lui Nicolai din Berlin. N-am văzut nicicînd ceva mai

răutăcios fără prea multă inteligență. Sînt calapoade de înjurături răsuflate ; și ceea ce trebuie remarcat e profunda amărăciune și lipsa oricărei generozități. În fiecare pagină, i se reproșează lui Nicolai bătrînețea și sănătatea șubredă ; i se anunță drept iminentă moartea și se încearcă a-l speria și necăji ; și pentru că el și-a expus părerea, se face împotriva lui o armă din nenorocirile naturii. Schlegel a pus în fruntea acestui libel o prefață tot atît de amară pe cît e de obraznică, de care e încîntat și, cînd i se reproșează tonul și lipsa lui de generozitate, răspunde : „Dar ce spuneți de calitățile literare ?"...

*** Am terminat capitolul meu despre alegorie și sînt mulțumit. E plin de idei. Pentru mine, marea dificultate va fi cartea despre devierile politeismului. Simt că va trebui să mă limitez la greci și la romani, pe care îi cunosc perfect, căci ar exista lacune prea izbitoare și aș regreta tot ceea ce am făcut deja. În tot cazul, lucrarea mea este foarte avansată, din fericire, căci forțele mele scad ; sînt extraordinar de slab și descurajat. Singurătatea îmi va fi o alinare.

Mă duc la o serată unde întîlnesc cîteva femei binevoitoare, dar soarta mi-e potrivnică, căci există totdeauna, la persoana pe care aș putea și aș vrea s-o iau de soție, trăsături care nu-mi convin de loc. Cu toate astea, viața merge înainte. Recunosc că îmi va fi totuna atunci cînd se va sfîrși.

*** Fac o plimbare cu Sismondi care îmi reproșează că nu vorbesc niciodată serios. E adevărat, in dispoziția în care mă aflu, arăt prea puțin interes persoanelor și lucrurilor, pentru a încerca să convíng. Mă limitez, deci, la tăcere sau la glumă. Asta mă distrează și mă potolește. Cea mai bună calitate, cu care m-a înzestrat cerul, *este aceea de-a mă distra cu mine însumi*. I-am citit lui Sismondi *Introducerea* mea. A fost foarte surprins de ea. E un om lipsit de inteligență, dar care are principii foarte juste și intenții foarte bune. Dar lucrează foarte puțin, se lasă invitat în lume, flatat de faptul de a fi primit. Nu se gîndește că talentul său i-a deschis ușile și că sacrifică unei prime bucurii și foarte mic succes mijlocul de-a avea altele...

*** Tocmai a sosit fratele lui Schlegel : e mic, bondoc, peste măsură de gras, cu nasul ascuțit apărînd dintre obrajii care lucesc, dedesubtul acestui nas o gură care zîmbește destul de dulceag, ochi frumoși, o înfățișare minoră mai ales atunci cînd nu vorbește el, sau înghețată cînd ascultă. Principiile lui sînt tot atît de absurde ca și ale fratelui său. Viena este orașul pe care îl preferă în Germania. Asta-i din cale-afară pentru niște oameni a căror întreagă importanță stă în pana lor, și care, în ciuda principiilor absurde, n-ar putea scrie un rînd în țările pe care le preferă celor în care sînt tolerați ! Ideile lor filozofice sînt atît de absurde încît ei devin cît se poate de proști cînd e vorba de acest subiect, cu toate că sînt deștepți în alte chestiuni.

Am început să citesc o expediție a celor *Zece mii* de Xenofon și am luat hotărîrea de-a mă duce la Paris peste 15 zile. — Cinez la ducesa de Courlande. Am acolo o discuție cu frații Schlegel. Acum văd că întreaga lor doctrină este ceva cu totul personal pe care-l împodobesc cu numele de filozofie. Se declară pentru catolicism pentru că filo-

zofii protestanţi şi-au bătut joc de ei. Nu le sînt pe plac guvernele unde există libertatea presei, pentru că presa profită de ocazie pentru a scrie împotriva lor. Sînt nemulţumiţi de prinţii care se declară pentru propăşirea cunoştinţelor, fiindcă aceştia nu-i îndrăgesc, şi în privinţa asta au desigur dreptate. Şi e comic faptul că atunci cînd nu-i sperie nimeni şi se simt în largul lor, îşi recunosc în mod naiv motivele. Astfel, Schlegel îmi spunea despre electorul din Bavaria, criticîndu-l : „Nu-mi făcea loc la el". Şi despre Berlin : „Gîndiţi-vă că se scrie în fiecare zi împotriva mea"...

*** Mă duc la bal la ducesa de Beauvau. Am o întrevedere cu Lafayette. Viitorul este destul de nesigur, dar e sigur că *purii* nu ne vor. Ei se vor pierde pierzîndu-ne.

*** Cinez la Ouvrard şi pregătesc a doua ediţie care mi-a şi fost cerută. Voi răspunde acolo unui articol amar pe care *Gazette de France* l-a publicat împotriva mea.

Redactez articolul pe care l-am promis lui Ballanche ; şi am terminat memoriul pentru familia Murat care este foarte bun. Cinez la Laîné şi acolo constat că sînt respins în mod sigur. Nu va fi nevoie să mi se spună de două ori şi, deoarece ei mă vor în opoziţie, voi trece în opoziţie. Serată la Doamna de Rumfort. Constat, la toată lumea, mai multă bucurie bonapartistă decît bănuiam. Vizită la Laîné care mă asigură că guvernul ne doreşte. Redactez un articol pe care el se însărcinează să-l publice. Cenzura îl refuză, să le fie de bine.

*** O mare noutate ! Se întoarce Bonaparte. Prăbuşirea e groaznică, viaţa mi-e în primejdie ! Acum, fie ce-o fi ! Să pierim deci dacă trebuie ! Cît sînt de laşi regaliştii aceştia atît de puri, care se gîndeau să mă prezinte ca pe un duşman al acestui guvernămînt. Ei tremură şi eu sînt singurul care îndrăzneşte să scrie şi să propuie să ne apărăm. Mîine seara vom şti mai multe.

*** Noutăţile se înmulţesc, dar totul e încă obscur, în afara convingerii tuturor că totul e pierdut. Continui să cred că s-ar mai putea salva, dar se pierde timpul. Doamna de Staël a plecat.

*** Conferinţă interminabilă cu Laîné fără nici o concluzie. E dezolant, dar, repet, totul e pierdut numai prin faptul că o spune toată lumea. Fouché, Sebastiani şi bonapartiştii mă adoră. Cinat cu Montlosier.

*** Mă întorc la Laîné. Noutăţile sînt îngrozitoare. Fac o propunere. Dacă reuşeşte, îmi risc bucuros viaţa pentru a respinge pe tirani. Se încearcă o mulţime de lucruri pentru a organiza rezistenţa, dar totul slăbeşte în mînă.

*** Şedinţa deputaţilor ! Ce slăbiciune şi ce mizerie ! Cină la Raynouard. Bonapartiştii continuă să-mi facă avansuri ; cu toate astea capul meu e în primejdie şi eu fac prostia de-a mă gîndi la el.

*** E o şedinţă regală emoţionantă, dar noutăţile sînt proaste. Se fac proiecte care se abandonează. Primejdia creşte. Cinat la Doamna de Coigny cu Doamna de Grammont. Se amînă totul

pe mîine și *El* e la Auxerre. Scriu un articol pentru *Débats*, care e condamnarea mea. Puțin îmi pasă dacă mă înhață. E momentul să-mi amintesc că viața-i plicticoasă. Inepția continuă să dirijeze totul. În trei zile o luptă sau o învălmășeală va pune capăt la tot.

*** Articolul meu a apărut la timp nepotrivit, căci nu se mai gîndește nimeni să se lupte, atît de total e dezastrul. Regele a plecat. Zăpăceală și mișelie universală.

Mă gîndesc și eu să plec, dar nu există cai și sînt obligat să mă mulțumesc cu retragerea.

*** După o zi de neliniște, pot, în sfîrșit, să părăsesc Parisul și, călătorind toată noaptea fără să mă opresc, ajung la Angers. Dar acolo mă găsesc în fața unor noutăți neliniștitoare din Vendée ; mă hotărăsc să fac cale întoarsă și revin fără oprire pînă la Sèvres, pentru a mă întoarce seara la Paris. A doua zi, mă duc la Sebastiani și la Fouché. Mă liniștesc amîndoi, cu toate că nu mă încred decît pe jumătate. Văzut pe Doamna de C... de Vaudemont. Întoarcerea mea îi miră mult. Lucrurile s-au restabilit ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Sebastiani îmi garantează securitatea. Cinat la Allard. Vizită la Joseph. Îmi dă mari speranțe în ceea ce gîndesc eu. Vor fi oare într-adevăr șanse de libertate ?

Fac un memoriu pentru pace. Sînt asigurat că intențiile sînt liberale. Se vorbește despre numirea mea la Consiliul de Stat. Ei aș ! Să acceptăm ! Aplicarea principiilor va rămîne despotică, nu-i nimic ! Acum Sebastiani are îndoieli. Ciudată mai e soarta asta a mea.

*** Cinat la Doamna Gay. Cer un pașaport. E mai sigur decît vagile promisiuni. Încep o nouă lucrare politică. Dacă pot s-o fac destul de repede va produce impresie, dar va trebui să mă stabilesc aici. Un articol pe care i l-am dat lui Joseph a apărut în *Journal de Paris*.

E excelent și va face impresie. Dacă voi fi descoperit, ceea ce este sigur, se vor spune cîte și mai cîte. Cinat la lordul Kinnaird, cu Fouché și Bassano, care au față de mine cele mai bune sentimente.

*** Poziția mea mă apasă. Mîine voi face o încercare decisivă. Cinez la Fouché. Sînt foarte atacat și mărturisesc că o și merit. Voi pleca, și o ședere în Germania va șterge tot.

Văzut Sebastiani, Rovigo, Fouché. Apar noi decrete. Nu mai e nimic de sperat, să ferească Dumnezeu să mă amestec în asemenea lucruri.

*** Cinat la Pontécoulant, toată lumea e indignată. Sînt decis să plec. Cinez la Doamna Récamier cu mult calm. Cu toate acestea, ea este aceea care, timp de șapte luni, a adus în viața mea toate durerile și toate nebuniile. Am lucrat mult, dar îmi dau seama că lucrarea mea înseamnă un nou exil.

*** Scrisoare de la Lafayette și Doamna de Staël în care mă aprobă. Au dreptate, să publicăm și să plecăm.

Am înaintat mult, subiectul e îndrăzneț. Cinat la Sebastiani.

*** Împăratul îmi fixează o întrevedere. Oare ce să fie ?

*** L-am văzut, m-a primit foarte bine și m-a însărcinat, după o lungă conversație, să redactez un proiect de Constituție. E un om uimitor, trebuie să recunosc. Totul va fi făcut mîine, dar asta mă va face oare să mă înalț, în sfîrșit, și oare trebuie s-o doresc ? Facă-se voia Domnului !

*** Proiectul meu de Constituie n-a avut succes, căci, hotărît, nu dorește nimeni libertatea. Mîine voi face încă un demers definitiv modificîndu-mi lucrarea, dar nu în sensul în care mi-o cere el, căci îmi displace.

*** Am lucrat frumos. Totul e destul de bine aranjat. Îl voi duce mîine. Se vorbește despre numirea mea. [1]

*** Am avut o întrevedere de două ore. Proiectul meu modificat a ieșit mai bun. Îl voi prezenta din nou mîine. Conferințele mele sînt în *Gazette*. Opinia publică mă blamează destul, dar eu cred că fac bine și vreau să ies, în sfîrșit, din expunerea mea.

*** Împăratul îmi acordă o lungă întrevedere, multe din ideile mele constituționale sînt adoptate. Împăratul discută cu mine și despre alte subiecte. Se pare că îi place conversația mea. Mi se anunță numirea la Consiliul de Stat. Întrevedere cu Maret și Regnault. Numirea mea e semnată. Saltul s-a făcut, sînt acolo pe de-a-ntregul. Scrisoare primită de la Doamna de Staël. Ar vrea să nu fac nimic pentru soarta mea și să-i dau ei puținul pe care-l am (încîntătoare combinație !). Am văzut-o pe Juliette, dar un consilier de stat trebuie să renunțe la joc și la dragoste...

[1] La Consiliul de Stat.

*** Am terminat manifestul și-l arăt lui Caulaincourt, care-l găsește bun. Am scris un articol despre discursurile scrise. Cinez la ducele de Vicence, cu Rovigo și Regnault. Descurajare și plictiseală de-a se face concesii peste tot. Cred că numai eu îi sînt credincios. E bizar ! Citit gazetele englezești, ce furie împotriva noastră ! Se vorbește de-o mare victorie, dacă e adevărat, încă nu e tot ; dacă nu-i adevărat e și mai rău decît în celălalt sens.

*** Victoria nu se confirmă, sfîrșitul se apropie căci dezastrul e complet. Nu mai există armată, nici mijloace de rezistență. Waterloo a distrus tot. Camera e rece, ea nu-și va salva prietenii nici prin asentiment, nici prin independența ei : va fi la fel ca la 20 martie.

*** Împăratul s-a întors, a poruncit să fiu chemat. E tot calm și spiritual. Va abdica mîine. Mizerabilii ! L-au servit cu entuziasm pe cînd strivea libertatea și-l părăsesc cînd vrea s-o statornicească !

*** Camera este împărțită și furtunoasă. Împăratul abdică ! Toată lumea dorește o regență cu familia d'Orleans, dar Ludovic al XVIII-lea se va strecura și el între ei. Cinat la ducele de Vicence. S-a numit guvernul provizoriu. L-au îndepărtat pe Lafayette. Redactez o proclamație și sînt trimis în tabăra aliaților.

*** Fac încă o vizită împăratului. Vorbește despre situația lui cu un calm surprinzător și despre poziția generală cu o perfectă libertate.

*** Am plecat în dimineața asta.[1] Ajuns la Laon, trimit un sol la Blücher. Cel pe care mi-l trimite el e Joseph de Westphal, pe care l-am văzut în Germania, acum 18 luni, în cu totul alte circumstanțe. El duce misivele noastre; insolența străinilor e mare. Fac o cursă călare la avanposturi. După ce mi se refuză trecerea, trimit un mesaj lui Blücher care îmi trimite trei comisionari. Ei fac propuneri de cesiune absurdă pentru un armistițiu pe care îl regret. Multe fraze asupra independenței pe care pretind că ne-o lasă, dar protestînd împotriva oricărei idei de a ne lăsa vreun guvernămînt. Dar există o ură nemărginită împotriva lui Napoleon.

Traducere de ILEANA ȘOLDEA

[1] Fouché, după abdicarea lui Napoleon, trimisese aliaților o delegație însărcinată să ceară proclamarea regelui Romei. Această delegație, din care făcea parte Lafayette, avea ca secretar pe Benjamin. La Laon, Blücher refuză pașapoartele delegației. Benjamin încearcă să treacă călare peste avanposturi; dar a fost respins. Apoi Blücher a făcut propuneri inacceptabile. Delegația s-a transportat în Alsacia. Dar, la Haguenau, toate ofertele ei au fost respinse. Benjamin s-a întors la Paris în 5 iulie (n.a.).

Chateaubriand

(1768—1848)

François-René de Chateaubriand a lucrat aproape patruzeci de ani la memoriile pe care le-a voit postume după cum indică și expresivul titlu „de dincolo de mormînt" și care aveau să apară într-adevăr la doi ani după moartea lui. Această elaborare îndelungată explică relativa lipsă de unitate și schimbările de perspectivă. Partea cea mai remarcabilă literar — descrierea anilor de copilărie și ai primei tinereți — a fost scrisă în timpul exilului scriitorului, inamic înverșunat al lui Napoleon. Spre deosebire de evocările din aceste pagini, alte părți narează fapte contemporane pe ton adesea polemic.

Existența lui Chateaubriand cuprinde peripeții și mutații care alimentează cu prisosință *Memoriile de dincolo de mormînt*. Copilăria la castelul unei familii scăpătate din aristocrația bretonă i-a inspirat pagini de poezie cețoasă, tinerețea în Parisul prerevoluționar, anii revoluției au schimbat felul de a gîndi al lui Chateaubriand. S-a orientat atunci spre monarhismul și catolicismul de care avea să fie atașat toată viața, devenind teoretician și chiar fruntaș politic al forțelor conservatoare. Au urmat anii călătoriei în Statele Unite. Deși istoricii literari pun la îndoială autenticitatea tuturor experiențelor narate în memorii, descoperind și influența lecturilor făcute de artistul premergător al romantismului, această călătorie a fost foarte importantă. I-a permis să descopere

un tip de peisaj grandios, virgin și să dea în *Atala* o nouă întrupare mitului „bunului sălbatic". Memorialistului călătoria i-a prilejuit pagini de descrieri devenite clasice.

Celelalte părți care narează începuturile literare, gloria crescîndă, devenită curînd europeană, conflictul cu Napoleon sau — după 1814 — activitatea ministrului Burbonilor, stimulează mai mult arta de polemist și cea de portretist al lui Chateaubriand.

Perspectiva e mereu aceea a teoreticianului și a omului politic conservator și multe din portrete sînt pătimașe. De asemenea stilul somptuos, solemn, cizelat cu grijă, stilul în care perioadele sînt potrivite ca niște falduri, a provocat frecvente iritații printre artiștii care l-au urmat, ca Stendhal sau Anatole France. Nu se poate totuși contesta frumusețea statuară a acestui stil și rezonanța lui în literatură. Importanță de pionierat a avut și arta peisagistică a lui Chateaubriand. Sînt calități care strălucesc în *Memorii* într-o măsură mai sensibilă chiar decît în celelalte scrieri, cu tot ecoul pe care acelea l-au avut în epocă diagnosticînd, așa cum a făcut-o René, „o întreagă stare de spirit : boala secolului". *Memoriile de dincolo de mormînt* aduc pagini esențiale pentru o fișă clinică a „bolii secolului".

MEMORII DE DINCOLO DE MORMÎNT

(MEMOIRES D'OUTRE TOMBE)

PARTEA ÎNTÎI

CARTEA ÎNTÎI

...O singură patimă îl stăpînea pe tata : orgoliul numelui său. Starea lui obișnuită era o adîncă tristețe care a sporit cu vîrsta, și o tăcere din mijlocul

căreia nu ieșea decît prin explozii de mînie. Zgîrcit, cu nădejdea de a înapoia familiei lui starea de pe vremuri, trufaș cu gentilomii la adunarea stărilor generale ale Bretaniei, aspru cu vasalii lui de la Combourg, taciturn, despotic și amenințător în gospodăria lui, sentimentul pe care-l încercai cînd îl vedeai era teama. Dacă ar fi apucat să trăiască să vadă Revoluția și dacă ar fi fost mai tînăr, ar fi jucat atunci un rol important, sau s-ar fi lăsat măcelărit în castelul său. Era fără îndoială un om de geniu ; și nu mă îndoiesc că în fruntea unei mari administrații sau în capul oștirilor ar fi fost un om extraordinar.

Gîndul căsătoriei i-a venit pe cînd se întorcea din America. Născut la 23 septembrie 1718, a luat în căsătorie, la treizeci și cinci de ani, în ziua de 3 iulie 1753, pe Apolline-Jeanne-Susanne de Bédée, născută la 7 aprilie 1726, fiică a domnului Ange-Annibal, conte de Bédée, senior de La Bouëtardais. S-a statornicit cu ea la Saint-Malo, în împrejurimile căruia se născuseră amîndoi, la 7 sau 8 leghe, astfel încît din locuința lor puteau contempla zările sub care veniseră pe lume amîndoi. Bunica mea după mamă, Marie-Anne de Ravenel de Boisteilleul, doamnă de Bédée, născută la Rennes în ziua de 16 octombrie 1698, fusese crescută la Saint-Cyr [1], în ultimii ani ai doamnei de Maintenon : educația primită acolo s-a revărsat și asupra fiicelor ei.

Mama era înzestrată cu mult spirit și avea o imaginație nemaipomenită. Cultura îi fusese făurită de lectura lui Fénélon,a lui Racine, a doamnei de Sévigné, și hrănită cu anecdotele de la Curtea

[1] Institut educativ întemeiat de doamna de Maintenon (1633—1719), soția morganatică a lui Ludovic al XIV-lea, pentru educația tinerelor fete sărace de obîrșie nobilă.

lui Ludovic al XIV-lea ; știa pe dinafară întregul *Cyrus* [1]. Apolline de Bédée, cu trăsăturile ei pronunțate, era oacheșă, mică și urîtă ; eleganța purtărilor ei, duhul ei vioi, contrastau cu atitudinea rigidă și calmă a tatălui meu. Mamei îi plăcea societatea tot atît de mult pe cît tatii îi plăcea singurătatea, și era pe atît de vioaie și de însuflețită pe cît era tata de nemișcat și de rece. Nu avea nici un gust care să nu fie opus gusturilor soțului ei. Nemulțumirea pe care i-o pricinuia această situație a făcut-o să devină melancolică, din zglobie și veselă cum era. Silită să tacă atunci cînd ar fi vrut să vorbească, se despăgubea printr-un soi de tristețe zgomotoasă întretăiată de suspine, care singure mai întrerupeau tristețea mută a tatii. În ceea ce privește evlavia, mama era un înger.

Mama a dat naștere la Saint-Malo mai întîi unui băiat care a murit din leagăn și care a fost numit Geoffroy, ca aproape toți fiii mai mari ai familiei noastre. Fiul acesta a fost urmat de un altul și de două fete, care n-au trăit decît cîteva luni.

Toți acești patru copii au murit în urma unei revărsări de sînge la cap. În sfîrșit, mama a adus pe lume un alt treilea băiat pe care l-au chemat Jean-Baptiste : este cel care mai pe urmă a ajuns să fie soțul nepoatei domnului de Malesherbes [2]. După

[1] *Artamène* sau *Marele Cyrus* (1649—1653), celebru roman monden și istoric al Domnișoarei de Scudéry (1607—1701).

[2] *Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes* (1721—1794), ministru și director al imprimeriei regale (șef al cenzurii).

Jean-Baptiste s-au născut patru fete : Marie-Anne, Bénigne, Julie și Lucile, toate patru de o rară frumusețe, dar dintre care numai două, cele mai vîrstnice, au supraviețuit furtunilor Revoluției. Frumusețea, serioasă frivolitate, rămîne, cînd toate celelalte s-au veștejit. Am fost cel din urmă dintre acești zece copii. Este cu putință că cele patru surori ale mele și-au datorit existența dorinței tatii de a-și vedea numele asigurat prin venirea pe lume al unui al doilea băiat ; eu m-am lăsat greu, aveam parcă o aversiune pentru viață.

Iată extrasul după actul meu de botez din registrele Stării civile ale comunei Saint-Malo pentru anul 1768 :

„François-René de Chateaubriand, fiul lui René de Chateaubriand și al Paulinei-Jeanne-Susanne de Bédée, soția lui, născut la 4 septembrie 1768, botezat în ziua următoare de către noi, Pierre-Henri Nouail, mare vicar al episcopului de Saint-Malo. Naș a fost Jean-Baptiste de Chateaubriand, fratele său, iar nașă Françoise-Gertrude de Contades, care semnează alături de tatăl copilului. Au semnat astfel în registru : Contades de Plouër, Jean-Baptiste de Chateaubriand, Brignon de Chateaubriand, de Chateaubriand și Nouail, vicar general.“ [1]

Se vede prin urmare că m-am înșelat în lucrările mele : am spus că m-am născut la 4 octom-

[1] Cu douăzeci de zile înaintea mea, la 15 august 1768, se năștea într-o altă insulă, la celălalt capăt al Franței, omul care a pus capăt vechii societăți, Bonaparte (n. a.). Chateaubriand, care toată viața s-a pus, cu modestia lui caracteristică, în paralelă cu Napoleon, comite aici o inexplicabilă eroare. Napoleon s-a născut cu un an mai tîrziu, la 15 august 1769.

brie [1] și nu la 4 septembrie ; prenumele sînt : François-René, iar nu François-*Auguste* [2].

Casa pe care o locuiau pe atunci părinții mei este așezată într-o stradă întunecoasă și strîmtă din Saint-Malo, numită strada Evreilor [3] ; casa aceasta a fost astăzi prefăcută într-un han. Încăperea în care m-a născut mama domină o porțiune pustie din zidurile orașului, și pe ferestrele acestei încăperi se poate vedea marea care se întinde la nesfîrșit, sfărîmîndu-și valurile de stînci. Am avut drept naș, așa cum se vede din extrasul de botez, pe fratele meu, iar ca nașă pe contesa de Plouër, fiica mareșalului de Contades [4]. Cînd am văzut lumina zilei eram pe jumătate mort. Mugetul valurilor stîrnite de o vijelie cumplită, prevestind echinoxul de toamnă, nu îngăduia celor de față să audă țipetele mele ; adesea mi s-au povestit amănuntele acestea ; tristețea lor nu s-a șters niciodată din amintirea mea. Nu-i zi în care să nu visez la ceea ce am fost și să nu revăd cu ochii minții stînca pe care m-am născut, încăperea în care mama m-a osîndit la viață, vijelia al cărui

[1] În *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, vol. I, p. 295, autorul menționează, într-adevăr, că se născuse la 4 octombrie, în ziua Sf. Francisc (n. ed. fr.).

[2] *Atala, Le Génie du Christianisme, Les Martyrs* și *L'itinéraire* sînt într-adevăr semnate François-*Auguste* de Chateaubriand, pentru a induce în eroare pe cititori asupra identității autorului lui *René*, excesiv de autobiografic pentru epoca apariției lui.

[3] În 1768, părinții lui Chateaubriand locuiau pe *rue des Juifs* (azi *rue de Chateaubriand*) într-o casă aparținînd domnului Magon de Boisgarein (n. Biré).

[4] *Françoise-Gertrude Contades*, fiica lui Louis-Georges-Erasme de Contades, mareșal al Franței, și al lui Nicole Magon de la Lande. Luase în căsătorie în 1747 pe Jean-Pierre de la Hays, conte de Plouër, colonel de dragoni (n. Biré).

vuiet mi-a legănat cel dintîi somn [1], cea dintîi odihnă, fratele nefericit care mi-a dăruit un nume pe care l-am tîrît aproape întotdeauna pe calea nenorocirilor. Cerul părea a fi strîns laolaltă aceste deosebite împrejurări, ca și cum ar fi dorit să-mi hărăzească încă din leagăn icoana soartei mele zbuciumate.

Cum am părăsit sînul mamei am suferit cel dintîi surghiun am fost trimis la Plancoët, un sat drăguț așezat între Dinan, Saint-Malo și Lamballe. Singurul frate al mamei, contele de Bédée, zidise lîngă satul acesta castelul Monchoix [2]. Domeniile bunicii mele după mamă se întindeau în împrejurimi, pînă la tîrgul Courseul, cel pomenit de Cezar în *Comentariile* sale sub numele de *Curiosolites*. Bunica mea, de multă vreme văduvă, locuia cu sora ei, domnișoara de Boistailleul, un cătun despărțit de Plancoët de un pod și căruia i se spunea Stăreția, din pricina unei stăreții de benedictini [3] închinată Maicii Domnului din Nazaret.

Doica se dovedi a nu avea lapte ; o altă biată creștină m-a luat la sînul ei. M-a închinat patroanei cătunului, Maica Domnului din Nazaret, și i-a făgăduit că în cinstea ei voi purta, pînă la vîrsta de șapte ani, numai culorile albastru și alb. De-abia apucasem să viețuiesc cîteva ceasuri și apăsarea timpului îmi însemnase fruntea. De ce nu m-au

[1] Vijelie reală, așa cum rezultă din arhivele din Saint-Malo pentru zilele de 3—4 septembrie 1768 (n. Biré).

[2] Monchoix = alegerea mea. Nume pe gustul timpului, cînd suveranii și nobilii, imitîndu-l pe Ludovic al XIV-lea și pe Frederic al II-lea, își numeau castelele de odihnă, de la țară : Sans-Souci, Mondésir, Mon Repos etc.

[3] Nu a existat la Plancoët nici o abație a *benedictinilor*, ci o simplă *casă* a *dominicanilor*, cu o capelă pe care a frecventat-o viitorul autor al *Itinerarului de la Paris la Ierusalim* (n. Biré).

lăsat să mor ? Pătrunsese în planurile Domnului gîndul să hărăzească năzuinței celui dornic de obscuritate și de nevinovăție mîntuirea unei vieți amenințată să dobîndească o faimă zadarnică.

Faptul acesta al închinării mele de către țăranca aceea bretonă nu mai e pentru veacul nostru : și totuși era un lucru mișcător această înrîurire a unei Maici preasfinte care se interpunea între copil și cer, și care împărtășea grijile maicii pămîntești.

După trecerea a trei ani am fost adus iarăși la Saint-Malo ; apucaseră să treacă șapte ani de cînd își recăpătase tata moșia de la Combourg. El dorea să-și recapete bunurile pe care le stăpîniseră strămoșii lui ; întrucît nu putea să stea la tocmeală nici pentru senioria de la Beaufort, ajunsă în stăpînirea familiei de Goyon, și nici pentru baronia de Chateaubriand, căzută în stăpînirea casei de Condé, și-a întors privirea către Combourg, pe care Froissart [1] îl scrie *Combour* : mai multe ramuri ale neamului meu îl stăpîniseră datorită căsătoriilor lor cu fete din neamul Coëtquen. Combourg apăra Bretania spre granița normandă și engleză [2] : Junken, episcop de Dol, l-a zidit în 1016 : turnul cel mare datează din 1100. Mareșalul de Duras [3] care deținea domeniul Combourg de la soția lui,

[1] Mare istoric francez din secolul al XIV-lea. Numai între 1660—1680 s-a adăugat litera g la vechiul nume Combour (n. Biré).

[2] Aluzie la îndelunga stăpînire a englezilor în Normandia, pînă la sfîrșitul războiului de 100 de ani (1453), cu întreruperi.

[3] Este vorba de *Emmanuel-Félicité de Durfort*, duce de *Duras* (1715—1789), strănepot al primului și vestitului mareșal-duce de Duras, unul din cei mai viteji generali ai lui Ludovic al XIV-lea.

Maclovie de Coëtquen [1], a cărei mamă era o Chateaubriand, s-a înțeles cu tatăl meu. Marchizul du Hallay [2], ofițer de grenadieri călări din garda regală, poate prea bine cunoscut prin vitejia lui, este cel din urmă descendent al ramurii Coëtquen-Chateaubriand : domnul du Hallay are un frate [3]. Același mareșal de Duras, în calitatea lui de rudă a noastră, ne-a prezentat mai tîrziu lui Ludovic al XVI-lea, pe fratele meu și pe mine.

Eram sortit să intru în marina regală : antipatia față de Curte era firească pentru orice breton, și mai ales pentru tatăl meu. Nobilimea din Statele reprezentative ale provinciei întărea sentimentul acesta al tatii.

Cînd am fost adus la Saint-Malo, tatăl meu era la Combourg, fratele meu la colegiul din Saint-Brieuc ; cele patru surori ale mele trăiau pe lîngă mama.

Întreaga dragoste a mamei era îndreptată asupra fiului ei mai mare ; nu însemna că nu-și iubea și ceilalți copii, dar îi arăta o iubire oarbă tînărului conte de Combourg. Aveam și eu, este adevărat, în calitatea mea de cel din urmă venit pe lume, de *cavaler* (așa mi se spunea), unele privilegii față de surorile mele ; dar, la urma urmei, eram părăsit pe mîna slugilor. Mama care, de altfel, era plină de spirit și de virtute, se îngrijea de legăturile de societate și de îndatoririle bisericești. Contesa de Plouër, nașa mea, era cea mai

[1] *Louise-Françoise-Maclovie-Céleste de Coëtquen*, măritată în 1736 cu ducele de Duras, decedată la 17 nivôse anul I (7 ianuarie 1802) (n. Biré).

[2] *Jean-Georges-Charles-Frédéric Emmanuel*, marchiz de *Hallay-Coëtquen* (1799—1867), ofițer și om de onoare, arbitru în materie de dueluri (n. Biré).

[3] Contele *du Hallay-Coëtquen*, paj al lui Ludovic al XVIII-lea în 1814, locotenent de vînători-călări (n. Biré).

bună prietenă a ei; mai vedea și pe rudele lui Maupertuis [1] și ale abatelui Trublet [2]. Îl plăcea politica, zarva, viața mondenă, căci se făcea politică la Saint-Malo, așa cum fac politică și călugării mînăstirii Sf. Sava în văgăuna Cedronului [3]; mama s-a aruncat cu multă însuflețire în controversa stîrnită de arestarea lui La Chalotais [4]. Cînd se întorcea acasă după ce se înflăcărase în această chestiune, venea în toane rele, pusă pe ceartă, cu mintea pierdută pe aripile închipuirii, și se arăta foarte zgîrcită în toate, ceea ce nu ne mai îngăduia să-i recunoaștem însușiririle ei vrednice de laudă. Cu toată ordinea pe care voia s-o impună, copiii ei nu erau îngrijiți; cu toată generozitatea ei părea că este foarte zgîrcită; cu toată blîndețea sufletului ei se certa necontenit cu cîte cineva: tatăl meu era spaima slujitorilor, mama era nenorocirea lor.

---

[1] *Pierre-Louis Moreau de Maupertuis* (1698—1759), născut la Saint-Malo, savant matematician și astronom, membru al Academiei de științe și al Academiei franceze; președinte perpetuu al Academiei de științe și de arte frumoase de la Berlin. Favorit al lui Frederic al II-lea, regele Prusiei și dușmanul de moarte al lui Voltaire, care l-a satirizat mușcător în mai multe din opusculele lui (n. Biré).

[2] *Nicolas-Charles-Joseph Trublet* (1697—1770), rudă și prieten al lui Maupertuis, născut, ca și acesta, la Saint-Malo. Primit ca membru de Academia franceză la 13 aprilie 1761 (n. Biré).

[3] Reminiscență a călătoriei lui Chateaubriand la Locurile Sfinte și mai ales în mînăstirea Sf. Sava, unde un călugăr a venit să-i vorbească de tainele curții imperiale ruse (n. Biré).

[4] *La Chalotais*, înalt magistrat breton (1701—1785), a fost implicat, din cauza dușmăniei guvernatorului Bretaniei, ducele d'Aiguillon, într-un proces care a dus la arestarea lui în 1765. Ulterior a fost reabilitat și reprimit în sînul magistraturii.

Datorită acestor caracteristici ale părinților mei s-au înfiripat primele porniri din viața mea. M-am legat foarte strîns de femeia care mă îngrijea, duioasă făptură numită *la Villeneuve*, și al cărui nume îl scriu cu un imbold de recunoștință și cu lacrimi în ochi. La Villeneuve era un fel de chelăreasă a casei. Mă purta în brațe, îmi dădea, pe ascuns, tot ceea ce putea găsi, îmi ștergea lacrimile, mă îmbrățișa, mă zvîrlea într-un ungher, mă lua de acolo și mormăia necontenit: „Uite, ăsta n-o să fie mîndru! Are inimă bună! Nu-i aspru cu oamenii săraci! Poftim, băiețele!" Și mă îndopa cu zahăr și cu vin.

Dragostea mea din copilărie pentru La Villeneuve a fost în curînd dominată de o prietenie mai vrednică.

Lucile, cea de-a patra din surorile mele, era cu doi ani mai în vîrstă decît mine [1]. Mezină, de care nu se îngrijeau părinții noștri, nu avea alte podoabe decît cele care rămîneau de la surorile ei. Închipuiți-vă o fetiță slabă, prea înaltă pentru vîrsta ei, cu brațele prea lungi, cu înfățișarea timidă, vorbind cu greutate și neputînd învăța nimic; închipuiți-vă că i-au dat să îmbrace o rochie care se potrivea unei alte talii decît a ei; că i-au strîns pieptul într-un pieptar cu ace ale căror vîrfuri îi făceau numai răni; că-i sprijineau gîtul într-un colier de fier împodobit cu catifea cafenie; că-i ridicau buclele în vîrful capului, legîndu-i-le cu o bonetă de stofă neagră: și veți avea astfel icoana nefericitei făpturi care mi-a izbit privirile cînd m-am întors sub acoperișul părin-

---

[1] Și aici Chateaubriand comite o eroare, pe care a urmat-o și biograful lui Lucile de Chateaubriand, Anatole France. Lucile se născuse la 7 august 1764, nu în 1766, și avea astfel patru ani mai mult decît fratele ei (n. Biré).

tesc. Nimeni n-ar fi putut bănui în plăpînda Lucile talentele și frumusețea care trebuiau, într-o bună zi, să strălucească în făptura ei.

Mi-a fost dăruită ca o jucărie ; nu am abuzat de puterea mea ; în loc s-o supun voinței mele, am devenit apărătorul ei. Eram duși în fiecare dimineață, sora mea și cu mine, la surorile Couppart, două cocoșate bătrîne îmbrăcate în negru, care-i învățau pe copii să citească. Lucile citea foarte prost ; eu citeam încă și mai prost. O certau pe Lucile ; eu săream la cele două surori și le zgîriam : făceau însă numaidecît mare plîngere la mama. Începusem să trec drept un copil de nimic, drept un răzvrătit, un leneș, într-un cuvînt, drept un prost. Gîndurile acestea pătrundeau în mintea părinților noștri : tata spunea că toți cavalerii de Chateaubriand nu fuseseră nimic altceva decît niște bețivi și niște zurbagii, buni doar să dea cu biciul după iepuri. Mama se întrista și bombănea cînd vedea cum îmi ponosisem hainele. Deși eram încă un copil, vorbele tatălui meu mă revoltau ; și cînd mama îi încununa vorbele acestea dojenitoare făcînd elogiul fratelui meu despre care spunea că este un adevărat Caton, un erou, mă simțeam ispitit să săvîrșesc toate faptele rele la care toți păreau că se așteaptă din partea mea.

CARTEA A ȘASEA

Corabia prin ea însăși este un spectacol ; sensibilă la cea mai ușoară mișcare a cîrmii, hipogrif sau telegar înaripat, ea ascultă de mîna pilotului cum ascultă calul de mîna călărețului. Eleganța catargelor și a funiilor, ușurința cu care marinarii se leagănă de frînghii, deosebitele înfățișări pe care

le ia corabia, fie plutind aplecată de un vînt potrivnic de la miazăzi, fie fugind pe o linie dreaptă înaintea unui vînt prielnic de la miazănoapte, fac din această savantă mașinărie una din minunile geniului omenesc. Aci se sfarmă de corabie un talaz făcînd să-i țișnească spume de carenă ; aci unda cuminte se deschide, fără împotrivire, în fața prorei. Pavilioanele, focurile de bord, pînzele desăvîrșesc frumusețea acestui palat al lui Neptun ; pînzele cele mai de jos, desfășurate în toată lărgimea, se rotunjesc ca niște cilindre uriașe ; pînzele cele mai de sus, strînse la mijloc, seamănă cu sînii unei sirene. Însuflețită de un suflu năvalnic, corabia, cu chila ei, întocmai cum ar face fierul plugului, brăzdează cu zgomot mare cîmpia mării.

Pe căile oceanului, de-a lungul căruia nu se văd nici copaci, nici sate, nici orașe, nici turle, nici clopotnițe, nici morminte ; pe drumul acesta fără de coloane, fără de pietre de hotar, și care n-are alte margini decît valurile, alte răgazuri decît ale vînturilor, alte făclii decît astrele, cea mai frumoasă dintre aventuri, atunci cînd nu te afli în căutarea unor pămînturi sau a unor mări necunoscute, este întîlnirea a două corăbii. Se descoperă una pe alta, în zare, cu luneta ; și se îndreaptă una către cealaltă. Tot echipajul și toți călătorii se îngrămădesc pe punte. Cele două bastimente se apropie, își înalță pavilionul, își strîng pînzele pe jumătate și se pun de-a-curmezișul. Cînd totul este tăcere, cei doi căpitani, așezați pe puntea dinapoi, se strigă unul pe altul cu un port-voce ; „Care e numele corăbiei ? Din care port ? Numele căpitanului ? De unde vine ? Cîte mile a navigat ? Latitudinea și longitudinea ! Mergeți cu Dumnezeu !“ Se dă drumul funiilor ; pînza recade. Ma-

rinarii și călătorii celor două corăbii se văd unii pe alții cum fug, fără să spună o vorbă : unii se duc să caute soarele Asiei, ceilalți soarele Europei, care-i va vedea murind deopotrivă. Timpul îi poartă și-i desparte pe călători pe pămînt încă mai repede decît îi poartă și-i desparte vîntul în largul oceanului ; își fac semne din depărtare : *Mergeți cu Dumnezeu !* Portul tuturor este veșnicia.

Și dacă vasul întîlnit ar fi acela al lui Cook sau al lui La Pérouse ?

Șeful echipajului vasului meu din Saint-Malo era un fost supraveghetor de încărcătură pe corăbii. Se numea Pierre Villeneuve și numai numele lui îmi era pe plac din pricina bunei Villeneuve. Slujise în marină în India, sub bailli-ul de Suffren [1] și în America sub contele d'Estaing [2] ; luase parte la o mulțime de lupte. Aplecat pe partea dinainte a corăbiei, lîngă bompres, întocmai ca un veteran așezat sub bolta de viță a grădiniții lui în șanțul Invalizilor, Pierre, șeful echipajului, mestecînd o bucată de tutun, care-i umfla obrazul ca un abces, mi-a zugrăvit clipa în care se dă semnalul de luptă, urmările pe care le au salvele de artilerie sub punți, prăpădul pe care-l fac ghiulele cînd se lovesc de afete, de tunuri, de șarpante. Îl puneam să-mi vorbească despre indieni, despre negri, despre coloniști. Îl întrebam cum erau înveșmîntate deosebitele popoare, cum sînt făcuți copacii, ce culoare aveau pămîntul și cerul, ce gust aveau roadele ; dacă ananasul era mai gustos decît piersica, iar palmierii mai frumoși decît stejarii. Îmi deslușea toate acestea cu asemuiri făcute cu lucruri care-mi erau cunoscute ; palmierul era

[1] Unul din cei mai dibaci amirali francezi (1726—1788).
[2] Amiral francez în războiul american (1729—1794).

ca o varză mare, veșmîntul unui indian se asemăna cu rochia bunicii mele ; cămilele aduceau cu un măgar cocoșat ; toate popoarele din Orient... erau niște fricoși și niște pungași. Villeneuve era din Bretania, și nu se întîmpla niciodată să nu încheiem cu lauda neasemuitei frumuseți a patriei noastre.

Clopotul a pus capăt convorbirii ; orînduia cuarturile, ora de îmbrăcare, aceea a trecerii în revistă, aceea a meselor. Dimineața, la un semnal, echipajul, rînduit pe punte, se dezbrăca de cămașa albastră ca să se îmbrace cu altă cămașă, care se usca pe frînghii. Cămașa dezbrăcată era numaidecît spălată în albii, unde grăsimea de focă mai săpunea și chipurile arse de soare și labele pline de catran.

La mesele de amiază și de seară, marinarii, așezați în cerc în jurul gamelelor, își vîrau unul după altul, pe rînd și fără să tragă chiulul, lingura de cositor în ciorba care plutea încoace și încolo după legănările corăbiei. Cei cărora nu le era foame își vindeau tovarășilor porția de biscuiți sau de carne sărată pentru o bucată de tutun sau pentru un pahar de rachiu. Călătorii luau masa în odaia căpitanului. Cînd era vreme frumoasă se întindea o pînză pe partea dinapoi a corăbiei și prînzeam avînd înaintea ochilor icoana unei mări albastre, pătată ici și colo cu semne albe de sfărămăturile talazurilor.

Înfășurat în mantia mea, mă culcam noaptea sub cea mai înaltă punte a corăbiei. Privirea mea contempla stelele de deasupra capului. Pînza umflată de vînt îmi trimitea răcoarea brizei care se legăna sub domul ceresc ; pe jumătate ațipit și împins de vînt, schimbam cerurile cînd mi se schimbau visele.

Călătorii, la bordul unei corăbii, înfățișează o societate deosebită de aceea a echipajului : ei țin de un alt element ; soarta lor îi leagă de uscat. Unii aleargă în căutarea avuției, alții în căutarea odihnei, unii se întorc în patrie, alții o părăsesc, alții, în sfîrșit, colindă mările ca să afle obiceiurile popoarelor, ca să cerceteze științele și artele. Ai răgaz să-i cunoști pe toți în hanul acesta rătăcitor care călătorește o dată cu călătorul, și să afli multe întîmplări, să ai pentru unii antipatii, și să legi cu alții prieteșug. Cînd se duc și se înapoiază femeile acelea tinere, născute din sînge englez și din sînge indian, care împreună frumusețea Clarissei [1] cu delicateța Sacontalei [2], atunci se înfiripă lanțurile acelea pe care le leagă și le dezleagă vînturile înmiresmate ale Ceylonului, la fel de dulci ca și ele și tot atît de ușoare pe cît sînt și ele.

Înaintam spre Niagara. Nu mai eram decît la opt sau la nouă leghe depărtare, cînd am văzut, în stejăriște, focul aprins de cîțiva sălbatici, care se opriseră pe malul unui rîu, unde ne gîndeam și noi să poposim. Am profitat de așezarea lor : cu caii bine țesălați, iar noi în straie de culcare, ne-am apropiat de hoardă. Cu picioarele încrucișate, cum fac croitorii, ne-am așezat lîngă indieni, în jurul jarului, ca să frigem știuleții noștri de porumb.

---

[1] Aluzie la Clarisse Harlowe, eroina romanului cu același nume al romancierului englez Samuel Richardson (1698—1761).

[2] Aluzie la vestita dramă *Sacontala* a poetului antic indian Kalidasa. Sacontala a fost tradusă în românește de George Coșbuc.

Familia era alcătuită din două femei, din doi copii de țîță și din trei războinici. Convorbirea a ajuns să fie generală, adică întretăiată de cîteva cuvinte din partea mea, și de multe gesturi ; pe urmă fiecare a adormit pe locul unde stătuse. Rămas singur treaz, m-am dus să mă așez mai la o parte, pe o rădăcină care se întindea pe malul rîului.

Luna se arăta printre vîrfurile copacilor. O adiere înmiresmată, pe care regina nopților o aducea cu ea din Răsărit, părea să meargă înaintea ei prin păduri, parcă ar fi fost proaspăta suflare a lunii. Astrul singuratic urca încetișor treptele cerului : aci își urma liniștită calea, aci străbătea pîlcuri de nouri, care păreau să fie vîrfurile unui lanț de munți încoronați cu zăpadă. Toate ar fi fost numai liniște și odihnă, dacă nu ar fi fost căderea cîtorva frunze, adierea neprevestită a unui vînt, sau geamătul cucuvelii ; se auzeau, departe, mugetele surde ale cataractei Niagara care, în liniștea nopții, se prelungeau din pustiu în pustiu și-și dădeau duhul printre codrii singuratici. În asemenea nopți ni s-a ivit o muză necunoscută ; am cules cîteva din rostirile ei ; le-am însemnat pe cartea mea, la scînteierea stelelor, așa cum un muzicant de rînd ar însemna notele pe care i le va fi dictat vreun mare meșter al divinelor armonii.

A doua zi, indienii și-au luat armele, iar femeile au strîns boccelele. Am împărțit puțin praf de pușcă și chinovar gazdelor mele. Ne-am despărțit atingîndu-ne frunțile și pieptul. Războinicii au scos țipătul de pornire și au pornit înainte ; femele veneau în urmă, cu povara copiilor care, atîrnați de blănuri legate de umerii mamelor lor, își întorceau capul să ne privească. Am urmărit

cu ochii plecarea indienilor pînă cînd întregul pîlc s-a făcut nevăzut printre copacii pădurii.

Sălbaticii de la căderea Niagarei, ţinînd de autorităţile engleze, aveau sarcina să facă poliţia la graniţă în ţinutul acesta. Această jandarmerie ciudată, înarmată cu arcuri şi săgeţi, nu ne-a lăsat să trecem. Am fost silit să-l trimit pe olandez la fortul Niagara să ceară un permis de trecere ca să putem pătrunde pe ţinuturile de sub stăpînirea britanică. Ceea ce îmi pricinuia o strîngere de inimă, fiindcă îmi venea în minte că Franţa poruncise odinioară atît în Canada de Nord cît şi în Canada de Sud. Călăuza mea s-a înapoiat cu permisul, îl mai păstrez şi astăzi ; e semnat : *căpitanul Gordon.* Nu-i un lucru ciudat că am regăsit acelaşi nume engleze pe uşa chiliei mele la Ierusalim ? „Treisprezece pelerini îşi însemnaseră numele pe uşa dinlăuntru a încăperii ; cel dintîi se numea Charles Lombard, şi se afla la Ierusalim în anul 1669 ; cel din urmă e John Gordon şi data trecerii sale pe-aici este anul 1804“ [1].

Am rămas două zile în satul indian, de unde i-am mai scris o scrisoare domnului de Malesherbes. Indienele se îndeletniceau cu felurite lucrări ; copiii lor, în faşă, erau atîrnaţi în nişte plase legate de crengile unui fag înalt şi purpuriu. Iarba era acoperită cu rouă, vîntul înmiresmat ieşea din bezna pădurilor, iar copăceii de bumbac ai ţinutului, răsturnîndu-şi cupele, semănau cu nişte tufe albe de trandafiri. Adierea legăna straturile aerului cu o mişcare aproape nevăzută ; mamele se ridicau din cînd în cînd să vadă dacă le dorm odraslele sau dacă nu cumva îi treziseră ciripitul păsărilor. De la satul indian pînă la cataractă erau

[1] *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, tome II, p. 102 (n. r.).

trei sau patru leghe ; ne-au trebuit tot atîtea ceasuri, călăuzei mele şi mie, ca să ajungem la ea. La şase leghe depărtare, o coloană de aburi îmi şi arăta locul marii căderi de apă. Inima îmi bătea cu bucurie amestecată cu teamă cînd am pătruns în pădurea care îmi ascundea vederea uneia dintre cele mai măreţe spectacole pe care natura le-a pus la îndemîna oamenilor.

Am descălecat. Trăgîndu-ne caii de căpăstru, am pătruns printre buruieni şi lăstărişuri, la malul rîului Niagara, la şapte sau opt sute de paşi deasupra căderii. Cum înaintam cu acelaşi pas întins, călăuza m-a apucat de braţ, m-a oprit chiar pe firul apei, care cădea cu iuţeala unei săgeţi. Nu clocotea toată vremea, dar îşi luneca toate şuviţele laolaltă pe povîrnişul stîncii ; tăcerea ei naintea căderii făcea un mare contrast cu urletul căderii însăşi. *Scriptura* asemuieşte adesea un norod marilor cursuri de apă ; aveam aici înfăţişarea unui popor care moare şi, lipsit de glas în agonia lui, urma să se prăvălească în genunea veşniciei.

Călăuza mă ţinea mereu de braţ, deoarece mă simţeam, ca să spun astfel, tîrît de fluviu, şi aveam o dorinţă grozavă să mă azvîrl într-însul, parcă fără voia mea. Aci îmi înălţam privirile spre mal, aci mi le coboram spre insula care ţinea cumpăna apelor şi unde apele acestea se făceau dintr-odată nevăzute, de parcă ar fi fost tăiate în cer.

După un sfert de ceas de nedumerire şi de admiraţie fără de margini, m-am dus să văd cascada. Se poate căuta, în *Eseu asupra revoluţiilor* [1] şi în

[1] *Essai sur les révolutions*, cartea I, partea a II-a, cap. XXIII. Lucrare politică reacţionară a lui Chateaubriand, unde combate principiile Revoluţiei burgheze din Franţa în numele concepţiilor creştine şi aristocratice.

Atala [1] descrierea ei. Astăzi şosele largi trec pe lîngă cataractă; sînt hanuri pe ţărmul american şi pe ţărmul englez, sînt şi mori şi manufacturi sub cumpăna apelor.

Nu puteam împărtăşi nimănui gîndurile care mă cutremurau la vederea unui vălmăşag atît de măreţ. În pustiul celei dintîi părţi a vieţii mele, am fost silit să născocesc personaje ca să-mi înfrumuseţez viaţa; am smuls din însăşi fiinţa mea fapturi pe care nu le puteam găsi aiurea şi pe care le purtam în mine. Într-astfel am aşezat amintiri ale lui Atala şi ale lui René pe marginea cataractei Niagara, ca întruchipare a propriei sale tristeţi. Ce este o cascadă care se prăbuşeşte veşnic, faţă de înfăţişarea nesimţitoare a pămîntului şi a cerului, dacă nu ar fi acolo firea omenească de faţă cu destinele şi cu nenorocirile ei? Să te cufunzi în singurătatea aceasta măreaţă! Valurile, stîncile, pădurea, torentul, să le ai, pe toate, numai pentru tine singur! Daţi-i o tovarăşă suflletului şi zglobia podoabă a dealurilor, şi proaspăta suflare a undei, totul ar ajunge să fie o încîntare: călătoria, ziua, odihna, încă mai plăcută la sfîrşitul zilei, trecerea peste valuri, somnul pe pat de muşchi, vor face ca inima să ne dea cea mai adîncă gingăşie a ei. Am aşezat-o pe Velléda [2] pe ţărmurile Armoricului [3], pe Cymodocee [4] sub porticele

[1] *Atala*, epilogul. Celebră povestire autobiografică a autorului.

[2] Personaj istoric: preoteasă germană, a răsculat Nordul Galiei împotriva Romei sub domnia lui Vespasian. Chateaubriand a făcut din Velléda eroina unui episod din romanul său *Les martyrs*.

[3] Numele Bretaniei de pe vremea romanilor.

[4] Eroina romanului *Les Martyrs*, iubita lui Eudore.

Atenei, pe Bianca în sălile Alhambrei [1], Alexandru întemeia oraşe peste tot unde-l ducea zborul: eu mi-am risipit visele pretutindeni unde-mi tîram din greu viaţa.

Am văzut cascadele Alpilor cu caprele lor sălbatice şi cele ale Pirineilor cu ţapii lor; nu m-am suit atît de sus pe Nil încît să-i întîlnesc cataractele, care nu-s altceva decît nişte şuvoaie uriaşe; nu pomenesc de ţinuturile de azur de la Terni şi de la Tivoli, gingaşe văluri de ruine sau prilejuri de cîntări pentru poet:

Et praeceps Anio ac Tiburni lucus [2].

Niagara le face pe toate să piară. Aveam sub ochii mei cataracta pe care au adus-o la cunoştinţa lumii, nu nişte călători nevolnici cum eram eu, ci misionarii care, căutînd singurătatea ca să se roage Domnului, se aruncau în genunchi la vederea vreunei minuni a firii şi primeau martiriul încheindu-şi imnul de admiraţie. Preoţii noştri s-au închinat înaintea frumoaselor privelişti ale Americii şi le-au consfinţit cu sîngele lor; soldaţii noştri au aplaudat înaintea ruinelor Tebei şi au prezentat armele Andaluziei; tot geniul Franţei se află în această îndoită oştire a taberelor şi a altarelor noastre.

Îmi înfăşurasem frîul calului în jurul braţului; un şarpe cu clopoţei începu să freamăte prin tufişuri. Calul, spăimîntat, s-a cabrat şi s-a dat înapoi, apropiindu-se de căderea de apă. Nu-mi

[1] Aluzie la nuvela lui Chateaubriand, *Aventurile celui din urmă dintre Abenceraji*, în care se evocă Alhambra şi civilizaţia arabă din Grenada.

[2] „Şi Anio cel iute şi codrul sfînt Tibur!" Celebru vers al lui Horaţiu, *Ode*, Cartea I Oda a VII-a (către L. Munaccius Plancus).

puteam desprinde brațul din frîu ; calul, din ce în ce mai speriat, mă tîrăște cu el. Copitele din față au și părăsit pămîntul ; chircit pe malul prăpastiei, nu se mai ținea decît prin încordarea crupei. S-ar fi sfîrșit cu mine, dacă dobitocul, spăimîntat el însuși de noua primejdie în care se afla, n-ar fi făcut un salt înapoi. Părăsind lumea aceasta în mijlocul codrilor canadieni, sufletul meu ar fi purtat oare la înalta judecată prinosul de jertfe, de binefaceri și de virtuți ale părinților Jogues și Lallemant [1], sau doar zile sterpe și nefericite himere ?

Nu a fost singura primejdie în care m-am aflat la Niagara : o scară de liane slujea sălbaticilor ca să coboare în bazinul inferior ; cînd am ajuns eu acolo scara era ruptă. Dorind să văd cataracta de jos în sus, am cutezat să înaintez, în ciuda sfaturilor călăuzei, pe muchia unei stînci aproape netedă. Cu toate urletele apei care clocotea sub mine, mi-am păstrat mintea limpede și am ajuns pînă la patruzeci de picioare de fund. Ajuns acolo, piatra dezgolită și verticală nu-mi mai oferea nimic de care să mă pot agăța ; am rămas atîrnat cu o mînă de cea de pe urmă rădăcină, simțind cum mi se desfăceau degetele sub greutatea trupului ; puțini oameni au trecut în viața lor prin două minute atît de lungi ca minutele pe care le-am numărat eu. Mîna mea, obosită, a dat drumul rădăcinii ; am căzut. Printr-un noroc nemaipomenit, m-am oprit pe spinarea unei stînci de care ar fi trebuit să mă sfărîm de mii de ori, dar

[1] Iezuiți francezi, misionari în Canada. Cel dintîi a fost măcelărit după ce a fost supus la cazne cumplite, de mohauci, în 1646, în vîrstă de 39 de ani. Al doilea, Jérôme Lallemant (1593—1673) a murit la Québec, ca superior al misiunii jesuiților (n. Biré).

n-am simțit că mi-e prea rău ; eram la o jumătate de picior de prăpastie, dar nu mă rostogoleam într-însa ; dar atunci cînd frigul și umezeala au început să mă pătrundă, mi-am dat seama că nu scăpasem chiar atît de ieftin : brațul stîng mi-era rupt deasupra cotului. Călăuza, care mă privea de sus și căreia i-am făcut semn cerîndu-i ajutor, a alergat să-i caute pe sălbatici. Au venit și m-au ridicat cu niște ștreanguri, pe o potecă de viezure, ducîndu-mă în satul lor. N-aveam decît o simplă fractură : două speteze, un bandaj și o eșarfă au fost destul ca să mă lecuiască.

PARTEA A DOUA

CARTEA A CINCEA

Un manuscris din care am putut să scot *Atala*, *René* și mai multe descrieri din *Geniul Creștinismului* [1] nu poate fi socotit cu totul sterp [2]. Acest manuscris dintîi era scris în continuare ; fără capitole ; toate subiectele erau de-a valma : călătorii, istorie naturală, părți dramatice etc. ; dar, pe lîngă acel manuscris compus dintr-odată, mai aveam un altul împărțit în cărți. În aceasta a doua lucrare mă străduisem, nu numai să împart materia, dar să schimb și genul compoziției, făcînd-o să treacă de la roman la epopee.

Un tînăr care-și îngrămădește una peste alta ideile, născocirile, lecturile, nu poate produce decît haosul ; dar chiar în acest haos se poate vedea

[1] Operă romantică publicată în 1802, în atmosfera de fideism prilejuită de semnarea concordatului dintre Papă și Bonaparte.

[2] Primul manuscris se compunea din 2.383 pagini in folio (n. Biré).

o anume rodnicie, care este urmarea puterii vîrstei.

Mi s-a întîmplat ceea ce poate nu i s-a mai întîmplat vreodată unui autor: anume, să recitesc, după treizeci de ani, un manuscris pe care-l uitasem cu totul.

Trebuie să mă tem de o primejdie. Trecînd din nou cu pensula pe tabloul zugrăvit odinioară, aș fi putut să-i șterg culorile; o mînă mai sigură, dar mai puțin iute, risca, dacă ar fi șters unele trăsături necorecte, să facă să dispară tonurile atît de vii ale tinereții; trebuia să-i păstrez compoziției independența, și, ca să spun astfel, avîntul ei; trebuia să las spuma pe frîul tînărului telegar. Dacă în *Natchez*[1] sînt unele lucruri pe care nu m-aș încumeta astăzi să le scriu decît cu un tremur, mai sînt și lucruri pe care nu aș mai vrea să le scriu, mai ales scrisoarea lui René din volumul al doilea. E scrisă în prima mea manieră și reproduce întregul *René*: nu știu ce au mai putut spune toți ceilalți *René* care au venit pe urmele mele, ca să ajungă mai aproape de nebunie.

Natchez începe cu invocarea pustiului și a astrului nopților, zeitățile cele mai slăvite ale tinereții mele:

„La umbra codrilor americani, vreau să cînt cîntecele singurătății, așa cum nu-s urechi omenești să le fi auzit; vreau să istorisesc nenorocirile voastre, o, Natchezi! neam din Louisiana, de pe urma cărora au rămas numai amintirile! Nenorocirile unui locuitor necunoscut al pădurilor trebuie oare să fie mai puțin îndreptățite să ne pricinuiască lacrimi decît nenorocirile celorlalți

[1] *Les Natchez*, roman conceput în 1790 de Chateaubriand, dar publicat abia în 1826; e o descriere a moravurilor pieilor-roșii.

oameni? Mausoleele regilor din templele noastre să fie oare mai mișcătoare decît mormîntul unui indian sub stejarul patriei sale?

Și tu, făclie a gîndurilor noastre, astru al nopților, fii pentru mine astrul Pindului! Mergi înaintea pașilor mei, de-a lungul ținuturilor necunoscute ale Lumii Noi, ca să-mi dezvăluiești cu lumina ta fermecătoarele taine ale pustiilor!"

Cele două firi ale mele sînt amestecate în lucrarea aceasta ciudată, mai ales în originalul primitiv. Se pot găsi acolo și incidente politice și intrigi de roman; dar, de-a lungul întregii povestiri, se poate auzi pretutindeni un glas care cîntă și pare să vină dintr-un ținut necunoscut.

PARTEA A TREIA

CARTEA A CINCEA[1]

Domnul de Talleyrand nu-l iubea pe domnul Fouché; domnul Fouché nu-l putea suferi și, ceea ce e și mai ciudat, îl disprețuia pe domnul de

[1] Chateaubriand, care se declarase partizan al Restaurării Bourbonilor, în martie 1814, după abdicarea lui Bonaparte, a fost silit să părăsească Parisul împreună cu curtea regelui Ludovic al XVIII-lea, în martie 1815, cînd Napoleon s-a întors din insula Elba. Stabilit la Gand, unde își avea reședința regele, Chateaubriand s-a înapoiat în Franța cu acesta, după înfrîngerea lui Napoleon la Waterloo. Talleyrand, ministru de externe al lui Ludovic al XVIII-lea, sprijinea intrarea în guvern a lui Fouché care, în calitate de ministru de interne al lui Napoleon, putea prilejui restaurarea monarhiei Bourbonilor fără tulburări. Chateaubriand era însă împotriva acestei pactizări cu un regicid (Fouché, în Convențiunea Națională, votase condamnarea la moarte a regelui Ludovic al XVI-lea, fratele lui Ludovic al XVIII-lea). În celebrul pasaj care urmează, Chateaubriand își exprimă întreaga indignare față de pactizările politice neprincipiale.

Talleyrand : anevoie s-ar fi putut ajunge la o reușită. Domnul de Talleyrand care, mai întîi, ar fi fost mulțumit să nu fie pus alături de domnul Fouché, dîndu-și seama că acesta din urmă era inevitabil, s-a grăbit să sprijine proiectul ; nu-și dădea seama că, în spiritul Chartei [1] (mai ales dacă el se unea cu mitraliorul de la Lyon [2]), nici el nu putea rămîne în guvern după cum nu ar fi fost cu putință să intre Fouché.

Foarte curînd s-a îndeplinit ceea ce prevestise ; cîrmuirea nu a avut nici un folos de pe urma acceptării ducelui de Otranto [3], n-a tras decît ponoasele : umbra Camerelor se apropia și a fost destul ca să-i facă nevăzuți pe acești miniștri mult prea primejduiți de libertatea cuvîntului la tribună.

Opunerea mea a fost inutilă : potrivit obiceiului firilor slabe, regele a ridicat ședința fără să se hotărască ceva ; ordonanța [4] urma să fie întocmită în castelul Arnouville.

Nu s-a ținut un consiliu în regulă în această din urmă reședință ; nu fuseseră chemați decît intimii și cei care erau la curent cu taina. Domnul de Talleyrand ne-a luat-o înainte și s-a pus de acord cu prietenii săi. Ducele de Wellington sosi ; l-am văzut trecînd în caleașcă ; penele de la pălăria lui fîlfîiau în vînt ; veneau să-i hărăzească

[1] Charta — actul constituțional acceptat de regele Ludovic al XVIII-lea în urma îndemnului lui Talleyrand și al reprezentanților puterilor aliate.

[2] Fouché, trimis de Convențiunea națională să recucerească Lyonul, în stare de insurecție împotriva Convențiunii, a reprimat insurecția mitraliind populația orașului cucerit.

[3] Fouché fusese făcut, în 1808, de Napoleon, duce de Otranto.

[4] E vorba de ordonanța regală a numirii ca ministru a lui Fouché.

Franței de domnul Fouché și pe domnul de Talleyrand, ca îndoitul dar pe care biruința de la Waterloo îl făcea țării noastre. Cînd i se argumenta că regicidul domnului duce de Otranto era poate un inconvenient, răspundea : „E o *frivolitate*". Un irlandez protestant, un general englez străin de obiceiurile noastre, de istoria noastră, o minte care nu vedea în anul 1793 [1] din istoria Franței decît antecedentul englez din anul 1649 [2] primise sarcina să ne orînduiască soarta ! Ambiția lui Bonaparte ne făcuse să ajungem în această stare nenorocită.

Dădeam tîrcoale curții, prin grădinile de unde controlorul-general Machault [3], în vîrstă de nouăzeci și trei de ani, fusese dus să moară la Madelonette ; căci, pe-atunci, în marea trecere în revistă, moartea nu cruța pe nimeni. Pe mine nu mă mai chemau la consiliu ; familiaritățile pricinuite de nefericirea comună încetaseră între suveran și supus ; regele se pregătea să se înapoieze în palatul său, iar eu în locul meu de retragere. Vidul se înfiripează din nou în jurul monarhilor, de îndată ce-și recapătă puterea. Arareori am străbătut saloanele tăcute și nelocuite ale Tuileriilor,

[1] La 21 ianuarie 1793 a fost ghilotinat regele Ludovic al XVI-lea, în urma votului de condamnare al Convențiunii Naționale.

[2] Aluzie la decapitarea regelui Carol I Stuart, la 30 ianuarie 1649, în urma unei sentințe de condamnare date de un tribunal politic.

[3] *J. B. Machault, d'Arnouville* (1701—1794), ministru de finanțe sub Ludovic al XV-lea, dizgrațiat în 1754, a locuit pe moșia sa de la Arnouville. A fost vorba un moment să fie rechemat la putere în 1774 la suirea pe tron a lui Ludovic al XVI-lea. În 1794, în timpul Teroarei, a fost ridicat ca suspect și închis în închisoarea de la Madelonette, unde a murit peste puțină vreme (n. Biré).

care mă duceau spre cabinetul regelui, fără să fac anumite reflexiuni temeinice : pentru mine, pustietatea acestor saloane era de altă natură : erau singurătăți nemărginite, în care pînă și lumile piereau înaintea lui Dumnezeu, singura ființă aievea...

Ne-am dus la Saint-Denis ; de cele două laturi ale șoselei se întindeau bivuacurile trupelor prusiene și engleze ; ochii întîlneau în depărtare săgețile turlelor bisericii : la temeliile ei Dagobert [1] și-a azvîrlit giuvaerurile, în subteranele ei semințiile noastre de regi și-au înmormîntat suveranii și oamenii mari : cu patru luni mai înainte așezasem acolo osemintele lui Ludovic al XVI-lea, ca să țină locul pulberii de oase risipite [2]. Cînd m-am întors din surghiunul meu dintîi, în anul 1800, străbătusem cîmpia de la Saint-Denis ; nu-și aveau pe-atunci aici tabăra decît ostașii lui Napoleon ; tot francezii mai înlocuiau pe atunci vechile cete ale conetabilului de Montmorency [3].

Ne-a găzduit un brutar. Seara, către ceasurile nouă, m-am dus la curtea regelui. Majestatea-sa era găzduită în clădirile stăreției. Cu foarte mare greutate puteau fi împiedicate fetițele cavalerilor Legiunii de Onoare [4] să strige : Trăiască Napoleon !

---

[1] *Dagobert I* (600—639), rege franc, a întemeiat la Saint-Denis o mînăstire care a fost mult mărită și înfrumusețată în sec. XI și XIII. În cripta ei erau înmormîntați toți regii Franței.

[2] Convențiunea Națională dispusese risipirea în vînt a cenușii din mormintele regale și sfărîmarea statuilor regilor. În ianuarie 1815 osemintele regelui Ludovic al XVI-lea și ale reginei Marie-Antonette au fost îngropate cu pompă solemnă în cripta mînăstirilor.

[3] Conetabilul de *Montmorency* (1493—1567) a fost învins și ucis de protestanți în bătălia de la Saint-Denis.

[4] Ordin cavaleresc întemeiat de Napoleon. Fiicele cavalerilor ordinului erau educate la Saint-Denis.

Am pătruns mai întîi în biserică ; o mare bucată din zidul dinspre mînăstire se prăbușise ; străvechea stăreție nu era luminată decît de o lampă. Mi-am făcut rugăciunea la intrarea cavoului unde-l văzusem coborît pe Ludovic al XVI-lea ; plin de teamă față de viitor, nu știu dacă mi s-a mai întîmplat vreodată să-mi simt sufletul mai înecat de o tristețe mai adîncă și mai cucernică. Pe urmă m-am dus la Majestatea-sa : introdus într-una din încăperile care premergeau camera regală, n-am găsit pe nimeni ; m-am așezat într-un colț și am așteptat. Deodată se deschise o ușă : intră, în tăcere, viciul sprijinit de brațul crimei, domnul de Talleyrand pășea sprijinit de domnul Fouché [1] ; vedenia infernală trece încet pe dinaintea mea, pătrunde în cabinetul regelui și se face nevăzută. Fouché venea să jure credință și să-și omagieze seniorul ; regicidul credincios, îngenuncheat, și-a pus mîinile care făcuseră să cadă capul lui Ludovic al XVI-lea, în mîinile fratelui regelui martir ; episcopul apostat [2] a fost chezășia jurămîntului.

A doua zi, tot foburgul Saint-Germain [3] sosi : toată lumea încerca să obțină numirea lui Fouché, numire care, de altfel, fusese căpătată : și evlavia și necredința, și virtutea și viciul, și regalistul și revoluționarul, și străinii și francezii ; se striga de pretutindeni : „Fără Fouché nu-i siguranță pentru rege, fără Fouché nu-i cu putință mîntuire pentru Franța ; el singur a mîntuit pînă acum patria, el singur poate să-și ducă la bun sfîrșit

---

[1] și [2]

Talleyard, fost episcop de Autun pînă la Revoluția franceză, suferise un accident în copilărie și rămăsese șchiop.

[3] Cartierul locuit de reprezentanții marii nobilimi franceze.

opera". Bătrîna ducesă de Duras era una dintre doamnele din nobilime care părea mai însufleţită să-i cînte imnul de slavă ; bailli-ul de Crussol [1], supravieţuitor al Ordinului Maltei, cînta în cor cu ceilalţi ; declara că dacă-i mai stă încă pe umeri capul este pentru că a îngăduit-o domnul Fouché. Fricoşilor le fusese atîta teamă de Bonaparte, încît îl luaseră pe mitraliorul din Lyon drept un Titus. Vreme de trei luni toate saloanele din foburgul Saint-Germain s-a uitat la mine ca la un nelegiuit fiindcă dezaprobasem numirea miniştrilor lor. Sărmanii se prosternaseră la picioarele parveniţilor, dar nu încetaseră să facă mai puţin caz de nobilimea lor, cu ura lor împotriva revoluţionarilor, cu fidelitatea lor gata să facă faţă oricărei încercări, cu principiile lor inflexibile, şi-l proslăveau pe Fouché.

Traducere şi note de *DAN A. LĂZĂRESCU*

---

[1] *Alexandre-Charles-Emmanuel, bailli de Crussol* (1743—1815), deputat al nobilimii reacţionare în Statele Generale. Numit pair al Franţei la 4 iunie 1814, a murit la 17 decembrie 1815 (n. Biré).

Stendhal

(1783—1842)

Pasiunea analitică şi „egotismul" îl îndreptau în egală măsură pe Stendhal (Henri Beyle) către memorialistică. Ne-a lăsat un jurnal de tinereţe şi două volume de amintiri : *Amintiri egotiste* şi *Viaţa lui Henry Brulard.*

Jurnalul acoperă perioada 1801—1819, cu întreruperi explicabile în timpul campaniei din Rusia şi a prăbuşirii lui Napoleon. Sînt anii petrecuţi la Paris de tînărul Stendhal, visurile de succese literare şi teatrale, dragostea pentru actriţa Mélanie Loyson, dragoste care l-a împins pe viitorul romancier la o destul de comică experienţă negustorească la Marsilia ; apoi anii de serviciu ca intendent militar în Germania. Ultima parte a jurnalului, apărută mai tîrziu, cuprinde al doilea şi îndelungatul pelerinaj italian şi pasiunea neîmpărtăşită pentru Matilda Dembrovski.

Spre deosebire de volumele de memorii, jurnalul nu a fost gîndit pentru publicare. O însemnare cere chiar găsitorului să-l distrugă. Sinceritatea lui Stendhal e totală şi precauţiile împotriva indiscreţiei duc, ca la Samuel Pepys, la folosirea altor limbi — italiana şi o engleză aproximativă. (Tînărul Stendhal era începător în această limbă.)

E jurnalul unui om inteligent și ambițios, care își caută drumul și se caută, se sforțează să-și înfrîngă sfiala. Pentru istoria literară și psihologia artei interesul acestor pagini e prodigios. Interesul lor literar e inegal. Stendhal nu a fost artistic precoce, s-a format cu greutate. Expresia celui care avea să devină maestrul stilului precis e încă împiedicată. Dar multe pasaje din jurnalul tînărului Beyle îl prevestesc pe Stendhal. Se pot descifra și materialele viitoarelor romane.

Apărute postum, cele două volume de amintiri sînt scrise în ultimul deceniu de viață. *Amintiri egotiste* e din 1832, din vremea consulatului la Civita Vecchia. Scrierea aceasta, întreruptă brusc și nerevăzută, este un examen critic al anilor petrecuți la Paris după 1821, începînd deci cu perioada de convalescență afectivă în care îl lăsase despărțirea de Matilda. Scriitorul își cercetează trecutul cu o sinceritate aproape brutală. *Viața lui Henry Brulard* e scrisă cu cîțiva ani mai tîrziu, în 1835—1836. Concepută mai ambițios, ca o autobiografie completă, este și nerevăzută și neterminată. Se oprește la amintirile tulburătoare ale primei călătorii în Italia, făcută de sublocotenentul Beyle împreună cu armata lui Napoleon. Autoanaliza funcționează și aici minuțios și lucid, mai ales în nararea primei copilării în casa notarului Chérubin Beyle și a conflictelor cu mătușa Séraphie și cu educatorul, abatele Raillane, conflicte care au făcut din copilul de zece ani un răzvrătit. Farmecul particular al acestei scrieri memorialistice constă în coexistența examenului critic cu nostalgiile nemărturisite și fără dulcegării ale omului de cincizeci de ani, în acel moment scriitor prolific și total ignorat.

AMINTIRI EGOTISTE
(SOUVENIRS D'ÉGOTISME)

CAPITOLUL 3[1]

Prima mea amintire este că am mușcat-o de obraz sau de frunte pe doamna Pison de Galland, vara mea, soția sclipitorului deputat din Adunarea Constituantă. O și văd, o femeie de 25 de ani, cu trupul plin și fața rumenă. S-ar părea că tocmai rumeneala ei m-a stîrnit. Sta așezată în mijlocul pajiștii numite povîrnișul Porții Bonne, obrazul ei se afla exact la înălțimea mea.

„Sărută-mă, Henri“, mă îndemnă ea. Eu n-am vrut, ea s-a supărat, eu am mușcat zdravăn. Scena mi-a rămas clar întipărită, desigur din cauză că gestul meu fu socotit pe loc drept o crimă de care mi se pomenea într-una.

Povîrnișul cu pricina era plin de margarete, o floare mică și frumoasă din care făceam buchete. Astăzi, pajiștea din 1786 se află desigur în mijlocul orașului, la sud de capela colegiului.

Mătușa Séraphie declară că sînt un monstru și că am un caracter atroce. Această mătușă Séraphie era de o acreală tipică fetelor habotnice care n-au reușit să se mărite. Ce i se întîmplase ? N-am aflat niciodată, niciodată nu cunoaștem cronica scandaloasă a propriilor noastre rude, și am părăsit orașul pentru totdeauna la 16 ani, după ce, timp de trei ani, cea mai înflăcărată pasiune[2] mă surghiunise într-o solitudine deplină.

A doua mea ispravă fu și mai fioroasă.

---

[1] Scris la Roma între 27 și 30 noiembrie 1835 (n. ed. fr.).
[2] Pasiunea pentru matematici.

Îmi făcusem o colecţie de fire de papură, tot acolo, pe povîrnişul Porţii Bonne (Bonne de Lesdiguières). De aflat numele ştiinţific al papurii, plantă de formă cilindrică, semănînd cu o pană de pui şi lungă de un picior.

Fusesem dus în casa[1] a cărei fereastră de la etajul întîi dădea spre Grande-Rue, colţ cu piaţa Grenette. Îmi făceam o grădină tăind firele de papură în bucăţi lungi de două degete, pe care le aşezam în intervalul dintre balcon şi pervazul ferestrei. Cuţitul de bucătărie de care mă serveam îmi scăpă din mînă şi căzu în stradă, adică de la o înălţime de vreo doisprezece paşi, lîngă o oarecare doamnă Chenevaz, sau chiar pe această doamnă. Era cea mai mare scorpie din oraş (mama lui Candide Chenevaz, acela care în tinereţe o adora pe *Clarisse Harlowe* de Richardson, mai tîrziu unul dintre cei trei sute de acoliţi ai domnului de Villèle, răsplătit de acesta cu postul de prim-preşedinte al curţii regale din Grenoble, mort la Lyon înainte de-a fi primit învestitura).

Mătuşa Séraphie susţinu că voisem s-o ucid pe doamna Chenevaz ; am fost declarat un caracter atroce, certat de bunul meu bunic, domnul Gagnon, care se temea de fiica lui, Séraphie, cea mai temută habotnică din tot oraşul, certat chiar şi de o fiinţă cu un caracter atît de nobil şi de spaniolesc, ca buna mea mătuşă, domnişoara Elisabeth Gagnon[2].

M-am răzvrătit, să fi avut vreo 4 ani. De atunci datează groaza mea de religie, groază pe care raţiunea a redus-o cu mare greutate la proporţiile sale juste, şi asta de foarte puţin timp, n-au trecut nici şase ani. Cam tot atunci se născu pentru prima oară iubirea mea filială instinctivă, turbată pe vremea aceea, pentru republică.

Dacă aveam cel mult 5 ani.[1]

Această mătuşă Séraphie a fost geniul rău al întregii mele copilării ; toată lumea o ura, dar se bucura de mult credit în familie. Presupun că mai tîrziu tata fu îndrăgostit de ea ; în orice caz, făceau lungi plimbări spre Granges, trecînd printr-o grădină de legume de sub zidurile oraşului. Eu eram singurul martor incomod şi mă plictiseam cumplit. Mă ascundeam în clipa cînd porneau la aceste plimbări. Acolo a naufragiat firava mea prietenie pentru tata.

De fapt, singurul care s-a ocupat de creşterea mea a fost bunul meu bunic, domnul Henri Gagnon. Acest om deosebit făcuse un pelerinaj la Ferney pentru a-l vedea pe Voltaire şi fusese primit acolo cu cinste. Avea un mic bust al lui Voltaire, cît un pumn, montat pe un suport de abanos, înalt de 6 şchioape. (De un gust îndoielnic, dar nici Voltaire şi nici excelentul meu bunic nu străluceau în ceea ce priveşte artele frumoase.)

Bustul era aşezat în faţa biroului la care scria, cabinetul lui se afla în fundul unui apartament uriaş, dînd într-o elegantă terasă împodobită cu flori. Era o mare favoare să fiu admis acolo, una şi mai mare să privesc şi să pipăi bustul lui Voltaire.

---

[1] E vorba de casa bunicului său, doctorul Gagnon.
[2] Sora doctorului Gagnon.

[1] „Domnul Gagnon cumpără casa învecinată cu cea a doamnelor de Marnais, ne mutăm în alt apartament, scriu pe ipsosul tuturor scoabelor : «Henri Beyle, 1789». Mai văd încă frumoasa inscripţie de care se minuna bunul meu bunic. Prin urmare, atentatul meu la viaţa doamnei Chenevaz este anterior anului 1789" (n. ed. fr.).

Cu toate astea, pornind de la cele mai depărtate amintiri, operele lui Voltaire nu mi-au plăcut deloc, mi se păreau nişte copilării. Pot spune că nimic nu mi-a plăcut vreodată în acest mare om. Pe atunci nu puteam să-mi dau seama că el a fost legislatorul şi apostolul Franţei, Martin Lutherul ei.

Domnul Henri Gagnon purta o perucă pudrată, rotundă, cu trei rînduri de bucle, pentru că era doctor în medicină, şi doctor la modă printre cucoane, ba chiar acuzat de-a fi fost amantul multora dintre ele, printre altele şi al doamnei Teisseire, una dintre cele mai frumoase din oraş, pe care nu-mi amintesc s-o fi văzut vreodată pentru că erau certaţi pe-atunci, dar mi s-a dat a înţelege asta mai tîrziu, într-un fel cu totul neobişnuit. Din pricina perucii, mi s-a părut întotdeauna că bunul meu bunic are 80 de ani. Avea tot soiul de toane (ca şi nefericitul de mine), reumatisme, abia umbla, dar, din principiu, nu se urca niciodată în trăsură şi nu-şi punea niciodată pălăria: o pălărioară triunghiulară, din cele care se ţin sub braţ; şi era o mare bucurie pentru mine cînd puteam s-o şterpelesc şi să mi-o pun pe cap, faptă considerată de întreaga familie ca o lipsă de respect; în cele din urmă, din respect, încetai să-mi mai fac de lucru cu pălăria triunghiulară şi bastonul lui cu măciulia din rădăcină de merişor, incrustată cu sidef.

Bunicul adora corespondenţa apocrifă a lui Hippocrate, pe care o citea în latineşte (cu toate că ştia un pic de greacă), şi pe Horaţiu, în ediţia lui Johannes Bond, tipărită cu nişte caractere îngrozitor de mărunte. M-a molipsit şi pe mine cu aceste două pasiuni şi, de fapt, cu toate gusturile lui, dar aşa cum voi explica mai tîrziu, nu cum ar fi vrut el.

Dacă mă voi întoarce vreodată la Grenoble, trebuie să pun să mi se caute extrasele de naştere şi de deces ale acestui excelent om, care mă adora şi nu-l iubea deloc pe propriul său fiu, domnul [Romain] Gagnon, tatăl lui Oronce Gagnon, comandantul unui escadron de dragoni, care acum trei ani şi-a ucis un adversar în duel, fapt pentru care îi sînt recunoscător, se vede că nu-i un papă-lapte. Sînt treizeci şi trei de ani de cînd nu l-am văzut, el trebuie să aibă acum treizeci şi cinci.

Mi-am pierdut bunicul pe cînd eram în Germania, prin 1807 sau 1813, nu-mi amintesc exact. Mi-aduc aminte de o călătorie făcută la Grenoble ca să-l revăd; l-am găsit foarte mohorît; omul acela atît de agreabil, punctul de atracţie al seratelor la care mergea, nu mai vorbea aproape deloc. Îmi spuse: *„E o vizită de adio"*, şi-apoi schimbă vorba; îi era groază de stupiditatea înduioşărilor familiale.

Un fapt de care îmi amintesc, prin 1807 am pozat pentru un portret, ca s-o determin astfel şi pe doamna Alex[andrine] Petit să-şi facă unul, şi cum numărul şedinţelor era o obiecţie, am dus-o la un pictor vizavi de la Fontaine du Diorama, care pentru 120 de franci îţi făcea un portret în ulei într-o singură şedinţă. Bunul meu bunic văzu portretul, pe care, ca să scap de el, cred, îl trimisesem surorii mele. Începuse s-o ia razna; văzînd portretul, spuse: *„Ăla-i cel adevărat"*, apoi recăzu în lîncezeală şi tristeţe. Muri curînd după aceea, aşa mi se pare, la vîrsta de 82 de ani, cred.

Dacă această dată este exactă, înseamnă că avea 61 de ani în 1789 şi s-a născut prin 1728. Uneori ne povestea despre bătălia de la Assiète[1], un asalt

[1] Bătălia de la Assiète a avut loc în iulie 1747.

în Alpi încercat zadarnic de c[avalerul] de Belle-Isle în 1742, cred. Tatăl său, un om de onoare, dîrz şi plin de energie, îl trimisese acolo în calitate de chirurg militar, pentru a-i forma caracterul. Bunicul îşi începea studiile de medicină şi putea să aibă 18 sau 20 de ani, ceea ce mai indică şi anul 1724 ca dată posibilă de naştere.

Avea o casă veche, situată în cel mai frumos loc din oraş, piaţa Grenette, colţ cu Grande-Rue, drept spre miazăzi, şi avînd în faţă cea mai frumoasă piaţă din oraş, cele două cafenele rivale şi centrul lumii bune. Acolo, într-un prim etaj foarte scund, dar de-o încîntătoare veselie, a locuit bunicul pînă în 1789.

Trebuie să fi fost bogat pe-atunci, pentru că şi-a cumpărat o casă superbă, situată chiar în spatele casei sale şi aparţinînd doamnelor de Marnais. Ocupă etajul doi al casei sale din piaţa Grenette şi tot etajul corespunzător al casei de Marnais şi-şi făcu cea mai frumoasă locuinţă din oraş. Avea o scară magnifică pentru vremea aceea şi un salon de treizeci şi cinci de picioare pe douăzeci şi opt.

Cele două camere din ap[artamentul] care dădea spre piaţa Grenette fură renovate; camerele teribilei mătuşi Séraphie, fiica domnului Gagnon, şi a mătuşii Elisabeth, sora lui, au fost despărţite printr-un perete[1] de ipsos şi cărămizi clădite de-a lungul. Acest perete fu întărit cu scoabe de fier, iar pe ipsosul fiecărei scoabe am scris: „Henri Beyle, 1789". Mai văd şi acum frumoasele inscripţii de care se minuna bunicul.

„De vreme ce ştii să scrii atît de bine, îmi spuse el, ai tot dreptul să începi să înveţi latineşte."

---

[1] Stendhal foloseşte aici termenul regional dofinez *gippe*, explicîndu-l între paranteze.

Cuvintele lui mă băgară în sperieţi, şi un pedant fioros la înfăţişare, domnul Joubert, înalt, palid, slab, sprijinindu-se într-un toiag, se înfiinţă ca să mă dăscălească, să mă înveţe *mura* — mură. Ne-am dus să cumpărăm un manual pentru începători de la domnul Giroud, librar, în fundul unei curţi ce da în piaţa Herbes. Pe-atunci habar n-aveam ce instrument de tortură mi se cumpără de acolo.

Aici încep nenorocirile mele.

Dar amîn de prea mult timp o povestire necesară, una dintre cele două sau trei care mă vor determina să arunc în foc aceste memorii.

Mama mea, doamna Henriette Gagnon, era o femeie fermecătoare, şi eu eram îndrăgostit de mama.

Mă grăbesc să adaug că am pierdut-o pe cînd aveam 7 ani.

Iubind-o la vîrsta de 6 ani probabil, 1789, aveam absolut acelaşi caracter ca şi în 1828, cînd o iubeam cu furie pe Alberthe de Rubempré. Felul meu de-a vîna fericirea nu se schimbase deloc în fond, cu o singură excepţie: faţă de ceea ce constituie partea fizică a iubirii eram aşa cum ar fi Cezar dacă ar reveni pe lume şi ar fi pus în faţa unui tun şi-a unor pistoale. Aş fi învăţat totul foarte repede, dar asta n-ar fi schimbat în fond tactica mea.

Voiam s-o acopăr pe mama cu sărutări şi chiar dezbrăcată. Ea mă iubea cu pasiune şi mă săruta adeseori, eu îi întorceam sărutările cu atîta foc, încît adesea era silită să mă lase şi să plece. Pe tata îl uram cînd apărea şi întrerupea sărutările noastre. Întotdeauna voiam s-o sărut pe piept. Aduceţi-vă aminte că am pierdut-o în urma unei naşteri, pe cînd aveam doar 7 ani.

Era o femeie trupeșă, de-o prospețime desăvîrșită, foarte frumoasă și cred doar că nu destul de înaltă. Avea o noblețe și-o seninătate desăvîrșită în trăsături ; foarte sprintenă, preferînd să alerge și să facă totul singură decît să poruncească celor trei servitoare pe care le avea și, în fine, citind adeseori în original *Divina Comedie* de Dante, din care am găsit mai tîrziu cinci sau șase ex[emplare] în ediții diferite în apartamentul său, care, după ce a murit, a rămas închis.

A pierit în floarea tinereții și-a frumuseții, în 1790, să fi avut 28 sau 30 de ani.

De atunci începe viața mea morală.

Mătușa Séraphie îndrăzni să mă acuze că nu plîng destul. Judecați singuri durerea mea și tot ce puteam simți ! Dar mi se părea că a doua zi am s-o revăd, încă nu înțelegeam moartea.

Așa am pierdut acum patruzeci și cinci de ani tot ce aveam mai scump pe lume.

Libertatea pe care mi-o iau destăinuind că o iubeam n-o poate jigni ; dacă aș reîntîlni-o vreodată, i-aș spune-o din nou. De altfel, ea n-a participat deloc la această iubire. N-a răspuns la modul venețian, ca doamna Benzoni autorului *Nellei*. În ce mă privește, eram cît se poate de nelegiuit, îi iubeam fermecătoarele favoruri.

Într-o seară, cum din întîmplare fusesem culcat pe jos în camera ei, pe-o saltea, această femeie sprintenă și ușoară ca o ciută sări peste salteaua mea ca s-ajungă mai repede la patul ei.

Timp de zece ani după moarte camera ei a rămas închisă. Cu greu mi-a îngăduit tata, în 1798, să instalez acolo o tablă de pînză ceruită și să studiez matematicile. Dar nici un servitor nu intra acolo, ar fi fost aspru certat, doar eu aveam cheia. Asemenea sentiment îi face tatii o deosebită cinste în ochii mei acum, cînd reflectez la toate astea.

Ea muri, așadar, în camera sa din strada Vieux-Jésuites, a cincea sau a șasea casă pe stînga cînd vii dinspre Grande-Rue vizavi de casa domnului Teisseire. Acolo mă născusem eu, casa aparținea tatălui meu, care o vîndu atunci cînd se apucă să-și clădească noua lui stradă și să facă nebunii. Această stradă care l-a ruinat fu numită strada Dauphin (tata era un ultraregalist fanatic, partizan al pr[eoților] și-al nobililor), iar acum se numește, cred, strada Lafayette.

Îmi petreceam viața la bunicul meu, a cărui casă se afla la cel mult o sută de pași de-a noastră...

CAPITOLUL 6 [1]

După moartea [2] mamei, bunicul era disperat. Abia astăzi îmi dau seama că trebuie să fi fost un om cu caracter gen Fontenelle, modest, prudent, discret, extrem de amabil și amuzant înainte de moartea scumpei sale fiice. Dar, începînd de atunci, se închidea adeseori într-o tăcere discretă. Această fiică a lui și cu mine eram singurele ființe din lume pe care le iubea.

Cealaltă fiică a lui, Séraphie, îl plictisea și-l enerva, tot ce-și dorea el era liniștea, iar ea nu putea trăi fără gîlceavă. Gîndindu-se la autoritatea lui părintească, bunul meu bunic își făcea reproșuri aspre pentru că nu-și arăta și el colții, este *o expresie locală* și eu păstrez aceste expresii pînă le voi traduce mai tîrziu în franceza pariziană, le păstrez pentru moment, ca să-mi amintesc mai bine amănuntele ce mă năpădesc. Domnul Gag-

[1] Scris la Roma în 2 decembrie 1835 (n. ed. fr.).

[2] Pe margine : „2 decembrie 1835. Messă p[entr]u Bellini la S[an] Lor[enzo] în Damaso" (n. ed. fr.).

non o stima pe sora lui, mătuşa Elisabeth, dar se şi temea de ea. În tinereţe, ea îi preferase un frate mort la Paris, fapt pentru care fratele rămas în viaţă n-o iertase niciodată, dar datorită caracterului său gen Fontenelle, amabil şi paşnic, nu-ţi dădeai seama de asta, am ghicit-o mai tîrziu.

Domnul Gagnon avea un fel de aversiune pentru fiul său, Romain Gagnon, unchiul meu, un tînăr sclipitor şi plin de farmec.

Dar tocmai această însuşire îi învrăjbea, cred eu, pe tată şi pe fiu ; erau amîndoi, dar în genuri diferite, oamenii cei mai plăcuţi din oraş. Glumele bunicului erau pline de măsură, şi spiritul lui fin şi rece putea trece neobservat. De altfel, era tobă de carte pentru vremea lui (o vreme de înfloritoare ignoranţă). Ca să se răzbune pe el, proştii şi invidioşii (domnii Champel, Tournus — încornoratul — Tourte) îl complimentau într-una pentru memoria lui. El cunoştea toţi autorii consacraţi şi-i cita cu încredere în cele mai diferite subiecte.

„Fiul meu n-a citit nimic“, spunea din cînd în cînd bunicul, cu necaz. Nimic mai adevărat. Cu toate astea, era imposibil să te plictiseşti într-o societate în care se afla domnul Gagnon-fiul. Tatăl său îi dăduse un apartament foarte drăguţ din casa lui şi-l făcuse avocat. Într-un oraş cu tribunal suprem, oamenii aveau o adevărată slăbiciune pentru şicană, trăiau din şicană şi făceau glume pe seama şicanei. Mai ştiu şi acum numeroase anecdote cu *reclamanţi* şi *pîrîţi*.

Bunicul îi acorda fiului său casă şi masă, plus o pensie lunară de o sută de franci, sumă uriaşă la Grenoble înainte de 1789, ca bani de buzunar, iar unchiul îşi cumpăra haine brodate de-o mie de scuzi şi întreţinea actriţe.

Toate astea le întrezăream doar din aluziile bunicului. Presupun că unchiul primea cadouri de la metresele sale bogate, îmbrăcîndu-se magnific şi întreţinîndu-şi metresele sărace cu aceşti bani. Trebuie să se ştie că pe-atunci nimeni de prin părţile noastre nu lua în nume de rău faptul că un bărbat primeşte bani de la doamna Dulauron sau doamna de Marcieu, sau doamna de Sassenage, cu condiţia să-i cheltuiască *hic et nunc* [1] şi să nu-i pună la ciorap. *Hic et nunc* este o expresie pe care grenoblezii o datorau tribunalului lor.

Bunicului i se întîmpla adeseori ca, ducîndu-se la domnul de Quinsonnas sau prin cine ştie ce alt salon, să zărească acolo, în mijlocul unui cerc de invitaţi, un tînăr bărbat în haine scumpe şi pe care toată lumea îl asculta cu atenţie : era chiar fiul său.

„Tata habar n-avea de hainele alea, îmi spunea unchiul. Cît ai clipi din ochi, mă făceam nevăzut şi mă-ntorceam acasă ca să-mi pun fracul obişnuit. Cînd mă întreba : «Fă-mi plăcerea şi spune-mi, cu ce bani ţi-ai cumpărat hainele alea ?» «Joc şi am noroc», răspundeam eu. «Păi atunci de ce nu-ţi plăteşti şi datoriile ?» Şi doamna cutare, care voia să mă vadă în frumoasele haine pe care mi le cumpărase ! continua unchiul. Ieşeam din încurcătură cu cîte-o glumă.“

Nu ştiu dacă cititorul meu din 1880 ştie ceva despre un roman foarte celebru şi astăzi : *Les liaisons dangereuses*. Fusese scris la Grenoble de domnul Choderlos de Laclos, ofiţer de artilerie, şi descria moravurile din Grenoble.

Am mai cunoscut-o şi eu pe doamna de Merteuil, era doamna de Montmaur, care-mi dădea nuci za-

[1] Pe loc (lat.).

harisite, șchioapă, proprietara casei Drevon din Chevallon, lîngă biserica Saint-Vincent, între Fontanil și Voreppe, dar mai aproape de Fontanil. Domeniul doamnei de Montmaur (sau închiriat de doamna de Montmaur) și acela al domnului Henri Gagnon erau despărțite doar de-un lat de drum. Tînăra fată bogată, care fu silită să intre la mînăstire, trebuie să fi fost o domnișoară de Bancons din Voreppe. Era o familie exemplară pentru tristețea, habotnicia, conformismul și ultraregalismul ei, sau cel puțin era exemplară prin 1814, cînd fusesem trimis de Împărat în calitate de comisar pe lîngă cea de a șaptea divizie militară, împreună cu bătrînul senator conte de Saint-Vallier, unul dintre marii pișicheri de pe vremea unchiului meu, și care mi-a povestit multe despre el, căci făcuseră împreună nebunii de pomină în casele doamnelor N. și N., am uitat cum se chemau. Focul sacru care mă mistuia pe-atunci mă făcea să nu visez decît la mijloacele prin care să-i respingem pe austrieci sau să stăvilim măcar înaintarea lor prea rapidă.

Am apucat să cunosc sfîrșitul moravurilor doamnei de Merteuil, așa cum poate vedea aceste lucruri, pe care toată lumea evită să i le spună pe șleau, un copil de 9 sau 10 ani, devorat de un temperament arzător...

CAPITOLUL 8[1]

Cu această ocazie, mătușa Elisabeth mi-a povestit că bunicul[2] se născuse la Avignon, oraș din Provence, regiune *unde creșteau* portocalele, îmi spuse ea cu un accent de regret, și mult mai apropiat de Toulon decît Grenoble. Trebuie să se știe că marea glorie a acestui oraș erau cei șaizeci sau optzeci de portocali în lăzi, rămași probabil de la conetabilul de Lesdiguières, ultimul personaj de seamă din Dauphiné. Cînd se apropia vara, portocalii erau așezați cu mare alai în preajma magnificei alei des Marronniers, plantată, cred, tot de Lesdiguières. „Există, așadar, o țară unde portocalii cresc de-a dreptul din pămînt ?“ îi spusei mătușii mele. Astăzi îmi dau seama că fără să vreau îi aminteam de obiectul eternelor sale regrete.

Ea mi-a povestit că ne tragem dintr-un ținut încă și mai frumos decît Provence (noi, adică familia Gagnon), că, în urma unei împrejurări funeste, bunicul bunicului ei se ascunsese la Avignon, strecurîndu-se în suita unui papă ; acolo fusese constrîns să-și modifice puțin numele și să se ascundă, trăind din meseria de chirurg.[1]

Cu ce știu astăzi despre Italia, aș traduce astfel : un oarecare domn Guadagni sau Guadaniamo, făptuind cine știe ce crimă în Italia, venise prin 1650 la Avignon, în suita vreunui legat papal. Ceea ce mă frapa atunci în mod deosebit e că noi venisem (pentru că mă consideram un Gagnon, iar la familia Beyle mă gîndeam întotdeauna cu o repulsie care stăruie și astăzi, în 1835), că noi venisem dintr-o țară unde portocalii cresc de-a dreptul din pămînt. Ce țară încîntătoare, gîndeam eu.

Un fapt care m-ar întări în ideea originii noastre italiene e că limba acestei țări se bucura de mare cinste în familie, ceva cu totul neobișnuit într-o familie burgheză din 1780. Bunicul știa și prețuia italiana, biata maică-mea îl citea pe Dante, lucru foarte dificil chiar și-n zilele noastre ; dom-

[1] Scris la Civita Vecchia, în 6 decembrie 1835 (n. ed. fr.).
[2] E vorba tot de străbunicul său.

[1] Originea italiană a numelui Gagnon n-a fost confirmată nici pînă astăzi.

nul Artaud [1], care şi-a petrecut douăzeci de ani în Italia şi-a publicat nu demult o traducere din Dante, scapă cel puţin două contrasensuri şi-o absurditate în fiecare pagină. Dintre toţi francezii pe care îi cunosc, numai doi: domnul Fauriel, care mi-a procurat poveştile arabe de dragoste, şi domnul Delécluze, de la *Débats*, îl înţeleg pe Dante. Cu toate astea, toţi scriitoraşii din Paris terfelesc într-una acest mare nume, citîndu-l şi pretinzînd că-l explică. Nimic nu mă revoltă mai mult.

Respectul meu pentru Dante e vechi, datează de la exemplarele pe care le-am găsit în raftul ocupat în biblioteca paternă de cărţile bietei mele mame şi care erau singura mea mîngîiere în timpul *tiraniei lui Raillane*.

Groaza şi scîrba mea pentru profesiunea acestui om şi pentru tot ce preda în virtutea profesiunii sale ajunseseră aproape manie.

Cine ar crede că şi ieri încă, 4 decembrie 1835, venind de la R[oma] la C[ivita] V[ecchia,] am avut ocazia să fac, fără prea multă bătaie de cap, un foarte mare serviciu unei tinere care nu cred să aibă o inimă de piatră. În timpul călătoriei ea mi-a aflat, fără să vreau, numele. Avea o scrisoare de recomandaţie către secretarul meu. Are nişte ochi grozav de frumoşi, şi ochii ăştia m-au privit cu multă bunăvoinţă în timpul ultimelor opt leghe făcute împreună. M-a rugat să-i găsesc o locuinţă ieftină, probabil că nu depindea decît de mine ca să fiu bine tratat, dar cum de opt zile încoace scriu aceste pagini, amintirea fatală a abatelui Raillane era trează. Nasul acvilin, dar niţeluş prea mic, al frumoasei lyoneze, doamna..., mi l-a reamintit pe

[1] *Artaud de Montor* (1772—1849), funcţionar, timp îndelungat, la Ambasada Franţei din Roma. L-a tradus pe Dante.

acela al abatelui. Din clipa aceea mi-a fost imposibil s-o privesc măcar şi m-am prefăcut că dorm în trăsură. Chiar după ce, printr-o favoare şi în schimbul sumei de opt scuzi, în loc de douăzeci şi cinci, am instalat-o, încă mai ezitam să trec pe la noul lazaret, ca să nu fiu silit s-o văd şi să-i primesc mulţumirile.

Cum în amintirile mele despre abatele Raillane nu există nici un fel de consolare, totul e urît şi murdar, de cel puţin douăzeci de ani îmi întorc ochii cu scîrbă şi cu groază de la amintirea acestei crunte epoci. Un astfel de om ar fi trebuit să scoată din mine o canalie, era, acuma îmi dau seama, un iezuit perfect, mă lua deoparte în timpul plimbărilor noastre de-a lungul rîului Isère, de la poarta La Graille pînă la locul de vărsare a torentului Drac, sau într-o pădurice de dincolo de insulă, căutînd să-mi explice cît de imprudente sînt vorbele mele. „Bine, bine, domnule, îi spuneam eu cu alte cuvinte, dar ăsta-i adevărul, aşa simt eu." „N-are a face, dragul meu prieten, nu trebuie să vorbeşti astfel, nu se cade."

Dacă maximele lui s-ar fi prins de mine, astăzi aş fi un om bogat, pentru că norocul mi-a bătut la uşă de vreo trei sau patru ori. (În mai 1814 am refuzat direcţia generală a aprovizionării — grîu — din Paris, sub ordinele domnului conte Beugnot, a cărui soţie mi-arăta foarte multă prietenie; după amantul ei, domnul Pépin de Belle-Isle, prietenul meu intim, poate că eu eram omul la care ţinea cel mai mult.) Aş fi, prin urmare, bogat, dar aş fi canalie, nu m-aş mai desfăta cu viziunile încîntătoare ale frumosului, care şi-acum, la vîrsta mea, *fifty two* [1], îmi umplu capul adeseori.

[1] Cincizeci şi doi (engl.).

Poate că cititorul își închipuie că vreau să depărtez de mine cupa fatală a amintirii abatelui Raillane.

Abatele avea un frate croitor pe Grande-Rue, lîngă piața Claveyson, o scîrnăvie desăvîrșită. O singură meteahnă îi lipsea acestui iezuit, nu era jegos, ci, dimpotrivă, foarte dichisit și curat. Avea o slăbiciune pentru canari, îi punea să clocească și-i ținea foarte curat, dar lîngă patul meu. Nu pot pricepe cum de îngăduia tata un lucru atît de nesănătos.

Bunicul nu mai călcase pe sus de la moartea mamei ; el n-ar fi îngăduit una ca asta ; tata, Chérubin Beyle, cum am mai spus, mă iubea doar ca pe un urmaș al numelui său, nicidecum ca fiu.

Colivia din sîrmă împletită a canarilor, agățată de niște usciori de lemn, prinși, la rîndul lor, de zid cu scoabe, era lungă de vreo nouă picioare, lată de patru și înaltă de șase. În spațiul ei se agitau trist, departe de soare, vreo treizeci de canari nefericiți, de toate culorile. Cînd clocеau, abatele îi hrănea cu gălbenuș de ou. Din tot ce făcea el, acesta era singurul lucru care îmi stîrnea interesul. Dar păsările astea drăcești mă trezeau cu noaptea-n cap, ceva mai tîrziu auzeam lopățica abatelui scormonind tăciunii din sobă. Își făcea focul cu grija aceea migăloasă pe care am recunoscut-o mai tîrziu la toți iezuiții. Dar colivia duhnea îngrozitor, și chiar la doi pași de patul meu, într-o cameră umedă, întunecoasă, în care soarele nu răzbea niciodată. N-aveam nici o fereastră către grădina Lamouroux, doar o ferestruică [1], ce revărsa pe scară o lumină strălucitoare, umbrită de un tei frumos, deși scara era la cel puțin patruzeci de picioare de la sol. Teiul trebuie să fi fost uriaș.

Cînd mîncam, în preajma portocalilor săi, bucata de pîine goală ce alcătuia gustarea mea obișnuită, abatele era cuprins de furia aceea calmă, neagră și rea a diplomaților flegmatici. Portocalii ăia erau o adevărată manie, mult mai greu de suportat decît aceea a canarilor. Unii aveau trei schioape, alții un picior înălțime, erau așezați pe o fereastră, în care soarele bătea doar două luni pe vară. Fatalul abate pretindea că firimiturile căzute din pîinea noastră neagră atrăgeau muștele, care îi mîncau portocalii. Abatele ăsta ar fi putut da lecții de meschinărie burghezilor celor mai burghezi cu putință, celor mai zgîrie-brînză [1] din tot orașul.

Colegii mei, domnii Chazel și Reytiers [2], erau mult mai puțin nefericiți decît mine. Chazel era un băiat de treabă, mai mare decît noi, al cărui tată, un meridional, cred, adică un om deschis, repezit, grosolan, însărcinatul cu afaceri al domnilor Périer, nu făcea mare caz de latină. Venea *singur* (fără servitor), pe la orele 10, își rasolea retroversiunea la latină și-o lua din loc la douăsprezece și jumătate ; de multe ori nici nu venea seara.

Reytiers, un băiat tare frumușel, blond și timid ca o fetiță, nici nu îndrăznea să-l privească în față pe teribilul abate Raillane. Era singurul copil al unui tată de o timiditate nemaipomenită și bisericos la culme. Sosea la orele 8 fix, sub paza severă a unui servitor care venea să-l ia acasă de

---

[1] În orig. : *„un jour de souffrance"* (fereastră zăbrelită), iar între paranteze : „în orașele cu tribunal cuvintele juridice abundă".

[1] În orig. : *„...les plus patets de la ville"*, cu următoarea explicație între paranteze : „(Patet, pronunțați Patais, preocupare excesivă pentru mărunțișuri)". Cuvîntul *patet* este un regionalism din Dauphiné.

[2] Scris deasupra : „Tessyer" (n. ed. fr.).

îndată ce suna de amiază la Saint-André (biserică la modă în oraș, ale cărei clopote se auzeau foarte bine de la noi). La 2 fix, același servitor îl aducea înapoi, cu gustarea într-un coșuleț. Vara, pe la orele 5, domnul Raillane ne lua la plimbare, rareori iarna, și-atunci pe la orele 3. Pe Chazel, care era băiat mare, plimbările astea îl plictiseau și ne părăsea cît mai repede cu putință.

Ambiția noastră era să mergem spre insula de pe Isère, mai ales că, văzut de acolo, muntele oferă o priveliște încîntătoare, și unul dintre păcatele *literare* ale tatii și-ale domnului Raillane era să exagereze întotdeauna frumusețile naturii (de care sufletele lor alese nici nu se sinchiseau de fapt, singurul lor gînd era cum să cîștige bani). Tot lăudîndu-ne frumusețea stîncii Buisserate, domnul abate Raillane ne făcea să ridicăm capul. Dar altceva ne atrăgea pe noi pe malul rîului, în preajma insulei. Acolo îi puteam vedea, noi, niște bieți prizonieri, pe tinerii care *se bucurau de libertate*, cum veneau și plecau *singuri*, făceau baie în Isère și într-un afluent al său, pîrîul Biole. Era un exces de fericire la care nu puteam spera în vecii vecilor.

Ca un adevărat ziar ministerial din zilele noastre, domnul Raillane nu știa să ne vorbească decît despre primejdiile libertății. Nu era chip să vadă un copil care se scaldă fără să-i prezică înecul, făcînd astfel tot ce se putea ca să scoată din noi niște lași, și-n privința mea a reușit perfect. Niciodată n-am putut învăța să înot. Doi ani mai tîrziu, cînd mi-am dobîndit, în sfîrșit, libertatea, prin 1795, cred, dar înșelîndu-i pe-ai mei și trîntindu-le în fiecare zi altă minciună, începeam să mă gîndesc la plecarea mea cu orice preț din Grenoble și eram îndrăgostit de doa[mna] Kubly, așa că înotul nu mă mai interesa atît de mult ca să mă apuc să-l învăț. Ori de cîte ori intram în apă, Roland (Alphonse) ori altul din cei *puternici* mă băga cu capul la fund.

Nu dețin nici o dată din timpul îngrozitoarei tiranii a lui Raillane; devenisem sumbru și uram pe toată lumea. Marea mea nefericire era că nu puteam să mă joc cu alți copii; foarte mîndru, probabil, că are un preceptor pentru băiatul său, tata se temea grozav să nu mă vadă *înhăitîndu-mă cu copiii de rînd*, așa se exprimau pe atunci aristocrații. Un singur fapt mi-ar putea folosi ca dată: domnișoara Marine Périer (sora ministrului Casimir Périer) l-a vizitat pe domnul Raillane, care era probabil confesorul ei, cu puțin înainte de a se mărita cu nebunul de Camille Teisseire (patriot turbat, care mai tîrziu și-a aruncat în foc toate exemplarele din Voltaire și Rousseau), și care, în 1811, ajungînd subprefect datorită vărului său, domnul Crétet, fu foarte uimit de trecerea de care mă bucuram în salonul doa[mnei] contese Daru (la parterul ce dă spre grădina casei din Biron, cred, casă înscrisă în lista civilă, ultima pe stînga străzii Saint-Dominique, colț cu bulevardul Invalides). Îi văd și-acum expresia plină de invidie și politețea stîngace de cîte ori ne întîlneam. Camille Teisseire se îmbogățise, sau, mai bine spus, tatăl lui se îmbogățise fabricînd *lichior de cireșe*, lucru de care fiul se rușina.

Căutînd prin actele stării civile din Grenoble (Ludovic al XVIII-lea îi spunea Grelibre) certificatul de căsătorie al domnului Camile Teisseire (strada Vieux-Jésuites sau poate piața Grenette, căci imensa lui casă avea două intrări) cu domnișoara Marine Périer, aș afla data tiraniei lui Raillane.

Eram sumbru, viclean, nemulţumit. Îl traduceam pe Vergiliu, abatele ridica în slăvi frumuseţile acestui poet, iar eu ascultam elogiul lui aşa cum trebuie să asculte astăzi bieţii polonezi elogiul cumsecădeniei ţariste din gazetele lor vîndute, îl uram pe abate, îl uram pe tata, sursa de puteri a abatelui, uram mai presus de orice religia, în numele căreia mă tiranizau. Îi demonstram tovarăşului meu de lanţuri, timidul Reytiers, că tot ce ni se bagă în cap sînt doar palavre. De unde scosesem aceste idei ? Habar n-am. Aveam în casă o *Biblie* mare, legată în verde, cu stampe gravate în lemn şi inserate în text, exact ceea ce trebuie pentru un copil. Mi-aduc aminte cum căutam să descopăr tot ce putea fi cît de cît caraghios în acea biată *Biblie*. Reytiers, mai timid, mai credincios, divinizat de tatăl şi de mama lui, o doamnă care se ungea cu un strat de ruj de-o palmă şi fusese o frumuseţe pe vremuri, admitea îndoielile mele din pură amabilitate.

Aşadar, tocmai traduceam împreună şi cu mare caznă din Vergiliu, cînd am descoperit o traducere din Vergiliu în patru vol[ume] *in-8°*, foarte frumos legate de *licheaua* aia de abate Desfontaines, aşa mi se pare.

Am găsit volumul cuprinzînd *Georgicele*, cartea a doua, pe care o stîlceam în traducerea noastră (într-adevăr, nu ştiam o boabă de latină). Am ascuns binecuvîntatul volum într-un dulap din privată, în care se depozitau penele claponilor mîncaţi în casă. De două-trei ori în timpul penibilei noastre lecţii de traduceri mergeam acolo ca să consultăm versiunea lui Desfontaines. Mi se pare că abatele a prins mişcarea din cauza slăbiciunii lui Reytiers ; a urmat o scenă groaznică. Eu deveneam din zi în zi mai sumbru, mai rău şi mai

nefericit. Uram pe toată lumea şi mai ales pe mătuşa Séraphie.

La un an după moartea mamei, prin 1791 sau 92, aşa mi se pare astăzi, tata se îndrăgostise de ea, de aici nesfîrşitele plimbări la Granges, unde mă cărau şi pe mine, luîndu-şi precauţiunea ca imediat ce treceam de Poarta Bonne, să mă pună să merg cu patruzeci de paşi în faţa lor. Nu ştiu de ce prinsese pică pe mine mătuşa Séraphie şi-l punea pe tata să mă certe într-una. Îi uram pe amîndoi, şi asta se vedea precis, pentru că şi astăzi chiar, cînd nu pot suferi pe cineva, cei de faţă îşi dau seama imediat. O detestam pe sora mea cea mică, Zénaide (astăzi doamna Alexandre Mallein), pentru că se bucura de înalta protecţie a domnişoarei Séraphie, iar tata o răzgîia şi-o adormea în fiecare seară pe genunchi. Umpleam zidurile casei cu caricaturi împotriva Zénaidei *pîrîcioasa*. Sora mea Pauline (astăzi doamna văduvă Périer-Lagrange) [şi cu mine] o acuzam pe Zénaide că joacă pe lîngă noi rolul de spioană, şi sînt convins că nu greşeam. Prînzeam întotdeauna la bunicul, dar cum prînzul se termina de îndată ce suna de unu şi un sfert la Saint-André, la orele 2 trebuia să părăsim soarele strălucitor din piaţa Grenette, schimbîndu-l cu umezeala şi frigul odăilor pe care le ocupa abatele Raillane înspre curtea casei paterne din Vieux-Jésuites. Nimic mai penibil pentru mine ; cum eram sumbru şi viclean, croiam tot felul de planuri de fugă, dar de unde să procur bani ?

Într-o zi bunicul îi spuse abatelui Raillane :

— Dar bine, domnule, de ce pui copilul să înveţe sistemul ceresc al lui Ptolemeu cînd ştii că-i fals ?

— D[omnule], este un sistem care explică totul, aprobat, de altfel, și de Biserică.

Bunicul nu putu înghiți acest răspuns și-l repeta adeseori, dar rîzînd ; niciodată nu se indigna de ceea ce depindea de ceilalți ; or, educația mea depindea de tata, și cu toate că domnul Gagnon n-avea nici o stimă pentru știința lui, îi respecta, în schimb, drepturile părintești.

Dar răspunsul abatelui, repetat adeseori de bunicul, pe care eu îl adoram, sfîrși prin a face din mine un nelegiuit furios și totodată ființa cea mai sumbră cu putință. Bunicul se pricepea la astronomie, deși habar n-avea de calcul ; serile de vară ni le petreceam pe splendida terasă a apartamentului său, de acolo îmi arăta Ursa-Mare și Ursa-Mică și-mi vorbea cu multă poezie despre păstorii din Chaldeea și despre Abraham. Am început să-l privesc pe Abraham cu oarecare stimă și-i spuneam lui Reytiers : „Ăsta nu-i un ticălos ca toate celelalte personaje din *Biblie*".

Bunicul avea, sau împrumutase de la biblioteca publică, al cărei inițiator fusese, un exemplar *in-4°* din *Călătoria lui Bruce în Nubia și Abisinia*. Călătoria avea gravuri, de unde și uriașa ei influență asupra educației mele.

Uram tot ce învățam de la tata și de la abatele Raillane. Or, tata mă pusese să învăț papagalicește geografia lui Lacroix, abatele continua ; vrînd-nevrînd, o știam pe dinafară, dar o uram.

Bruce, un descendent al regilor Scoției, după cum îmi spunea excelentul meu bunic, mi-a deschis pofta pentru toate științele despre care vorbea. De aici marea mea dragoste pentru matematici, și, în sfîrșit, următoarea idee, îndrăznesc să spun de geniu : *Doar matematicile mă pot scoate din Grenoble...*

CAPITOLUL 44[1]

Muream de frică, dar sacrificiul fusese hotărît, nici cele mai mari primejdii nu m-ar mai fi putut opri. Mă uitam la greabănul calului, și distanța de trei picioare care mă despărțea de pămînt mi se părea o prăpastie fără fund. Culmea caraghioslîcului, cred că aveam și pinteni.

Așadar, călutul meu sprinten galopa razna printre sălcii, cînd mă auzii chemat : era servitorul înțelept și prevăzător al căpitanului Burelviller. Strigîndu-mi să trag de dîrlogi și apropiindu-se, el reuși să oprească în fine calul după o galopadă de cel puțin un sfert de ceas în toate direcțiile. Mi se pare că printre multele mele spaime era și aceea de-a nu fi tîrît în lac.

— Ce vrei ? îi spusei servitorului, cînd reuși, în fine, să-mi astîmpere calul.

— Stăpînul meu dorește să vă spună ceva.

Primul meu gînd fu să pun mîna pe pistoale ; precis că vor să mă aresteze. Drumul era plin de oameni, dar toată viața n-am văzut decît propriile mele idei, și nu realitatea (ca un *cal nărăvaș*, mi-a spuse cu șaptesprezece ani mai tîrziu domnul conte de Tracy).

Mă întorsei semeț la căpitan, pe care l-am găsit așteptîndu-mă plin de bunăvoință pe șosea.

„Ce doriți de la mine, domnule ?" îi spusei, gata să pun mîna pe pistol și să trag.

Căp[itanul] era un bărbat înalt și blond, între două vîrste, slab, cu o înfățișare batjocoritoare și șireată ; n-avea nimic atrăgător, dimpotrivă. Mă lămuri că tocmai ieșea pe poartă, cînd D... i-a spus : „Vezi că e un tinerel care merge la armată

[1] Scris la Civita Vecchia în zilele de 8 și 9 martie 1836 (n. ed. fr.).

pe calul acela, încalecă pentru prima oară și habar n-are ce-i aia armată. Fie-ți milă și ai grijă de el măcar în primele zile."

Așteptînd mereu să mă supăr și gîndindu-mă la pistoalele mele, examinam sabia dreaptă și teribil de lungă a că[pita]nului Burelviller, care, așa mi se pare, făcea parte din cavaleria grea : uniformă albastră, butoni și epoleți de argint.

Culmea ridicolului, cred că și eu aveam sabie, ba chiar, dacă stau și mă gîndesc, sînt sigur că da.

În măsura în care pot judeca cele întîmplate, se pare că i-am plăcut acestui domn de Burelviller, care avea aerul unui mare șnapan și care probabil că fusese dat afară din regimentul său și căuta acum să se lipească de altul. Dar asta e o presupunere, ca și fizionomia persoanelor cunoscute la Grenoble înainte de 1800. Parcă eram în stare să judec ?

Domnul de Burelviller răspundea la întrebările mele și mă învăța să călăresc. Făceam etapele împreună, mergeam împreună să ne luăm foaia de încartiruire, și asta a ținut pînă la casa Adda, Porta Nova la Milano, pe stînga cum mergi spre poartă.

Eram absolut beat, nebun de fericire și nebun de bucurie. Aici începe o epocă de entuziasm și de fericire desăvîrșită. Bucuria mea, încîntarea mea nu scăzură decît atunci cînd am devenit dragon în Regimentul 6, dar asta a fost doar o eclipsă.

Pe-atunci nu-mi dădeam seama că mă aflu în culmea fericirii pe care o poate atinge pe lumea asta o ființă omenească.

Și totuși așa este. Și aceasta cu numai patru luni după ce fusesem atît de nefericit la Paris, cînd mi-am dat seama sau am crezut că îmi dau seama că Parisul nu este, prin el însuși, o culme a fericirii.

Cum să descriu încîntarea trăită la Rolle ?

Va trebui probabil să recitesc și să corectez acest pasaj, împotriva intenției mele, de frică să nu mint din afectare, ca J.-J. Rousseau.

Cum sacrificiul vieții și al avutului meu era fapt împlinit și desăvîrșit, eram excesiv de îndrăzneț pe cal, dar îndrăzneț întrebîndu-l într-una pe căpitanul Burelviller : „N-o să-mi frîng gîtul ?"

Din fericire, calul meu era elvețian — și pașnic, și rezonabil ca un elvețian ; dacă ar fi fost roman și hain, m-ar fi ucis de o sută de ori.

Se pare că i-am plăcut domnului Burelviller, care se apucă să mă formeze în toate privințele ; și-a fost pentru mine de la Geneva la Milano, în cursul unei călătorii de patru sau cinci leghe pe zi, ceea ce trebuie să fie un excelent educator pentru un tînăr prinț. Viața noastră era o conversație plăcută, presărată cu evenimente neobișnuite și nu lipsite de mici primejdii ; prin urmare, nici cea mai slabă urmă de plictiseală. Eu nu îndrăzneam să vorbesc despre himerele mele și nici să discut *literatură* cu acest pișicher uscat de 28 sau 30 de ani, ce părea incapabil de orice emoție.

De îndată ce făceam o haltă, îl părăseam, îi dădeam un bacșiș bun servitorului său, ca să aibă grijă de cal — puteam pleca, așadar, să visez în pace.

La Rolle, așa mi se pare, sosit devreme, beat de fericirea de-a fi citit *La Nouvelle Héloise* și de ideea de-a trece prin Vévey, confundînd probabil Rolle cu Vévey, auzii dintr-o dată, sunînd din toate puterile, clopotul majestuos al unei biserici [1]

[1] Nota lui R. Colomb : „Această biserică trebuie să fi fost un templu protestant, căci în cantonul Vaud nu există nici o biserică catolică" (n. ed. fr.).

așezate pe o colină, la un sfert de leghe mai sus de Rolle sau Nyon; urcai acolo. Vedeam un lac frumos întinzîndu-se sub ochii mei, sunetul clopotului era o muzică fermecătoare care acompania ideile mele și le dădea o fizionomie sublimă.

Acolo, așa mi se pare, am fost cel mai aproape de *fericirea desăvîrșită.*

Pentru astfel de clipe merită osteneala să trăiești.

Mai tîrziu voi vorbi de alte momente asemănătoare, cînd temeiul fericirii poate că era mai real, dar senzația era oare tot atît de vie? Exaltarea fericirii, tot atît de desăvîrșită?

Ce poți spune despre astfel de momente fără să minți, fără să cazi în romanesc?

La Rolle sau la Nyon, nu știu unde (de verificat, e ușor de văzut biserica aceea, înconjurată de opt sau zece arbori înalți), chiar la Rolle începură timpurile fericite ale vieții mele, să fi fost 8 sau 10 mai 1800.

Inima mea tresare încă scriind acestea după treizeci și șase de ani. Las baltă foile mele, mă plimb prin cameră și apoi mă întorc să scriu. Prefer să omit un amănunt adevărat decît să cad în păcatul dezgustător al declamației, așa cum e obiceiul.

La Lausanne, cred, i-am plăcut domnului Burelviller. Funcționar municipal era un căpitan elvețian în retragere, tînăr încă. Trebuie să fi fost vreun ultraregalist fugit din Spania sau de la cine știe ce altă curte; achitîndu-se de obligația neplăcută de a distribui foi de încartiruire acestor ticăloși de francezi, se luă la harță cu noi, ajungînd chiar să ne țină o predică despre *onoarea* pe care-o aveam servindu-ne patria: „Dacă-i vorba de onoare..."

Amintirea exagerează, desigur, răspunsul meu.

Pusei mîna pe sabie și vrui s-o scot, ceea ce dovedește că aveam sabie.

Domnul Burelviller mă reținu.

„E tîrziu, orașul e ticsit, totul e să avem unde trage peste noapte", cam acestea fuseseră cuvintele lui; l-am lăsat în plata Domnului pe fostul căpitan, dar nu fără a-i spune de la obraz tot ce credeam despre el.

A doua zi, călare fiind pe drumul spre Villeneuve, domnul Burelviller vru să vadă cam ce știu despre mînuirea armelor.

Fu uluit, cînd îi mărturisii toată ignoranța mea. Mă sili, așa mi se pare, să mă pun în gardă la prima oprire pe care am făcut-o ca să lăsăm caii să se ușureze.

— Și ce te făceai dacă javra aia de aristocrat ar fi ieșit pe teren?

— M-aș fi năpustit asupra lui.

Se pare că vorbisem exact așa cum gîndeam.

După acest răspuns, crescui mult în ochii că[pita]nului Burelviller, și mi-a și spus-o.

Inocența mea perfectă și lipsa oricărei minciuni trebuie să fi fost foarte evidentă pentru a da valoare unei atitudini care, în orice altă situație, ar fi trecut drept o grosolană fanfaronadă.

Seara, în timpul haltelor noastre, el se apucă să-mi împărtășească cîteva din principiile luptei cu sabia.

„Altfel, ai să fii străpuns ca un..."

Am uitat termenul de comparație.

Martigny, cred, la poalele lui Grand Saint-Bernard, mi-a lăsat următoarea amintire: frumosul general Marmont, în uniformă albastră de consilier de stat, un albastru de culoarea cerului peste un albastru-regal, îndeletnicindu-se cu expedierea unui parc de artilerie. Dar cum de este posibilă

uniforma aceea ? Habar n-am, dar o mai văd. Poate că l-am văzut pe g[ener]alul Marmont în uniformă de general, şi mai tîrziu i-am aplicat uniforma de consilier de stat ? (Se află acum aici, aproape, la Roma, martie 1836, *trădătorul* duce de Ragusa, în ciuda minciunii pe care mi-a servit-o locotenentul-general Despans în faţa şemineului meu chiar de pe locul unde scriu, nu-s nici douăsprezece zile de-atunci.)

G[ener]alul Marmont se afla la ieşirea din Martigny pe partea stîngă a şoselei, pe la orele 7 dimineaţa, să fi fost 12 sau 14 mai 1800.

Eram vesel şi activ ca un mînz, mă asemuiam cu Calderón în timpul campaniilor sale din Italia, mă priveam ca pe un curios, care, detaşat în cadrele armatei pentru a observa, este sortit să scrie comedii ca Molière. Dacă aş avea mai tîrziu o slujbă, asta ar fi doar pentru ca să-mi cîştig existenţa, nefiind destul de bogat pentru a hoinări prin lume pe propria mea cheltuială. Tot ce doream era să văd lucruri mărețe.

L-am examinat aşadar pe Marmont, acest tînăr şi frumos favorit al primului-consul, cu şi mai multă bucurie ca de obicei.

Cum elveţienii în casele cărora fuseserăm încartiruiţi la Lausanne, Villeneuve, Sion etc., etc. ne înfăţişaseră muntele Saint-Bernard într-un tablou îngrozitor, eu eram şi mai vesel ca de obicei, mai vesel nu-i cuvîntul, ci mai fericit. Plăcerea mea era atît de vie, atît de intimă, încît devenise meditativă.

Eram, fără să-mi dau seama, extrem de sensibil la frumuseţea peisajului. Cum tata şi Séraphie ridicau în slăvi frumuseţile naturii ca nişte adevăraţi ipocriţi ce erau, eu îmi închipuiam că nu pot

suferi natura. Dacă cineva mi-ar fi vorbit despre frumuseţile Elveţiei, m-ar fi dezgustat, săream frazele de acest gen din *Confessions* şi *Héloïse* ale lui Rousseau, sau mai degrabă, ca să fiu exact, le citeam în fugă. Dar aceste fraze atît de frumoase mă emoţionau fără să-mi dau seama.

Trebuie să fi simţit o plăcere cu totul deosebită urcînd pe Saint-Bernard, dar, fără precauţiunile căpitanului Burelviller, care adeseori mi se păreau exagerate şi aproape ridicole, zău că m-aş fi curăţat chiar de la primul pas.

Binevoiţi să vă aduceţi aminte de ridicolisima mea educaţie. Pentru a mă feri de orice primejdie, tata şi Séraphie mă opriseră să călăresc, şi, pe cît le-a fost cu putinţă, să merg la vînătoare. Mă duceam cel mult la plimbare cu puşca, dar nici pomeneală vreodată de o adevărată partidă de vînătoare, în care să înduri foamea, frigul, oboseala excesivă.

În plus, natura m-a înzestrat cu nervi delicaţi şi o piele sensibilă ca de femeie. Nu puteam, cu cîteva luni mai tîrziu, să ţin sabia două ore în şir fără să-mi umplu mîna de băşici. La Saint-Bernard eram, în ceea ce priveşte fizicul, exact ca o fetiţă de 14 ani ; aveam 17 ani şi trei luni, dar nu s-a pomenit vreodată copil răzgîiat de mare senior care să primească o educaţie mai molatică.

În ochii rudelor mele curajul militar era o calitate de iacobin ; nu preţuiau decît curajul dinainte de revoluţie, acela care îi adusese crucea „Sfîntului Ludovic“ şefului ramurii bogate a familiei (domnul căpitan Beyle de Sassenage).

Va să zică, exceptînd moralul, format cu ajutorul cărţilor interzise de Séraphie, soseam la Saint-Bernard chiar ca un papă-lapte. Ce s-ar fi întîmplat cu mine dacă nu l-aş fi întîlnit pe dom-

nul Burelviller și dacă aș fi mers singur ? Aveam bani, și nici nu-mi dăduse prin cap să iau un servitor. Buimăcit cum eram de încîntătoarele mele reverii bazate pe Ariosto și *La Nouvelle Héloïse*, nici un sfat înțelept nu se lipea de mine ; le găseam burgheze, plate, odioase.

De aici dezgustul meu, chiar în 1836, pentru situațiile *comice*, în care trebuie neapărat să existe și un personaj josnic. Îmi produc un dezgust care merge pînă la oroare.

Curioasă predispoziție pentru un succesor al lui Molière.

Nici unul din sfaturile înțelepte ale hotelierilor elvețieni nu se lipea, așadar, de mine.

La o oarecare înălțime frigul deveni înțepător, o ceață pătrunzătoare ne învălui, zăpada acoperea drumul de multă vreme. Acest drum, o cărare între doi pereți de stîncă goală, era acoperit cu o zăpadă terciuită, de opt sau zece șchioape, iar dedesubt cu pietriș (ca și acela de la Claix, niște poligoane neregulate, cu colțurile un pic tocite).

Din cînd în cînd, un cal mort îl făcea pe al meu să se ridice în două picioare ; curînd, ceea ce fu și mai rău, nu se mai ridică deloc. Era, de fapt, o mîrțoagă...

Traducere și note de MODEST MORARIU

Eugène Delacroix

(1798—1863)

Tendința romanticilor de a sfărîma barierele între arte, de a crea forme sintetice (drama muzicală, poemul simfonic), aspirația lor spre o artă unică s-au manifestat și în scris, în articole de gazetă, în lucrări teoretice.

Delacroix nu ne-a lăsat astfel de teoretizări. Dar jurnalul lui intim, pe care lucrările de estetică îl citează adesea, cuprinde notații pătrunzătoare — în primul rînd, desigur, cu privire la pictură — dar și cu privire la literatură și muzică. Ca și contemporanul și antagonistul său ca tendință artistică, clasicizantul Ingres, Delacroix a iubit și a practicat muzica. Început la douăzeci și cinci de ani, jurnalul a fost continuat cu intermitențe pînă la sfîrșitul vieții. Delacroix l-a conceput ca un caiet de autoclarificare. Artistul ni se împărtășește căutîndu-și ideile despre pictură — de aici marele interes pe care-l are pentru istoria și estetica plastică. Ne comunică lecturi și opinii generale despre artă. Structura acestor însemnări datate cu grijă e astfel mai discontinuă decît a celorlalte jurnale intime. Pasajele narative sînt rare. În general, marele pictor romantic se arată de o discreție destul de clasică cu privire la viața lui personală. Este mai mult o orientare a preocupărilor, o concentrare a lor în jurul artei, decît o rezervă de principiu, căci există și detalii intime dezvăluite foarte deschis. Delacroix cetățeanul e și el prezent. Pasaje cu un caracter

autobiografic mai net sînt cele care descriu călătoriile făcute în Belgia și în Africa de Nord.

Jurnalul a fost publicat prima oară la treizeci de ani după moartea pictorului, în 1893—1895.

JURNAL
(JOURNAL)

I

Generalități despre artele plastice, cu referire specială la pictură

marți, 8 octombrie 1822

Cînd am făcut un tablou frumos, n-am exprimat o cugetare. Iată ce spun ei. Ce naivi sînt! Ei lipsesc pictura de toate avantajele ei. Ca să se facă înțeles, scriitorul spune aproape totul. În pictură se stabilește însă un fel de punte misterioasă între sufletul personajelor și acela al privitorului. Acesta vede figuri, natura exterioară, dar lăuntric cugetă cu adevărata gîndire, comună tuturor oamenilor, căreia unii — scriind — îi dau o întruchipare, alterîndu-i însă esența ei subtilă. De aceea spiritele grosolane sînt mai impresionate de scriitori, decît de muzicieni și de pictori. Arta pictorului este cu atît mai strîns legată de inima omului, cu cît pare mai materială, căci în această artă, ca și în natură, se face o deosebire netă între ceea ce ține de domeniul finitului de ceea ce ține de cel al infinitului, adică sufletul găsește o sursă de emoții lăuntrice în obiectele care nu izbesc decît simțurile...

vineri, 7 mai 1824

Cînd un subiect te plictisește, nu-l picta. Nu alerga după o deșartă perfecțiune. Un privitor de rînd consideră uneori defect tocmai aceea ce dă viață operei.

Tabloul meu [*Masacrul din Chios*] capătă o torsiune, o mișcare energică, care trebuie neapărat completată. Îi trebuie acel negru atît de potrivit, acele fericite tonuri murdare și acele brațe și picioare cum numai eu știu să le fac și cum puțini încearcă *(să le facă)*. Mulatrul va fi de efect. Trebuie să mai umplu. Dacă e mai puțin natural, va fi mai fecund și mai frumos. Totul să se armonizeze. O, surîs al unui muribund! Priviri de mamă! Îmbrățișare a disperării, domeniu prețios al picturii! Puterea tăcută care vorbește la început doar ochilor, cîștigînd apoi și punînd stăpînire pe toate facultățile sufletului. Iată spiritul, iată adevărata frumusețe care ți se potrivește, frumoasă pictură, atît de insultată, atît de neînțeleasă, lăsată pradă fiarelor care te exploatează; dar mai sînt inimi care te vor întîmpina cu religiozitate, inimi din acelea pe care nu le satisfac frazele goale și nici născocirile și ideile ingenioase. N-ai decît să apari cu vigoarea ta bărbătească și simplă, și vei desfăta cu o plăcere pură și fără rezerve. Să recunosc că am lucrat la acest tablou după rațiune. Nu-mi place deloc pictura rațională. Trebuie — îmi dau seama — ca spiritul meu dezordonat să se agite, să se zbată, să facă sute de încercări înainte de a ajunge la țelul pe care-l simt necesar și mă muncește în fiece lucru. Este în mine un vechi ferment, un străfund negru pe care sînt nevoit să-l satisfac. Dacă nu m-am agitat ca un șarpe în mîinile unei Sibile, sînt rece; tre-

buie s-o recunosc și să mă supun — și e o mare fericire. Tot ce mi-a reușit a fost făcut astfel. Destul cu Don Quijote [*un mic tablou pe care tocmai îl terminase*] și cu lucrurile nedemne de tine. Reculege-te profund în fața picturii și nu te mai gîndi decît la Dante. Iată ce am simțit totdeauna !...

27 ianuarie 1847

Seara, am fost să-l văd pe Labbé, apoi pe Leblond. Garcia era și el actor. Am vorbit despre opinia lui Diderot cu privire la actor. El pretinde că actorul, deși stăpîn pe el însuși, trebuie să fie pasionat. Eu susțin că totul se petrece în imaginație. Diderot, negîndu-i actorului orice sensibilitate, nu arată îndeajuns că imaginația o suplinește. Ceea ce l-am auzit pe Talma spunînd, explică destul de bine cele două efecte combinate : al felului specific de inspirație necesară actorului și al stăpînirii pe care trebuie s-o păstreze — în același timp — asupra sa. El spunea că pe scenă este cu desăvîrșire capabil să-și dirijeze inspirația și să se analizeze, avînd însă aerul că se lasă dus de pasiune ; dar el mai adaugă că, dacă în acel moment ar veni cineva să-l anunțe că-i arde casa, nu s-ar putea smulge din starea în care se află : este cazul oricărui om ocupat cu o muncă ce-i stăpînește toate facultățile, dar al cărui suflet nu poate fi, din această pricină, tulburat de vreo emoție.

Garcia, susținînd sensibilitatea și adevărata pasiune, se gîndea la sora sa, la Malibran. El ne-a dat drept probă a marelui ei talent de actriță faptul că niciodată nu știa dinainte cum va juca. Astfel, în Romeo, cînd ajungea la mormîntul Julietei, fie că se oprea lîngă un stîlp, zdrobită de durere, fie că se prosterna plîngînd în fața lespezii

etc., ajungea astfel să aibă momente de mare energie și care păreau foarte adevărate, dar i se și întîmpla să fie exagerată și deplasată — prin urmare insuportabilă. Nu-mi aduc aminte s-o fi văzut vreodată *nobilă*. Cînd se apropia cel mai mult de sublim, acesta nu era decît sublimul la care poate să ajungă o burgheză ; într-un cuvînt, era cu totul lipsită de ideal... Se pare că era mereu în căutarea unor efecte noi pentru o anume situație. Dacă apuci o asemenea cale, nu mai termini niciodată ; ea nu este calea talentului încercat, care, o dată ce a terminat studiul rolului și și-a fixat concepția, nu se mai îndepărtează de rezultatul obținut. Acesta era talentul caracteristic al cîntăreței Pasta. Tot așa au procedat Rubens, Rafael, precum și toți marii compozitori. Cu cealaltă metodă, în afară de faptul că spiritul se găsește într-o veșnică incertitudine, viața s-ar irosi în căutări asupra unui singur subiect. Cînd Malibran termina spectacolul, era epuizată. Oboseala morală se adăuga oboselii fizice — și fratele ei este de acord că ea n-ar fi putut să trăiască astfel multă vreme...

miercuri, 20 aprilie 1853

...Întorcîndu-mă spre casă împreună cu Grzymala, am vorbit despre Chopin. El îmi spunea că improvizațiile acestuia erau mult mai îndrăznețe decît compozițiile definitive. Era, fără îndoială, aceeași deosebire ca între schița unui tablou și lucrarea terminată. Nu, hotărît, nu strici un tablou terminîndu-l ! Poate că, obișnuit, o lucrare doar eboșată restrînge aria de desfășurare a imaginației. În fața unui edificiu în construcție, la care detaliile nu sînt încă indicate, încerci impresii diferite de cele încercate în fața aceluiași edificiu după ce a fost terminat și decorat. Tot astfel, o ruină de-

vine mai impresionantă din pricina părților ce-i lipsesc. Detaliile îi sînt șterse sau mutilate, ca și la o clădire în lucru, la care nu vezi încă decît rudimentele construcției și indicația vagă a detaliilor și a părților decorate. Edificiul terminat închide imaginația într-un cerc și nu o lasă să treacă dincolo de el. Poate că schița unei lucrări place atît de mult numai pentru că îl lasă pe fiecare să o termine cum dorește. Artiștii dotați cu un sentiment bine pronunțat, privind sau chiar admirînd o lucrare frumoasă o critică nu numai pentru defectele reale pe care le are, dar și în raport cu deosebirile pe care le prezintă față de propriul lor sentiment. Cînd Coreggio exclamă cunoscutul *Anch'io son pittore*, el vrea să spună : „Iată o lucrare frumoasă ; dar eu aș fi pus ceva ce nu este în ea !“ Artistul nu strică o operă terminînd-o ; numai că, renunțînd la indicațiile vagi ale schiței, el pune mai mult în evidență personalitatea sa, dezvăluind astfel toate posibilitățile, dar și limitele talentului său...

7 septembrie 1854.

...Îi spuneam lui Chenavard în ziua în care am vorbit împreună, pe digul de lemn, că gustul este ceea ce clasează talentele. Ceea ce face superioritatea lui La Fontaine, Molière, Racine, Ariosto asupra celor de felul lui Corneille, Shakespeare, Michelangelo, este gustul. Rămîne de văzut — nu neg — dacă forța, dacă originalitatea împinse la un anumit grad nu cîștigă totuși admirația. Dar aici apare posibilitatea de discuție potrivit înclinațiilor particulare ale fiecăruia.

Ador pe Rubens, pe Michelangelo etc. și îi spuneam totuși lui Cousin că socotesc defectul lui Racine sălășluind în chiar perfecțiunea lui ; opera

lui este socotită atît de frumoasă pentru că efectiv este prea frumoasă. Un obiect de o frumusețe perfectă comportă o perfectă simplitate, care — în primul moment — nu produce emoția pe care o resimți în fața lucrurilor gigantice, în care disproporția însăși este un element de frumusețe. Sînt oare lucrurile de acest gen — în natură sau în artă — efectiv mai frumoase ? Nu, fără îndoială, dar ele pot să impresioneze mai puternic. Cine ar îndrăzni să afirme că Corneille este mai frumos, pentru că are părți grosolane și neglijate ? Se poate spune că la oamenii din această familie se găsesc părți atît de puternice, încît nu ne mai gîndim la defecte — cu care spiritul se obișnuiește ; dar să nu spuneți că Racine sau Mozart sînt plați, pentru că aceleași frumuseți se găsesc la ei peste tot, formînd urzeala, țesătura însăși a lucrării. Am spus în altă parte că oamenii sublimi, plini de excentritate, erau ca acei oameni ușuratici în dragoste după care înnebunesc femeile ; ca acei fii risipitori, cărora le ești recunoscător cînd — uneori — revin la normal în mijlocul exceselor lor. Ce să mai spunem despre Ariosto — perfecțiunea însăși — care întrunește toate tonurile, toate imaginile, veselia, tragicul, cuviința, duioșia ? Dar mă opresc...

3 august 1855

...Mă duc să văd expozițiile lui Courbet, al cărui preț de intrare a fost redus la zece centime. Stau acolo singur aproape o oră și descopăr că tabloul său refuzat este o capodoperă [*Este vorba de Atelierul — refuzat la Salon*] ; nu puteam să mă desprind de această priveliște. Sînt aici progrese enorme și totuși lucrarea m-a făcut să-i admir *Înmormîntarea.* În acest din urmă tablou personajele sînt unele peste altele, compoziția nu e bine

concepută. Dar sînt în el detalii superbe : preoții, copiii din cor, vasul cu agheasmă, femeile care jelesc etc. etc... În ultimul [*Atelierul*], planurile sînt bine gîndite, compoziția este aerată, iar unele părți sînt de o execuție remarcabilă : șoldurile, coapsele modelului gol și gîtul ; femeia din față, care poartă un șal. Singura greșeală este că, în compoziție, tabloul pe care îl pictează produce un efect ambiguu ; ai impresia unui *cer real* în mijlocul tabloului ; cu acest tablou a fost refuzată una din lucrările cele mai originale din vremea aceasta ; dar [*Courbet*] nu este omul care să se descurajeze pentru atîta lucru.

Am cinat la expoziția industrială, între Mercey și Mérimée ; primul gîndește ca mine despre Courbet, al doilea nu-l apreciază pe Michelangelo...

25 martie 1855

(În legătură cu un roman al lui Al. Dumas)

Acest amestec de comic și de patetic este, hotărît, de prost gust. Spiritul trebuie să știe unde se află și încotro îl îndrepți. Nouă, francezilor, familiarizați de multă vreme cu acest fel de a înțelege artele, ne-ar fi greu — în afară de o foarte mare obișnuință cu limba engleză, de pildă — să ne facem o idee despre efectul contrariu în piesele lui Shakespeare. Nu ne putem închipui o bufonerie, fie chiar o cît de neînsemnată alunecare în stilul familiar, ieșind în gura unui mare pontif sau a unei Athalie. Comedia nu prezintă — de cele mai multe ori — decît pasiuni foarte serioase pentru cel care le resimte, dar al căror efect este rîsul, mai degrabă decît emoția tragică.

Cred că Chasles avea dreptate cînd, într-o conversație despre Shakespeare, pe care am mai amintit-o într-unul din aceste carnete, îmi spunea : „Nu este propriu-zis nici autor comic și nici autor tragic : arta lui îi aparține numai lui și această artă este tot atît de psihologică pe cît este de poetică. El nu descrie pe ambițios, pe gelos, pe scelaratul fără seamăn, ci pe un anume gelos, pe un anume ambițios, care este mai puțin un tip decît o natură umană cu nuanțele sale particulare. Macbeth, Othello, Iago sînt orice, dar nu tipuri ; particularitățile sau, mai degrabă, singularitățile acestor caractere, le pot face să semene cu unii indivizi, fără să ne dea însă o idee absolută despre fiecare din pasiunile lor. Shakespeare posedă o atare putere de a crea impresia realului, încît ne face să adoptăm personajul său ca și cum ar fi portretul unui om pe care l-am cunoscut. Familiaritățile pe care le pune în vorbirea acestor personaje nu ne supără — fără îndoială — mai mult decît cele pe care le-am întîlni la oamenii ce ne înconjură, care nu sînt pe scenă, ci pe rînd îndurerați, exaltați sau chiar ridicoli, datorită diferitelor situații pe care le aduce cu sine viața așa cum este ; de aici, pasajele oarecum în afară de cadrul acțiunii, care la Shakespeare nu supără, așa cum s-ar întîmpla în teatrul nostru. Hamlet, în mijlocul durerii sale și al planurilor de răzbunare, face o serie de bufonerii cu Polonius, cu studenții ; se amuză învățînd pe actorii care-i sînt aduși pentru a reprezenta o tragedie proastă. Este de altfel în toată piesa un suflu puternic și chiar o creștere și o desfășurare de pasiuni și de evenimente care, deși neconforme cu obiceiurile noastre [*în teatru*], capătă un caracter de unitate, fixînd piesa în memorie ca atare. Căci dacă această calitate suverană

nu ar exista, împreună cu inconvenientele de care vorbim, piesele lui n-ar fi meritat să-și păstreze admirația secolelor. Există o logică secretă, o ordine neobservată în această îngrămădire de detalii, care ar putea părea un munte inform, dar în care găsește părți distincte — pasaje odihnitoare înadins introduse — și totdeauna o continuitate și o înlănțuire logică."

Sărmanul meu Dumas, pe care îl iubesc mult și care se crede fără îndoială un Shakespeare, nu oferă minții nici detalii atît de puternice, nici un ansamblu care să constituie în amintire un tot bine închegat. Părțile nu sînt bine echilibrate ; comicul — care este latura cea mai bună — pare pus cu de-a sila în unele locuri ; apoi, deodată, te introduce în drama sentimentală și aceleași personaje care te făceau să rîzi devin plîngărețe și declamatorii. Cine ar recunoaște pe veselii mușchetari de la începutul cărții în acele personaje de melodramă, părtașe, în final, la povestea unei oarecare milady — judecată după toate formele și executată în mijlocul furtunii și al nopții. Acesta este defectul obișnuit și al doamnei Sand. Cînd ai terminat de citit un roman al ei, ideile despre personaje îți sînt cu totul încurcate. Cel care te amuză prin glumele lui nu mai știe decît să te facă să verși lacrimi pentru virtutea lui, pentru devotamentul lui față de semeni, sau vorbește ca un taumaturg inspirat. Aș putea cita o sută de exemple de asemenea decepții ale cititorului.

2 mai 1855

Aseară la insipida Paiva [*celebră aventurieră din lumea înaltă pariziană devenită mai tîrziu informatoare a lui Bismark*]. Ce societate ! Ce conversații ! Tineri cu barbă și fără barbă ; juni amorezi

de patruzeci și cinci de ani, baroni și duci nemți, jurnaliști și — de fiecare dată — figuri noi ! Amaury Duval a venit și el. Nu am putut schimba vreun cuvînt decît cu el. Eram împietrit de atîta inutilitate și insipiditate. Bunul Dumas se credea acolo în „societate". Cum toți se învîrtesc în jurul lui, i se dă o masă excelentă în fiecare săptămînă și își aduce și iubita, ba este consultat și asupra talentului bucătarului — hotărînd dacă trebuie păstrat sau concediat — el joacă acolo rolul pe care sub vechiul regim îl juca în anumite saloane acel Mondor ; cască, doarme cînd i se vorbește ; altminteri, e un băiat bun.

Ieșind la unsprezece și jumătate din această cloacă adormitoare și respirînd aerul străzii, m-am crezut la un ospăț. Am umblat o oră cu mine însumi, nemulțumit totuși, morocănos, reamintindu-mi o mie de lucruri neplăcute și plasîndu-mă cu gîndul în acele dileme pe care ni le pune existența, așa cum este... Concluzie : să rămîn în singurătate fără a mai trece prin alte încordări, căci dorința supremă este să poți fi în sfîrșit liniștit, deși liniștea ar trebui să însemne un fel de nimicire.

22 mai 1855

Dumas îmi spunea că are niște procese care urmează să-i asigure viitorul, cam vreo 800.000 de franci pentru început, fără a mai vorbi de rest. Bietul băiat, începe a-l plictisi să scrie zi și noapte fără să aibă niciodată un franc. „Am ajuns la limită — mi-a spus el — las două romane pe jumătate scrise... și am să plec, am să călătoresc, și voi vedea la întoarcere dacă s-a găsit vreun Alcide care să sfîrșească aceste două lucrări neterminate." E convins că va lăsa, ca Ulisse, un arc pe care ni-

meni nu-l va putea încorda ; deocamdată nu se socotește îmbătrînit și se comportă în multe privințe ca un om tînăr. Are amante și chiar le obosește ; fetișcana pe care am trecut ca s-o luăm cu noi la teatru, l-a rugat s-o scuze : va muri de oftică, cu viața pe care i-o impune. Bunul Dumas o vizitează în fiecare zi ca un tată, are grijă de cele necesare în gospodărie și nu se neliniștește de distracțiile pe care și le procură protejata sa ! Fericit om, fericită nepăsare ! Ar merita să moară ca eroii pe cîmpul de luptă, fără să cunoască chinurile ultimelor momente, sărăcia fără leac și singurătatea.

Îmi spunea că, cu cei doi copii ai săi, este ca și singur. Ei se duc fiecare la treburile lor, lăsîndu-l să fie consolat de Isabella lui. Pe de altă parte doamna Cavé îmi spune a doua zi că fiica lui se plînge de societatea unui tată care-i aduce iubitele sale și care nu este niciodată acasă... Ciudată lume !

Champrosay, 15 iunie 1855

...Citesc în ziarul *La Presse* cîteva pagini ale doamnei Sand din *Istoria vieții mele.* Vorbește astăzi de relațiile ei cu Balzac. Biata femeie este obligată să aducă un omagiu de admirație tuturor. În această proză — tipărită încă din timpul vieții ei și adresată contemporanilor — ea vorbește despre el în termeni foarte admirativi. Fiind încă în viață este obligată să împartă elogii tuturor celebrităților epocii sale, pentru a nu fi acuzată de invidie ; este unul din miile de inconveniente ale unei asemenea inițiative. Vorbește mult de sentimentele părintești ce i le-a purtat Latouche, de prietenia ei frățească pentru Arago. Ce nevoie

— și mai ales pentru o persoană în situația ei — să vorbească despre sine, cînd a face aceasta în timpul vieții nu permite sinceritatea care, singură, ar conferi interes lucrării ei, dacă nu în ceea ce o privește, cel puțin în ce-i privește pe toți acești oameni originali, ale căror portrete aspiră să le lase posterității ? Are slăbiciunea să vorbească despre teoria ei în materie de romane, de acea *nevoie ideală,* — expresia ei favorită — care consistă în a-i reprezenta pe oameni *așa cum ar trebui să fie.* Balzac — spune ea — o încurajează în această tentativă prin faptul că-și propune să-i descrie *așa cum sînt,* pretenție pe care el o socotește a o fi justificat cu prisosință.

12 ianuarie 1856

În loc să merg să prînzesc la prefect am fost cu doamna Sand să văd la circ drama sa *Favilla.* O excelentă idee, pe care sărmana mea prietenă nu a pus-o în lumină. Cred că în ciuda laturilor frumoase ale talentului său, ea nu va izbuti niciodată să facă o piesă. Situațiile se pierd sub mîna ei ; nu cunoaște *punctul interesant.* Punctul interesant, acesta este totul ; ea îl îneacă în detalii și anemiază încontinuu impresia care ar trebui să rezulte din scene și din caracterele personajelor. Situația aceea a unui nebun simpatic, care se crede stăpînul unui castel unde este tolerat, trebuia să fie un excelent prilej de comic sau patetic. Ea nu-și dă cîtuși de puțin seama de ceea ce-i lipsește. Încăpățînarea de a fugi după un talent care pare să-i fie refuzat, dacă judecăm după atîtea încercări infructuoase, o clasează — cu voie sau fără voie — pe o

treaptă inferioară. Este foarte rar ca marile talente să nu fie împinse, într-un fel aproape de neînvins, spre obiectele care sînt de domeniul lor. Către acest studiu duce, mai ales, experienţa. Se pot înşela un timp asupra vocaţiei lor tinerii, dar nu talentele coapte şi experimentate într-un anume gen.

Traducere de G. OPRESCU

Al. Dumas-tatăl

(1803—1870)

Alexandre Dumas-tatăl şi-a scris memoriile la cincizeci de ani, într-o perioadă cînd, pentru a protesta, ca şi amicul său Hugo, împotriva loviturii de stat dată de Louis Bonaparte, se exilase pentru cîţiva ani în Belgia (primele volume din *Amintirile mele* au apărut în 1852 la Bruxelles).

Tehnica rămîne aceea a unui autor de romane-foileton şi confesiunile lui Dumas sînt făcute în gura mare. Tehnica foiletonistă se simte şi în prolixitatea uneori excesivă a celor zece volume, în asociaţiile şi parantezele adesea forţate, în anecdotele lungite. Dar povestitorul ştie să-şi însufleţească propria biografie, aşa cum a ştiut să însufleţească pretextele istorice. Căci biografia acestui scutier al romantismului oferea material foarte pestriţ.

Alexandre Dumas, descendentul marchizului Davy de la Pailleterie şi al unei negrese, fiul unui general al lui Napoleon căzut în dizgraţie, a cunoscut în copilărie o existenţă mediocră, aproape mizeră. A cucerit scena şi foiletoanele gazetelor dovedind o uimitoare putere de muncă, expresia unei vitalităţi debordante care s-a cheltuit în cele mai diverse moduri. Convingerile lui politice nu prea clare au mers spre forţele democratice, l-au mînat în 1830 pe baricadele Parisului şi l-au transformat în organizator al revoluţiei în provincie, iar spre apusul

vieții l-au făcut să organizeze o expediție de sprijinire a lui Garibaldi. Dumas a cîștigat milioane cu romanele și piesele lui și le-a cheltuit cu aceeași rapiditate. A fondat teatre și gazete, a avut pînă la sfîrșitul vieții nenumărate aventuri amoroase. A scris cîteva sute de volume, folosind, ce-i drept, numeroși colaboratori anonimi — ceea ce a stîrnit procese și campanii de presă — dar imprimînd zecilor de mii de pagini o pecete stilistică incontestabilă. Și viața și opera lui Dumas aparțin laturii spectaculoase a romantismului. E o latură care a avut o importanță de netăgăduit, chiar dacă ponderea ei artistică e mai scăzută.

Amintirile narează primele patru decenii din această existență colorată și zgomotoasă. Verva le face tot timpul amuzante și creează numeroase pasaje savuroase : sosirea la Paris, debuturile în teatru, holera pe care Dumas o tratează bînd din greșeală eter, premiera dramei *Antony* etc.

AMINTIRILE MELE

(MES MÉMOIRES)

CAPITOLUL VI

...Sosise călare ca să afle prețul grînelor, mi se pare. Paillet era din cînd în cînd notar principal în provincie sau notar secundar la Paris, dar profesiunea lui reală, adevărata profesiune, era aceea de proprietar.

Am mers să ne plimbăm pe lîngă metereze.

Tocmai îi povesteam despre durerile mele, la care acest prieten drag, care mă iubea din inimă, lua parte cu totul, cînd deodată m-am plesnit cu palma peste frunte.

— Ah ! dragul meu ! am strigat, am o idee !

— Care ?

— Hai să mergem să petrecem trei zile la Paris.

— Și slujba ?

— Domnul Lefèvre se duce și el mîine la Paris. De obicei stă acolo două-trei zile. În două-trei zile, ne vom întoarce.

Paillet scotoci prin buzunare și scoase douăzeci și opt de franci.

— Iată, zise el, e tot ce am, dar tu ?

— Eu, eu am șapte.

— Douăzeci și opt și cu șapte, treizeci și cinci ; cum dracu vrei să mergem la Paris cu suma asta ? Și numai pentru trăsura cu care ne plimbasem, în sus și-n jos, eram datori treizeci de franci.

— Așteaptă, numai ; am găsit eu un mijloc.

— Care ?

— Ai calul ?

— Da.

— Punem hainele într-o valiză ; îmbrăcăm costumele de vînătoare, luăm puștile și mergem vînînd. Pe drum vom mînca vînatul și nu vom cheltui nimic.

— Cum asta ?

— Simplu de tot : de aici pînă la Dammartin, cred că vom vîna un iepure, două potîrnichi și o prepeliță.

— Sper chiar că vom vîna mai mult.

— Și eu sper mai mult, dar socotesc mai puțin ; ajungem la Dammartin, cerem să se frigă pulpele iepurelui nostru, restul îl facem ostropel, mîncăm și bem.

— Și apoi ?

— Apoi plătim vinul, pîinea și gătitul bucatelor cu cele două prepelițe și dăm bacșiș chelnerului potîrnichea. Deci nu trebuie să mai avem decît grija calului. Ei bine ! cu trei franci pe zi o s-o facem și pe asta.

— Dar drept cine naiba vom trece ?

— La dracu ! drept școlari în vacanță.

— Dar noi avem doar o singură pușcă.

— Nici n-avem nevoie de mai mult ; unul dintre noi vînează, celălalt vine în urma lui călare ; în felul ăsta, cum sînt șaisprezece leghe pînă la Paris, înseamnă cîte opt ore de fiecare.

— Și pîndarii ?

— Ah ! grozavă piedică. Cel care călărește îi zărește de departe ; îl previne pe cel care vînează și descalecă ; vînătorul încalecă, dă pinteni calului și iese galopînd din țarină. Iar pe călăreț, pîndarul, care vine spre el, îl găsește umblînd cu mîinile în buzunare. „Ce faci acolo domnule ?" „Eu ? Dumneata vezi bine ce fac." „N-are importanță, răspunde." „Mă plimb". „Adineauri erai călare?" „Da". „Și acum mergi pe jos ?" „Da. E interzis, după ce ai umblat călare, să umbli pe jos ?" „Nu. Dar nu erai singur." „E posibil." „Tovarășul dumitale vîna." „Așa crezi ?" „Zău ! iată-l colo, călare și cu pușcă." „Dragă domnule, dacă-i acolo călare, cu pușca, fugi după el și încearcă să-l oprești." „Dar nu pot fugi după el ca să-l opresc, pentru că el este călare și eu pe jos." „Atunci, prietene, mai bine te-ai duce pînă la cel mai apropiat sat și-ai bea o sticlă de vin în sănătatea noastră." Zicînd acestea, tu sau eu îi întindem omului cel de treabă o monedă de douăzeci de bani pe care o trecem la profit și pierderi. Pîndarul salută și pleacă să bea în sănătatea noastră și noi pornim mai departe.

— Ia te uită, zice Paillet. Povestea asta e bine ticluită. Mi s-a spus că faci piese.

Am oftat.

— Tocmai pentru a-i cere vești lui de Leuwen despre piesele pe care le-am scris vreau să mă duc la Paris [1]. Ei bine ! O dată ajuns la Paris...

— Oh ! făcu Paillet, după ce ne vedem la Paris, cunosc un mic hotel, în rue des Vieux-Augustins, unde poposesc de obicei și unde sînt cunoscut. O dată ajuns la Paris nu-mi fac griji.

— Atunci, ne-am înțeles ?

— Pe legea mea, da, o să ne distrăm.

— Plecăm la Paris ?

— Plecăm.

— Ei bine ! atunci hai să plecăm chiar în seara asta în loc de mîine. Mergem să ne culcăm la Ermenonville, și mîine seară, plecînd dis-de-dimineață din Ermenonville, vom putea fi la Paris.

— Plecăm în seara asta.

Ne-am întors, eu la maestrul Lefèvre, ca să-mi iau pușca și să-mi pun costumul de vînătoare, Paillet ca să-și înșeueze calul.

O cămașă, o redingotă, o pereche de pantaloni și o pereche de cizme fuseseră trimise prin cel de-al treilea notar la Paillet, care își umplu cu ele geamantanul ; după aceea, cu pușca pe umăr, m-am dus să-l aștept pe Paillet la marginea orașului.

Paillet a apărut de îndată.

Era prea tîrziu ca să mai vînăm ; nu ne-am gîndit decît să mai cîștigăm din drum. Am sărit pe

[1] În colaborare cu Adolphe de Leuwen își scrisese Dumas primele două piese : *Le Major de Strasbourg* și *Abencerages*. Adolphe de Leuwen nu avea să lase numele lui posterității decît pe libretul pentru *Postillon de Longjumeau*. *(n. a.)*

cal, la spatele lui. Peste două ore, ne aflam la Ermenonville.

Era a doua sau a treia oară cînd veneam la hotelul de la Croix, după cîte puteam să-mi aduc aminte. Nu eram grozav, dar nici antecedente proaste nu aveam ; dimpotrivă.

Ne-au primit bine.

Cina noastră s-a compus dintr-o omletă, o sticlă cu vin și pîine la discreție.

A doua zi, socoteala, în care intrase și calul, ajunsese la șase franci. Mai rămîneau douăzeci și nouă de franci.

Ne-am privit, eu și Paillet, parcă am fi spus : Hei ! cum se mai duc banii ; și după ce-am dat din cap foarte filozofic de vreo două-trei ori, am plecat mai departe, direct spre Dammartin, unde trebuia să prînzim.

Prînzul nu ne neliniștea ; era în țeava puștii noastre și vom ști noi să-l scoatem de-acolo.

Ermenonville-ul era un loc bogat în vînat și bine păzit. De-abia făcurăm un sfert de leghe că din șase împușcături omorîsem doi iepuri și trei potîrnichi. Trebuie să mărturisesc, cu toată smerenia, că cei doi iepuri și cele trei potîrnichi aparțineau domnului de Girardin-Brégy.

Și, în timp ce cîinele meu aducea cea de-a treia potîrniche, Paillet a dat semnalul convenit.

Pîndarul apărea la orizont, profilîndu-se viguros pe cerul alburiu și cețos, ca unul din acei păstori sau țărani cu ghetre mari pe care Decamps sau Jadin îi așezau în peisajele lor ca să slujească drept punct de comparație cu cine știe ce ulm, singuratic și strîmb.

Manevra era hotărîtă dinainte și într-o clipă am și fost pe cal, dîndu-i pinteni, luînd cu mine și corpurile delicte.

Dialogul între Paillet și pîndar a fost lung și iritat, dar s-a sfîrșit așa cum fusese prevăzut : Paillet, plin de maiestate, a scos o monedă de douăzeci de centime din punga comună, și cheltuielile noastre s-au ridicat, în total, la șapte franci.

Acolo era pierderea, dar cîștigasem doi iepuri și trei potîrnichi.

Paillet m-a ajuns ; eu eram tot călare și el s-a apucat, la rîndul lui, să vîneze.

Am alternat în acest fel : la zece dimineața eram la Dammartin cu trei iepuri și opt potîrnichi.

Din cei doi pîndari care ne opriseră, unul refuzase maiestuos cele douăzeci de centime, celălalt le primise în chip josnic.

Fondurile noastre se reduseseră deci la douăzeci și opt de franci.

Dar noi făcusem mai mult de jumătate din drum și aveam trei iepuri și opt potîrnichi.

După cum prevăzusem, ne-am achitat cu un iepure și trei potîrnichi de datorie și am fost chiar generoși, căci am fi putut cere restul în ciocîrlii.

La ora unsprezece ne-am pornit iar la drum și-am mers drept la Paris, în care am intrat seara la ora zece și treizeci, eu pe jos și Paillet călare, cu patru iepuri, douăsprezece potîrnichi și două prepelițe.

Aveam, la prețul halelor, vînat în valoare de treizeci de franci.

Cînd am ajuns la hotelul des Vieux-Augustins, Paillet a fost recunoscut și a pus condițiile.

Era vorba, i-a spus el gazdei noastre, de-un rămășag important, făcut cu niște englezi. Ne-am prins să mergem la Paris și să ne întoarcem fără a cheltui vreun ban. În consecință, pentru a cîștiga

rămășagul cu cugetul curat, vom duce tratative pentru găzduirea noastră în schimbul vînatului pe care-l aveam.

Pentru cei patru iepuri, douăsprezece potîrnichi și două prepelițe, gazda se angaja să ne hrănească și să ne adăpostească două zile și două nopți, nu numai pe noi, ci și calul și cîinele.

Afară de asta trebuia să ne dea, la plecare, un pateu și o sticlă de vin, pentru drum.

Gazda ne-a declarat că, în aceste condiții, făcea chiar o afacere bună și ne-a oferit, în momentul plecării, o dovadă prin care adeverea că la el, cel puțin, n-am cheltuit vreun ban.

Noi i-am mulțumit și i-am spus că englezii au să ne creadă pe cuvînt.

Eu și Paillet ne-am fixat cîteva puncte de reper și ne-am dus să ne îmbăiem.

Deși făceam economie, a trebuit să luăm din restul de bani o sumă de trei franci și cincizeci de centime ; iată-ne deci rămași cu douăzeci și patru de franci și cincizeci de centime.

Cheltuisem ceva mai puțin de-o treime din avutul nostru, dar ajunsesem s-avem casa și masa asigurate pentru nouăzeci și șase de ore.

Cu toată oboseala de peste zi, am dormit prost ; eram la Paris.

Îmi invidiam cîinele, care, culcat pe covorul de la picioarele patului meu, lipsit de imaginație și mort de oboseală, dormea dus.

M-am trezit la ora șapte dimineața a doua zi.

Cît ai zice pis, am fost gata.

De Leuwen locuia în strada Pigalle la numărul 14 ; era la aproape o leghe depărtare de rue des Vieux-Augustins ; dar nu-mi păsa de asta.

În sfîrșit, am ajuns la Adolphe.

Adolphe dormea buștean ; chiar dacă aș fi avut treabă cu Epimenide, tot l-aș fi sculat.

Adolphe își freca ochii și nu-i venea să creadă.

— Hai, i-am spus, eu sînt, chiar eu ; trezește-te și te îmbracă să mergem la Talma.

— La Talma, ce să facem ? Ai, din întîmplare, o tragedie ca să i-o citești ?

— Nu, dar vreau să-i cer niște bilete.

— Ce-o fi jucînd ?

Eram foarte mirat : Adolphe, care locuia la Paris, nu știa ce juca Talma ?

Dar oare la ce gîndea, nenorocitul !

Nu era de mirare că nu plasase încă *Pelerinajul din Ermenonville* și nu reușise ca piesele noastre să fie jucate.

Adolphe s-a sculat și s-a îmbrăcat. La ora unsprezece, sunam la casa din le Tour-des-Dames.

Domnișoara Mars, domnișoara Duchesnois și Talma locuiau acolo ușă în ușă.

Talma își făcea toaleta ; dar Adolphe, ca obișnuit al casei, a fost primit.

Eu eram din suita lui Adolphe, așa cum Hernani era în cea a lui Carol Quintul ; am intrat în mod firesc în urma lui.

Talma nu vedea prea bine : nu știu dacă m-a văzut sau nu.

Își spăla pieptul ; capul îi era aproape ras, fapt care m-a preocupat mult, căci auzisem spunîndu-se de nenumărate ori că în Hamlet, la apariția spectrului patern, se vedea părul lui Talma ridicîndu-se măciucă.

Trebuie s-o mărturisesc, aspectul lui Talma, în aceste împrejurări, nu prea era poetic.

Totuși, cînd s-a ridicat, cu pieptul gol și partea de jos a trupului înfășurată într-un fel de mantie mare din lînă albă, cînd a luat una din poalele acelei mantii pe care și-a tras-o pe umăr și cu care și-a acoperit pe jumătate pieptul, a avut în acest gest ceva regesc care m-a făcut să tresar.

De Leuwen i-a spus care era dorința noastră; Talma a luat un fel de stilet antic care avea la capăt o peniță și a semnat un bilet pentru două locuri.

Era biletul lui de societar.

Afară de biletele de serviciu primite în zilele în care jucau, societarii mai aveau dreptul să semneze în fiecare zi un bilet pentru două locuri.

Atunci Adolphe i-a spus cine eram eu.

Pe vremea aceea, eram fiul generalului Alexandre Dumas : numai atît ; dar, la urma urmei, era și asta ceva.

De altfel, Talma și-a amintit că îl întîlnise pe tata la Saint-Georges [1].

Mi-a întins mîna.

Aveam mare poftă să i-o sărut. Cum aveam unele idei despre teatru, Talma reprezenta într-un fel pentru mine un zeu necunoscut, e adevărat, necunoscut cum era Jupiter pentru Semele, un zeu care îmi apărea dimineața și care avea să mi se dezvăluie seara...

---

[1] Cavalerul de Saint-Georges, născut la Guadeloupe. Mulatru ca și generalul Dumas și, ca și el, renumit pentru dibăcia și forța sa fizică. Extraordinar mînuitor al armelor, muzician, autor de opere comice, își cucerise un loc monden de prim rang înainte de Revoluție. Ca și generalul Dumas, a fost republican convins și ostaș curajos. După eliberarea lui din închisorile Terorii, Saint-Georges și-a petrecut ultimii ani de viață în sărăcie și a murit în 1799 (n. a.).

CAPITOLUL XXXIV

Timpul era rău ales pentru literatură ; toate spiritele se îndreptau spre politică, și puteai simți răscoala plutind prin aer, tot așa cum în nopțile calde de vară lăstunii zburau țipînd ascuțit și liliecii cu aripi de zăbranic de doliu.

Piesa mea era atît de bine regizată pe cît se putea ; dar în afara talentului pe care aveau să-l cheltuiască actorii, domnul Crosnier nu cheltuise nimic ; nici un covor nou, nici decor nou, nici măcar un salon modificat. Piesa putea să cadă fără remușcări : pe director îl costase numai timpul pierdut cu repetițiile.

Cortina se ridică.

Doamna Dorval, într-o rochie vaporoasă, în ținută de stradă, ca femeie de lume, în sfîrșit, era o noutate în teatru, unde fusese văzută în *Doi ocnași* sau în *Jucătorul :* așa că primele scene au avut un succes mediocru ; vocea ei răgușită, umerii lăsați, gestul ei, atît de familiar, cît de vulgar era în scenele lipsite de pasiune, toate acestea nu te dispuneau nici în favoarea piesei, nici în favoarea actriței. Două sau trei replici admirabil potrivite găsiră, totuși, înțelegere la public, dar nu l-au emoționat într-atît încît să-i smulgă măcar un singur bravo.

În ce-l privește pe Boccage, el are prea puțin în primul act : e adus leșinat, și singurul lui efect e acea frază pe care o pronunță, după ce-și smulsese bandajul de pe rană, leșinînd pentru a doua oară : „Și acum voi rămîne, nu-i așa ?"

Numai cu această frază a început să fie înțeleasă piesa și să se simtă ce dramă intimă putea cuprinde o lucrare al cărei prim act se sfîrșea în acest fel.

În mijlocul aplauzelor a căzut cortina.
Făcusem recomandarea ca pauzele să fie scurte. Am trecut pe scenă pentru a-i grăbi eu însumi pe artiști, regizori și mașiniști. Peste cinci minute, mai înainte ca emoția să fi avut timp să se calmeze, cortina s-a ridicat din nou.
Al doilea act îi aparținea pe de-a întregul lui Boccage. El și l-a însușit cu forță, lipsit de egoism, lăsîndu-i doamnei Dorval ceea ce îi revenea ei de drept și ridicîndu-se la o mare înălțime în scena lui de mizantropie amară și de amenințare amoroasă, scenă care, de altfel — afară de aceea cu copiii găsiți — durează aproape întregul act.
Repet, Boccage a fost admirabil atunci : inteligență subtilă, noblețe sufletească, expresia figurii, tipul lui Antony, așa cum îl concepusem, era înfățișat publicului.
După terminarea actului, în timp ce publicul aplauda încă, am urcat ca să-l felicit din tot sufletul.
Era plin de entuziasm și de speranță, iar doamna Dorval îi declara, cu franchețea geniului ei, ce mulțumită era de el.
Dorval nu se temea de nimic : știa că actele patru și cinci îi aparțineau, și-și aștepta liniștită rîndul.
Sala era înfiorată cînd m-am întors ; se simțea acolo acea atmosferă plină de emoțiile premergătoare marilor succese. Începusem să cred că aveam dreptate în pofida tuturor, chiar și a directorului meu.
Exceptîndu-l pe Alfred de Vigny, care mi-a prezis un succes.
Este cunoscut actul al treilea, numai acțiune, și acțiune brutală ; avea, în ceea ce privește violența, o oarecare asemănare cu actul III din *Henric al III-lea*, unde ducele de Guise îi strivește mîna soției lui pentru a o sili să fixeze lui Saint-Negrin o întîlnire scrisă chiar de mîna ei.

Din fericire, cel de al treilea act de mare succes de la Théatre Français deschidea drumul celui de la Porte Saint-Martin.
Urmărind-o pe Adèle, Antony ajunge cel dintîi la un han de țară, acaparează toți caii de poștă, pentru a o obliga pe Adèle să se oprească acolo, alege din cele două camere ale hanului pe cea care îi convine mai bine, își pregătește o intrare prin balcon în camera Adèlei și se retrage la zgomotul trăsurii ei.
Adèle intră, se roagă, imploră să i se găsească niște cai : este la numai cîteva leghe depărtare de Strasbourg, unde își va întîlni soțul ; caii, îndepărtați de Antony, nu pot fi găsiți ; Adèle e obligată să rămînă noaptea la han. Își ia toate precauțiile, precauții care, din momentul în care va fi singură, vor deveni inutile din cauza ușii-ferestre de la balcon, uitată în fricoasa ei investigație.
Doamna Dorval era adorabilă în naivitatea ei feminină și teroarea-i instinctivă. Ea spunea, așa cum nimeni nu spusese și cum nu avea să mai spună nicicînd, aceste două fraze foarte simple : „Dar ușa asta nu se închide !“ și : „Nu s-a întîmplat niciodată un accident în hanul dumneavoastră, doamnă ?“
Apoi, după ce pleca hangița, se hotăra să intre în cabinetul ei.
Dar abia dispărea, că un ochi de fereastră cădea în țăndări și se întindea un braț, se înlătura zăvorul de la fereastră, se deschidea fereastra și Antony și Adèle apăreau în același timp, unul pe balconul ferestrei, cealaltă în pragul cabinetului.

Adèle, cînd îl zărește pe Antony, scoate un țipăt. În rest, regia era de o îngrozitoare naivitate.

Pentru a împiedica un alt strigăt, Antony astupa gura Adèlei cu o batistă, trăgînd-o spre cabinet, și, în momentul în care intrau amîndoi acolo, cădea cortina.

A fost un moment de liniște în sală. Porcher, omul inteligent prin excelență, omul pe care l-am recomandat unuia din cei trei sau patru pretendenți ai coroanei, ca pe cel mai capabil de a-i aranja o restaurare ; Porcher, care era însărcinat cu restaurarea mea, ezita să dea semnalul. Puntea lui Mahomed nu este mai subțire ca firul de care atîrna în acest moment *Antony* între succes și cădere. Succesul birui. Un vuiet imens, urmat de aplauze frenetice, izbucni ca o cascadă. Cinci minute se aplaudă și se urlă.

Cînd voi ajunge la căderi, să n-aveți grijă, nu mă voi menaja deloc ; dar, pînă atunci, cer permisiunea de-a spune adevărul.

Acum succesul era al celor doi actori ; am alergat pe scenă să-i îmbrățișez. Dar nu erau acolo nici Adèle, nici Antony.

Am crezut un moment că, purtați de înfiorarea reprezentației, au reluat regia la aceste cuvinte : *Antony îi astupă gura cu o batistă și o duce în camera lui* și că ei continuau piesa.

M-am înșelat : fiecare își schimba costumul pentru actul patru și se încuiase în loja lui...

Îl tîram pe Bixio spre Bastilia.

Oare ce-am vorbit ? Habar n-am. Știu numai că am făcut o jumătate de leghe, dus și întors, tot flecărind și rîzînd. Dacă cineva le-ar fi spus trecătorilor : „Vedeți pe nebunul acela de-acolo ? El e autorul piesei care se joacă în acest moment la

teatrul de la Porte Saint-Martin !“ desigur că ei s-ar fi mirat foarte tare.

M-am întors la momentul potrivit pentru scena insultei. *Foiletonul*, cum îl numea doamna Dorval, adică apologia dramei moderne, adevărata prefață a lui *Antony*, trecuse fără greutate, fusese chiar aplaudat.

Loja mea era la parter, aproape de scenă ; i-am făcut un semn doamnei Dorval că eram acolo. Ea mi-a răspuns că mă vedea.

Apoi a început scena între Adèle și vicontesă, scenă rezumată la aceste cuvinte : „Dar eu nu i-am făcut nimic acestei femei !“

Apoi scena între Adèle și Antony, cînd Adèle repetă de vreo trei-patru ori în continuare : „Este amanta lui !“

Ei bine ! spun acum după douăzeci și doi de ani — și, în acești douăzeci și doi de ani, am scris drame, am văzut multe piese, am aplaudat mulți actori — ei bine ! ce-l care n-a văzut-o pe doamna Dorval jucînd aceste două scene, chiar dacă a văzut tot restul repertoriului modern, n-are idee de culmea pe care poate fi înălțat pateticul.

E cunoscut sfîrșitul acestui act : vicontesa intră ; Adèle, surprinsă în brațele lui Antony, scoate un strigăt de disperare.

În spatele vicontesei, intră și servitorul lui Antony ; sosise în goana calului de la Strasbourg, anunțîndu-i stăpînului său întoarcerea soțului Adèlei.

Antony fuge de pe scenă ca un nebun, ca un disperat, strigînd : „Nenorocitule ! voi ajunge oare la timp ?“

Am alergat pe scenă. Doamna Dorval era deja acolo, desfăcîndu-și părul și rupîndu-și florile. Ea

avea momente de pasionată dezordine, cum nu mai avea nimeni.

În timp ce doamna Dorval se schimba, mașiniștii făceau și ei schimbările lor.

Se aplauda cu frenezie.

Am strigat mașiniștilor că le voi da o sută de franci dacă vor ridica cortina înainte ca aplauzele să fi încetat.

Două minute mai tîrziu se auziră cele trei lovituri de gong, cortina se ridică și mașiniștii cîștigară suta de franci.

Al cincilea act începea chiar înainte ca aplauzele celui de-al patrulea să se fi terminat.

Am avut un moment de angoasă. În mijlocul scenei de groază, cînd cei doi amanți, înlănțuiți de suferință, se zbat fără a găsi un mijloc de-a trăi sau de-a muri împreună, un moment mai înainte ca doamna Dorval să strige : „Dar sînt pierdută !" prevăzusem în regie ca Boccage să facă o mișcare care pregătea fotoliul s-o primească pe Adèle, aproape doborîtă de vestea sosirii soțului ei. Boccage a uitat să întoarcă fotoliul. Dar doamna Dorval era atît de covîrșită de pasiune, că nu s-a neliniștit numai pentru atîta lucru. În loc să cadă pe pernă, a căzut pe brațul fotoliului, și-a scos strigătul ei de disperare cu o durere atît de cumplită a sufletului ei zdrobit, sfărîmat, strivit, încît toată sala s-a sculat în picioare.

De data aceasta, aclamațiile nu mai erau pentru mine deloc, erau pentru actriță, numai pentru actriță, pentru minunata, sublima actriță !

Deznodămîntul e cunoscut, deznodămînt atît de neașteptat, rezumîndu-se la o singură frază, care se dezlănțuie în șase cuvinte.

Domnul d'Hervey, sparge ușa în momentul în care Adèle, înjunghiată de Antony, cade pe-o canapea.

„Moartă ?" strigă baronul d'Hervey. „Da, moartă ! răspunde cu răceală Antony. Îmi rezista : am omorît-o !" și-azvîrle pumnalul la picioarele soțului.

Se scoteau asemenea strigăte de teroare, de spaimă, de durere, în sală, încît poate numai o treime din spectatori au auzit aceste cuvinte, adaus obligatoriu la piesă, care, fără acestea, nu oferea decît o simplă intrigă de adulter avînd ca deznodămînt un simplu asasinat. Și efectul a fost, totuși, imens. Autorul a fost chemat cu furie. A apărut Boccage și m-a numit. Au fost rechemați Antony și Adèle și au revenit amîndoi ca să-și ia partea lor dintr-un triumf așa cum nu mai avuseră niciodată și cum nu mai aveau să aibă nicicînd.

Asta pentru că amîndoi atinseseră cele mai sublime culmi ale artei.

M-am repezit afară din lojă ca să alerg la ei, fără să țin seama că sălile erau ticsite de spectatorii care ieșeau din loji.

De-abia făcusem patru pași că m-au și recunoscut.

Și atunci mi-am primit și eu răsplata, în calitatea mea de autor.

O mulțime de tineri de seama mea — aveam douăzeci și opt de ani — palizi, înspăimîntați, gîfîind, s-au năpustit asupră-mi. Am fost tras în dreapta și-n stînga și îmbrățișat. Purtam un costum verde încheiat la toți nasturii ; pulpanele au fost făcute ferfeniță. Am intrat în culise așa cum lordul Spencer se întorsese acasă cu o vestă rotundă, căci costumul meu se prefăcuse în relicve.

În teatru, erau stupefiați. Nu se mai văzuse niciodată un succes manifestîndu-se în asemenea hal ; niciodată aplauzele nu veniseră atît de direct de la public la actori ; și de la ce public ? — de la un public elegant, un public snob, de la lojile din față, un public care de obicei nu aplaudă, și care, de data asta, tot strigînd într-una, răgușise, chiar și mănușile crăpaseră de atîta aplaudat.

Crosnier s-a ascuns.

Boccage era vesel ca un copil.

Doamna Dorval era nebună !

Oh ! inimi calde și bune de prieteni care, în triumful lor, păreau să se bucure chiar mai mult de succesul meu decît de al lor ! care lăsau deoparte talentul lor, și care foarte gălăgios ridicau în slăvi poetul și opera.

N-am să uit nicicînd seara asta ; nici Boccage n-a uitat-o. Acum opt zile, vorbeam despre asta ca și cînd s-ar fi întîmplat în ajun, și, oricît de puțin ți-ai aminti de unele lucruri acolo sus, sînt sigur că și doamna Dorval își mai aduce aminte.

Ce s-a mai întîmplat după ce ne-am îmbrățișat ? Nu mai știu nimic. Ca în jurul a tot ceea ce e luminos, o ceață a înghițit restul serii și a nopții, și memoria mea n-o mai poate străpunge, după douăzeci și doi de ani.

De altfel, o calitate a dramei *Antony* era și aceea de a reține spectatorii pînă ce se lasă cortina. Cum *morala* lucrării se afla în cele cinci cuvinte pe care Boccage le spunea, de altfel, cu o demnitate perfectă : „Îmi rezista : am omorît-o!“ fiecare stătea să le audă, și nu voia să plece decît după ce le auzise.

Și iată ce s-a întîmplat.

La doi sau trei ani după prima reprezentație a lui *Antony*, aceasta a ajuns piesa tuturor reprezentațiilor de beneficiu, în așa fel că într-o zi s-a cerut doamnei Dorval și lui Boccage piesa pentru Théâtre du Palais-Royal.

În beneficiul cui era reprezentația ? Nu-mi aduc aminte, dar asta nici n-are vreo importanță.

Piesa a avut obișnuitul ei succes, grație jocului celor doi mari artiști ; numai că regizorul, prost informat asupra momentului cînd trebuie să strige : *Cortina !* o făcu să cadă tocmai în momentul loviturii de pumnal al lui Antony, în așa chip încît publicul n-a mai avut deznodămîntul.

Dar asta nu-l privea pe public deloc : deznodămîntul, asta dorea el mai ales ; așa că, în loc să plece, a început să urle din toate puterile :

— Deznodămîntul ! Deznodămîntul !

Au fost asemenea urlete, încît regizorul a cerut permisiunea artiștilor să ridice cortina, pentru ca ei să poată sfîrși piesa.

Doamna Dorval, bună ca de obicei, și-a reluat poza ei de femeie ucisă, pe fotoliu, și-au început să-l caute pe Antony. Dar Antony se întorsese în cabina lui, furios că îl făcuseră să-și rateze efectul de la sfîrșit, și, retras în cortul său ca Ahile, a refuzat, ca și Ahile, cu încăpățînare, să mai iasă de-acolo.

În acest timp, publicul aplauda, urla, chema : „Boccage ! Dorval !... Dorval ! Boccage !“ amenințînd că va sfărîma băncile.

Regizorul a ridicat cortina, în speranța că Boccage, încolțit, va fi forțat să apară pe scenă.

Boccage l-a trimis pe regizor la dracu.

În acest timp doamna Dorval aștepta în fotoliul ei, cu brațul atîrnînd și capul răsturnat pe spate.

Aștepta și publicul. Se lăsase o liniște profundă ; dar, după un minut, văzînd că Boccage

nu apărea, a început să aplaude, să cheme, să strige din ce în ce mai tare.

Doamna Dorval a simțit vijelia din atmosferă ; și-a ridicat brațul inert, și-a îndreptat capul, s-a ridicat și, înaintînd pînă la rampă, în mijlocul liniștii restabilită ca prin miracol de prima mișcare pe care o riscase :

— Domnilor, a spus ea, *îi rezistasem, el m-a omorît !*

Apoi a făcut o frumoasă plecăciune și a ieșit din scenă, salutată de un ropot de aplauze.

Cortina a căzut și spectatorii s-au retras încîntați. Aveau deznodămîntul lor, cu o variantă, e-adevărat ; variantă atît de spirituală, că trebuia să fi avut un caracter foarte prost dacă n-o preferai versiunii originale...

Traducere de ILEANA ȘOLDEA

Hector Berlioz

(1803—1869)

Fără vocația și năzuințele poetice ale lui Wagner, Hector Berlioz se numără printre muzicienii care au știut să scrie, respectiv să folosească presa pentru a apăra sau respinge. Cînd compozitorului romantic i s-a oferit o colaborare la presa pariziană, a șovăit — ne spune — să pătrundă într-un domeniu care nu era al lui. S-a simțit însă foarte la largul lui în postura de cronicar muzical, și, printr-o ironie a împrejurărilor, care s-a repetat cu mai mulți artiști, pentru compozitorul contestat pînă la sfîrșitul vieții, cu triumfuri efemere și cu adversități trainice, presa a constituit un mijloc de existență mult mai sigur decît muzica. Articolul a devenit chiar o servitute, pentru că îi răpea din timpul creației și pentru că diplomația directorilor de gazetă îl silea uneori să-și domolească tonul și să-și mascheze preferințele. *A travers chants (Printre cînturi),* culegerea principalelor sale articole, interesează însă în grad înalt istoria romantismului muzical.

Memoriile compozitorului aparțin și istoriei muzicii și literaturii propriu-zise. Neterminate, scrise în perioade diverse, alcătuite eterogen din narațiuni și scrisori, ele răsfrîng o fire zbuciumată, cu dragostea de lumină și culoare pe care o respiră și muzica lui, cu mai multă impulsivitate decît reală energie. Sub exuberanța spirituală

a meridionalului străbate tristețea nedreptățitului — Berlioz n-a cunoscut în timpul vieții triumful definitiv repurtat de Wagner, prietenul și, uneori, rivalul lui. Străbate și un sentiment răvășitor al neantului. Multe pasaje sînt citabile : anii de tinerețe, cînd pasiunea pentru muzică s-a manifestat imperios și a schimbat drumul fiului de medic, student cuminte la medicină, conflictul amuzant cu Cherubini, paznicul conservatorismului și asprul director de conservator, expedientele la care era silit un artist de pe la 1825 (Berlioz a fost un timp corist). Un pasaj are rezonanțe tragice între toate. Este povestea simfoniei pe care Berlioz a renunțat să o scrie, pentru că sărăcia nu i-ar fi permis să suporte pagubele unui concert deficitar și ale tipăririi unei partituri care nu avea să se vîndă. Poate că nicăieri nu apare mai pregnant condiția artei-marfă decît în povestea acestei opere pe care Berlioz s-a străduit și a reușit să o uite.

MEMORII

(MÊMOIRES)

CAPITOLUL XI

Intoarcerea la Paris. Dau lecții. În clasa lui Reicha la Conservator. Prînzurile mele pe Pont-Neuf. Tata îmi sistează din nou subvenția. Împotrivire de neînduplecat. Humbert Ferrand. Rodolphe Kreutzer.

Imediat după reîntoarcerea la Paris mi-am reluat lecțiile muzicale cu Lesueur și am căutat să-i înapoiez lui de Pons suma pe care mi-o împrumutase. Datoria aceasta mă chinuia. Cu suma de

o sută douăzeci de franci lunar nu puteam ajunge prea departe. Din fericire s-au ivit mai mulți elevi pentru solfegii, flaut și chitară, lecții al căror venit l-am adăugat economiilor făcute la capitolul cheltuielilor personale. În acest fel am pus la o parte în cîteva luni șase sute de franci, pe care m-am grăbit să-i duc binevoitorului meu creditor. Nu-i așa, e greu de închipuit cum am mai putut face și economii din atît de modestele mele venituri ? !... Iată cum :

Închiriasem o cămăruță foarte modestă și ieftină în cartierul Cité, la colțul străzii Harley cu Quai des Orfèvres, situată la etajul al cincilea, și în loc să iau masa ca înainte, la restaurant, m-am constrîns la un regim monahal, reducînd costul unei mese la cel mult șapte sau opt gologani. Mesele mele se compuneau de obicei din pîine, stafide, prune uscate sau curmale.

Cum tocmai era primăvară, de îndată ce isprăveam la băcanul din vecini cumpărăturile gastronomice, mă instalam pe mica terasă de la Pont-Neuf, la picioarele statuii lui Henric al IV-lea. Aici, fără să mă gîndesc la acea găină clocotind în oală pe care bravul rege o visase pentru masa de duminică a țăranilor săi, luam prînzul meu modest în timp ce contemplam soarele scăpătînd peste îndepărtata colină Valérien, iar privirile-mi încîntate urmăreau reverberațiile scăpărătoare ale apelor Senei ; valurile alunecau murmurînd devale și fantezia mea era legănată de admirabilele imagini ale versurilor lui Thomas Moore. Tocmai le descoperisem traduse în franțuzește și le îndrăgisem de la prima lectură.

De Pons, mîhnit pare-se de mizeria ce mi-o impusesem spre a-i putea înapoia banii împrumutați, lucru pe care — datorită deselor noastre în-

trevederi — îmi era cu neputință să-l ascund, sau pentru că se afla el însuși la strîmtoare și ar fi voit să reprimească întreaga sumă deodată, îi scrise tatălui meu, informîndu-l despre toate și cerîndu-i restul de șase sute de franci.

Sinceritatea lui avu consecințe catastrofale. Tata începuse să-și cam regrete mărinimia. Mă aflam din nou de cinci luni la Paris, fără ca situația mea să se fi schimbat sau să fi progresat simțitor în profesiunea mea de muzician. Își închipuia, probabil, că pot participa — chiar într-un atît de scurt răstimp — la concursul Institutului, cîștigînd premiul întîi, că voi scrie o operă în trei acte, care va fi prezentată cu un succes extraordinar, că voi fi decorat cu Legiunea de onoare, că mi se va atribui o rentă de stat etc., etc. În locul acestora, îi era acum dat să afle despre datoriile mele, a căror jumătate urma să fie încă achitată. Dezamăgirea lui a fost cumplită, iar eu am resimțit cu deosebită cruzime consecințele. Îi achită lui de Pons cei șase sute de franci, comunicîndu-mi cu toată hotărîrea, că, dacă nu renunț la fantasmagoriile mele muzicale, nu-mi va mai înlesni prelungirea șederii mele la Paris, astfel că voi fi nevoit să mă întrețin singur.

Aveam cîțiva elevi, mă obișnuisem să trăiesc din puțin, nu-i mai datoram nimic lui de Pons, astfel că n-am ezitat nici o clipă. Am rămas. Eram tocmai preocupat de compunerea a numeroase piese. Cherubini, al cărui spirit de ordine se manifesta pretutindeni, știa că înainte de a fi primit în clasa de compoziție a lui Lesueur nu urmasem obișnuita programă analitică a Conservatorului, astfel că mă obligă să mă înscriu la cursul de contrapunct și fugă al lui Reicha, care — în ordine cronologică — preceda pe cel de compoziție. Am

asistat astfel concomitent la lecțiile celor doi maeștri. Am intrat în relații cu un tînăr inimos și inteligent și sînt fericit să-l pot socoti printre cei mai buni prieteni ai mei : numele lui este Humbert Ferrand. A scris un poem pentru opera mea *Les Francs-Juges*, a cărei muzică am compus-o cu o nemaipomenită pasiune. Poemul a fost respins mai tîrziu de comisia Academiei Regale de Muzică, astfel că și partitura mea fu înghițită de bezna uitării, de unde nu s-a mai întors niciodată. Numai uvertura văzu lumina zilei. Cele mai bune idei din operă le-am folosit ici și colo, prelucrîndu-le în piesele mele de mai tîrziu ; celelalte părți vor avea probabil aceeași soartă sau le voi arde. Ferrand a mai scris o scenă eroică, cu coruri. Subiectul ei, *Revoluția greacă*, preocupa, în acea vreme, pe mulți. Fără să întrerup pentru mai mult timp munca mea la *Les Francs-Juges*, am compus muzica și la scena eroică. În legătură cu această lucrare a mea, în paginile căreia se simte puternica înrîurire a stilului lui Spontini, am ajuns pentru întîia dată în conflict cu egoismul acela intransigent a cărui exigență n-o bănuiam măcar. Este egoismul majorității maeștrilor cu renume. Am aflat astfel cît de rău sînt priviți pînă și cei mai anonimi tineri compozitori.

Rodolphe Kreutzer era directorul general al Operei. Se întocmea tocmai programul concertelor religioase pentru săptămîna Paștilor. De el depindea dacă îmi vor prezenta sau nu lucrarea. L-am vizitat spre a-l ruga să mă ajute. Vizita mea fusese pregătită, de altfel, printr-o scrisoare a lui Larochefoucauld, intendantul general al beleartelor, care intervenea pe lîngă el, în interesul meu, la recomandarea unuia din secretarii săi,

prietenul lui Ferrand. Mai mult chiar, Lesueur mă sprijinea verbal pe lîngă colegul său.

După toate aceste preliminarii, puteam nutri cele mai mari speranțe. Speranțele mele au fost însă de scurtă durată. Kreutzer, acest mare artist, autorul *Morții lui Abel* (frumoasă lucrare, în legătură cu care îi adresasem cu cîteva luni înainte osanele însuflețite), Kreutzer, pe care îl credeam un om bun și amabil, la fel cu maestrul meu, pentru că îl admiram, m-a primit cum nu se poate mai disprețuitor și nepoliticos. Abia dacă-mi răspunse la salut și, fără măcar să mă privească, îmi azvîrli peste umăr aceste vorbe :

— Iubite amice, (menționez că nici cel puțin nu mă cunoștea), nu putem prezenta în cadrul concertelor spirituale compoziții noi. Nu avem timp să le învățăm. Lesueur știa prea bine acest lucru.

Am ieșit cu inima zdrobită. Duminica următoare, la capela regală, unde Kreutzer era simplu violonist, între el și Lesueur avu loc o explicație. După ce maestrul meu îl strînse cu ușa, își trădă, fără să ezite, reaua-voință, răspunzînd :

— Ce naiba ! Ce s-ar alege oare de noi dacă i-am ajuta astfel pe tineri !

A fost cel puțin sincer !

CAPITOLUL XII

Concurez pentru o slujbă de corist. O obțin. Antoine Charbonnel. Gospodăria noastră de burlaci.

Se apropia iarna ; lucram cu multă însuflețire la opera mea, neglijîndu-mi în oarecare măsură elevii. Nu-mi mai puteam consuma mesele lucu-

lice în salonul obișnuit de pe Pont-Neuf deoarece soarele nu mai ajungea pînă acolo și vremea era umedă și friguroasă. Aveam nevoie de lemne și de haine călduroase. De unde să fac însă rost de bani pentru ele ? Venitul de un franc pe oră al lecțiilor mele nu acoperea nici pe departe trebuințele vieții, ba eram amenințat ca și acesta să înceteze. Nu-mi rămînea altceva de făcut decît sau să mă întorc pocăit acasă, recunoscîndu-mi greșeala și înfrîngerea, sau să crăp de foame. Dar furia mea nemărginită provocată la gîndul celor două alternative mi-a dat noi forțe de luptă. Am luat așadar hotărîrea de a încerca totul, de a suporta orice, la nevoie de a părăsi chiar Parisul decît de a mă vădea silit să mă întorc în La Côte și de a vegeta acolo fără nici o țintă.

Vechea mea pasiune pentru voiajuri se îmbină de astă dată cu dragostea mea pentru muzică, așa că mi-am pus în gînd să mă adresez agențiilor teatrale străine spre a mă angaja ca flautist prim sau secund într-o orchestră din New York, Mexico, Sidney sau Calcutta. M-aș fi dus bucuros chiar și în China, aș fi fost gata să mă tocmesc marinar, pirat, cow-boy, sălbatic chiar, decît să capitulez.

Astfel este caracterul meu : e tot atît de inutil și de primejdios pentru o altă voință s-o înfrunte pe a mea, atunci cînd patima mă înfierbîntă, ca și să crezi că explozia prafului de pușcă poate fi împiedicată prin comprimarea lui.

Din fericire, tîrcoalele date de mine agenților teatrali au rămas fără rezultat. Nu mai știam ce să mă fac, cînd am aflat despre apropiata inaugurare a Teatrului *des Nouveautés* ; în afară de comedii muzicale, urmau să se monteze pe scena lui și opere comice. Alerg la director și îi solicit

un post de flautist în orchestră. Dar posturile de flautiști erau ocupate. Vreau în acest caz să devin corist. S-au ocupat și locurile din cor. Mii de draci !... Cu toate acestea, directorul îmi cere adresa și îmi promite să mă anunțe în cazul că numărul coriștilor ar fi sporit. Speranța aceasta era destul de slabă, însă ea îmi dădu curaj timp de cîteva zile. În fine, scrisoarea administrației Teatrului *des Nouveautés* îmi aduse la cunoștință că s-a redeschis concursul pentru slujba la care rîvneam. Concurenții aveau să fie examinați în Sala Fracmasonilor din strada Grenelle-Saint-Honoré. Pornesc într-acolo. Cinci sau șase bieți flămînzi ca și mine își așteaptă judecătorul într-o tăcere emoționată. Unul era țesător, altul fierar, al treilea actor concediat nu de mult dintr-un mic teatru de bulevard, altul — în fine — cîntăreț la biserica Saint-Eustache. Se căuta un bas. Eu eram cel mult bariton mediu. Dar — îmi spuneam eu — examinatorii nu vor fi chiar atît de severi în această privință.

Examinatorul era chiar directorul. Intră însoțit de un muzicant, pe nume Michel, care de altfel mai cîntă și azi în orchestra Teatrului *Veaudeville*. Nimeni nu avusese grijă de pian sau de pianist, așa încît concurenții urmau să fie acompaniați de vioara lui Michel.

Începe examinarea. Concurenții își cîntă pe rînd ariile, fiecare în felul cum a învățat-o pe a sa. Cînd îmi vine mie rîndul, matahala noastră de director, care se numea destul de caraghios Saint-Léger, mă întrebă ce am pregătit pentru concurs.

— Eu ? Nimic.

— Cum nimic ? În acest caz, ce vrei să cînți ?

— Orice doriți. N-aveți vreo partitură, solfegii sau caiet de vocalize ?

— Nu avem nimic din toate acestea. De altfel, continuă directorul pe un ton destul de disprețuitor, socotesc că nu cînți după note la prima vedere.

— Să mă scuzați, am răspuns, dar voi cînta orice îmi dați, chiar la prima vedere.

— O, în acest caz lucrurile se schimbă. Cum însă nu avem nici o partitură la îndemînă, nu știi cumva fără note vreo piesă cunoscută ?

— Ba da, știu pe dinafară *Danaidele*, *Stratonice*, *Vestala*, *Cortez*, *Oedip*, cele două *Ifigenii*, *Orfeu*, *Armida*...

— Ajunge, ajunge, la naiba ! Asta zic și eu memorie ! Ei, dacă ești chiar atît de învățat, să ne cînți aria „*Mi-a copleșit făptura...*" din *Oedip* de Sacchini.

— Cu plăcere.

— Îl poți acompania, Michel ?

— Firește. Numai că nu mai țin minte tonalitatea.

— *Mi bemol* major. Să cînt recitativul ?

— Da, să auzim recitativul.

Acompaniatorul intonează un acord de *mi bemol* major, iar eu încep :

> Antigona-i a mea, Antigona mi-e fată,
> Ea mi-e comoara inimii toată.
> Mi-a copleșit făptura cu a ei iubire
> Și-n nenoroc mi-a dat fericire *etc.*

În timp ce cîntam nobila melodie, ceilalți concurenți se priveau cu mutre acre, fără să facă o taină din faptul că, în comparație cu mine — care eram și eu departe de a fi un Pischek sau Lablache — nu cîntaseră nici cel puțin ca niște păstori de ciurdă, ci mugiseră cel mult asemenea unor viței. Și, de fapt, dintr-un mic gest al rotofeiului Saint-

Léger, mi-am putut da seama că — spre a folosi limbajul de culise — ceilalți concurenți fuseseră înghițiți de trapă ! A doua zi mi-a fost înmînată numirea ; îi învinsesem pe toți, chiar și pe cîntărețul de biserică de la Saint-Eustache. Activitatea mea începu pe loc, în schimbul unui salariu de cincizeci de franci pe lună.

Așadar, pînă să ajung un afurisit compozitor de opere, am fost corist la un teatru de a doua mînă, cu prestigiul știrbit, proscris pînă-n măduva oaselor. Încercarea părinților mei de a mă smulge din vîltoare izbutise cum nu se poate mai bine !

Norocul nu vine însă niciodată singur. Abia am repurtat acest mare succes, că se ivesc la orizont alți doi elevi și mă întîlnesc cu un student la farmacie, Antoine Charbonnel, originar din același orășel cu mine. Se pregătea tocmai să se stabilească în cartierul studențesc, spre a putea audia cursurile de chimie și, la fel ca mine, era pornit pe un trai de economii eroice. Abia ne-am făcut socoteala mijloacelor de care dispuneam că am exclamat aproape deodată, parodiind o frază a lui Walter din *Viața unui cartofor* : „Vai, n-ai bani ! În acest caz, amice, trebuie să ne asociem !“ Am închiriat două odăițe pe rue de la Harpe. Antoine, care era învățat cu manipularea cuptoarelor și a retortelor, s-a instituit șef-bucătar, iar pe mine m-a numit ajutorul său. Dimineața ne duceam la piață, cumpăram proviziile necesare, pe care, spre marea uimire a prietenului meu, le aduceam acasă vitejește, în brațe, fără să-mi dau cel puțin osteneala de a le ascunde de privirile intrigate ale trecătorilor. Ba, într-o zi ne-am încăierat în toată legea din această pricină. O, vanitate de spițer !

Trăiam, așadar, întocmai ca niște prinți... vreau să spun ca niște prinți în exil — din cîte treizeci de franci lunar. De la sosirea mea la Paris nu mă lăfăisem încă într-o astfel de bunăstare.

Mi-am putut satisface și cîteva ambiții costisitoare. Am cumpărat un pian... [1] Și încă ce fel de pian ! Mi-am împodobit odaia cu portretele frumos înrămate ale zeilor muzicii și mi-am dăruit poemul *Iubirea îngerilor* de Moore. La rîndul lui, Antoine — care era îndemînatic ca o maimuță (comparația cam șchiopătează, deoarece maimuțele nu știu decît să distrugă) — fabrică în clipele libere o serie de unelte casnice utile. Din butucii de foc croi două perechi de sandale de toată frumusețea. Ba, spre a mai putea atenua monotonia meselor noastre cam spartane, făuri o capcană și un fluier de momit păsările și, de îndată ce se desprimăvără, captură cu ele prepelițe pe șesul Montrouge.

A fost cît se poate de amuzant faptul că în tot timpul menajului nostru comun, Antoine nici n-a bănuit măcar că lipsa mea de acasă în fiecare seară (*Théatre des Nouveautés* dădea zilnic spectacole) se datora nenorocirii *de a mă fi logodit cu scena*. Nu-i prea surîdea vanității mele că sînt doar un simplu corist, astfel că nu-mi convenea să-l pun la curent cu modesta mea îndeletnicire. Credea, ori de cîte ori mă duceam la teatru, că dau lecții pe undeva, prin cartierele îndepărtate

[1] M-a costat o sută și zece franci. Am mai spus că nu știu să cînt la pian. Cu toate acestea, îmi place să-l am la îndemînă, spre a bate uneori acorduri pe el. Mă simt bine de altfel între instrumente și dacă aș fi destul de bogat, în timp ce lucrez, m-aș înconjura permanent de un pian cu coadă, de două sau trei harpe *Erard*, de trompete *Sax* și de o colecție de viori și violoncele *Stradivarius* (n.a.).

ale Parisului. Mîndria mea era demnă de a lui! Aş fi suferit dacă prietenul meu ar fi aflat cît de cinstit îmi cîştig existenţa, iar el se indigna în aşa măsură încît mă lăsa roşind, de unul singur, ori de cîte ori mă întorceam acasă cărînd cu ostentaţie în braţe pîinea onest cîştigată.

Ca să fiu sincer — şi mă simt dator faţă de mine însumi cu această mărturisire — tăcerea mea nu se datora nici pe departe vanităţii. În pofida severităţii părinţilor mei şi a faptului că mă părăsiseră cu desăvîrşire, n-aş fi voit nici în ruptul capului să le cauzez durere aflîndu-mi hotărîrea (or, datorită concepţiilor pe care le aveau, acesta le-ar fi pricinuit o durere desăvîrşită); în orice caz era inutil s-o cunoască. Mă temeam că făcînd cea mai mică indiscreţie, totul se va afla. Am tăcut deci. Întocmai ca Antoine Charbonnel, nici ei n-au aflat nimic despre cariera mea teatrală, decît şapte sau opt ani după încetarea ei, cînd au citit prin diferite ziare note biografice asupra mea.

CAPITOLUL XXVI

Citesc pentru întîia oară *Faust* de Goethe. Scriu Simfonia mea fantastică. Încercări zadarnice de a o prezenta în public.

Trebuie să menţionez ca pe unul din evenimentele culminante ale vieţii mele impresia profundă pe care mi-a lăsat-o prima lectură a lui *Faust* de Goethe, în traducerea franceză a lui Gérard de Nerval. Minunata carte m-a fermecat de la primele rînduri. Nici n-am mai lăsat-o din mînă. O citeam neîncetat, la masă, la teatru, pe stradă, pretutindeni.

Traducerea în proză cuprindea şi cîteva fragmente versificate, cîntece, imnuri etc. Nu m-am putut împotrivi ispitei de a compune muzica pe aceste fragmente. Abia am ajuns la sfîrşitul dificilei sarcini, fără să fi auzit o notă din partitura mea, că am fost atît de neghiob încît s-o şi tipăresc... pe cheltuială proprie. Astfel cîteva exemplare din lucrarea *Opt scene din Faust,* publicată la Paris, au încăput pe mîinile publicului. Unul din ele a intrat în posesia unui domn Marx, renumitul critic şi teoretician berlinez, care a avut amabilitatea de a-mi adresa în legătură cu aceasta o scrisoare binevoitoare. Neaşteptata încurajare primită din Germania m-a umplut, aşa cum era şi firesc, de mare bucurie, însă cu toate acestea nu m-a indus în eroare: mi-am dat foarte curînd seama de numeroasele şi imensele greşeli ale lucrării, deşi ideile ei mai au încă, după părerea mea, şi azi valoare; doar le-am salvat — deşi într-o prelucrare cu totul diferită — în legenda *Damnaţiunea lui Faust*. Originalul era însă, în ultimă analiză, defectuos şi fără stil. Cînd am ajuns la această convingere, am adunat în grabă toate exemplarele cîte se mai găseau ale celor *opt scene din Faust* şi le-am distrus.

Acum îmi aduc aminte că în primul meu concert am programat una din scenele ei, *Corul silfelor* scris pentru şase voci. O cîntau şase conservatorişti. N-a avut nici un efect. Publicul a fost de părere că nu are nici un sens. În întregimea ei, găseau piesa ştearsă, rece şi lipsită cu desăvîrşire de melodie. Optsprezece ani mai tîrziu, după anumite modificări în orchestraţie şi armonie, aceeaşi compoziţie avea să devină piesa favorită a tuturor categoriilor de public din Europa. Nu s-a întîmplat niciodată la Petersburg, Mos-

cova, Berlin, Londra sau Paris, ca ascultătorii să n-o biseze. Construcția ei o găsesc acum absolut clară, melodia fermecătoare. Adevărat că executarea ei am încredințat-o în ultima vreme corului. Cum mi-a fost cu neputință să găsesc șase soliști buni, am făcut rost de optzeci de coriști și ideea de bază a compoziției mele a fost îndată relevată, forma și coloritul ei au devenit sesizabile, efectul i s-a întreit. În general, sînt foarte multe compoziții vocale de acest fel, pe care slăbiciunea interpreților vocali le paralizează, dar care și-ar redobîndi strălucirea, farmecul și forța dacă ar fi încredințate pur și simplu unor coriști suficient de experimentați și numeroși. Acolo unde o voce mediocră e respingătoare, cincizeci de voci mediocre farmecă. Cîntărețul fără simțire anulează și răpește sensul celor mai arzătoare elanuri ale compozitorului. Pînă și însuflețirea mediocră, care există la orice cor cunoscător de muzică, ajunge spre a împrumuta strălucire văpăii ascunse în piesă și a-i da viață, chiar dacă un virtuoz rece a ucis-o.

Îndată după această compoziție pe tema *Faust*, aflat încă sub influența lui Goethe, am compus *Simfonia fantastică*, din care unele părți cu prețul „unor mari eforturi", altele cu o ușurință de necrezut. Astfel, de pildă *Adagio (Scenă cîmpenească)*, care impresionează întotdeauna într-o mare măsură publicul și chiar pe mine, m-a torturat mai mult de trei săptămîni, am abandonat-o și am reluat-o de două sau trei ori. În schimb, *Cortegiul spre eșafod* l-am compus într-o noapte. Firește, am cizelat timp de mai mulți ani în șir aceste două părți, ca de altfel și celelalte teme.

De un timp încoace, *Théâtre des Nouveautés* juca și opere comice, avînd o orchestră destul de

bună, condusă de Bloc. El m-a înduplecat să ofer noua mea lucrare directorilor teatrului și să organizez cu ajutorul lor concerte, la care să fie prezentată și ea. Au acceptat. Îi atrăgea exclusiv programul extravagant al simfoniei, care — după părerea lor — trebuia să deștepte interesul mulțimii. Cum însă eu voiam o interpretare de mari proporții, am invitat peste optzeci de artiști străini, care, împreună cu muzicanții lui Bloc, formau o orchestră de o sută treizeci de persoane. N-au fost făcute însă nici un fel de preparative pentru amplasarea unei astfel de mase. Nu erau gata nici decorurile necesare, nici estrada cu trepte, nici cel puțin pupitrele. La toate întrebările mele asupra acestora, directorii teatrului îmi răspundeau cu sîngele rece al oamenilor care nu cunosc nici o piedică :

— Fiți calm, se va face, avem un maistru mecanic rezonabil.

Dar cînd sosi ziua repetiției, cînd cei o sută și treizeci de instrumentiști ai mei voiră să ocupe loc pe scenă, nimeni n-a mai știut unde să-i așeze.

Am făcut o încercare cu fosa micii orchestre. Acolo însă nu încăpeau decît violoniștii, dar chiar și aceștia doar cu mare greutate. S-a iscat pe scenă o confuzie care ar fi luat mințile pînă și unui autor mai calm decît sînt eu. Pretindeam pupitre, și tîmplarii improvizau în grabă, din toate scîndurile la îndemînă, tot ceea ce le puteau înlocui. Maistrul mecanic afurisea în gura mare, căutîndu-și decorurile fixe și proptelele ; aici se striga după scaune, dincolo după instrumente, ceva mai încolo după lumînări ; lipseau coardele de pe contrabași ; nu era loc pentru timpani etc., etc.

Omul de serviciu din orchestră nu mai știa de cine să asculte. Bloc și cu mine ne-am împărțit în patru, în șaisprezece, în treizeci și două. Efort zadarnic! Nici vorbă nu putea fi de disciplină, era o panică în toată legea, era, pentru muzicanți, o trecere a Berezinei.

În toiul zăpăcelii generale Bloc dori totuși să repetăm cel puțin două părți, pentru a-și putea da seama directorii teatrului de simfonia mea — spunea el. Așa cum s-a putut, am repetat cu orchestra vraiște *Balul* și *Cortegiul spre eșafod*. Această ultimă parte iscă între muzicanți urale și aplauze furtunoase. Cu toate acestea, concertul n-a avut loc. Directorii s-au speriat de harababură și au renunțat la planul lor. *Ar fi fost necesare preparative prea însemnate și de prea lungă durată. Nu știau că pentru o simfonie sînt necesare atîtea lucruri!*

Lipsa pupitrelor și a cîtorva scînduri îmi zădărnici toate planurile. De la data aceea mă ocup atît de intens de accesoriile concertelor mele. Știu foarte bine că, în acest domeniu, pînă și cea mai infimă neglijență poate provoca adevărate dezastre.

CAPITOLUL LIX

...Simfonia visată și uitată. Primire cordială în Germania. Regele Hanovrei. Ducele de Weimar. Intendantul regelui Saxoniei. Bun rămas.

...Nici unuia dintre milionarii pe care Parisul îi are din belșug nu i-a venit ideea de a face ceva în interesul muzicii serioase. N-avem încă nici azi o singură sală corespunzătoare audițiilor muzicale. Nici unul din oamenii noștri bogați nu se gîndește să clădească una. Pilda lui Paganini a fost inutilă și ceea ce acest nobil artist a făcut pentru mine rămîne unic în istorie.

Nu se poate bizui decît pe propriile sale forțe cel care trăiește la Paris de pe urma compozițiilor sale și nu lucrează pentru teatre. Trebuie să se declare mulțumit cu execuții aproximative, nesigure și în consecință mai mult sau mai puțin infidele, deoarece nu poate să plătească numărul necesar de repetiții, în săli prost amenajate, unde nici executanții, nici publicul nu pot fi plasați cum se cuvine, în condiții supărătoare pe care teatrele le impun fără nici o rea-voință și folosind personalul lor muzical, care are în primul rînd grijă de interesele propriului repertoriu. Ești apoi silit să suporți jaful nerușinat al domnilor de la finanțe, care, fără să țină seama de cheltuielile avute cu un concert, rețin o optime din venitul lui brut, sporind în acest fel pierderile organizatorului. Trebuie să accepți aprecierile pripite, care sînt în mod firesc greșite, asupra unor lucrări complicate și de mari proporții prezentate rar, în condițiile amintite, cel mult o dată sau de două ori. Și, în fine, e nevoie de mult timp și de foarte mulți bani, spre a nu mai vorbi de umilințele fără număr, inevitabile, de energia sufletească și voința necesare pentru înlăturarea tuturor obstacolelor. Chiar cînd un artist e înzestrat din belșug cu aceste însușiri, el seamănă cu o grenadă încărcată, care zboară fără să-și greșească ținta drept înainte, doboară tot ce întîlnește în cale, lasă în urma ei o dîră, însă la capătul traiectoriei ei explodează și se preface în țăndări. Și, cu toate acestea, sînt gata de orice sacrificiu posibil.

Sînt însă împrejurări cînd aceste sacrificii nu mai înseamnă mărinimie și sînt cu totul condamnabile.

Acum doi ani, pe vremea cînd starea sănătății soției mele nu era încă lipsită de oarecare speranțe, necesitînd cele mai mari cheltuieli, am auzit într-o noapte, ... timp ce dormeam, sunetele unei simfonii pe care visasem că am compus-o. Cînd m-am trezit a doua zi dimineața, îmi mai aduceam aminte aproape de toată partea întîi. Era un *allegro* — asta este tot ce mai știu azi — în două pătrimi și în tonalitatea lui *la* minor. M-am apropiat de birou, spre a nota totul, cînd mi-am spus : dacă scriu prima parte, voi fi ispitit să compun și restul simfoniei. Cu înclinațiile mele din ultimul timp de a supradimensiona totul, s-ar putea ca simfonia aceasta să aibă proporții uriașe, astfel că voi fi silit să mă dedic exclusiv acestei lucrări timp de trei sau patru luni. (Avusesem nevoie de șapte luni încheiate spre a compune *Romeo și Julieta*). Între timp nu voi putea să mai scriu nici un foileton sau aproape nici unul. Veniturile mele ar scădea astfel proporțional. Cînd apoi simfonia ar fi terminată, aș fi destul de slab ca să nu rezist urgentărilor copistului meu, ceea ce ar însemna de la început o datorie de o mie sau o mie două sute de franci. O dată știmele copiate, aș fi tentat să prezint în public simfonia și să dau un concert, al cărui venit n-ar acoperi decît jumătate din cheltuieli. Lucrul acesta este azi inevitabil. Aș pierde astfel și ceea ce nu am, n-aș mai dispune pentru biata mea soție suferindă nici de cele strict necesare, mi-ar lipsi puținul indispensabil cheltuielilor mele personale și n-aș avea cu ce să plătesc întreținerea fiului meu pe vasul de război unde va servi în curînd. La acest gînd m-au trecut fiorii și am azvîrlit departe condeiul, cu aceste cuvinte :

— Eh, pînă mîine voi fi uitat simfonia !

Noaptea următoare, simfonia insistentă îmi făcu din nou vizită și prinse să răsune în creierul meu. Auzeam limpede *allegro*-ul în *la* minor, mai mult chiar, îl vedeam scris parcă în fața mea. M-am trezit într-o stare de neliniște febrilă, mi-am fredonat tema al cărei caracter și formă îmi plăceau nespus. Mă pregăteam să mă scol... însă raționamentul din ajun reveni din nou, am rezistat așadar ispitei, cramponîndu-mă de speranța că voi uita simfonia. Într-un tîrziu am adormit iar și cînd m-am deșteptat dimineața următoare dispăruse, de fapt, pentru totdeauna din mintea mea.

— Lașule ! ar exclama un tînăr fanatic, căruia îi iert din capul locului această ofensă ; trebuia să ai curaj, trebuia să scrii simfonia, să te ruinezi ! N-aveai dreptul să alungi inspirația, să osîndești la neființă o operă de artă ce voia să se nască și să trăiască.

Ah, tinere, care mă socotești laș, tu n-ai îndurat priveliștea pe care o aveam atunci în fața ochilor, pentru că ai fi în acest caz mai puțin sever cu mine. N-am dat niciodată înapoi pe vremea cînd mă mai puteam îndoi de urmările îndrăznelilor mele muzicale. Mai exista în acele timpuri la Paris un mic public de elită, care se interesa de compozițiile mele. Pînă și soția mea era pe atunci în stăpînirea deplină a forțelor ei și ea, cea dintîi, îmi dădea curaj : „Trebuie să duci la bun sfîrșit lucrarea aceasta și s-o prezinți așa cum se cuvine. Nu-ți fie teamă, vom îndura toate lipsurile pe care va trebui să le suferim din cauza ei. Scrie !" Și eu scriam. Mai tîrziu însă, cînd zăcea pe jumătate moartă și nu mai era în stare

decît să geamă, avînd nevoie de trei îngrijitoare, cînd medicul era nevoit să vină aproape zilnic și cînd am fost sigur, absolut sigur că parizienii sînt niște barbari, că la capătul oricărei inițiative muzicale mă așteaptă rezultatul descurajant zugrăvit mai sus, atunci — tinere — n-a mai fost lașitate ceea ce m-a reținut să compun și conștiința îmi spune că am procedat doar omenește. Și cu toate că nu sînt decît un slujitor al artei, la fel cu dumneata și cu mulți alții, cred că n-am făcut decît să-mi manifest venerația față de ea atunci cînd n-am tratat-o ca pe un monstru însetat de jertfe omenești, dovedind că mi-a lăsat suficient discernămînt spre a face deosebirea cuvenită între curaj și cruzime. Dacă am cedat treptat tentațiilor mele muzicale, scriind nu de mult trilogia mea sacră *(Copilăria lui Hristos)*, aceasta se datorește faptului că situația mea s-a schimbat și nu mai sufăr constrîngerea unor obligații atît de stringente. Pe lîngă asta, sînt sigur că voi putea prezenta frecvent și fără greutate această lucrare în Germania, unde am fost invitat de mai multe orașe importante să mă întorc. Călătoresc în ultima vreme destul de des în această țară. În ultimele optsprezece luni, de pildă, am făcut patru voiajuri acolo [1]. Mă bucur în Germania de o prețuire din ce în ce mai afectuoasă. Artiștii îmi poartă o simpatie pe zi ce trece tot mai accentuată. La Leipzig, Dresda, Hanovra, Braunschweig, Weimar, Karlsruhe și Frankfurt am fost copleșit cu nenumărate dovezi de prietenie, pentru care nu găsesc destule cuvinte de recunoștință. Domnul von Lüttichau, intendantul regelui Saxoniei mi-a oferit postul de dirijor al capelei din Dresda, care urma să devină vacant în scurtă vreme. „Dacă ați accepta — acestea au fost cuvintele lui — am face lucruri foarte frumoase. Cu artiștii noștri pe care dumneavoastră îi apreciați și care vă iubesc atît de mult, un dirijor de talia dumneavoastră ar face din Dresda metropola muzicală a Germaniei !" Nu știu dacă aș putea să mă decid ca, la momentul potrivit, să mă stabilesc în Saxonia... Trebuie să mai reflectez la această ofertă. Liszt e de părere s-o primesc. Prietenii mei de la Paris sînt însă de altă părere. În ceea ce mă privește, n-am luat încă nici o hotărîre și, de altfel, postul este încă ocupat. E vorba să se prezinte la Dresda opera mea *Benvenuto Cellini*, pe care admirabilul Liszt a înviat-o din morți la Weimar.

În acest caz mă voi duce, desigur, la Dresda, ca să dirijez primele reprezentații. De altminteri, nu e locul să mă ocup aici de viitor, iar în ce privește trecutul mi se pare că am fost cam prea stăruitor, în pofida faptului că am lăsat în umbră multe episoade interesante și multe amănunte triste. Vreau să termin... mulțumind încă o dată, din toată inima sfintei Germanii, unde cultul artei se mai păstrează nepîngărit, și ție, mărinimoasă Anglie, și ție, Rusie care m-ai salvat ; și vouă, mari prieteni din Franța, și vouă tuturor, suflete și minți generoase din toate națiunile, pe care

[1] De cînd am scris aceste rînduri, am fost invitat de nenumărate ori de domnul Bénazet, directorul cazinoului din Baden-Baden, spre a organiza și dirija festivalul muzical anual din acea localitate, punîndu-mi la dispoziție în vederea executării lucrărilor mele tot ce puteam cere. Generozitatea lui întrece cu mult tot ceea ce suveranii Europei au făcut vreodată pe acest tărîm în interesul meu. „Vă dau mînă liberă, mi-a spus el, și încă în acest an aduceți-i pe artiștii de care aveți nevoie și de unde vreți, oferiți-le onorariile care credeți că i-ar putea satisface ; eu aprob totul dinainte."

le-am întîlnit. Am fost fericit să vă pot cunoaște. Voi păstra neștirbită pentru totdeauna amintirea scumpă a legăturilor dintre noi. În ce vă privește pe voi, maniaci, javre și bestii stupide, domni *Rozenkranz* și *Guildenstern*, voi *Iago*, mărunții mei *Osricks*, șerpi și gîndaci de toate soiurile, *farewell... my... friends* [1]. Vă disprețuiesc pe toți și sper să nu mor înainte de a vă fi dat cu totul uitării.

Paris, la 13 octombrie 1854

Traducere de GEORGE SBÂRCEA

[1] Rămîneți cu bine, prieteni (engl.).

A. I. Herzen

(1812—1870)

Herzen a scris romane. Istoriile literare se ocupă de *Cine e de vină*. Dar locul principal și pe deplin îndreptățit în literatură l-au dobîndit miile de pagini din *Amintiri și cugetări*. Se detașează din ele figura de o exemplară noblețe a revoluționarului care la șaptesprezece ani, într-o excursie, a jurat împreună cu Ivan Ogariov „să-și trăiască viața doar pentru popor". Cultura europeană de la jumătatea secolului trecut cunoaște mai multe asemenea existențe. Sînt personalități bogate, unificate de un ideal ferm, cum a fost la noi Bălcescu. Herzen revoluționarul, scriitorul, istoricul, fondatorul publicației de mare răsunet *Clopotul*, apare, în *Amintiri și cugetări*, pe fundalul foarte viu al mișcării post-decembriste, apoi pe acela al cercurilor revoluționare din Occident. Nu există scriere literară în care existența acestor cercuri să capete atît relief.

Fiul din flori al unui aristocrat rus, crescut în casa tatălui, a trăit anii de opresiune crescîndă care au urmat mișcării decembriste. Arestat din timpul studenției, a fost în mai multe rînduri deportat. Intervalele dintre deportări le-a ocupat cu cercetări și studii de filozofie și sociologie. La treizeci și cinci de ani a plecat în exil și pînă la sfîrșitul vieții nu și-a mai văzut patria.

„Amintirile" și „cugetările" îmbrățișează toată existența aceasta, pînă în ultimii ei ani. Herzen e un narator de rasă, scriind la o temperatură ridicată, fără exaltare sau retorism, fără artificii de stil. Cu aceeași simplitate povestirea trece de la încărcătura emoțională cu care sînt narate arestarea, procesul, pieirea unora dintre tovarășii de luptă sau, pe alt plan, drama conjugală a naratorului, la ironie sau la sarcasm cînd înfățișează aparatul țarist de represiune ori cercurile opac filistine din Franța sau Elveția. Mereu, fie că naratorul ia tonul istoricului, fie că face mărturisiri intime, sinceritatea și elevația sînt remarcabile.

AMINTIRI ȘI CUGETĂRI

(БЫЛОЕ И ДУМЫ)

CAP. XII

...După ce mi s-a pus cea din urmă întrebare, am rămas singur în camera unde ne scriam răspunsurile. Deodată se deschise ușa și intră Golițîn-junior cu o mină mîhnită și îngrijorată.

— Am venit, mă lămuri dînsul, pentru că voiam să mai stau de vorbă cu dumneavoastră înainte de-a vă încheia declarațiile. Vechile legături de prietenie dintre răposatul meu tată și tatăl dumneavoastră mă fac să nutresc un deosebit interes pentru soarta ce vi se rezervă. Sînteți tînăr, mai aveți timp să faceți carieră, dar pentru așa ceva trebuie să ieșiți din încurcătura asta... ceea ce, din fericire, depinde numai de dumneavoastră. Tatăl dumneavoastră suferă îngrozitor de pe urma faptului că ați fost arestat și, dacă mai trăiește, e numai datorită speranței că o să fiți pus în libertate. Chiar acum am discutat acest lucru cu prințul Serghei Mihailovici și sîntem gata, din toată inima, să facem tot ce ne stă în puteri ; oferiți-ne însă mijloacele necesare ca să vă putem ajuta.

Mi-am dat imediat seama unde voia să ajungă : am simțit că mi se urcă tot sîngele la cap, și de necaz am început să-mi rod tocul.

El continua :

— Mergeți cu pași siguri spre încorporarea forțată sau spre temniță grea ; pînă să ajungeți acolo, vă veți fi ucis tatăl : dacă apucă să vă vadă în manta cenușie, n-are să supraviețuiască o singură zi.

Am vrut să răspund ceva, dar el m-a întrerupt :

— Știu, știu ce vreți să-mi spuneți. Aveți puțină răbdare. Că ați uneltit împotriva stăpînirii, e limpede ca lumina zilei. Dar bunăvoința maiestății-sale o putem obține numai printr-o dovadă de căință. Și dumneavoastră ce faceți ? Vă îndărătniciți, vă eschivați de la răspunsuri și, dintr-un fals sentiment de onoare, încercați să luați apărarea unor oameni despre care noi știm mai mult decît știți dumneavoastră și care n-au fost nici pe departe atît de discreți [1]. Într-ajutor, tot nu le puteți veni, pe cîtă vreme dînșii vă vor trage după ei în prăpastie. Adresați-vă în scris comisiunii și arătați pe față, sincer, că sînteți conștient de vina dumneavoastră, că v-ați lăsat tîrît în toate astea numai fiindcă erați prea tînăr, indicați numele nenorociților care s-au abătut de la drumul cel drept, atrăgîndu-vă și pe dumneavoastră... Viitorul dumneavoastră, viața tatălui

[1] Cred că nu mai e nevoie să spun că era o minciună sfruntată, un banal vicleșug polițienesc (n. a.).

dumneavoastră, le puteți răscumpăra pe un preț de nimic. Vreți ?

— Nu știu nimic și n-am să adaug o vorbă la declarațiile pe care le-am făcut pînă acum, i-am răspuns eu.

Golițîn se ridică și-mi ripostă sec :

— Așadar, refuzați — vă privește !

Cu aceasta au luat sfîrșit interogatoriile.

În ianuarie sau februarie 1835, am compărut pentru ultima dată în fața comisiunii. Fusesem chemat ca să-mi recitesc răspunsurile, să le completez, dacă aș fi vrut, și să le semnez. Era de față numai Șubinski. După ce mi-am terminat lectura, l-am întrebat :

— Aș vrea să știu : ce acuzații i se pot aduce unui om pe baza acestor întrebări și răspunsuri ? Care articol din *Cod* îl veți aplica în cazul subsemnatului ?

— *Codul are în vedere crimele de altă natură*, observă colonelul de jandarmi.

— Asta-i cu totul altceva. Dar poți citi și reciti de la un capăt la altul exercițiile literare pe care le vedeți și tot nu-ți vine să crezi că asta-i *vina* pentru care zac în închisoare de peste jumătate de an.

— Sînteți chiar atît de naiv încît să vă închipuiți că noi ne-am grăbit să vă credem că n-ați *constituit* o asociație secretă ? îmi ripostă Șubinski.

— Bine, dar unde e atunci asociația ? l-am întrebat eu.

— Aveți noroc că nu i s-a dat de urmă, și că n-ați apucat să faceți nimic. V-am împiedicat noi la timp sau, ca să vorbim pe șleau, v-am salvat.

Din nou, povestea cu lăcătușul Poșliopkin și nevasta lui, din *Revizorul*.

După ce am semnat, Șubinski sună din clopoțel și porunci să fie chemat preotul. Sfinția-sa intră și se iscăli sub semnătura mea, stînd chezaș că toate declarațiile le făcusem de bună-voie și nesilit de nimeni. Bineînțeles că nu asistase la interogatorii și că nici măcar de formă nu mă întrebase cum se desfășuraseră lucrurile (de data asta, el era omul de bună-credință din fața porții !).

După ce instrucția judiciară luă sfîrșit, regimul de închisoare se mai îndulci. Rudele apropiate au putut obține în sfîrșit de la comenduirea pieții autorizația de a ne vedea. Așa au mai trecut încă două luni.

Sentința noastră de condamnare a fost confirmată pe la mijlocul lui martie ; nimeni nu-i cunoștea conținutul ; unii spuneau că aveam să fim trimiși în Caucaz ; alții, la Bobruisk și, în sfîrșit, mai erau și aceia care nădăjduiau că aveam să fim puși în libertate cu toții (așa opina Staal, care se și adresase în acest sens împăratului, propunînd ca perioada de prevenție să ne fie socotită drept pedeapsă).

În sfîrșit, în ziua de 20 martie am fost aduși cu toții la prințul Golițîn ca să ni se citească sentința. A fost o sărbătoare fără seamăn. De cînd fusesem arestați, aici ne-am văzut pentru prima dată.

Gălăgioși și veseli, înconjurați de un cordon de ofițeri de jandarmi și de garnizoană, ne îmbrățișam și ne strîngeam mîinile. Întîlnirea ne înfierbîntase pe toți, iar întrebările și anecdotele se țineau lanț.

Era de față și Sokolovski ; părea ceva mai slab și mai palid, dar ascuțimea de spirit și ironia și le păstrase tot atît de sclipitoare.

Sokolovski scrisese versuri ca *Univers*, *Hever* și alte poezii destul de izbutite. Era înzestrat cu

mult har poetic, dar nu îndeajuns de original ca să se poată lipsi de cultură și insuficient de cult ca să se poată dezvolta. Fire dornică de petreceri, poet și în viață, nu era cîtuși de puțin un om politic. Era foarte amuzant, amabil, un bun tovarăș de chef, un *bon vivant* care se dădea în vînt după petreceri ca și noi toți... poate chiar ceva mai mult.

Nimerind din plină bacanală direct în temniță, Sokolovski a avut o comportare admirabilă; în închisoare, el a crescut. Procurorul comisiunii, un pedant, un pietist, un provocator descărnat și încărunțit în pizmă, hoție și pîră, era atît de devotat tronului și atît de habotnic, încît nu cutezase să priceapă nici măcar sensul strict gramatical al ultimelor două versuri, așa că-l întrebase pe Sokolovski:

— La cine se referă vorbele insolente de la sfîrșitul cîntecului?

— Vă asigur, îi răspunse Sokolovski, că nu la maiestatea-sa împăratul și vă atrag în mod special atenția asupra acestei *circumstanțe atenuante*.

Procurorul a dat din umeri, și-a ridicat ochii către ceruri și, contemplîndu-l îndelung și în tăcere pe Sokolovski, a început să-și prizeze tabacul.

Sokolovski fusese ridicat la Petersburg și expediat la Moscova fără să i se comunice unde era dus. Poliția noastră face deseori asemenea glume și totdeauna fără nici un rost. Aceasta este poezia ei. Nu există pe lume nici o ocupație, oricît de prozaică și de dezgustătoare, care să nu-și aibă cerințele ei artistice, luxul ei, ornamentele ei de prisos. Sokolovski a fost băgat direct în pușcărie și aruncat într-un fel de cămară întunecoasă. De

ce a fost vîrît la închisoare în timp ce noi eram ținuți în cazărmi?

Avea cu dînsul două-trei cămăși și nimic altceva. În Anglia, orice arestat adus la închisoare trebuie să facă înainte de toate o baie; la noi se iau măsuri preventive împotriva curățeniei.

Dacă doctorul Haas nu i-ar fi trimis lui Sokolovski o legătură cu albituri, poetul s-ar fi înecat în murdărie.

Doctorul Haas era un om ciudat și cu totul original. Amintirea omului ăstuia puțintel *cam scrîntit și cu capul în nori* nu trebuie să se piardă în mărăcinișul necrologurilor de tip oficial care descriu virtuțile de clasa întîi și a doua ce rămîn neobservate înainte ca trupul să fi intrat în putrefacție.

Bătrînelul uscățiv, cu figura ca de ceară, îmbrăcat într-un frac negru, cu pantaloni strînși pe picior pînă sub genunchi, în ciorapi lungi de mătase neagră și pantofiori cu cataramă, părea să fi ieșit chiar atunci dintr-o dramă a secolului al XVIII-lea. În acest *grand gala* [1], potrivit deopotrivă pentru nunți și înmormîntări, și în agreabila climă a meridianului nordic de 59 de grade, Haas pornea săptămînal către dealurile Vorobiovi, la punctul de plecare al deportaților. Ca medic de închisoare, putea pătrunde pînă la dînșii și ori de cîte ori mergea să-i examineze, aducea cîte un paner cu o mie și una de bunătăți pentru deținuți: nuci, turte, portocale și mere pentru femei. Panerul lui stîrnea mînia și indignarea cucoanelor filantroape, care se temeau ca nu cumva operele lor de binefacere să bucure pe cineva și se păzeau ca de foc să nu facă mai mult bine decît

[1] Ținută de gală (fr.).

era necesar ca să te scape de moarte prin înfometare și ger năprasnic.

Dar Haas se menținea intransigent și, ascultînd candid reproșurile ce i se aduceau pentru vina de „a răsfăța în chip stupid criminalele", își freca mîinile și răspundea :

— Tați-mi foie, prea bună toamnă, o pucată de pîine sau un pan le tă oricine, o pompoană sau un apfelzin n-or să vată încă multă vreme ; nimeni nu le tă așa ceva, tupă cum pot conchite din spusele tumneafostră ; le fac eu plăcerea asta tocmai pentru că are să le lipsească freme îndelungată.

Haas locuia chiar la spital. Într-o bună zi, un bolnav veni la el pentru consult tocmai înainte de prînz. Haas îl examină și intră în cabinet ca să-i scrie rețeta. Cînd se întoarse, nu-și mai găsi nici pacientul, dar nici tacîmurile de argint de pe masă. Îl chemă pe paznic și-l întrebă dacă nu cumva mai intrase cineva în afară de bolnav. Paznicul pricepu imediat despre ce era vorba, o luă la goană și, peste un minut, se întoarse cu lingurile și cu pacientul pe care reușise să-l oprească cu ajutorul unui soldat din spital. Pungașul se aruncă la picioarele doctorului, cerîndu-și iertare. Haas se fîstîci.

— Tu-te te-l atu pe epistat, spuse el unuia din paznici. Iar tu, cheamă imetiat furierul.

Încîntați de descoperirea făptașului, de izbîndă și, în genere, de faptul că se aflau în treabă, paznicii alergară care încotro, iar Haas, profitînd de lipsa lor, îi spuse hoțului :

— Tu om fals ; m-ai amăgit și ai frut să mă furi ; Cel-de-sus să te jutece... Acuma fugi cît mai repete prin porta din tos pînă nu se-ntorc soldații... Stai ! N-ei fi afînd nici un ban. Ține

cincizeci de copeici, tar vezi de te pocăiește, că de Cel-de-sus nu scapi așa de ușor ca de paznic !

Bineînțeles, ai casei l-au făcut cu ou și cu oțet. Dar incorigibilul doctor își susținea îndîrjit părerea :

— Hoția este mare viciu, dar eu cunosc poliția și știu cum se chinuiesc acolo oamenii — îi anchetează, îi bat ; să-l bați cu vergile pe semenul tău, e și mai mare păcat ; și pe urmă, cine știe, poate că gestul meu are să-i purifice sufletul.

Ai casei clătinau din cap și exclamau : *„Er hat einen Raptus"* [1] ; *doamnele* filantroape ziceau : *„C'est un brave homme, mais ce n-est pas tout à fait en règle là"* [2] și arătau către frunte. Haas însă își freca mîinile și proceda mai departe cum credea de cuviință.

...Nici n-apucă Sokolovski să-și termine bine anecdotele, că ceilalți dădură drumul dintr-o dată la ale lor ; ne purtam cu toții ca și cum abia-abia ne întorsesem dintr-o lungă călătorie — întrebările, glumele, cuvintele de duh nu mai conteneau.

Ca înfățișare, S[atin] era mai schimbat decît ceilalți ; slăbise și îi căzuse părul. Era plecat în gubernia Tambov, la moșia maică-si, cînd a aflat că fusesem arestați și a pornit spre Moscova din proprie inițiativă pentru ca sosirea jandarmilor să nu-i sperie mama. Pe drum a răcit și a ajuns acasă cu febră mare. Poliția l-a găsit bolnav la pat — era cu neputință să-l ducă la secție. În consecință, a fost pus sub arest la el acasă, unde, la ușa iatacului, pe dinăuntru, i s-a postat un soldat din poliție, iar la patul bolnavului i s-a atașat, ca *frate de caritate*, un epistat ; în felul acesta, ve-

[1] Are ciudățeniile lui (germ.).
[2] E un om de treabă, dar ceva nu-i în regulă aici (fr.).

nindu-și în fire după delir, întîlnea ori privirea iscoditoare a unuia, ori mutra de bețivan a celuilalt.

La începutul iernii, a fost transportat la spitalul Lefort; aici nu se găsea nici o cameră *secretă* goală pentru deținuți, dar un fleac ca ăsta nu constituie un impediment; în cele din urmă, descoperiră un colț îngrădit, *fără sobă*, și culcară bolnavul în această seră însorită, postînd la capul lui o santinelă. Ce temperatură era iarna în această cămăruță de piatră vă puteți da seama numai din faptul că, peste noapte, santinela, nemaiputînd răbda frigul, ieșea ca să se mai încălzească la soba de pe coridor, rugîndu-l pe S[atin] să nu spună nimic ofițerului de serviciu.

Însăși conducerea spitalului aprecie că această instalație, bună pentru tropice, nu era adecvată atît de aproape de pol, și îl transferă pe S[atin] într-o cameră lîngă care readuceau la viață oamenii degerați.

Dar n-am apucat să povestim și să ascultăm ca lumea nici jumătate din peripețiile noastre, cînd, pe neașteptate, printre aghiotanți se produse un freamăt, ofițerii de garnizoană încremeniră în poziția de drepți, iar epistații își îndreptară ținuta; ușa se deschise solemn și intră firavul prinț Serghei Mihailovici Golițîn *en grande tenue* [1], cu panglica peste umăr; Țînski era în uniforma de paradă; pînă și auditorul Oranski arborase pentru această fericită ocazie un fel de uniformă de culoare verzuie, jumătate civilă, jumătate militară. Bineînțeles, comandantul garnizoanei lipsea.

Între timp, larma și hohotele de rîs luaseră asemenea proporții, încît auditorul își mai făcu o

[1] În mare ținută (fr.).

dată apariția cu o mină amenințătoare, atrăgîndu-ne atenția că discuțiile zgomotoase și îndeosebi rîsul constituiau dovada unei condamnabile *lipse de respect* față de augusta voință a cărei hotărîre aveam s-o ascultăm.

Ușile au fost date la o parte. Ofițerii ne împărțiră în trei grupuri: în cel dintîi intrară Sokolovski, pictorul Utkin și ofițerul Ibaev; în al doilea grup, noi; în al treilea, *tutti frutti*.

S-a dat citire sentinței care privea numai prima categorie; sentința era înfiorătoare: acuzați de *les-majestate*, eram trimiși la Schlüsselburg *fără termen*.

Cîteșitrei au ascultat cu eroism acest verdict barbar.

Cînd Oranski, plin de sine, citi tărăgănat și cu pauze că insultele aduse suveranului și augustei familii se pedepsesc așa și pe dincolo, Sokolovski îl întrerupse:

— Ei, familia, n-am insultat-o niciodată.

Pe lîngă versuri, printre hîrtiile lui mai fuseseră descoperite și niște parodii de rezoluții în stilul principelui Mihail Pavlovici, cu greșeli intenționate de ortografie ca, bunăoară: „de ce nu sau luat măsuri", „să-mi raporta-ți" etc., care au figurat printre acuzațiile aduse lui Sokolovski.

După pronunțarea sentinței, vrînd să demonstreze că și el se putea purta ca un om de societate, Țînski i se adresă lui Sokolovski:

— Ați mai fost vreodată la Schlüsselburg?

— Da. Am trecut acum un an pe acolo, îi răspunse prompt Sokolovski. Parcă mă trăgea inima; m-au și tratat cu o sticlă de madera.

Peste doi ani, Utkin avea să moară între zidurile fortăreței. Sokolovski, cînd i-au dat drumul și l-au expediat în Caucaz, era o epavă; a murit la

Piatigorsk. După moartea celor doi, o ultimă rămășiță de rușine și conștiință a determinat stăpînirea să dispună transferul celui de al treilea condamnat la Perm. Dar, în felul lui, Ibaev murise și dînsul : căzuse în misticism.

Utkin, „pictor independent, cu domiciliul la pușcărie", cum semna el chestionarele de anchetă, era un om de vreo patruzeci de ani ; nu fusese implicat niciodată în nici un fel de afacere politică, dar, fire înflăcărată și plină de noblețe, ori de cîte ori ajungea în fața comisiunii, nu-și punea lacăt la gură, răspundea tăios și grosolan la întrebările membrilor ei. Pentru aceasta, l-au făcut să putrezească de viu în fortăreața cu zidurile mustind de umezeală.

Ibaev fusese socotit mai vinovat decît ceilalți numai din cauza uniformei. Dacă n-ar fi fost ofițer, nu s-ar fi ales nicicînd cu o asemenea condamnare. Omul acesta nimerise pur și simplu la un chefuleț *oarecare*, probabil că băuse și cîntase ca toți ceilalți, dar, fără îndoială, nici mai mult și nici mai tare decît dînșii.

Ne-a venit rîndul și nouă. Oranski își șterse ochelarii, tuși, apoi începu să dea glas, cu evlavie, voinței suveranului. Ea *făcea cunoscut* că maiestatea-sa, cercetînd concluziile comisiunii și ținînd cu osebire seama de vîrsta fragedă a criminalilor, *poruncise* să nu fim deferiți justiției, ci să ni se declare că, întrucît fusesem prinși asupra crimei de les-majestate prin intonarea unor cîntece revoltătoare, s-ar cuveni după lege să fim executați, iar, în virtutea altor legi, să fim trimiși la muncă silnică pe viață, dar că, în loc de toate astea, împăratul, în nemărginita lui bunătate, îi grația pe cei mai mulți dintre inculpați, îngăduindu-le să locuiască la domiciliul lor sub supravegherea po-

liției, iar în ceea ce-i privea pe cei mai vinovați, poruncise să li se aplice sancțiuni corecționale, constînd în trimiterea lor fără termen în gubernii îndepărtate spre a servi statul pe linie civilă, sub supravegherea autorităților locale.

Mai vinovați decît ceilalți am fost socotiți în total șase oameni : Ogariov, S[atin], Lahtin, Obolenski, Sorokin și cu mine. Eu eram trimis la Perm. Printre condamnați era și Lahtin, care nici măcar nu fusese arestat. Cînd a fost chemat în fața comisiunii ca să asiste la pronunțarea sentinței, crezuse că voiau numai să-l sperie și să-l facă să sufere în fața condamnării celorlalți. Se spunea că unul din intimii prințului Golițîn, avînd o răfuială cu soția lui Lahtin, îi făcuse această surpriză. Lahtin nu era prea sănătos și, după trei ani de surghiun, avea să moară.

După ce Oranski își termină lectura, luă cuvîntul colonelul Șubinski. Perorînd în termeni aleși și în stil lomonosovian, acesta ne declară că trebuia să-i fim recunoscători nobilului demnitar care prezidase comisiunea pentru că numai datorită lui s-a arătat atît de milostiv împăratul.

Șubinski se aștepta ca la auzul acestor cuvinte să începem care mai de care să-i mulțumim prințului ; dar lucrurile s-au petrecut cu totul altfel.

Cîțiva din cei grațiați au înclinat ușor capul în semn de mulțumire, dar și asta au făcut-o uitîndu-se pe furiș la noi.

Cît despre noi, rămăsesem nemișcați, cu brațele încrucișate, fără a vădi în vreun fel că milosîrdia țarului și bunăvoința prințului ne muiaseră inimile.

Atunci Șubinski recurse la alt vicleșug și-i spuse lui Ogariov :

— Dumneavoastră luaţi drumul Penzei. Nu cumva vă închipuiţi că este o pură întîmplare ? La Penza zace paralizat părintele dumneavoastră — prinţul l-a rugat pe împărat să vă trimeată în acest oraş, pentru ca cel puţin, acolo fiind, să-i alinaţi rănile pe care i le cauzează faptul că sînteţi surghiunit. Nici dumneavoastră oare nu datoraţi recunoştinţă prinţului ?

Ogariov nu mai avu încotro şi făcu o uşoară plecăciune. Asta şi pretindeau ei.

Figura îi plăcu venerabilului moşneguţ şi, nu ştiu de ce, mă chemă îndată şi pe mine. Am făcut un pas înainte, jurîndu-mi în gînd să nu-mi exprim recunoştinţa, indiferent de cele ce mi-ar fi spus el ori Şubinski ; unde mai pui că pe mine mă trimiteau mai departe decît pe ceilalţi şi în cel mai mizerabil oraş cu putinţă.

— Iar dumneavoastră plecaţi la Perm, grăi prinţul.

Gura mi-era pecetluită. Prinţul simţi că pierde partida şi, ca să spună ceva, adăugă :

— Am o moşie acolo.

— Poate doriţi să comunicaţi ceva prin mine starostelui dumneavoastră ? l-am întrebat zîmbind.

— Nu comunic nimic prin oameni ca dumneata, *carbonari*, răspunse pe loc prinţul.

— Atunci ce doriţi de la mine ?

— Nu doresc nimic.

— Am avut impresia că m-aţi chemat.

— Puteţi pleca, interveni Şubinski.

— Daţi-mi voie, am replicat eu, întrucît mă aflu aici, îmi îngădui să vă amintesc, domnule colonel, că atunci cînd m-aţi chemat pentru ultima oară în faţa comisiunii, aţi afirmat că nimeni nu mă acuză în afacerea chefului, iar în sentinţă se arată că mă

număr printre cei care s-au făcut vinovaţi de acest lucru. Aici s-a strecurat o eroare.

— Vă ridicaţi împotriva hotărîrii suveranului ? întrebă Şubinski. Vedeţi ca nu cumva Permul să se preschimbe în ceva mai rău. Voi da dispoziţie ca aceste cuvinte ale dumneavoastră să fie trecute în procesul-verbal.

— Voiam să vă rog chiar. În sentinţă se spune : „potrivit concluziilor comisiunii“. Eu mă ridic împotriva concluziilor dumneavoastră şi nu a hotărîrii suveranului. Martor mi-e prinţul că n-am fost interogat nici despre chef şi nici despre vreun fel de cîntece.

— Ca şi cum n-aţi avea habar că sînteţi de zece ori mai vinovat decît cei care au fost la chef, răspunse Şubinski, pălind de ciudă. Uite, continuă, arătînd cu degetul spre unul din cei graţiaţi, uite, dînsul ; la beţie, a cîntat o mîrşăvie, dar pe urmă şi-a cerut iertare în genunchi, cu lacrimi în ochi. Pe cînd dumneavoastră, nici gînd n-aveţi să vă căiţi.

Domnişorul pe care îl arătase colonelul cu degetul îşi plecă tăcut capul ; iar obrazul i se făcu stacojiu... Straşnică lecţie primise. După aşa ceva, mai încearcă să te porţi ca un netrebnic...

— Daţi-mi voie, am continuat eu, nu pun în discuţie vina mea şi cît e ea de mare ; dar dacă sînt un ucigaş, nu vreau să fiu socotit drept borfaş de rînd. Nici în chip de circumstanţă atenuantă nu vreau să se spună despre mine că am făcut cutare lucru „la beţie“, cum v-aţi exprimat acum.

— Dacă fiul meu, propriul meu fiu, ar fi atît de nărăvit în rele ca dumneata, chiar eu l-aş implora pe împărat să-l surghiunească în Siberia.

Prefectul de poliţie se amestecă în vorbă şi bîigui o prostie fără nici o noimă. Păcat că nu era

acolo și Golițîn-junior, — pierduse un rar prilej de a-și desfășura talentele oratorice.

Bineînțeles că din toate astea nu s-a ales nimic.

Lahtin se apropie de prințul Golițîn și ceru să i se amîne plecarea.

— Soția mea trebuie să nască, spuse el prințului.

— N-am nici o vină în chestiunea asta, răspunse Golițîn.

O fiară, un cîine turbat, cînd mușcă, și tot ia lucrurile în serios, pitindu-și coada între picioare, dar acest bufon de demnitar, acest aristocrat căruia îi mai mergea și faima de om bun la suflet, nu s-a sfiit să facă o glumă atît de ticăloasă.

...Încă o dată, pentru un ultim sfert de oră, ne-am oprit în vestibul și, în ciuda faptului că ofițerii de jandarmi și de poliție se grăbeau să ne mîie din urmă, ne-am îmbrățișat strîns și ne-am luat rămas bun pentru multă vreme. Pînă după întoarcerea mea din Viatka, în afară de Obolenski, nu mai aveam să revăd pe nici unul.

Așadar, iată-ne și în pragul despărțirii.

Închisoarea mai fusese o continuare a vieții noastre din trecut, dar o dată cu plecarea în pustiu, această viață lua sfîrșit.

Și se încheia totodată și traiul tineresc din cercul nostru de prieteni.

Surghiunul avea să se prelungească desigur cîțiva ani. Unde și cum aveam să ne mai întîlnim și, în general, cine știa dacă urma să ne mai întîlnim vreodată ?...

Ne părea rău după viața de odinioară, și trebuia să ne despărțim de ea atît de brutal... fără să ne luăm măcar rămas bun. Nici nu nădăjduiam să-l mai văd pe Ogariov. În ultimele zile, doi din prietenii mei izbutiră să răzbată pînă la mine, dar era prea puțin.

Ce n-aș fi dat s-o văd măcar o dată pe tînăra care încercase să-mi aducă puțină mîngîiere, să-i strîng mîna așa cum i-o strînsesem atunci, în cimitir... Prin făptura ei, voiam să spun adio trecutului și să pășesc în întîmpinarea viitorului...

Cîteva clipe, în ziua de 9 aprilie 1835, în ajunul trimiterii mele în surghiun, am mai stat alături unul de celălalt...

În amintirea mea, ziua aceasta și-a păstrat multă vreme un loc sacru ; a fost una din cele mai fericite clipe ale vieții mele.

...De ce însă aducerea aminte a acestei zile și a tuturor ceasurilor luminoase din trecut cheamă în memorie atîtea grozăvii ?... Un mormînt, o cunună de trandafiri roșii ca purpura, doi copii pe care-i țineam de mînă, făclii aprinse, mulțimea exilaților, luna, marea fierbinte la poalele muntelui, un discurs pe care mintea mea refuza să-l înțeleagă și care-mi sfîșia inima...

Nimic, nimic nu mai este !...

Traducere de S. RECEVSCHI și AL. ROIU

Richard Wagner

(1813—1883)

Printre numele principale de muzicieni, Wagner este poate cel care a mînuit cu cea mai mare siguranță cuvîntul scris. Nu-i apreciem la fel astăzi, așa cum a năzuit el, pe muzicianul de geniu și pe autorul poemelor-librete. Dar denivelarea nu e supărătoare. Teoreticianul dramei muzicale a putut realiza singur sinteza poezie-muzică, în timp ce, cu un secol mai înainte, Gluck, care tindea și el la o mai strînsă unitate între cele două arte, a fost nevoit să recurgă la mijloacele de libretist — destul de plate — ale lui Cazalgibi. Familiaritatea cu scrisul l-a favorizat și pe Wagner polemistul, autorul de pamflete, articole și volume care afirmau războinic principiile muzicii noi.

Wagner poetul și Wagner pamfletarul se exprimă în *Mein Leben (Viața mea)*, o vastă lucrare memorialistică pe care a scris-o între 1870 și 1874. Mai adesea însă, cel de-al doilea îl covîrșește pe primul. Deși comportă pagini inteligente și amuzante, povestea copilăriei și a anilor de formație e mai puțin interesantă decît mărturisirea luptei teribil de tenace dusă de compozitor.

Faptele — mai ales cele de ordin personal — sînt uneori triate. Se ghicește în penumbră prezența celei de-a doua soții a lui Wagner, Cosima, ambițioasa fiică a lui Liszt. Severitatea unor judecăți artistice emise cu privire la adversari este, ca și în pamflete, foarte discutabilă. Indiscutabile sînt însă, în ansamblu, forța și semnificația acestor mărturisiri. Wagner le-a scris cînd dobîndise victoria. Triumful mondial al wagnerismului muzical avea să se producă în deceniile următoare și să trezească reacții violente. În 1870 se încheiase însă epoca de umilințe și de mizerie, compozitorul dobîndise sprijine puternice, morale și financiare.

Se puneau bazele templului de la Bayreuth. *Viața mea* urmărește astfel întreaga zbatere a unui inovator, afirmarea unui artist voluntar care sfărîmă piedicile, suportă lipsurile, face concesii personale, se lasă ajutat, întreținut chiar de prieteni — printre ei e pusă în valoare acțiunea plină de noblețe a lui Liszt — dar nu acceptă compromisul artistic.

VIAȚA MEA

(MEIN LEBEN)

PARTEA I

1813—1842

...Se încheiaseră trei luni de cînd plecasem din casa Böhme; acum locuiam singur într-o odăiță, la mansardă, pe care mi-o închiriase văduva unui îngrijitor al argintăriei regale[1]. Mă aproviziona toată ziua cu binecunoscuta cafea saxonă subțire, care constituia aproape unicul meu aliment. În acea odăiță mansardată n-am făcut nimic altceva decît versuri; tot acolo am întocmit primele schițe pentru formidabila tragedie, cu care am

[1] Richard Wagner locuia la *Dresda*, capitala regatului *Saxoniei*.

produs mai tîrziu consternare în sînul familiei mele. Neorînduiala în care am decăzut datorită acestei premature independențe domestice au determinat-o pe mama, îngrijorată, să aprobe fără dificultăți mutarea mea la Leipzig, mai ales că o parte a familiei mele împrăștiate se stabilise acolo.

Dorința mea de a sta la Leipzig, stîrnită inițial de impresiile fantastice avute cîndva acolo și apoi și de năzuința mea de a mă apropia de viața studențească, mai cunoscuse în ultima vreme și alt imbold. Pe sora mea Luiza, pe atunci fată de vreo 22 de ani, aproape că n-o cunoșteam, deoarece, la scurt timp după moartea tatălui nostru vitreg, se apucase de teatru și se stabilise la Breslau. De curînd, în călătoria ei de la Breslau la Leipzig, unde avea un angajament la teatrul din localitate, venise pentru cîteva zile la Dresda. Întîlnirea cu această soră necunoscută, manifestările cordiale și duioase ale bucuriei ei de a mă revedea, ca și firea ei vioaie și capricioasă, au făcut asupra mea impresia cea mai plăcută. Să locuiesc la ea, unde se instalase acum, pentru cîtăva vreme, și mama împreună cu Otilia, mi s-a părut ceva încîntător. Pentru prima dată, o soră se purtase tandru cu mine. Cînd am sosit de Crăciun, în același an (1827), la Leipzig și le-am găsit acolo pe mama cu Otilia și cu Cecilia (sora mea vitregă), m-am simțit în al nouălea cer. O mare schimbare avusese însă loc înainte : Luiza se logodise cu un om bine văzut și bogat: librarul Friedrich Brockhaus [1]. Numărul mare de membri ai familiei logodnicei sale cu totul lipsite de avere

[1] *Friedrich Brockhaus* (1800—1865), librar și editor german, fiul cel mai mare al fondatorului celebrei edituri „Brockhaus" și conducătorul ei după moartea fondatorului (1823).

n-a părut să-l supere pe viitorul soț, un om extrem de bun la inimă ; totuși, această situație i-a produs surorii mele oarecare îngrijorare, care m-a făcut s-o văd, în scurt timp, în altă lumină, ca pe-o străină. În plus, dorința de a se pune în valoare în cercurile înaltei burghezii au provocat, ca de la sine, o sensibilă schimbare în comportarea surorii mele, altminteri atît de veselă din fire și atît de predispusă pentru umor — schimbare pe care, în decursul timpului, m-a amărît în așa măsură, încît mai tîrziu, cînd s-a ivit un prilej, am rupt complet relațiile cu ea. Din păcate, nu după mult, am meritat din plin blamul cu care m-am ales datorită purtării mele. Indolența mea la învățătură și, în cele din urmă, abandonarea totală a studiilor liceale datează din ziua în care am debarcat la Leipzig ; de vină a fost, poate, caracterul trufaș al pedanteriei școlare.

La Leipzig sînt două școli teoretice ; cea mai veche se numește Școala Toma, iar cealaltă Școala Nicolai. Școala Nicolai avea pe atunci o reputație mai bună decît sora ei ; așadar, acolo urma să intru. Dar corpul profesoral, după ce mă supusese unui examen, de anul nou 1828, a decretat că reputația instituției cere să fac un stagiu în clasa a III-a superioară, cu toate că la școala Sf. Cruce din Dresda urmasem cursurile clasei a II-a [1]. Descurajarea care a pus stăpînire pe mine cînd am fost nevoit să mă despart de Homer, din care tradusesem în scris douăsprezece cînturi, și să-i reiau pe prozatorii elini mai ușori, este cu neputință de descris și mi-a lăsat urme adînci în suflet. Ca urmare, m-am purtat în așa fel, încît n-am ajuns niciodată să cîștig

[1] În Germania numerotarea claselor este inversă decît la noi.

prietenia vreunuia dintre profesori. În astfel de condiții, penibila obligație de a frecventa școala m-a făcut cu atît mai recalcitrant, cu cît diferiți alți factori ai dezvoltării mele morale mi-au creat puncte de sprijin pentru această atitudine de bravadă. În timp ce, pe de o parte, viața studențească multilaterală care se desfășura zilnic sub ochii mei îmi împuia din ce în ce mai mult capul cu idei revoluționare, pe de altă parte — partea mai serioasă — am găsit pe neașteptate un nou imbold în lupta mea împotriva pedanteriei școlare. Este vorba de influența pe care a exercitat-o asupra mea unchiul meu Adolf Wagner, mult timp fără să știe. Tovărășia lui a jucat un rol de o importanță covîrșitoare în educația mea de adolescent.

Că înclinarea mea spre fantastic nu provenea, de fapt, dintr-o predilecție pentru distracțiile superficiale, s-a dovedit din atașamentul meu puternic față de acest unchi erudit. Ce-i drept, societatea și conversația lui erau dintre cele mai captivante, iar multilateralitatea cunoștințelor sale, care îmbrățișa cu aceeași căldură domeniul filozofic și cel literar-poetic, avea, după mărturia multora, un efect irezistibil asupra interlocutorilor săi. În schimb, nu avea darul de a scrie la fel de captivant, sau măcar clar ; această lacună ciudată îi slăbise considerabil autoritatea în cercurile literare, ba chiar îl expusese primejdiei de a deveni ridicol, căci în polemicile ivite, adversarii citau, din scrierile lui, fraze dintre cele mai încîlcite și mai bombastice. Pe mine această slăbiciune nu mă speria, pentru că, pe de o parte, mă aflam eu însumi în perioada tulbure a propriei mele dezvoltări, în care bombasticismul literar mi se părea cu atît mai adînc, cu cît îl înțelegeam mai puțin, iar pe de alta, cu unchiul meu mai mult stăteam

de vorbă decît îi citeam operele. Chiar și lui părea că-i face plăcere societatea tînărului entuziast și atent care eram. Din păcate, în focul expunerii, din care poate că nu lipsea cu totul vanitatea, uita că atît fondul, cît și felul lui de a se exprima depășeau cu mult tînăra mea inteligență. Mă duceam zilnic să-l iau la plimbarea lui de după-amiază, pe care o făcea, din motive de sănătate, în afara zidurilor orașului. Bănuiesc că am provocat de multe ori zîmbete pe buzele cunoscuților întîlniți pe drum, care trăgeau cu urechea la discuțiile adînci și adesea însuflețite dintre unchi și nepot. Tot ceea ce este serios și elevat în domeniul științei forma subiectul lor obișnuit. Bogata lui bibliotecă îmi deschisese toate orizonturile, astfel încît treceam înfrigurat de la un domeniu al literaturii la celălalt, fără să pot ajunge să mă documentez temeinic într-o anumită direcție. Unchiul meu se bucura că găsise în mine un ascultător extrem de docil pentru lecturile sale din tragediile clasice, dintre care, de pildă, făcuse el însuși o traducere a lui *Oedip rege*. Pe drept cuvînt se lăuda că este, după Tieck [1], bunul său prieten, unul dintre cei mai înzestrați lectori. Îmi aduc aminte că, atunci cînd stătea singur în fața mea, instalat la pupitrul lui, și îmi citea o tragedie greacă, nu se supăra dacă adormeam, ba chiar pretindea, ulterior, că nici nu băgase de seamă. Amabila primire pe care mi-o făcea soția lui a fost un motiv în plus ca să-mi petrec serile la el. Trebuie să spun că, de cînd îl întîlnisem în casa Thomé, unchiul meu își schimbase cu totul felul de viață. Ospitalitatea pe care el și sora lui Frederica o găsiseră la Jeaneta Thomé, prietena

[1] *Ludwig Tieck* (1773—1853), scriitor german.

lor, părea să-i fi impus cu timpul o serie de obligații care îi deveniseră de nesuferit. Întrucît lucrările lui literare îi asigurau un venit modest, socotise în cele din urmă că e mai în concordanță cu demnitatea lui să-și înjghebe un cămin propriu. Pentru a-l întemeia, și-a ales o prietenă, de vîrstă potrivită cu a lui : sora lui Wendt, din Leipzig, un estet, ajuns la oarecare faimă. Fără să sufle o vorbă Jeanetei, a plecat într-o zi de acasă, ca pentru plimbarea sa obișnuită de după-amiază, s-a dus cu logodnica sa la biserică și și-a celebrat la iuțeală căsătoria, apoi s-a întors acasă și a anunțat că se mută și că va trimite în aceeași zi după lucruri. S-a priceput să păstreze un calm afectuos în fața consternării și poate a reproșurilor vechii sale prietene și, pînă la sfîrșitul vieții sale, s-a dus zilnic în vizită la *Mam'selle Thomé*, a cărei tandrețe, uneori cicălitoare, nu s-a dezmințit niciodată. Se pare că biata Frederica a fost nevoită să plătească oalele sparte de neașteptata infidelitate a fratelui ei.

Ceea ce mă fermeca mai ales la unchiul meu era disprețul lui categoric, dar manifestat cu umor, față de pedanteria modernă în stat, în Biserică și în învățămînt. Deși, în general, foarte moderat în vederile sale despre viață, a avut asupra mea efectul unui adevărat liber-cugetător. Disprețul lui pentru pedanteria din școli mă umplea de entuziasm. Cînd, într-o zi, am intrat într-un grav conflict cu consiliul profesoral al Școlii Nicolai, iar purtarea mea a făcut obiectul unei plîngeri serioase, pe care directorul a adresat-o unchiului meu, unicul reprezentant de sex masculin al familiei, acesta m-a luat la plimbare în jurul orașului, ca de obicei, și cînd s-a ivit un prilej m-a întrebat, liniștit și zîmbitor, ca și cum s-ar fi adresat unui prieten de vîrsta lui, ce le făcusem celor de la școală. I-am explicat cele întîmplate și i-am relatat despre pedeapsa la care fusesem osîndit și pe care o socoteam nemeritată. El m-a liniștit, m-a sfătuit să am răbdare și, în chip de consolare, mi-a citat proverbul spaniol *Un rey no puede morir* [1], care pentru el însemna că și un monarh din învățămînt trebuie să aibă întotdeauna, indiscutabil, dreptate.

Acest mod de a mă trata, supraapreciind puterea de judecată a vîrstei mele, avea să aibă urmări neplăcute, lucru de care, pînă la urmă, și-a dat seama cu spaimă. Cu toate că, într-o zi, cînd i-am cerut să citească împreună cu mine *Faust* de Goethe, m-a jignit, răspunzîndu-mi cu calm că nu l-aș înțelege, el mă familiarizase, prin convorbirile lui, cu marii noștri poeți, ba chiar și cu Shakespeare și cu Dante, și mă familiarizase, după părerea mea, în așa măsură, încît, îndemnat de aceste modele mărețe, începusem de cîtăva vreme să lucrez în taină, ca să-mi termin marea tragedie, al cărei plan îl concepusem încă la Dresda. De cînd mă certasem cu școala, închinam acestei opere toată puterea de muncă pe care ar fi trebuit s-o consacru de fapt învățăturii...

În familia mea, două dintre surorile mele făceau muzică. Rozalia, cea mai mare, cînta mediocru la pian ; în schimb, era mai înzestrată Clara, care, pe lîngă un simțămînt artistic pronunțat și un tușeu frumos și cald la pian, avea o voce extraordinar de expresivă. Dezvoltarea acestei voci a fost atît de precoce și atît de remarcabilă, încît ca elevă a profesorului de canto Mieksch, pe atunci încă celebru, Clara a debutat la șaisprezece ani în rolul

[1] Un rege nu poate muri.

titular din *La Cenerentola* [1] de Rossini, ca primadonă a teatrului italian din Dresda. În treacăt fie spus : această dezvoltare prematură a fost dăunătoare vocii surorii mele, lucru de care nenorocita a suferit toată viața. Muzica era așadar reprezentată la noi în casă de către aceste două surori ale mele. Soarta Clarei l-a adus la noi, în mai multe rînduri, și pe dirijorul Carl-Maria von Weber. Vizitele lui alternau cu cele ale lui Sassaroli, formidabilul tenor. Între acești doi reprezentanți ai muzicii germane și italiene, se afla profesorul Mieksch. În copilărie auzisem pentru prima dată, în timpul acestor vizite, discutîndu-se despre muzica *germană* și cea *italiană* și aflasem atunci că trebuie să te îndrepți către cea italiană ca să fii bine văzut la Curte, fapt care a ajuns să aibă, în consiliul familiei noastre, o semnificație cu totul practică. Opera germană și cea italiană își disputaseră talentul Clarei, atîta timp cît vocea ei rămăsese nealterată. Îmi aduc foarte bine aminte că mă declarasem de la început de partea operei germane. Poate că în alegerea mea fusesem influențat de impresia puternică pe care mi-o făcuseră figurile celor doi artiști : Sassaroli și Weber. Tenorul italian, un uriaș borțos, mă înspăimînta cu vocea lui înaltă, ca de femeie, cu uimitoarea lui volubilitate la vorbă și cu rîsul lui zgomotos, care izbucnea în orice clipă. În pofida marii lui bonomii și a popularității de care se bucura mai ales în familia noastră, omul acesta îmi era odios ca un strigoi. A vorbi și a cînta în italienește mi se părea a fi opera diabolică a acestei mașini halucinante. Și întrucît, în urma nenorocirii bietei mele surori, auzisem adesea vorbindu-se de in-

[1] Cenușăreasa (it.).

trigi și cabale italienești, am rămas cu o asemenea aversiune față de el, încît îmi amintesc că, mulți ani încă resimțeam, văzîndu-l, o pătimașă antipatie. În schimb, rarele vizite ale lui Weber par să fi trezit în mine germenii simpatiei pe care i-am purtat-o toată viața. În comparație cu statura scandaloasă a lui Sassaroli, apariția gingașă, bolnăvicioasă și spiritualizată a lui Weber mă fermeca pînă la extaz. Fața lui subțiratică și fină, cu ochii vioi și totuși adeseori voalați, mă fascina, mersul lui șchiopătat, pe care îl auzeam adesea de la fereastră, cînd maestrul se întorcea pe la prînz de la obositoarele sale repetiții, trecînd prin fața casei noastre, îl prefăcea, în închipuirea mea, pe marele muzician, într-o ființă extraordinară și supraomenească. Aveam nouă ani [1] cînd i-am fost prezentat de către mama mea. M-a întrebat ce vreau să mă fac. Muzician, poate ? Mama i-a răspuns că, deși sînt nebun după *Freischütz*, nu observase încă la mine nici un indiciu că aș avea talent la muzică. Observația mamei mele era justă ; nimic nu mă emoționa atît de puternic ca muzica operei *Freischütz* și încercam în toate chipurile să fac în așa fel încît să retrăiesc impresiile pe care mi le producea, dar, lucru curios : nu prin studii muzicale. Mi-ajungea să ascult unele bucăți din *Freischütz*, mai ales executate de surorile mele. Pasiunea mea pentru această operă a devenit treptat atît de puternică, încît îmi aduc aminte că am resimțit o înclinare extraordinară către un tînăr, pe nume Spiess, pentru unicul motiv că știa să cînte uvertura la *Freischütz* și îl rugam să mi-o cînte de cîte ori îl vedeam. Mai ales prima parte a acestei uverturi m-a îndemnat în cele din urmă

[1] În 1822.

să încerc s-o redau la pian, după priceperea mea, fără să fi luat niciodată lecții. Este destul de ciudat că eu am fost singurul dintre frații și surorile mele, căruia nu i s-a predat pînă atunci acest instrument, datorită, probabil, grijii mamei mele, de a mă ține departe de asemenea exerciții artistice, de teamă ca nu cumva să-mi inspire gustul pentru teatru. Totuși, pe la doisprezece ani, mama mi-a angajat un profesor, pe nume Humann, care mi-a dat lecții de pian regulate, deși imperfecte. Nici nu prinsesem încă bine digitația și am și început să exersez uverturi la patru mîini, uverturile lui Weber fiind iarăși ținta strădaniilor mele. Cînd, în sfîrșit, am putut să execut uvertura la *Freischütz* singur, deși cu greșeli, am considerat că scopul acestor studii a fost atins și n-am mai simțit de fel nevoia să mă mai perfecționez la pian. Ajunsesem să nu mai depind în muzică de alții, ca să redau — fie și incorect — ceea ce vroiam să cunosc...

Întrucît în asemenea condiții conflictele erau inevitabile, am avut multă vreme satisfacția că primul prilej a fost oferit de un subiect mai onorabil, pentru mine, decît ironiile pe care abia le băgam în seamă. Într-o zi, cînd Schroeter și cu mine ne aflam într-o cîrciumă, unde ne duceam des, Degelow a venit la noi. Într-o clipă de efuziune, ne-a mărturisit, în termeni plini de respect, înclinarea sa pentru o tînără și foarte frumoasă actriță ; Schroeter și-a exprimat îndoiala cu privire la talentul ei ; Degelow i-a răspuns că nu-l contrazice, dar că o considera pe această tînără persoană ca fiind cea mai cinstită femeie din teatru. Numaidecît l-am întrebat dacă o consideră pe sora mea mai puțin cinstită. Conform concepțiilor studențești despre onoare, Degelow,

care nu avusese în nici un caz nici cea mai mică intenție de a mă jigni, n-a mai putut să spună, încercînd să aplaneze lucrurile, decît că n-o consideră, desigur, pe sora mea ca fiind mai puțin cinstită, dar că menține ceea ce spusese cu privire la tînăra în cauză. A urmat, fără șovăire, cunoscuta declarație de război, cu cuvintele : „Ești un tînăr imbecil !" Declarația, adresată acestui crai cam copt, mi s-a părut chiar mie ridicolă. Îmi aduc aminte că și Degelow a tresărit, fără să vrea, și că din ochii lui a țîșnit un fulger ; totuși, în prezența prietenului nostru s-a stăpînit și a trecut la formalitățile uzuale ale provocării, care au dus la un duel cu „săbii curbe". Cazul a făcut mare vîlvă printre colegi ; niciodată n-am simțit mai puțin ca atunci că aș avea vreun motiv să ocolesc tovărășia lor ; am devenit însă mai atent la ținuta spadasinilor și, cîtăva vreme, n-a trecut seară să nu se iște o provocare între mine și unul dintre acești aprigi duelgii. Lucrurile au mers așa pînă ce un membru al asociației mele naționale[1], unicul reîntors la Leipzig, un anume conte Solms, mi-a făcut o vizită discretă, s-a interesat cum stau lucrurile, mi-a lăudat comportarea, dar m-a sfătuit să nu mai port culorile noastre pînă la întoarcerea colegilor de asociație din vacanță și să rup relațiile cu cercurile deocheate în care intrasem. Această așteptare, din fericire, n-a mai ținut mult; universitatea a început să se însuflețească, sala de arme s-a repopulat. Situația mea de necrezut, aceea de a fi — cum spuneau studenții : „*pendinte*" față de o jumătate de duzină dintre cei mai

[1] Studenții se organizau în asociații după criteriul provenienței lor teritoriale. Imperiul german era alcătuit din statulețe (regate, ducate etc.), ai căror suverani erau vasalii împăratului.

temuți duelgii — mi-a adus stimă și faimă pe lîngă *„boboci"* și *„juniori"* ba chiar și pe lîngă „băieții" mai vîrstnici ai *Saxoniei*[1] *„Chestiunile de onoare"* mi-au fost puse la punct, mi s-au fixat termenele diferitelor dueluri angajate și mi s-a asigurat, prin grija seniorilor asociației[2], timpul necesar ca să-mi însușesc o oarecare îndemînare la scrimă. Nepăsarea cu care îmi priveam destinul, deși acesta îmi amenința viața cel puțin în unul dintre duelurile programate, mi-a rămas chiar mie, în vremea aceea, de neînțeles ; în schimb, felul în care acest destin m-a ferit de urmările nesăbuințelor mele, mi se pare și azi cu adevărat curios ; de aceea am să povestesc mai pe larg cum s-au petrecut lucrurile.

Ca să se pregătească pentru duel, studentul trebuia să se familiarizeze cu acest gen de luptă, asistînd personal la dueluri. Noi, bobocii, izbuteam să asistăm, datorită așa-numitului „serviciu de cărătură", adică nouă ni se încredințau floretele (prețioase arme de onoare, aparținînd asociației), ca să le ducem mai întîi la tocilar și de acolo la locul duelului. Acest serviciu nu era lipsit de primejdii, căci transportul trebuia făcut clandestin, duelul fiind interzis de lege. Ca recompensă, ni se dădea dreptul de-a asista la duel. Cînd am ajuns și eu la această onoare, locul ales s-a întîmplat să fie sala de biliard a unei cîrciumi de pe Burgstrasse. Masa de biliard fusese împinsă deoparte, iar spectatorii autorizați s-au așezat pe ea. M-am cocoțat și eu printre ei, așteptînd cu bătăi de inimă emoționantele evenimente. Cu acest prilej mi s-a relatat despre un cunoscut al meu

[1] Numele asociației studenților saxoni.
[2] Conducătorii asociației.

(un evreu, anume Levy, poreclit Lippert), care în același local se dăduse atît de mult înapoi în fața adversarului, încît ceilalți îi deschiseseră ușa ; prin ușă, Levy fugise pe scară, iar de acolo pe stradă, crezînd că se mai bate încă. După cîteva asalturi prealabile, seniorul „Marcomanilor", Tempel, a început un duel cu un anume Wohlfart, un „cap cărunt" care ajunsese cu „studiile" în al paisprezecelea semestru și cu care aveam și eu o întîlnire în perspectivă. Întrucît, în asemenea cazuri, nu este îngăduit ca viitorul combatant să fie de față, căci duelul la care asista ar fi putut să-i dezvăluie unele puncte slabe ale adversarului, seniorii mei l-au întrebat pe Wohlfart dacă cere să plec ; acesta răspunsese cu un dispreț calm că, pentru numele lui Dumnezeu, „bobocelul" să fie lăsat în sală. Am fost atunci martor ocular la scoaterea din luptă a unui spadasin, care altminteri se dovedise atît de priceput și de capabil, încît aș fi avut tot dreptul să fiu îngrijorat cu privire la duelul ce aveam de susținut cu el. Uriașul lui adversar i-a atins artera brațului drept. Lupta a fost oprită pe loc, iar medicul a declarat că Wohlfart nu va mai fi în stare să mînuiască o armă timp de ani de zile, așa încît duelul pe care urma să-l susțin împotriva lui a fost declarat neavenit. Nu tăgăduiesc că întîmplarea mi-a pricinuit o anumită ușurare.

Nu mult după aceea, a avut loc primul banchet studențesc general al „compatrioților" mei, la „Birtul verde". Aceste zaiafeturi studențești sînt de fapt terenurile de cultură ale scandalurilor terminate cu dueluri. Aici m-am ales, ce-i drept, cu un nou duel, cu un anume Tischer, dar am aflat în același timp că scăpasem de două dintre angajamentele mele cele mai monstruoase, prin dis-

pariția adversarilor mei, care, înglobați în datorii, spălaseră putina fără urmă. Despre unul singur dintre ei, despre înfiorătorul Stelzer, zis „Lope", am aflat unele amănunte : profitase de trecerea polonezilor care, izgoniți din țara lor, se refugiau prin Germania în Franța, pentru a se da drept un luptător pentru libertate, prigonit de reacțiune, și a se angaja mai tîrziu în legiunea străină, în Alger. La înapoierea de la banchet, Degelow, cu care urma să mă bat peste cîteva săptămîni, m-a făcut să propun un *„comment-suspendu"*. Această măsură, dacă e acceptată de cealaltă parte, îngăduie celor doi adversari să-și adreseze cuvîntul și să stea de vorbă, lucru strict oprit în caz contrar. Ne-am întors în oraș braț la braț. Temutul și extrem de interesantul meu adversar mi-a declarat, pe un ton de cavalerească duioșie, că-i pare bine că se va măsura cu mine peste cîteva săptămîni și că lucrul acesta va fi pentru el o cinste și o plăcere, deoarece ține la mine și mă stimează pentru comportarea mea excelentă. Rareori un succes personal m-a măgulit în mai mare măsură ca acesta. Ne-am îmbrățișat, iar efuziunile noastre, care au devenit aproape solemne în clipa despărțirii, mi-au lăsat o impresie de neuitat. Degelow mă anunțase că pleacă mai întîi la Iena, unde mai avea de susținut un duel cu spada. După opt zile, am primit la Leipzig știrea că Degelow a murit, împuns cu spada, la Iena, în acel duel.

Pluteam ca într-un vis, din care m-a trezit convocarea la duelul cu Tischer. Acesta, un scrimeur dibaci și energic, fusese ales de seniorii mei pentru prima mea întîlnire de arme, deoarece era relativ mic de stat. Cu toate că nu prea mă puteam încrede în dibăcia mea la scrimă — o dibăcie însușită în grabă și deci foarte aproximativă — am

primit cu inima ușoară convocarea. Nu mi-a dat în gînd să vorbesc despre o erupție care mă chinuia și despre care mi s-a spus că face ca rănile să fie deosebit de primejdioase și că deci declararea ei ar suspenda duelul, deși o asemenea trecere sub tăcere era împotriva codului de onoare studențesc și deși eram destul de modest ca să mă aștept să fiu rănit. Întîlnirea era fixată pentru ora zece dimineața. Am plecat de-acasă cu zîmbetul pe buze și întrebîndu-mă ce ar spune mama și surorile mele dacă m-ar vedea cu cîteva ore mai tîrziu în starea jalnică în care prevedeam că voi fi adus acasă. Dar, ajungînd pe Bruhl, în fața locuinței seniorului meu, domnul Von Schönfeld, un om amabil și liniștit, l-am văzut pe acesta la fereastră, cu luleaua atîrnîndu-i în gură. Mi-a spus :

— Poți să te duci acasă, piciule, nu va fi nimic ; Tischer e la spital.

M-am urcat la el și am găsit acolo mai mulți colegi de la care am aflat că, în cursul nopții precedente, Tischer, în stare de ebrietate totală, fusese maltratat în modul cel mai infamant de către locatarii unei case deocheate și că, rănit grav și în mod rușinos, fusese transportat numaidecît de către poliție la spital, urmînd să fie apoi exmatriculat din Universitate și, în primul rînd, eliminat din rîndul studenților.

Nu-mi mai aduc aminte cu precizie ce toană a destinului i-a îndepărtat din Leipzig pe cei doi spadasini pe care îi provocasem încă din timpul acelei funeste vacanțe ; știu numai că această fațetă a reputației pe care mi-o făcusem printre studenți a cedat atunci altei pasiuni. Ne-am dus la banchetul bobocilor, care urma să aibă loc afară din oraș ; toți cei care aveau posibilitatea să plătească o trăsură cu patru cai se duceau într-acolo

într-un lung cortegiu, colindînd prin oraș. După ce fusesem impresionat puternic și profund de către *Landesvater* [1], prin atmosfera lui solemnă, creată brusc și menținută îndelung, m-a cuprins ambiția să fiu printre ultimii studenți care să se înapoieze acasă de la banchet. Am rămas acolo trei nopți și trei zile, pe care le-am petrecut mai mult jucînd cărți, pentru că, încă din prima noapte, jocul mă prinsese în lațul lui diabolic. În zori, o gașcă alcătuită din cîțiva dintre cei mai petrecăreți membri ai asociației, cam vreo jumătate de duzină, se aflau încă la masa de *Landsknecht* [2]. Ei au format nucleul unui cerc de jucători, căruia i s-au alăturat în timpul zilei alții, înapoiați din oraș. Mulți veneau să vadă dacă jocul continuă, mulți plecau ; numai eu și gașca de șase colegi am ținut piept trei zile și trei nopți fără să capitulăm. La început m-a îndemnat să iau parte la joc dorința de a-mi scoate taxa de participare la banchet (doi taleri). Întrucît izbutisem să-i cîștig, am prins gust, în speranța de a-mi plăti astfel toate datoriile din cîștigurile mele la joc. După cum, cînd sperasem să învăț la iuțeală arta compoziției muzicale prin metoda lui Logier, o serie de greutăți neașteptate mi-au întîrziat multă vreme realizarea acestui proiect, tot așa mi-a mers și cu

[1] Cîntec patriotic german din sec. al XVII-lea, care începea cu cuvintele *Landesvater, Schutz und Rater* (Părinte al Patriei, ocrotitor și sfătuitor). Ulterior, *Landesvater* a devenit denumirea unei ceremonii studențești tradiționale, care se desfășura la banchetele festive : în sunetele cîntecului *Landesvater* (care avea acum alt text, dar își păstrase numele), șepcile participanților erau străpunse cu floretele, ca legămînt de credință față de asociație, de colegi, de patrie și — odinioară — și de suveran.

[2] Joc de cărți, preluat de francezi sub numele de *lansquenet.*

planul de îmbogățire rapidă : cîștigurile n-au venit prea repede și, ca urmare, febra jocului m-a stăpînit vreo trei luni de zile în așa măsură, încît a înăbușit în mine orice altă pasiune. N-am mai fost văzut nici în sala de arme, nici la cîrciumă, nici pe terenul de duel. În timpul zilei, căutam prin orice mijloc să-mi fac rost de banii necesari pentru a-mi putea petrece seara și noaptea la cărți. Cu toate că n-avea habar în ce nedemnă depravare căzusem, mama încerca zadarnic, cu slabele ei mijloace, să mă împiedice să lipsesc noaptea de acasă ; plecam la prînz și nu izbuteam niciodată să mă înapoiez în camera mea cu intrare separată decît în zorii zilei următoare, după ce săream poarta, pentru că nu mi se mai dădea cheia. Deznădejdea în care mă cufundase ghinionul la joc îmi preschimbase patima într-o adevărată nebunie. Nesimțitor față de tot ceea ce mă încîntase în viața de student, cu totul indiferent față de ceea ce gîndeau despre mine foștii mei colegi, fugeam de privirile tuturor și mă întîlneam în micile tripouri din Leipzig numai cu cei mai destrăbălați studenți. Mă abrutizasem în așa hal, încît suportam chiar și disprețul surorii mele Rozalia, care, ca și mama, abia mai catadicsea să arunce o privire tînărului pierde-vară, palid și descompus, cînd, din întîmplare, apărea în fața lor. Atunci, în deznădejdea mea crescîndă, am hotărît să risc totul ca să forțez norocul potrivnic. Convins că nu se poate cîștiga decît cu mize mai mari, am riscat în cele din urmă, în această tentativă, o sumă destul de importantă, pe care avusesem sarcina s-o încasez : pensia mamei. În noaptea aceea am pierdut toată suma, afară de ultimul taler. Emoția cu care am mizat și această ultimă monedă pe-o singură carte era ceva absolut nou, o senzație pe

care n-o resimțisem încă niciodată în tînăra mea viață. Cu toate că nici nu băusem, nici nu mîncasem nimic, am fost apucat de vărsături, care m-au silit să mă depărtez de mai multe ori de la masa de joc. Cu acest ultim taler îmi jucam viața. Dacă pierdeam, nu mai putea fi vorba de întoarcerea mea acasă și mă și vedeam fugind pe cîmp, în zorii zilei, fără țintă, ca fiul risipitor. Acest simțămînt de deznădejde era atît de stăruitor, încît, după ce cartea mea s-a dovedit cîștigătoare, am lăsat toată suma ca miză și am repetat procedeul de mai multe ori, pînă ce suma cîștigată a devenit considerabilă. Am început să cîștig într-una. Am fost cuprins de-o asemenea încredere, încît m-am lansat în jocurile cele mai îndrăznețe, căci mi-am dat seama deodată că în seara aceea jucam pentru ultima dată în viață. Șansa mea a ajuns să fie atît de extraordinară, încît bancherii au găsit cu cale să înceteze jocul. Recîștigasem, în noaptea aceea, nu numai toți banii pierduți pînă atunci, dar și suma necesară pentru a-mi plăti toate datoriile. Căldura care mă cuprinsese treptat în timpul acelor ore de înfrigurare a avut un caracter absolut sacru. Pe măsură ce norocul meu sporea, am simțit limpede că lîngă mine se află Dumnezeu sau îngerul lui, care, pe șoptite, mă sfătuiește și mă consolează. În zori am fost nevoit să sar poarta încă o ultimă dată, ca să intru la mine. Am căzut într-un somn adînc, din care m-am trezit tîrziu, întărit și ca nou-născut. Nici un simțămînt de rușine nu m-a oprit să mă duc să-i povestesc mamei tot ce s-a petrecut în acea noapte hotărîtoare. Dîndu-i înapoi banii, i-am spus de bunăvoie că riscasem ceea ce era al ei. Și-a împreunat mîinile și i-a mulțumit lui Dumnezeu pentru îndurarea ce mi-a dăruit ; apoi și-a

exprimat convingerea că mă socotește salvat și că n-am să mai cad pradă unor astfel de vicii. Și, într-adevăr, din ziua aceea, ispita n-a mai avut nici o putere asupra mea. Lumea în care mă învîrtisem pînă atunci într-un vîrtej crescînd mi s-a părut deodată cea mai de neînțeles și cea mai lipsită de atracție ; furia jocului mă făcuse să fiu cu totul indiferent față de vanitățile obișnuite ale studenților. Eliberat de aceste patimi, m-am pomenit brusc în fața unei lumi absolut noi, căreia aveam să-i aparțin de-aci înainte, datorită zelului de care m-am simțit cuprins deodată pentru studiile mele muzicale, intrate acum într-o fază nouă : aceea a studiilor cu adevărat serioase.

Nici în acea perioadă extrem de agitată a vieții mele, dezvoltarea mea muzicală nu se oprise în loc cu totul. Mai degrabă, muzica devenise acum tot mai categoric singurul domeniu în care s-a făcut remarcată activitatea mea intelectuală. Numai că mă înstrăinasem complet de studiile muzicale. Și azi încă, îmi vine greu să înțeleg cum am putut găsi, în epoca aceea, timpul necesar pentru a duce la bun sfîrșit un număr destul de mare de compoziții. Nu-mi mai amintesc precis de o uvertură în do major (6/8), nici de o sonată la patru mîini în si bemol major, pe care am cîntat-o cu sora mea Otilia și pe care, întrucît ne-a plăcut amîndurora, am orchestrat-o. În schimb, îmi amintesc foarte bine de o uvertură în si bemol major, care a făcut epocă. Această compoziție se născuse din studiul simfoniei a noua de Beethoven, cam așa cum rezultase odinioară *Leubald și Adelaida* din studierea lui Shakespeare. Dezvoltasem în ea mai ales caracterul mistic pe care îl dădeam orchestrei, împărțită de mine în trei elemente diferite care se combăteau între ele. Mă gîndisem să

înfățișez dintr-odată ochilor cititorilor caracteristicile acestor elemente, printr-un energic joc de culori și numai faptul că nu mi-am putut procura cerneală verde m-a împiedicat să-mi pun în aplicare acest gust pictural. Cerneala neagră urma să fie rezervată alămurilor ; instrumentele cu arcuș ar fi avut culoarea roșie, iar suflătorii de lemn verdele. Această partitură bizară i-am prezentat-o lui Heinrich Dorn, pe atunci dirijor la teatrul din Leipzig. Acesta, deși încă foarte tînăr, era un muzician deosebit de priceput și un om de lume plin de spirit, așa încît ajunsese să fie foarte prețuit de publicul din Leipzig, ca și de mine de altfel. Nici azi încă nu pot să-mi explic ce l-a îndemnat să-mi satisfacă dorința de a-mi executa această uvertură în public. Mai tîrziu, am împărtășit părerea celor care cunoșteau înclinația lui Dorn pentru ironie, că vroise să se amuze, deși el a pretins întotdeauna că lucrarea îi păruse interesantă și că, dacă ar fi fost înfățișată ca o compoziție inedită a lui Beethoven, publicul, chiar neînțelegînd nimic, ar fi acceptat-o cu respect. Era pe la sfîrșitul lui decembrie, în anul fatal 1830. Întrucît în seara din ajunul Crăciunului nu aveau loc spectacole de teatru, se organiza de obicei, în beneficiul săracilor, un concert, în general nu prea frecventat. Ca prim număr în program figura un titlu, bun pentru a excita curiozitatea : *Uvertură nouă* ; atîta tot. Plin de profundă îngrijorare, asistasem la repetiția generală ascuns într-un colț. Sîngele rece al lui Dorn, care a rămas extraordinar de sigur pe sine, în ciuda agitației îngrijorătoare a muzicienilor obligați să execute această compoziție enigmatică, îmi făcuse cea mai bună impresie. Tema principală din *allegro* era frazată în grupe de cîte patru măsuri, dar, după fiecare a patra

măsură, era intercalată o a cincea, cu totul independentă de melodie și care se caracteriza printr-o lovitură puternică de timpan pe timpul al doilea. Întrucît această lovitură era relativ izolată, bateristul, care credea de fiecare dată că a greșit, s-a intimidat și n-a mai bătut cu vigoarea cerută de partitură, lucru care pe mine, în ascunzătoarea mea, nu m-a nemulțumit, pentru că eram speriat de propria mea intenție. M-am simțit foarte prost cînd Dorn a scos totuși în evidență această timidă lovitură de timpan, stăruind ca instrumentistul s-o execute cu forța prescrisă. După repetiție, cînd i-am comunicat dirijorului îngrijorarea mea cu privire la acel pasaj critic, l-am rugat să adopte o viziune mai moderată a fatalei lovituri de timpan, dar n-am izbutit să-l înduplec : n-a vrut să renunțe, spunînd că așa e bine. Cu toate că mă liniștise, eram extrem de intimidat, așa încît n-am avut curajul să mărturisesc cunoscuților mei că eu sînt autorul acestei uverturi. Numai pe sora mea Otilia, care avusese de suportat lecturile secrete ale lui *Leubald și Adelaida*, am convins-o să mă însoțească la audiția operei mele. În seara aceea se împărțeau darurile de Crăciun în casa cumnatului meu Friedrich Brockhaus. Atît eu, cît și sora mea, aveam interes să asistăm la această serbare de familie. Locuind la cumnatul meu, Otilia era foarte ocupată cu pregătirile și numai cu mare greutate a putut să plece, pentru scurt timp, de acasă. Amabilul nostru cumnat a fost nevoit să-i dea și trăsura, pentru ca Otilia să se poată înapoia mai repede. Eu am profitat de prilej pentru a-mi face intrarea în lumea muzicală cu o anumită pompă : trăsura ne-a dus cu zgomot pînă în fața teatrului ; sora mea a intrat în loja cumnatului meu, iar eu urma să-mi caut un loc la

parter. Uitasem să-mi iau bilet, iar controlorul de la ușă n-a vrut să mă lase să intru. Membrii orchestrei începuseră să-și acordeze instrumentele, din ce în ce mai tare; credeam că am să scap începutul lucrării mele. Atunci am fost cuprins de o asemenea panică, încît i-am mărturisit controlorului că sînt autorul *Uverturii noi*, ca să-l conving să facă o excepție și să mă lase să intru fără bilet, ceea ce am și izbutit. Am pătruns pînă la unul dintre primele rînduri de la parter, unde m-am trîntit într-un fotoliu, într-o stare de agitație nebună. Uvertura a început. După ce tema alămurilor „negre" s-a manifestat cu toată importanța, a început tema *allegro*-ului „roșu" care, cum am spus, era întreruptă din cinci în cinci măsuri de lovitura de timpan venită din zona „neagră". Nu știu ce efect a produs asupra auditorilor motivul „verde" al instrumentelor de suflat de lemn, care intervenea după aceea, nici ansamblul final al temelor „neagră", „roșie" și „verde", pentru că acea fatală lovitură de timpan, executată cu o perfidă brutalitate, m-a tulburat în așa hal, încît nu mi-am mai putut da seama de nimic. Mai ales revenirea regulată și stăruitoare a acestui efect a atras numaidecît atenția publicului și în cele din urmă l-a înveselit. Îi auzeam pe vecinii mei cum anunță dinainte repetarea loviturii de timpan, iar eu, care cunoșteam justețea calculului lor, suferearn într-un chip de nedescris. N-am mai știut ce e cu mine. Într-un tîrziu, cînd uvertura, în care disprețuisem toate formele de final banale, a încetat brusc, m-am trezit, ca dintr-un vis de neînțeles. Toate impresiile produse asupra mea de o povestire fantastică a lui Hoffmann au pălit, în comparație cu senzația ciudată pe care am resimțit-o cînd mi-am venit în fire și

am constatat stupefacția publicului, la sfîrșitul operei mele. N-au fost nici fluierături, nici șoapte, nici critici, nici măcar rîsete, ci doar o mirare profundă: compoziția mea avusese asupra tuturor auditorilor, ca și asupra mea, efectul unui vis de o bizarerie nemaiauzită. A urmat un moment dureros: trebuia să plec iarăși, cît mai grabnic, de la parter, pentru că aveam obligația să-mi conduc sora acasă la ea. Să mă scol, să defilez printre șirurile de fotolii ale parterului, pînă la ieșire, a fost ceva îngrozitor. Nici un chin n-a întrecut însă supliciul pe care l-am îndurat cînd am trecut din nou sub ochii controlorului. N-am să uit niciodată privirea ciudată pe care mi-a aruncat-o. Multă vreme n-am mai pus piciorul la parterul teatrului din Leipzig. Mai urma s-o iau pe sora mea, care îmi văzuse eșecul și mă compătimise, și să mă duc cu ea acasă; acolo ne aștepta o serbare de familie, care a strălucit, ca o ironie stridentă, în noaptea uluirii mele.

Am mai încercat totuși să lupt împotriva acestei senzații și am crezut că m-aș putea consola cu o altă uvertură, pe care o terminasem pentru *Mireasa din Messina* [1] și pe care o socoteam mai reușită decît cea executată nu de mult. Dar nu puteam să mă gîndesc la o reabilitare, deoarece, în pofida prieteniei lui Dorn, direcția teatrului din Leipzig m-a considerat multă vreme ca foarte suspect. Am făcut cîteva compoziții și pentru *Faust* de Goethe, dintre care cîteva le mai am încă și azi. Dar viața împrăștiată, de student, în care m-am aruncat atunci, a înăbușit în mine curînd și ultimul strop de seriozitate în legătură cu munca muzicală.

[1] Tragedie de Schiller.

În schimb m-am convins că, o dată ce am ajuns student, trebuie să urmez și cursurile. Am încercat să le audiez pe cele despre filosofia fundamentală ale lui Traugott Krug [1], pe care îl cunoșteam bine, căci el calmase în chip atît de prietenos răzmerița studenților. O singură oră a fost de ajuns ca să mă facă să renunț pentru totdeauna la această încercare. Totuși, am asistat de vreo două-trei ori la prelegerile despre estetică ale unui profesor mai tînăr, un anume Weiss. Răbdarea aceasta s-a datorat interesului meu pentru Weiss, cu care făcusem cunoștință la unchiul meu Adolf. Weiss tradusese pe atunci *Metafizica* lui Aristotel și i-o dedicase lui Hegel, din spirit de polemică, dacă nu mă înșel. Cu acel prilej, din convorbirea dintre Weiss și unchiul meu aflasem despre filozofie și filozofi o serie de lucruri care făcuseră asupra mea o puternică impresie și-mi stîrniseră interesul. Îmi aduc aminte că Weiss — a cărui fire distrată, vorbire precipitată și sacadată și, mai ales, fizionomie inteligentă și meditativă mă captivau grozav, — justifica obscuritatea stilului scrierilor sale, pretinzînd că este imposibil ca problemele cele mai adînci ale spiritului omenesc să poată fi expuse pe înțelesul tuturor. Această maximă mi s-a părut a fi foarte plauzibilă și a devenit imediat linia mea de conduită în tot ceea ce scriam. Îmi amintesc că o dată, după ce îi scrisesem fratelui meu mai mare Albert, în numele mamei, acesta a resimțit o adevărat spaimă văzîndu-mi scrisoarea și stilul ei și a lăsat să se înțeleagă că mă crede foarte aproape de nebunie. Cu toate că speram să învăț de la Weiss lucruri care să-mi placă, cu timpul n-am mai avut răbdare

[1] Filozof german (1770—1842).

să-i urmăresc prelegerile, deoarece orientarea pasională a vieții mele de atunci mă împingea spre lucruri cu totul altele decît studiul esteticii. Totuși, în acea epocă, mama, prin îngrijorarea pe care o manifesta cu privire la mine, a izbutit să mă determine să încerc a-mi relua cu toată seriozitatea studiile muzicale. Că Müller, profesorul meu de pînă atunci, nu fusese în stare să-mi inspire un gust durabil pentru asemenea studii, era lucru constatat ; se punea deci problema dacă un nou profesor s-ar pricepe mai bine să trezească în mine seriozitatea necesară.

Theodor Weinlich, cîntăreț și dirijor la biserica Sf. Toma, ocupa pe atunci la Leipzig acest post de veche tradiție, în care îl avusese înaintaș pe Schicht și pe care îl deținuse pe vremuri și Sebastian Bach. Prin cultura sa muzicală, Weinlich ținea de școala italiană veche și fusese, la Bologna, elevul părintelui Martini. Își făcuse o bună reputație în această direcție, mai ales prin compoziții de muzică vocală, lăudate pentru frumoasa tratare a vocilor. El însuși mi-a povestit că, într-o zi, un editor din Leipzig îi propusese să-i publice, în condiții avantajoase, cîteva caiete cu solfegii în genul celor care constituiseră o afacere excelentă pentru un alt editor ; întrucît Weinlich răspunsese că pentru moment nu are gata astfel de compoziții, dar că i-ar putea oferi, pentru editare, o nouă Liturghie, editorul a refuzat spunînd : „Cine a mîncat carnea poate să ronțăie și osul". Modestia cu care mi-a povestit Weinlich întîmplarea îl caracteriza din toate punctele de vedere pe acest om de treabă. Extrem de plăpînd și de bolnăvicios, la început a refuzat să mă ia ca elev, cînd m-a dus mama la el. Totuși, după ce rezistase mult timp stăruințelor noastre, a sfîrșit prin a se

lăsa convins, de milă, cînd a observat insuficiența educației mele muzicale, de care și-a dat seama cercetînd o fugă pe care i-o adusesem. Mi-a făgăduit să-mi dea lecții, cu condiția să nu mai compun timp de cel puțin șase luni și să mă supun întru totul instrucțiunilor lui. Mi-am respectat prima parte a angajamentului, datorită numeroaselor distracții oferite de viața mea de student...

Traducere și note de H. R. RADIAN

Amiel

(1821—1881)

Jurnalul intim al filozofului și criticului elvețian Henri-Frédéric Amiel, publicat postum în 1883, a căpătat un răsunet enorm în anii dintre cele două războaie mondiale. Recitirea lui justifică mai curînd interesul stîrnit atunci, decît uitarea relativă în care *Jurnalul intim* a căzut în ultimele două decenii. Ecou al unei sensibilități și consemnare de idei, jurnalul lui Amiel se înscrie într-un tip memorialistic pe care mai înainte îl reprezentase Benjamin Constant și care avea să ne dea în secolul nostru însemnările lui Kafka sau Pavese. Evenimentele celor peste treizeci de ani în care se desfășoară notațiile constituie un cadru imprecis pentru meditație, autoanaliză și reverie.

Ca și Benjamin Constant, Amiel s-a lovit mereu de consecințele unei chinuitoare abulii. Dar, în timp ce conaționalul lui, cu o jumătate de secol mai în vîrstă, a fost mereu tentat să considere universul responsabil de slăbiciunea voinței sale, Amiel se oprește cu amărăciune lucidă asupra neputinței de a decide și alege. Această neputință s-a manifestat în domeniul ideilor, ca și în cel practic.

Filozofia lui Amiel n-a depășit epigonismul post-kantian, a pendulat între umbrele covîrșitoare ale lui Hegel și Schelling. În literatură a fost un romantic. Jurnalul

însuşi e o expresie tipică a prozei romantice, altoite pe luciditatea analitică a culturii franceze. E izbucnirea unei sensibilităţi omniprezentă în raporturile cu oamenii şi cu peisajul. Amiel e autorul formulei faimoase după care un peisaj e o stare sufletească. Dar inadaptarea la viaţă pe care o mărturisesc însemnările nu are poza caracteristică a celui ce se socoteşte prea bun pentru lume. Autoanaliza funcţionează necruţător. Amiel ni se descrie incapabil de a alege între idei, de a se fixa, de a acţiona. Sentimentul ratării şi al inutilităţii se accentuează o dată cu trecerea anilor şi intensifică tonalitatea pesimistă a paginilor jurnalului.

E de notat că romanticul Amiel s-a dovedit în eseurile lui un critic avizat şi lucid al romanticilor francezi pe care i-a judecat cu înţelegere, dar păstrînd distanţa. E consecinţa epocii în care a scris — romantismul era de fapt încheiat — dar şi a naturii lui duale, elegiace şi analitice.

FRAGMENTE DINTR-UN JURNAL INTIM
(FRAGMENTS D'UN JOURNAL INTIM)

Berlin, 16 decembrie 1847.

Bietul meu jurnal intim! De şapte luni tot aştepţi şi abia acum, în decembrie, încep să-mi aduc la îndeplinire o hotărîre pe care am luat-o în luna mai. Sau, mai degrabă, bietul de mine! Nu sînt liber, fiindcă nu am puterea să-mi aduc la îndeplinire voinţa. Tocmai mi-am recitit notele scrise anul acesta. Totul a fost văzut şi revăzut, mi-am spus mie însumi cele mai frumoase lucruri, am întrevăzut cele mai seducătoare perspective, şi

astăzi iată că am recăzut pradă lenii şi am uitat. Nu-mi lipseşte inteligenţa, îmi lipseşte caracterul. Cînd stau de vorbă cu judecătorul meu lăuntric, acesta vede foarte limpede şi vorbeşte cu foarte multă dreptate. Mă înţeleg, dar nu ajung să mă fac ascultat. Şi chiar în clipa aceasta simt că-mi face plăcere să-mi descopăr aceste lipsuri şi pricinile lor, fără ca în acelaşi timp să capăt mai multă putere asupra lor. Nu sînt liber. Şi cine ar putea să fie mai liber decît mine? Nici un fel de constrîngere din afară; pot să-mi petrec vremea după pofta inimii, sînt stăpîn pe ţelurile pe care eu însumi le hotărăsc. Şi fug de mine însumi săptămîni întregi, luni întregi, mă las în voia capriciilor zilei şi pornesc încotro mi se îndreaptă ochii.

Gînd cumplit: fiecare îşi croieşte propria soartă.

Indienii spuneau: Soarta nu este un simplu cuvînt, ea este urmarea faptelor săvîrşite într-o altă viaţă. Nici nu-i nevoie să mergem atîta de departe. Fiecare viaţă îşi croieşte propria-i soartă. De ce eşti slab? Pentru că de zece mii de ori ai cedat. Şi astfel ai ajuns să fii o jucărie a împrejurărilor; tu eşti obîrşia stăpînirii lor asupra ta, nu sînt ele obîrşia slăbiciunii tale.

Am lăsat tocmai să se desfăşoare înaintea ochilor conştiinţei întreaga mea viaţă de pînă acum: copilăria, şcoala, familia, adolescenţa, călătoriile, distracţiile, îndemnurile, necazurile, satisfacţiile, şi binele, şi răul. Am încercat să desluşesc care a fost partea firii şi care a fost partea libertăţii; să regăsesc în copil şi în tînăr trăsăturile intelectuale ale fiinţei de astăzi. M-am revăzut în relaţiile mele cu lucrurile, cu cărţile, cu părinţii, cu surorile, cu colegii, cu prietenii. Relele împotriva cărora lupt dăinuiesc de multă vreme. E o poveste lungă, pe care va trebui s-o scriu într-o bună zi.

Dacă antagonismul este condiția progresului, eu m-am născut ca să fac progrese.

Nu ești liber ? De ce ? Fiindcă nu ești de acord cu tine însuți, fiindcă roșești singur înaintea ta ; fiindcă te lași pradă curiozității și dorințelor tale. Ceea ce te costă mai mult este să renunți la curiozitatea ta.

Ești născut ca să fii liber, ca să-ți aduci la îndeplinire ideile, pe deplin și cu mult curaj. Știi bine că aici este pacea. Echilibru, armonie ; să știi, să iubești, să voiești ; idee, frumusețe, iubire ; să trăiești din voința lui Dumnezeu, din viața veșnică ; să fii împăcat cu tine însuți, cu soarta ta ; știi doar foarte bine, ai recunoscut tu însuți și ai simțit atît de des că aceasta este datoria, ființa, vocația, fericirea ta. Dar, mai prejos de datoria ta obștească, nu ai precizat îndeajuns vocația ta deosebită sau, mai degrabă, n-ai avut încredere prea temeinică în rezultatul la care ajunseseși ; te-ai lăsat amăgit. Să renunți la amăgire, să te concentrezi, întreg, în voința ta, într-un gînd ; aceasta te costă atît de mult...

Să exprimi, să realizezi, să desăvîrșești, să creezi : gîndul acesta să te călăuzească. Arta, aceasta este. Găsește fiecărui lucru forma lui. Gîndirea ta să meargă la concluzia ei, cuvîntul să-ți exprime gîndirea ; încheie-ți frazele, gesturile, lecturile. Jumătăți de gînduri, jumătăți de cuvinte, jumătăți de cunoștințe, triste lucruri. Aceasta înseamnă să repeți, să precizezi, să circumscrii, să epuizezi, sau, altminteri, să renunți la curiozitate. Ordine, energie, perseverență, toate acestea le solicităm de la alții. Pentru viața ta lăuntrică, primejdia care o pîndește este risipa. Tu singur te pierzi din vedere, te pierzi pe tine și pierzi din vedere și planurile tale, nu găsești nimic mai interesant decît

tocmai ceea ce nu te mai interesează. Numai că, dacă te lași în voia lenii acesteia, înseamnă că-i hărăzești o putere și mai mare ispitei ; înseamnă să săvîrșești un păcat împotriva libertății tale, înseamnă să te lași înlănțuit pe viitor. Forța fizică se cîștigă numai prin exerciții treptate, susținute și energice. Gradația, energia, continuitatea sînt, deopotrivă, condițiile vieții intelectuale morale...

De unde vine cusurul acesta ciudat de-a o lua mereu pe drumul cel mai lung, de-a prefera ceea ce este mai puțin important unor lucruri mai importante, de-a te îndrepta într-acolo unde este mai puțină nevoie să te duci ; de unde vine zelul acesta pentru tot ce este accesoriu și groaza aceasta de-a merge pe linia cea dreaptă ? De unde vine plăcerea aceasta de-a începe, dintre mai multe scrisori, tocmai pe cea care e mai puțin interesantă ; de-a prefera, între mai multe vizite de făcut, pe cea care e cea mai puțin importantă, și, între mai multe studii, să alegi tocmai pe cel care se află cel mai în afară de calea firească a spiritului ; între mai multe cumpărături, s-o faci mai întîi tocmai pe cea mai puțin urgentă ? Să fie oare numai îndemnul de-a mînca mai întîi din pîinea neagră pe care o ai ? Să fie un rafinament al gustului ? Să fie oare dorința de-a fi cît mai complet, graba de-a te folosi de prilejul care poate să nu se mai înfățișeze, întrucît ceea ce e necesar tot trebuie să vină în cele din urmă ? Frumos zel ! Nu-i mai degrabă un mod de-a te sustrage unei datorii, o iscusită șiretenie ca să amîni ceea ce se cade să faci și ceea ce este de obicei lucrul cel mai anevoie de făcut ; o viclenie a eu-lui neascultător și leneș ? Sau poate că o lipsă de hotărîre,

lipsă de curaj, amînare a strădaniei pentru o altă dată ?

Ultimele două explicații se reduc la una singură și aceasta mi se pare a fi cea adevărată. „Dacă ai cîștigat timpul ai cîștigat totul", spun diplomații. Și inima, care e un diplomat atît de fin, face la fel. El nu refuză, amînă numai. Amînarea, dacă nu are drept pricină o hotărîre, înseamnă o înfrîngere a voinței. Nu lăsa pe mîine decît ceea ce nu este cu putință să faci astăzi...

După ce a cumpănit toate cele de mai sus, inima hotărăște : 1. Drept chezășie, să scrii în fiecare seară în jurnal cîteva cuvinte ; duminica, privire retrospectivă asupra săptămînii scurse ; și, la sfîrșitul fiecărui an, privire retrospectivă asupra acestuia. 2. Concluzie pozitivă : să cîntăresc bine tot ce trebuie să fac aici, ținînd seama de timpul și de mijloacele pe care le am la îndemînă. Punctul acesta din urmă va fi reluat și analizat...

8 noiembrie 1852.

Simțul răspunderii este pentru mine un coșmar nevăzut. Să suferi datorită propriei tale greșeli este un chin de damnat, fiindcă ridicolul înveninează suferința și ridicolul cel mai mare este să-ți fie rușine de tine înaintea propriilor tăi ochi. Nu am tărie, nu am energie decît împotriva relelor care vin din afară, dar un rău care nu-și află vindecare, și pe care l-am săvîrșit eu însumi, o înstrăinare, pentru întreaga viață, a liniștii mele, a libertății mele, numai gîndul acesta mă face să înnebunesc. Îmi ispășesc privilegiul. Și privilegiul meu este să privesc la drama propriei mele vieți, să am conștiința tragi-comediei propriei mele soarte și, mai mult decît atîta, să pătrund

chiar taina tragi-comicului, adică să nu-mi pot lua iluziile în serios, să mă văd, ca să spun așa, din sală pe scenă, de dincolo de mormînt în viață, și să trebuiască să simulez că mă interesează în chip deosebit rolul meu individual, în vreme ce eu trăiesc în tainele poetului care-și bate joc de toți acești agenți atît de importanți, și care știe tot ceea ce ei nu știu. Este o situație bizară și care ajunge să fie crudă, atunci cînd durerea mă silește să reintru în rolul meu neînsemnat, de care durerea mă leagă în mod autentic și mă înștiințează că mă emancipez prea mult atunci cînd, după convorbirile mele cu poetul, ajung să mă socotesc scutit de obligația de a-mi relua rolul modest de valet în piesă. Shakespeare a trebuit să încerce adesea acest simțămînt, și mi se pare că Hamlet trebuie să-l exprime în vreun loc. Este un fel de *Doppelgänger* [1] curat nemțesc și care lămurește dezgustul pentru viața reală și sila de viața publică, atît de comune gînditorilor Germaniei. Este ca o degradare, o decădere gnostică, atunci cînd ești silit să-ți strîngi aripile de geniu și să te întorci în cochilia ta grosolană de simplu particular. Fără durere, care este sfoara acestui zmeu ce se avîntă plin de îndrăzneală în văzduh, sau cordonul ombilical prin care gîndul acesta sublim este legat de umanitate, omul s-ar ridica prea repede și prea sus, astfel încît indivizii de elită ar fi pierduți pentru specie, întocmai ca niște baloane care, fără gravitație, nu s-ar mai întoarce din albastrul cerului.

Și atunci, cum să ne regăsim curajul acțiunii ? Lăsînd să revină puțin cîte puțin inconștiența, spontaneitatea, instinctul, care te leagă de pămînt și care statornicesc binele relativ și utilul.

[1] Alter-ego (germ.).

Crezînd într-un mod mai practic în providență, care iartă și îngăduie să îndrepți orice.

Acceptînd condiția umană într-un chip mai naiv și mai simplu, temîndu-te mai puțin de strădanie, calculînd mai puțin și nădăjduind mai mult adică, micșorînd, cu clarviziune, răspunderea și o dată cu răspunderea timiditatea.

Cîștigînd deci mai multă experiență prin pagubele suferite și prin învățăminte...

27 iulie 1855.

...Și astfel se scurge viața, legănată ca o barcă pe valuri, cînd la dreapta cînd la stînga, cînd de jos în sus, scăldată de valul amar, apoi mînjită de spumă, apoi zvîrlită la țărm, apoi smulsă iarăși de capriciul valurilor. Aceasta este cel puțin viața inimii și a pasiunilor, viața aceea pe care o osîndesc Spinoza și stoicii, cu totul potrivnică vieții celeilalte, senine și contemplative, veșnic egală cu ea însăși, întocmai ca lumina stelelor, viața aceea în care omul trăiește în pace deplină și privește totul din perspectiva veșniciei ; potrivnică de asemenea vieții conștiinței, în care vorbește numai Dumnezeu singur și în care orice voință proprie îngenunche înaintea voinței lui hotărîte.

Eu trec de la una la cealaltă din aceste trei existențe care-mi sînt deopotrivă de cunoscute ; dar însăși această nestatornicie mă face să pierd foloasele pe care le are fiecare din ele. Inima mi-e roasă de scrupule, sufletul nu poate să pună capăt nevoilor inimii, iar conștiința se tulbură și nu se mai pricepe să deslușească prin haosul îndemnurilor potrivnice glasul datoriei și chiar voința supremă. Lipsa unei credințe simple, nehotărîrea datorită nestatorniciei și neîncrederii în mine vin aproape întotdeauna să repună totul în discuție în ceea ce privește numai și numai viața mea personală. Mi-e teamă de viața subiectivă și mă dau înapoi înaintea oricărei acțiuni, voințe, cereri sau făgăduieli care să mă angajeze sau să mă desăvîrșească ; mi-e groază de orice acțiune și nu mă simt la largul meu decît în viața impersonală, dezinteresată și obiectivă a gîndirii. Și de ce să fie astfel ? Datorită timidității. De unde vine timiditatea aceasta ? Din dezvoltarea excesivă a reflecției, care a redus aproape la nimic orice spontaneitate, orice elan, orice instinct și, prin aceasta chiar, orice îndrăzneală și orice încredere în mine. Cînd trebuie să săvîrșesc o faptă, văd pretutindeni numai curse și capcane, pricini de rătăcire și de căință, primejdii ascunse și necazuri mascate, astfel încît, în chip firesc, nu cutez să mă mișc. Ironia mi-a vătămat copilăria foarte devreme și, pentru a nu se lăsa înfrîntă de soartă, firea mea s-a înarmat, așa mi se pare, cu o asemenea prudență, încît nu mai poate fi luată prin surprindere de nici un fel de alintare. Dar această forță e însăși pricina întregii mele slăbiciuni. Mi-e groază să fiu amăgit, mai ales să fiu amăgit de mine însumi, și mă lipsesc de orice numai și numai să nu mă amăgesc eu însumi și să nu fiu amăgit de alții ; umilința este prin urmare lucrul de care mi-e teamă mai mult decît orice, astfel încît, pe cale de consecință, orgoliul ar fi viciul meu cel mai adînc. Ceea ce este logic, dar nu e adevărat ; mi se pare că nenorocirea mea și păcatul meu sînt mai ales neîncrederea, îndoiala fără leac față de viitor, sentimentul că Dumnezeu este drept, dar că nu este și bun în același timp ; pe scurt, neîncrederea este nenorocirea și păcatul meu. Orice faptă este un ostatic pe care-l dai în seama soartei răzbunătoare : iată credința instinc-

tivă care te îngheață ; orice faptă este un zălog pe care-l încredințezi Proniei : iată credința care te liniștește.

Durerea mi se pare a fi pedeapsă și nu o milostivire ; iată pentru ce mi-e groază în taină de durere. Și întrucît mă simt vulnerabil peste tot și peste tot accesibil durerii, rămîn nemișcat, asemenea unui copil sperios care, lăsat în laboratorul tatălui său, nu cutează să se atingă de nimic, de teama unor resorturi, unor explozii și unor catastrofe care pot să apară și să țîșnească din toate colțurile la cea mai neînsemnată mișcare a lipsei lui de experiență. Am încredere în Dumnezeu, direct, și în natură de asemenea, dar n-am încredere în nici una din fapturile libere și rele, nici în om, nici în oameni, nici în nestatornicia și nici în purtările societății omenești ; simt sau presimt răul, moral și fizic, la capătul fiecărei rătăciri, fiecărei greșeli sau fiecărui păcat, și mi-e rușine de durere.

În fond, să nu fie cumva vorba de amorul propriu nemărginit, de purismul perfecțiunii, de neacceptarea condiției umane, de un protest tăcut împotriva ordinei acestei lumi, care toate ar constitui centrul bicisniciei tale ? E totul sau nimic, ambiția titanică și trîndavă din dezgust, nostalgia idealului părăsit și retragerea lui Ahile sub cort, demnitatea jignită și orgoliul rănit, care, toate, refuză să accepte tot ceea ce li se pare a fi mai prejos de ele ; este ironia care nu se ia nici pe ea în serios, după cum nu ia în serios nici realitatea, cînd o compară cu infinitul întrevăzut sau visat ; e restricția mintală care se lasă din amabilitate în voia împrejurărilor, dar care nu le recunoaște în inima ei, căci nu vede în ele ordinea divină și necesitatea ; și este, poate, dezinteresul din indiferență, acela care nu cîrtește împotriva a ceea ce este, dar nu se poate spune că este mulțumit de aceasta : este legitimismul filozofic poposit în mijlocul societății de fapt, care nu este cea de drept ; e slăbiciunea care nu se pricepe să cucerească, dar care nici nu vrea să se lase cucerită ; e pizma care se desparte de orișice nu are nevoie de ajutorul ei ; e însingurarea sufletului dezamăgit care renunță pînă și la nădejde.

Aceasta însăși este o încercare impusă. Țelul ei providențial este fără îndoială acela de a ne călăuzi pe calea adevăratei renunțări, al cărui semn este caritatea. Numai atunci cînd nu te mai aștepți la nimic pentru tine însuți poți să iubești pe alții...

9 mai 1856

Orice studiu istoric izolat nu duce la nimic. Istoria completă și concretă a spiritului uman și a geniilor diferitelor popoare în integritatea energiei lor, înflorind în religia lor, în literatura lor, în întreaga lor soartă : aceasta este chestiunea, aceasta este problema, tot ce trebuie. Ansamblul firesc, creșterea organică, viața, într-un cuvînt, a indivizilor, a societăților, a națiunilor, a speciei, iată ceea ce mă mulțumește și mă atrage. Orice abstracție este factice și nu înseamnă altceva decît un mijloc, o metodă, un artificiu al cercetării ; de fapt, trebuie să revenim la evoluția de ansamblu, căci nimic din ce este în natură sau în istorie nu ființează aparte. Solidaritatea este formula fiecărei existențe reale. Istoria filozofică, o, ce frumos subiect ! ...

3 august 1856.

Fermecătoare după-amiază de duminică, petrecută la Pressy. M-am suit pe capră alături de V.O ***, un vechi camarad care astăzi este medic. Am fost primit de toată lumea cu brațele deschise și acoperit cu sărutări de copii (cele trei triade O ***, M *** și C***) și apoi oprit la masă și la ceai de acești buni prieteni care au făcut menaj comun ca să mă rețină cu toții. M-am zbenguit cu liota de copii, care nu mă părăseau de loc, de parcă aș fi fost regina albinelor, și pe care-i iubesc ca pe niște binefăcători. Lulu era mai seducătoare ca oricînd și vrea cu orice preț să fie nevestica mea cînd va ajunge mare ca mama ei. Baba-oarba, alergări, urcări în brazi, vizită la seră, cules de caise. Noul Berquin. Convorbire sub stejarul cel mare. Plozii suiți prin meri. Seara, la pian, fragmente din *Cele patru anotimpuri* de Haydn. Întoarcere tîrzie, sub un cer minunat, împodobit cu stele și cu o văpaie de fulgere mute înapoia munților Jura. Îmbătat de poezie și copleșit de atîtea senzații, m-am întors acasă cu pași înceți, binecuvîntîndu-l pe Dumnezeul vieții și cufundat în beatitudinea infinitului. Nu-mi mai lipsea decît un singur lucru, un suflet cu care să-mi impart sentimentele, căci emoția și entuziasmul mă copleșeau, ca pe o cupă prea plină. Calea lactee, plopii mari și negri, clipocitul valurilor, stelele căzătoare, cîntecele în depărtare, orașul cu toate luminile aprinse, totul îmi glăsuia în limba idealului și simțeam cum devin poetic și aproape poet. Zbîrciturile științei se ștergeau la suflarea magică a admirației, simțeam că elasticitatea spiritului, încrezătoare, liberă și vie, se reîntoarce în întreaga mea ființă, mă simțeam din nou tînăr, în stare să mă dăruiesc, să iubesc. Îmi dispăruse întreaga uscăciune sufletească ; roua cerească făcuse să rodească toiagul noduros și uscat, care începea să înverzească și să reînflorească. Cît de nenorociți am fi, Doamne, fără frumusețe ! Cu ea, totul în noi renaște : simțurile, imaginația, inima, judecata, voința se apropie unele de altele ca și osemintele din cuvintele proorocului și se îmbină într-aceeași și unică energie. Ce este fericirea, dacă nu această plenitudine a existenței, dacă nu această împreunare strînsă cu viața universală și divină ? Am fost fericit o întreagă jumătate de zi, și m-am recules în mijlocul acestei fericiri, care m-a pătruns pînă în străfundurile conștiinței.

Și totodată mi-am dat seama, prin contrast, de ceea ce mă făcea să mă simt rău la Geneva: chipul în care se poartă îndeobște locuitorii cu mine, făcîndu-mă cînd să mă polarizez, cînd să mă contract. De îndată ce regăsesc o adunare plină de simpatie, de artă, de poezie, de cumsecădenie, de bunăvoință sînt cu totul altul. Urîțenia, acreala, răutatea, batjocura, vulgaritatea, josnicia, murdăria imaginației, a limbajului, a privirii sau a gîndului îmi fac rău și fac din mine un om rău.

De îndată ce iubim mai puțin încetăm să existăm în Dumnezeu. Or, aici mă simt cuprins din nou de răceală, de indiferență sau de aversiune...

7 august 1856.

Publicații... De pretutindeni, prietenii mei se plîng de mine și-mi tot spun : concentrează-te odată, scrie, realizează ceva, fă ceva, gîndește-te la o operă, adu-ți și tu piatra... Din nefericire, sînt unanimi să-mi ceară să fac ceva, dar nu se mai înțeleg între ei cînd e vorba să spună ce-ar vrea

de la mine. Să fac un dicționar, lucrări critice, psihologice, un curs public, versuri, istorie, călătorii etc., mă sfătuiesc să fac ba una, ba alta, și cu recomandarea să renunț la orice altceva. Scherer îmi spunea ieri : „Mai adaugă încă de trei ori pe-atîta și publică un volum cu *Grains de mil* [1]. Va fi o mare desfătare pentru tine și pentru noi de asemenea. În chipul acesta vei putea fi diferit și mobil după pofta inimii. Erai pe drumul cel bun, urmează-l !" Însoară-te și scrie-ți cartea : totul se învîrtește în jurul acestor două lucruri, pe care mi le pretind singur de multă vreme. Dar de ales n-am știut să aleg, și aceste două lucruri înseamnă fiecare o alegere.

14 iunie 1860.

Cărțile și femeile, alte mîngîieri nu am avut vreodată. Și încă am fost silit să mă duc să caut cărțile, în timp ce afecțiunile femeilor au venit să mă caute ele. Ce poate electriza, înviora, mîngîia, binecuvînta, inspira, sfătui și încuraja mai mult ca o femeie ? Ce poate îngriji, sprijini, întări, lecui, liniști suferințele trupului care suferă sau cele ale inimii care se sfîșie de durere, sau mintea rătăcită, mai bine ca mîna, ca glasul, ca suflarea sau ca privirea unei femei iubitoare ? Cînd mă gîndesc la tot ceea ce datorăm femeilor, mă simt mișcat ; cînd mă gîndesc cît de mult le putem face să sufere, mă simt tulburat, cînd mă gîndesc la tot ceea ce doarme în sufletul femeilor și poate să înflorească sub înrîurirea bărbatului, mă simt cuprins de un noi soi de entuziasm, simt

[1] *Boabe de mei*, culegere de poezii și cugetări, publicată de Amiel în 1854.

că o lume nouă doarme ascunsă în sînul femeii, și că o omenire mai frumoasă, mai mare, mai eroică decît a noastră se va putea naște, atunci cînd omul va fi demn s-o zămislească. Femeia, eterna mamă și doică a generațiilor, îi zămislește bărbatului și răsplata și osînda, și suferința și cununa de lauri. Fericit acela care a întîlnit femeia puternică și curată, entuziastă și curajoasă, credincioasă și sfîntă, tovarășa zilelor și nopților sale, sprijinul tinereții și al anilor de bătrînețe, ecoul conștiinței lui, ajutoarea muncii lui, balsamul trudelor sale, rugăciunea, sfetnica, odihna, aureola lui ; într-însa bărbatul are întreaga fire, într-însa își întruchipează poezia, într-însa își statornicește neliniștea, printr-însa își realizează visul. Adevărata căsnicie este o rugăciune, este un cult, este viața devenită religie, căci adevărata căsnicie este laolaltă natură și spirit, contemplare și acțiune, și ea slujește, după cum se poate limpede înțelege, la marea operă fără de sfîrșit prin muncă, fecunditate și educație, această întreită însămînțare a spiritului și a vieții.

Scheveningue, 18 august 1873, (aceeași zi).

Ieri seară, după ce s-a sfîrșit concertul, esplanada de cărămidă din spatele hotelului și cele două drumuri care duc spre Haga erau un adevărat furnicar. M-am crezut pe marile bulevarde pariziene, cînd se iese de la teatre, atît de multe calești, omnibuse și trăsuri au trecut. Scurgerea lor a durat peste un ceas. Pe urmă, după tumultul omenesc care s-a făcut nevăzut, a strălucit liniștea bolții înstelate, și luminilor visătoare ale Căii Lactee nu le-a mai dat răspuns decît murmurul îndepărtat al Oceanului.

Mîine vom avea teatru aici. *Supa de varză* e pe afiș ; prietenul Marc îmi trimite astfel salutul său, aici, la capătul continentului. Benvenuto ! ce-o fi făcînd acum el, atletul neobosit, inepuizabilul scriitor ? *Journal des Débats, Biblioteca Universală* și *La Revue des Deux Mondes* văd necontenit proza lui, și volumul său asupra literaturii genoveze trebuie să fie gata tipărit, după cum și casa lui nouă își va primi cei dintîi locatari. El, cel puțin, nu-și risipește viața și știe să tragă toate foloasele de pe urma timpului și a mersului lumii. Are dreptate. Tot ce-a făcut a făcut la vreme, pe cînd eu n-am făcut nimic, iată care este deosebirea dintre noi. Așa se face că astăzi este cunoscut și vesel, pe cînd eu sînt singur, sterp și în umbră. E drept să fie așa.

Cine oare să se fi așezat între viața adevărată și tine ? Ce ecran de sticlă te-a oprit parcă să iei contact cu lucrurile, să le stăpînești, să te bucuri de ele și nu ți-a îngăduit decît să le arunci o privire ? Sfiala ta. Ai roșit cînd rîvneai la ceva ; ai făcut din dezinteres o adevărată onoare, inutilă ; te-ai osîndit la o renunțare de prisos și la desprinderea gratuită de lume. De bunăvoia ta te-ai purtat cu tine însuți așa cum s-a purtat cu Sancho medicul din insula Barataria, te-ai osîndit la abstinență și la lipsă fără să fie nevoie de aceasta. Cumplită urmare a timidității, agravată de o himeră. Faptul că ai renunțat de la început la orice fel de ambiție firească, faptul că ai dat la o parte necontenit toate dorințele și toate năzuințele, era poate o idee greșită ; ea se aseamănă cu o schilodire neroadă, cu un fel de eunuchism fanatic sau fricos. Ideea aceasta falsă este în același timp o teamă.

De ce iubesc mi-e teamă, e soarta mea fatală.

Cred, cu adevărat, că teama aceasta de orice patimă a fost zămislită din nevoia de independență îmbinată cu simțămîntul unei slăbiciuni tainice. Nu cutezi să înfrunți o primejdie, atunci cînd nu ai elanul îndrăznelii sau presimțirea biruinței.

Foarte de timpuriu am descoperit că era mai ușor să renunți la o năzuință decît s-o împlinești.

Neantul singur poate ascunde infinitul și, neputînd căpăta tot ceea ce ar fi fost rîvnit de firea mea, am renunțat la toate de-a valma, fără măcar să mă îngrijesc a cumpăni, în amănunt, ceea ce m-ar fi fermecat ; și, cu adevărat, la ce bun să-ți scormonești necazurile și să-ți zugrăvești aievea comori pe care nu le poți căpăta ? Astfel încît mi-am zugrăvit în minte mai dinainte toate dezamăgirile pe care mi le-ar fi pricinuit, după metoda stoică. Și, cu toate acestea, cîtă lipsă de logică ! Am lăsat adesea să mă copleșească regretele, și am privit cu ochii celor de rînd o purtare întemeiată pe principii cu totul deosebite și înalte. Se cuvenea să fiu ascetic pînă la capăt și să mă mulțumesc cu contemplarea, mai ales la vîrsta la care părul începe să se arginteze. Și totuși, sînt un om, nu o teoremă. Un sistem este impasibil, iar eu sufăr. Logica nu are nevoie decît de consecvență, în vreme ce viața are mii de nevoi ; trupul rîvnește la sănătate, imaginația cheamă frumosul, inima cere dragoste, orgoliul pretinde considerație, sufletul suspină după liniște, conștiința își plînge sfințenia, ființa noastră întreagă jinduiește după fericire și desăvîrșire ; iar noi, neisprăviți, clătinîndu-ne și schilodiți, nici măcar nu putem simula insensibilitatea filozofică, și-i

întindem vieții brațele, spunîndu-i pe șoptite : de ce mi-ai înșelat așteptările ? N-am săvîrșit o greșeală apucînd-o pe un drum singuratic ? Renunțarea aceasta nu era o eroare ? Unde este înțelepciunea ? Nu este în contrazicere, dar nu este cîtuși de puțin nici în tristețea stearpă.

Es irrt der Mensch, so lang er strebt. [1]

Traducere și note de DAN A. LĂZĂRESCU

[1] Cît timp se străduiește, omul comite erori (germ.).

F. M. Dostoievski

(1821—1881)

Cu Dostoievski, memorialistica unor experiențe hotărîtoare a căpătat dimensiuni noi. Amintirile din închisoare ale lui Casanova sau *Le mie prigioni* de Silvo Pellico par, în comparație, cu *Amintiri din Casa morților*, edulcorate și superficiale. Nu prin duritatea faptelor — lagărele și camerele de gazare naziste aveau să le lase infinit în urmă — ci prin puterea de a explora implicațiile umane și de a reabilita, prin descrierea ocnașilor, omul și compasiunea.

Amintiri din Casa morților a apărut în 1861 după cinci ani de la întoarcerea de la ocnă a deținutului politic Dostoievski. Scriitorul tînăr, talentat, consacrat de Belinski, cucerise o celebritate rapidă după *Umiliți și obidiți* (1846). Pentru participarea mai mult ca spectator la mișcarea revoluționară a lui Petrașevski, a fost condamnat la moarte, sentința fiind preschimbată, chiar în clipa execuției, în deportare. Ocna țaristă nu cunoștea deosebiri de tratament între deținuții politici și cei de drept comun. Dostoievski avea să-și trăiască anii de ocnă în mijlocul tîlharilor și ucigașilor.

Amintiri din Casa morților își deghizează străveziu substanța autobiografică prin crearea unei alte stări civile a povestitorului. Memoriile aparțin unui Alexandr Petrovici, al cărui manuscris romancierul l-ar fi găsit și publi-

cat după moarte. Povestirea celor zece ani petrecuţi la ocnă de Alexandr Petrovici e construită din scene şi portrete unificate de atmosfera halucinantă. Lumea aceasta populată de ucigaşul Gazin, de Akim fostul ofiţer, de frămîntatul Petrov sau de Ali, unul dintre „sufletele curate" ce abundă în proza rusă a secolului, are o teribilă duritate — dar şi o umanitate sondată în straturile ei subterane. Încep să se ivească personajele dostoievskiene, plămădite din lumini şi umbre, opuse caracterelor geometrizate, în stare de gesturi surprinzătoare, personaje care trăiesc intens de la prima lor mişcare. Există şi gardienii care practică umorul sadic, simulînd la început bunăvoinţa pentru a spori apoi groaza (Jerebiatnikov). Umanitatea stăruie paradoxal în abjecţie, chiar în povestea lui Liskov, „bărbatul Akulkăi", care şi-a înjunghiat nevasta din trufie şi gelozie de alcoolic.

AMINTIRI DIN CASA MORŢILOR

(ЗАПИСКИ ИЗ МЕРТВОГО ДОМА)

CAPITOLUL VII

Cunoştinţe noi. Petrov

Dar timpul trecea şi, încetul cu încetul, începui să mă obişnuiesc cu noua mea viaţă ; tot ce se petrecea zilnic sub ochii mei nu mă mai îndurera atît ; într-un cuvînt, temniţa, cu toate întîmplările, cu oamenii şi obiceiurile ei, mă lăsa nepăsător. Îmi era cu neputinţă să mă împac cu viaţa aceasta, dar trebuia s-o accept aşa cum era. Căutam să smulg din mine neliniştea ce mă

chinuia, să ascund cît mai adînc, în străfundul sufletului, tot necazul şi toate amărăciunile. Nu mai rătăceam prin temniţă pierdut şi nu-mi mai dădeam pe faţă tristeţea care mă copleşea.

Asprimea sălbatică a ocnaşilor se mai domolise; nu mă mai priveau ca mai-nainte cu acea curiozitate voit ostentativă şi aproape cinică ; se obişnuiseră, de bună seamă, şi ei cu mine, spre marea mea bucurie. Mă plimbam prin cazarmă ca la mine acasă, îmi cunoşteam bine culcuşul pentru noapte şi ajunsesem, pare-se, să mă obişnuiesc chiar cu unele lucruri la care altădată mă gîndisem cu scîrbă. Regulat, în fiecare săptămînă, mă duceam să-mi rad o jumătate de cap. Sîmbăta, în ceasurile de odihnă, eram chemaţi rînd pe rînd la corpul de gardă (cei ce rămîneau neraşi aveau de pătimit) ; bărbierii batalionului ne frecau fără milă pe cap cu apă rece şi săpun şi ne rădeau cu bricele lor neascuţite ; numai cît mă gîndesc la cazna asta şi mă şi înfior. Am găsit însă foarte curînd leacul : Akim Akimici mă duse la un deţinut din secţia militară, care, pentru o copeică, rădea pe orice ocnaş cu briciul lui personal ; asta-i era meseria, de pe urma căreia se alegea cu un cîştig. Avea mulţi muşterii printre ocnaşi, care, deşi nu erau tocmai obişnuiţi cu răsfăţul, ar fi dat oricît numai să scape de bărbierii militari.

Bărbierul ocnaş era poreclit „maiorul" ; n-am aflat niciodată de ce anume i se dăduse această poreclă şi n-aş putea spune că semăna cu adevăratul nostru maior. Acum, cînd scriu aceste rînduri, îl văd ca aievea pe „maior" ; era un flăcău înalt şi uscăţiv, veşnic tăcut şi cam prostănac de felul lui ; gîndul îl ducea numai şi numai la meşteşugul său, aşa încît oricînd îl puteai vedea cu o curea în mînă, pe care ascuţea zi şi noapte cu

multă dibăcie un brici peste măsură de tocit ; părea că acest meșteșug devenise unica țintă a existenței sale. Era într-adevăr în culmea fericirii cînd își vedea briciul ascuțit și cînd venea cîte un mușteriu : săpunul îi era totdeauna cald, și mîna ușoară, catifelată. Dibăcia lui îl bucura nespus, iar plata de o copeică o lua cu nepăsare, de parcă l-ar fi interesat în primul rînd arta și nu cîștigul. Într-o zi A-v a pățit-o urît pe cînd îi pîra maiorului pe ocnași ; avu imprudența de a-l numi pe frizerul-ocnaș cu porecla lui de „maior". Adevăratul maior se făcu foc și pară, și-și pierdu cumpătul la jignirea adusă : „Știi tu, ticălosule, ce înseamnă un maior ? strigă el cu spume la gură, scuturîndu-l pe A-v după obicei. Îți dai seama ce e un maior ? Cum ai îndrăznit să dai în fața mea numele de «maior» unui nemernic de ocnaș !" Numai un om ca A-v se putea înțelege cu un astfel de individ.

Din cea dintîi zi a vieții mele la ocnă, a început să mă frămînte gîndul libertății. Devenise pentru mine o îndeletnicire preferată aceea de a număra de mii și mii de ori, în fel și chip, zilele ce-mi rămîneau de trăit în temniță. Nu mă mai puteam gîndi la altceva și sînt convins că oricare alt osîndit, orice om lipsit o vreme de libertate procedează la fel. Nu pot să spun dacă și ceilalți ocnași își numărau zilele de osîndă în felul în care le număram eu pe ale mele, dar nesocotința de-a dreptul uluitoare cu care își făceau tot felul de speranțe m-a uimit peste măsură, chiar din cea dintîi clipă. Nădejdea unui osîndit, a unui om lipsit de libertate, se deosebește cu totul de a celorlalți muritori. Cei din urmă oameni care se bucură de libertate nutresc și ei speranțe (ei pot să rădăjduiască la o îmbunătățire a soartei, la împlinirea unor proiecte de viitor), dar în același timp ei trăiesc, se zbat, acționează ; viața adevărată îi îmbie, tîrîndu-i în vîrtejul ei. Cu totul altfel se petrec lucrurile cu un osîndit. Trăiește și el, ca să zicem așa, dar o viață de muncă silnică, de ocnă ; orice ar fi acel ocnaș și oricare ar fi termenul de osîndă, el nu poate, nu este în stare în mod instinctiv să-și accepte soarta ca pe o realitate, ca ceva definitiv, ca o părticică din viața adevărată. El nu simte decît un lucru : că nu-i *acasă la el*, fiind în această împrejurare un fel de musafir. În închipuirea lui, douăzeci de ani de osîndă să tot fie cel mult vreo doi ani. E încredințat că la cincizeci și cinci de ani, după ce-și va fi sfîrșit pedeapsa, va fi tot atît de tînăr și de vioi ca acum, la treizeci și cinci. „Mai am încă înainte multe zile de trăit", își zice el și alungă din minte orice îndoială sau gînduri amare ce nu-i dau pace. Chiar și cei osîndiți la muncă silnică pe viață, cei de la secția specială, tot mai speră uneori că într-o bună zi, cine știe, o să sosească poate o hîrtie de la Petersburg : „Trimiteți pe cutare la minele din Nercinsk și hotărîți-i termenul de eliberare". Ceva mai grozav ca asta, mai dătător de speranțe nici c-ar putea exista : întîi pentru că pînă la Nercinsk face aproape șase luni, și-apoi, viața în convoi e mult mai ușoară decît cea din temniță. Pe urmă, la Nercinsk își va împlini pedeapsa, iar după aceea... Și cînd te gîndești că mulți bătrîni cu părul cărunt își făceau asemenea socoteli !

În închisorea din Tobolsk am văzut oameni legați cu lanțuri de zid ; stăteau așa ferecați cu un lanț lung de vreo doi metri, alături de un fel de pat de campanie. De obicei, pedeapsa aceasta se dădea pentru vreo nelegiuire din cale afară de cumplită, săvîrșită după deportarea în Siberia. Ră-

mîn așa în nemișcare cîte cinci, ba uneori chiar și zece ani. Cea mai mare parte a acestor osîndiți e recrutată dintre tîlhari. Unul singur mi s-a părut a fi mai subțire ; pe vremuri fusese slujbaș și era mieros la vorbă și puțin sîsîit, iar pe față i se așternea un zîmbet plin de smerenie. Ne arătă lanțul, împărtășindu-ne care e cea mai prielnică poziție pentru a dormi mai comod. Cine știe ce pramatie de om se ascundea sub această mască ! Toți acești osîndiți sînt de obicei supuși și, mai mult decît atît, par a fi chiar mulțumiți de soarta lor ; asta nu-i împiedică, totuși, să-și dorească cu ardoare scurtarea chinului. La ce bun ? se pune întrebarea. Iată de ce : fiindcă, împlinindu-și sorocul, el va ieși din celula umedă, înnăbușitoare, cu tavanul scund de cărămidă, i se va da voie să facă cîțiva pași prin curtea temniței, și... Și cu asta basta. Dincolo de zidurile închisorii nu va mai fi niciodată lăsat să iasă. El știe că cei care au scăpat de lanț rămîn pe veci în temniță, că pînă în clipa morții vor purta cătușe. Știe, și cu toate acestea ar vrea grozav să sfîrșească o dată cu pedeapsa care-l ține în lanț. Fără această dorință, ar fi putut oare rezista și rămîne teafăr la minte cinci sau șase ani legat de zid ? Cum ar fi fost în stare să-și îndure chinul pînă la capăt ?

Îmi dădeam seama că numai munca mă poate salva, întări, păstrîndu-mi neîntinată sănătatea trupească, în vreme ce neliniștea veșnică, încordarea nervoasă și aerul închis din cazarmă nu puteau să mă ducă decît la ruină. „Să respir cît mai des aerul proaspăt de afară, să mă obosesc zilnic cît mai mult, să mă deprind cu poveri grele — iată ce trebuie să fac ca să rămîn teafăr", gîndeam. Și nu m-am înșelat : munca și continua mișcare mi-au fost de mare folos.

Vedeam cu groază cum unul din frații mei de suferință, și el din nobilime, se topea ca o lumînare. Și totuși, cînd venise cu mine în temniță, era tînăr, frumos, voinic ; cînd a ieșit, sănătatea îi era zdruncinată ; părea o epavă — un bătrîn cu capul nins ; picioarele de-abia îl mai țineau, o povară grea îi apăsa pieptul, tăindu-i respirația ; se îmbolnăvise de astm [1]. „Nu, îmi ziceam privindu-l, vreau să trăiesc și voi trăi." Dragostea de muncă atrase asupră-mi disprețul și amara batjocură a celorlalți ocnași. Căutam însă să nu le iau în seamă și porneam bucuros la orice fel de muncă, chiar cînd trebuia să ard și să pisez alabastru. Această muncă, cea dintîi la care am fost pus, e destul de ușoară.

Inginerii făceau tot ce le sta în putință ca să ușureze situația intelectualilor din nobilime, ceea ce propriu-zis nu era o simplă îngăduință, ci un act de dreptate. Ar fi fost cel puțin ciudat să ceri aceeași cantitate de muncă, același efort unui om plăpînd, nu tocmai puternic, care n-a lucrat niciodată cu brațele. Dar „îngăduința" aceasta se practica pe ascuns, căci eram supravegheați cu toată asprimea. Cum la tot pasul te izbeai de munca grea, se întîmpla, firește, să li se atribuie celor din nobilime o povară îndoită față de ceilalți lucrători.

De obicei erau trimiși trei-patru oameni să piseze alabastru ; pentru munca asta se alegeau bătrînii și neputincioșii ; noi ne număram, de bună

[1] Este vorba de S. F. Durov, condamnat la ocnă o dată cu Dostoievski, pentru vina de a fi fost membru al cercului petrașevților (1845—1849), intelectuali progresiști ruși ale căror concepții s-au format sub influența ideilor decembriștilor și ale democraților revoluționari, precum și ale socialismului utopic al lui Fourier (n. red. ruse).

seamă, printre aceştia ; ne mai însoţea, în schimb, un adevărat meşteşugar, care se pricepea bine la treaba asta. Timp de cîţiva ani de-a rîndul l-am avut pe unul care se numea Alamazov ; era un om în vîrstă, uscăţiv şi negricios, cu o fire aspră, tăcută şi greoaie. Ne ura din tot sufletul, dar era atît de zgîrcit la vorbă, încît nu-şi da nici cel puţin osteneala să ne dojenească sau să ne umple de ocări.

Şopronul sub care ardea şi se pisa alabastrul era construit pe un povîrniş pustiu şi abrupt al malului. Iarna, pe vreme de ceaţă mai ales, te cuprindea o nemărginită tristeţe cînd priveai albia rîului şi ţărmul de dincolo ce se iţea tulbure în depărtare. Stăruia ceva sfîşietor, înnebunitor, în această privelişte sălbatică şi mută. Dar apăsarea era parcă îndoită la răsăritul soarelui, cînd razele-i strălucitoare scăldau cîmpia albă, nesfîrşită ; ai fi vrut să-ţi iei zborul undeva departe, în stepa care începea de pe celălalt ţărm şi se întindea spre miazăzi, asemenea unui covor neîntrerupt, cale de vreo mie cinci sute de verste.

De obicei, Alamazov îşi vedea de treabă în linişte, cu aceeaşi veşnică asprime, în timp ce noi ne simţeam parcă ruşinaţi că nu-l putem ajuta aşa cum ar fi trebuit ; cît despre el, se descurca aproape totdeauna singur, fără să ne ceară vreun sprijin, ca şi cum ar fi vrut să ne facă cu tot dinadinsul să înţelegem situaţia umilitoare în care ne aflam faţă de el şi să ne căim de zădărnicia străduinţelor noastre. Iar în ce priveşte munca, nu aveam, de fapt, altceva de făcut decît să încingem cuptorul în care urma să ardă alabastrul, pe care tot noi îl îngrămădeam cu lopeţile.

În ziua următoare, după ce alabastrul era pe de-a-ntregul ars, trebuia să-l descărcăm. Fiecare

avea cîte un pisălog greu ; după ce ne umpleam lada, un fel de piuă de lemn, începeam să pisăm. Era o îndeletnicire cît se poate de plăcută. Alabastrul fărîmicios se transforma curînd într-o pulbere albă şi scînteietoare. Cît de uşor, cît de bine se fărîma alabastrul ! Ridicam ciocanele grele şi le lăsam să cadă cu îndemînare, stîrnind un bubuit de ţi-era mai mare dragul. Cu cît creştea oboseala, pe atît simţeam şi un fel de uşurare ; obrajii mi se roşeau, sîngele începea să curgă mai repede prin vine. Alamazov ne privea atunci cu milă şi îngăduinţă, aşa cum te uiţi la nişte copii neştiutori ; îşi fuma pipa cu un aer binevoitor, dar nu se putea stăpîni să nu bombăne ori de cîte ori simţea nevoia să-şi descarce năduful. De altfel, aşa se purta el cu toată lumea şi poate că în adîncul sufletului era un om foarte cumsecade.

Mă foloseau şi la altă muncă : aceea de a învîrti roata strungului. Era o roată mare şi grea şi trebuia să mă opintesc din răsputeri ca s-o urnesc din loc, mai ales cînd lucrătorul (din atelierele de geniu) avea de modelat dintr-un copac întreg un stîlp de scară ori un picior de masă pentru mobilierul vreunui slujbaş la stat. Cum un singur om nu putea face faţă, eram trimişi de obicei doi ocnaşi, eu şi cu B., tot dintre nobilii intelectuali. Vreme de mai mulţi ani această îndeletnicire ne-a revenit nouă, ori de cîte ori era ceva de strujit. B. era un om lipsit de putere, un bicisnic, tînăr încă, dar suferind de piept. Fusese adus la ocnă cu un an înaintea mea, împreună cu alţi doi tovarăşi de ai lui. Unul era un biet bătrîn, care zi şi noapte înălţa rugăciuni lui Dumnezeu (ocnaşii îl stimau foarte mult pentru asta) şi care se prăpădi în timp ce-mi făceam osînda ; celălalt, în floarea vîrstei, plin de prospeţime,

voinic și îndrăzneț, cu chipul îmbujorat, îl purtase în spate pe tovarășul său B., sleit de puteri, pe cînd de la un popas la altul convoiul trebuia să străbată nu mai puțin de șapte sute de verste. Îi lega o prietenie într-adevăr vrednică de admirație. B. era un om instruit, de o cultură aleasă, cu un suflet nobil și generos, dar iritabil și dezechilibrat din pricina bolii. Învîrteam amîndoi la roată și această îndeletnicire ne satisfăcea pe deplin. Mie, cel puțin, îmi plăcea foarte mult, fiind totodată și un bun exercițiu fizic.

Dar mai mult îmi plăcea să rînesc zăpada după viscolele cele mari de iarnă, care se abăteau destul de des pe acele meleaguri. Cînd viscolul sufla cu îndîrjire o zi și o noapte fără încetare, casele erau îngropate în zăpadă pînă în dreptul ferestrelor, iar unele chiar în întregime. De cum înceta viscolul și soarele apărea strălucitor, primeam poruncă să desfundăm cărările din fața clădirilor care aparțineau instituțiilor. Eram trimiși în grupuri, cîteodată toți ocnașii deodată. Fiecare primea cîte o lopată și ni se indica o porțiune de loc pe care trebuia s-o curățim, uneori atît de mare, încît te întrebai cum aveam să prididim. Toți porneau însă cu voie bună și hărnicie la treabă. Zăpada proaspătă, încă afînată, sau abia înghețată la suprafață, se lua ușor cu lopata, iar bulgării mari se risipeau în jur într-o pulbere scînteietoare. Lopata se afunda adînc în nămeții albi-argintii, scăldați în razele soarelui. Ocnașii se înveseleau ori de cîte ori erau trimiși la curățat zăpada ; aerul rece și mișcarea îi însuflețea. Erau cu toții mai voioși, mai bine dispuși ; răsunau rîsete, țipete, glume. Aruncau unul într-altul cu bulgări, spre supărarea celor cumpătați și posomoriți, certați cu rîsul și veselia, astfel că de cele mai multe ori voioșia generală se sfîrșea în ocări.

Treptat, treptat, cercul meu de cunoștințe se lărgi, cu toate că niciodată nu mă gîndisem să-mi fac prieteni ; eram veșnic neliniștit, trist și neîncrezător. Dar prieteniile s-au închegat de la sine. Printre primii care au început să mă viziteze a fost deținutul Petrov. Am spus „să mă viziteze" și stărui asupra cuvîntului. Ținea de secția specială, din cea mai îndepărtată cazarmă. La drept vorbind, cu el nu era vorba de vreo legătură de prietenie, căci nu era și nici nu putea fi nimic comun între noi. Cu toate acestea, chiar de la început, Petrov crezu de datoria lui să vină aproape în fiecare zi în cazarma noastră ca să mă vadă, sau mă oprea în orele de repaus, cînd rătăceam în spatele cazărmii, la adăpost de privirile celorlalți. La început stăruința lui mă indispunea, pentru ca mai apoi să-mi dau seama că de fapt vizitele lui îmi fac mare plăcere, cu toate că de felul lui nu era un om tocmai prietenos sau comunicativ. Omul acesta mic de stat, dar bine legat, sprinten și îndemînatic, cu obrazul palid și pomeții ieșiți în afară, avea ceva deosebit de atrăgător, cu privirea ageră, îndrăzneață, și dinții sănătoși, asemenea unui șirag de mărgele mărunte și albe. Molfăia veșnic între buze un ghemotoc de tutun pisat (lucru pe care îl obișnuiesc mulți ocnași). Arăta mult mai tînăr decît era ; văzîndu-l, nu i-ai fi dat mai mult de treizeci de ani, cînd colo împlinise patruzeci în cap. Îmi vorbea fără sfială, în modul cel mai firesc, tratîndu-mă pe picior de egalitate, adică cît se poate de prevenitor și corect. Dacă, de pildă, băga de seamă că vreau să rămîn singur, stătea de vorbă cu mine două minute și apoi pleca ; îmi mulțumea totdeauna pen-

tru bunăvoința ce-i arătam, lucru pe care nu-l făcea cu nimeni. Trebuie să adaug că aceste legături nu s-au schimbat niciodată, ci ani de-a rîndul au rămas aceleași ca în primele zile și aproape că n-au devenit mai intime, cu toate că mi-era într-adevăr foarte devotat. Pînă acum n-am izbutit să mă dumiresc ce anume vroia de la mine și de ce venea zilnic să mă vadă ; deși mai tîrziu mi-a șterpelit cîte ceva, a făcut-o însă ca din întîmplare, în schimb nu mi-a cerut aproape niciodată bani, ceea ce însemna că nu venea mînat de un interes anume.

Nu știu de ce am avut totdeauna impresia că acest om nu trăia în aceeași temniță cu mine, ci într-o altă casă, undeva, în oraș, la mare depărtare, și nu venea la temniță decît în trecere, ca să afle vești, să vadă ce fac, într-un cuvînt, să se intereseze de felul cum o ducem cu toții. Era veșnic grăbit, de parcă s-ar fi despărțit cu cîteva clipe înainte de cineva care a rămas să-l aștepte, ori ar fi întrerupt o treabă importantă, ce nu suferea amînare. Și totuși niciodată nu era agitat sau nerăbdător. Privirea lui ușor îndrăzneață și batjocoritoare era ciudat de fixă ; privea în depărtare, pe deasupra lucrurilor, de parcă s-ar fi străduit să descifreze ceva ce s-ar fi aflat dincolo de ele. Părea veșnic distrat, cu gîndul aiurea, De multe ori mă întrebam unde se duce Petrov după ce se desparte de mine. Cine-l aștepta cu atîta nerăbdare ? Am constatat însă că, plecînd de la mine, el se îndrepta cu pas grăbit undeva, spre cazarmă sau spre bucătărie și o dată ajuns acolo se așeza lîngă cei ce stăteau la taifas ; îi asculta cu luare-aminte, uneori se amesteca și el în vorbă, cu înflăcărare, pentru ca deodată să se oprească din senin și să rămîna tăcut. Dar fie că vorbea,

fie că tăcea, pe chipul lui citeai că are treabă altundeva și că-l așteaptă cineva pentru niște chestiuni importante. Ciudat e însă că niciodată n-avea nimic de făcut și, în afară de munca reglementată de ocnaș, trîndăvea tot timpul ; de altfel, nu știa nici o meserie și aproape niciodată n-avea bani, fără ca acest lucru să-l mîhnească întrucîtva.

Și despre ce-mi vorbea ? Tot ce-mi spunea era straniu ca însăși firea lui. Dacă mă vedea, de pildă, plimbîndu-mă singur îndărătul cazărmii, făcea stînga împrejur și-mi ieșea în întîmpinare. Umbla totdeauna grăbit, pleca brusc, și chiar atunci cînd se apropia cu pas liniștit, aveai impresia că a venit spre tine alergînd.

— Bună !

— Bună să-ți fie inima !

— Nu cumva te stînjenesc ?

— Cîtuși de puțin.

— Țineam să te întreb ceva în privința lui Napoleon [1]. Nu-i așa că e rudă cu cel din 1812 ? (Petrov era fiu de soldat, știa să scrie și să citească).

— Întocmai.

— Se spune că-i președinte. Ce fel de președinte ? Și unde ?

Întrebările lui erau totdeauna scurte, pripite, de parcă ar fi vrut să afle cît mai repede ceea ce dorea.

Îi explicai ce fel și unde era președinte Napoleon și adăugai că era cu putință să ajungă și împărat.

— Cum așa ?

[1] Referire la Napoleon al III-lea (n. ed. r.).

îi explicai mai departe pe cît îmi stătea în putință, și Petrov mă asculta cu luare-aminte, cu urechea plecată spre mine, înțelegînd de îndată tot ce-i spusesem.

— Hm !... Alexandr Petrovici, aș vrea să te mai întreb ceva : dacă există maimuțe care au mîini pînă la gleznă și sînt mari cît cel mai înalt om

— Da, există.

— Și ce fel de maimuțe-s astea ?

Îi spusei tot ce știam despre maimuțe.

— Și unde trăiesc ?

— În țările calde, și mai ales în insula Sumatra.

— Asta-i în America, parcă ? Se zice că acolo oamenii umblă cu capul în jos.

— Nu tocmai. Vorbești, pe semne, de antipozi.

Îl lămurii cît putui mai bine ce era America și ce sînt antipozii. El mă ascultă cu o asemenea atenție, de parcă numai chestiunea antipozilor l-ar fi adus la mine.

— Aha ! Da uite, am citit anul trecut într-o carte povestea contesei de La Vallière. Mi-a adus-o Arefiev, de la ajutorul comandantului. E adevărată ori a născocit-o cineva ? A scris-o unul Dumas.

— E negreșit o poveste închipuită.

— Atunci te las cu bine ! Îți mulțumesc.

Și Petrov se făcea nevăzut. Cam așa se desfășurau discuțiile noastre, aproape fără excepție.

Întrucît ciudățenia relațiilor noastre îmi stîrnise mirarea, am căutat să aflu mai multe despre el. Cînd află de această legătură, M. crezu de datoria lui să mă pună în gardă. Îmi spuse că mulți ocnași băgaseră spaima în el, mai ales la început, în primele zile, dar nici unul, nici chiar Gazin, nu-i păruse mai primejdios ca Petrov.

— E cel mai îndîrjit și cel mai primejdios dintre toți ocnașii, îmi spuse M. Ar fi în stare de

orice ; nimic nu-l oprește cînd e vorba de o toană. Vîră cuțitul și în dumneata, dacă așa-i trăsnește ; uite vezi, din senin, o să te înjunghe fără șovăire, fără pic de căință. Îmi face impresia că nu e în toate mințile.

Mărturisirea aceasta mă neliniști, dar M. nu fu în stare să-mi spună de ce vedea astfel lucrurile. Și, ciudat lucru ! Cîțiva ani în șir am trăit în tovărășia acestui om, am stat cu el de vorbă aproape în fiecare zi ; era sincer legat de mine și foarte devotat (cu toate că nu știu din ce pricină), și în tot acest timp, deși părea cumpătat și n-a făptuit nimic înspăimîntător, ori de cîte ori îl priveam sau stăteam de vorbă cu el, mă încredințam mai mult că M. are dreptate, că e poate omul cel mai îndîrjit și cel mai primejdios din întreaga temniță, un om care n-ar fi îndurat nici un fel de constrîngere. De unde anume venea această impresie ? Nu mă puteam dumiri.

Trebuie să menționez, printre altele, că Petrov era ocnașul care, atunci cînd fusese chemat să-și ispășească pedeapsa, își pusese în gînd să-l omoare pe maior ; am arătat cum acesta din urmă plecase din cazarmă cu o clipă înainte de săvîrșirea bătăii, „scăpînd ca prin minune", după cum spuneau ocnașii. Odată, pe cînd era soldat — înainte de-a fi fost osîndit la muncă silnică — colonelul îl lovise la instrucție. Cred că mai fusese bătut la viața lui, dar ocara de atunci n-a putut-o înghiți și, nici una nici două, își înjunghie colonelul, ziua în amiaza mare, în fața batalionului. Nu cunosc toate amănuntele acestei întîmplări, fiindcă el nu mi-a povestit-o niciodată. Bineînțeles, răbufnirile acestea, în care instinctele își dădeau frîu liber și se dezlănțuiau cu toată puterea, erau, din fericire, destul de rare. Îndeobște se arăta a fi un om cu

scaun la cap și cu judecată. Patimile lui, aprinse și puternice, mocneau ascuns, întocmai ca jăraticul sub cenușă. Niciodată n-am băgat de seamă la el fie și o umbră de orgoliu sau îngîmfare, ca la alți ocnași. Se certa rareori, în schimb, nici prietenie nu legase cu nimeni, în afară doar de Sirotkin, și numai atunci cînd avea nevoie de el. Într-o zi mi-a fost totuși dat să-l văd înfuriat din cale afară. Îl supărase cineva, refuzînd să-i dea un obiect pe care-l ceruse. Cearta se iscase cu un ocnaș dintre condamnații civili, pe nume Vasili Antonov, un om voinic, adevărat atlet, cunoscut de toată lumea pentru firea lui crudă, arțăgoasă și batjocoritoare și care pe deasupra nu era cîtuși de puțin fricos. Zbierară ei cît zbierară și-mi venea să cred că cearta se va sfîrși ca toate celelalte, cu cîțiva pumni, căci, în treacăt fie zis, uneori — ce-i drept, foarte rar — Petrov sărea la bătaie și înjura ca cel din urmă dintre ocnași. Cînd colo, lucrurile luară o cu totul altă întorsătură. Petrov se îngălbeni la față, buzele i se învinețiră și începură să-i tremure, răsuflarea îi deveni gîfîitoare. Se ridică în picioare și încet, nespus de încet, cu pas de pisică (vara îi plăcea să umble desculț), se apropie de Antonov. În aceeași clipă, larma se potoli și o liniște de moarte se lăsă asupra cazărmii, de-ai fi auzit și musca. Fiecare aștepta să vadă ce are să se întîmple. Antonov sări în întîmpinarea adversarului ; fața-i era desfigurată. N-am fost în stare să suport această scenă și am ieșit. Mă așteptam, ca, înainte de-a ajunge la scară, să aud strigătul unui înjunghiat, dar nu se întîmplă nimic. Și de data aceasta lucrurile s-au potolit de la sine. Nici n-apucă bine Pétrov să se apropie de Antonov, că acesta îi aruncă în față obiectul cu pricina (o zdreanță murdară, o vechitură de obială). Bineînțeles, două minute mai tîrziu, Antonov începuse din nou cu înjurăturile ; se rățoia la Petrov, mai mult ca să-și potolească mînia și să arate celorlalți că nu-i fusese frică. Dar lui Petrov nu-i mai păsa de ocări : nici nu se sinchisi de ele. Ce importanță mai aveau înjurăturile, de vreme ce el cîștigase partida și acum era mulțumit că dobîndise obiectul rîvnit ? După un sfert de ceas îl văzui plimbîndu-se ca de obicei prin cazarmă, cu aerul unui om fără nici o treabă, căutînd tovărășia celorlalți și trăgînd cu urechea, doar-doar o auzi niscaiva întîmplări. Părea că orice îl ispitește, dar, orice-ar fi auzit, tot nepăsător rămînea și umbla hai-hui, fără nici o țintă. L-ai fi putut asemui cu un lucrător, un lucrător de soi, care, dacă ar pune mîna pe ceva, treaba ar merge strună, cum însă nu i s-a dat nimic de lucru, stă și lîncezește în așteptare, jucîndu-se cu niște copii. Nu pricepeam de ce rămîne în temniță și nu încearcă să evadeze. N-ar fi șovăit, fără îndoială, dar trebuia să-l fi răscolit o dorință puternică. Oamenii ca Petrov se supun rațiunii atîta timp cît nu se cuibărește în ei o patimă. De îndată ce năzuiesc la ceva, nu există nici o stavilă în calea lor. Sînt încredințat că ar fi putut să evadeze cu ușurință, că ar fi putut să înșele pe toată lumea, și că ar fi fost în stare să stea săptămîni întregi nemîncat, ascuns într-o pădure ori prin stufărișul de pe marginea vreunui rîu. Dar toate acestea nu-i trecuseră încă prin minte, și de aceea nici *nu le dorise* cu pasiune. Nu m-a izbit la el nici excesul de chibzuință sau de bun simț. Acești oameni se nasc dominați de o idee, care-i urmărește ca o obsesie toată viața, îmbrîncindu-i în dreapta și-n stînga, fără ca ei să-și dea seama. Rătăcesc astfel pînă ce găsesc o ocupație, o treabă pe placul inimii lor ; atunci să-i

vezi; nu-şi mai fac nici o socoteală şi judecata limpede nu mai are nici un cuvînt de spus.

Mă miram uneori că un om ca el care şi-a omorît colonelul numai fiindcă acesta îl bătuse, se lăsa fără nici o împotrivire biciuit în temniţă. Căci era bătut ori de cîte ori îl prindeau că aduce rachiu în cazarmă; ca toţi ocnaşii care n-aveau o meserie, făcea şi el contrabandă de rachiu. Dar atunci se lăsa biciuit parcă de bunăvoie, ca şi cum recunoştea că-i vinovat şi-şi merită pedeapsa; altfel nu s-ar fi lăsat nici mort.

Mare mi-a fost mirarea cînd am constatat că mă fură, cu toată afecţiunea lui pentru mine. Patima aceasta îl apuca din cînd în cînd. El mi-a furat *Biblia* pe care i-o încredinţasem ca s-o înmîneze cuiva. N-avea de făcut decît vreo cîţiva paşi; pe drum însă, găsi un cumpărător, căruia îi vîndu cartea şi cu banii întinde-te chef! Pe semne că în ziua aceea simţea o mare nevoie să se îmbete şi cînd vroia ceva, dorinţa *trebuia* să i se împlinească. Un om ca Petrov era în stare să-şi omoare semenul pentru douăzeci şi cinci de copeici, numai ca să-şi facă cheful cu o litră de rachiu; în altă împrejurare n-ar fi luat în seamă sute de mii de ruble. Chiar în seara aceea îmi mărturisi furtul, dar fără nici un semn de căinţă ori frămîntare, nepăsător la culme, de parcă ar fi fost vorba de un lucru cît se poate de obişnuit. Am încercat să-l dojenesc cum se cuvenea, cu atît mai mult cu cît îmi părea rău de *Biblie*. El mă ascultă foarte liniştit, fără vreun semn de enervare; fu de aceeaşi părere cu mine că *Biblia* e o carte cît se poate de folositoare, îi păru şi lui rău că n-o mai aveam, dar nu-şi făcu nici un fel de mustrare pentru faptul că mi-o furase; mă privea cu atîta siguranţă şi încredere în sine, încît găsii de prisos să-l mai

cert. Mă lăsase să-l dojenesc fiindcă îşi dădea probabil seama că nu se putea altfel, că era vrednic de mustrări pentru fapta pe care o săvîrşise şi că, prin urmare, „lasă-l să mă certe ca să-şi verse năduful"; dar în adîncul sufletului rămînea încredinţat că toate acestea erau numai fleacuri, de care un om în toată firea nici nu se cuvine să vorbească. Îmi vine să cred că mă socotea un copil, aproape un prunc care nu pricepe încă rostul celor mai simple lucruri din lume. Dacă mă apucam să vorbesc cu el despre altceva decît despre ştiinţă şi cărţi, îmi răspundea, ce-i drept, dar numai aşa, din bună-cuviinţă, şi de obicei cît mai pe scurt. Mă întrebam deseori ce-l îndemna să-mi ceară lămuririle acestea cărturăreşti. Din cînd în cînd, în timpul convorbirii, îl cercetam cu coada ochiului, bănuindu-l că vrea să-şi bată joc de mine, dar nici pomeneală; mă asculta de obicei atent, cu luare-aminte, deşi uneori părea distrat, spre marea mea supărare.

Întrebările lui erau totdeauna clare şi precise, în schimb, părea că nu-l preocupă cîtuşi de puţin răspunsurile ce i le dădeam, ba le primea chiar cu indiferenţă, cu gîndul aiurea... Îmi vine să cred că nu-şi mai bătea capul cu mine, socotindu-mă naiv, un om care, spre deosebire de ceilalţi, în afară de cărţi nu ştie nimic altceva, nu e în stare să înţeleagă nici cel mai simplu lucru, şi ca atare, nu merită osteneală de a sta la discuţii cu el.

Eram totuşi convins, şi nu fără uimire, că ţine la mine. Mă lua drept un neisprăvit, drept un necopt la minte, sau poate simţea faţă de mine acea compătimire pe care de obicei o resimte instinctiv cel mai tare faţă de cel slab. Bine nu ştiu... Cred însă că aşa mă socotea. Cu toate că acest sentiment de compătimire nu-l împiedica să mă

fure, sînt încredințat că, furîndu-mă, îi era milă de mine. „Ce mai nătărău, ce neputincios, se gîndea, poate, în clipa cînd mă jefuia, nu știe să-și păstreze nici ce-i al lui!" Poate că mă iubea tocmai din această pricină. Într-o zi îmi spuse așa, pe negîndite: „Ești om bun și inimos" și „atît de neștiutor și de cumsecade, atît de încrezător, încît mi-e milă de dumneata". „Să nu mi-o iei în nume de rău, Alexandr Petrovici, adăugă el după cîteva clipe, ți-o spun din inimă, pentru că țin la dumneata."

Se întîmplă uneori în viață ca asemenea oameni să se dezvăluie dintr-o dată, arătîndu-și întreaga lor forță în momente de grea cumpănă, de cotitură sau într-o mare acțiune de masă, găsindu-și astfel făgașul lor firesc de activitate. Nu sînt oameni ai cuvîntului și n-ar putea să fie fruntașii sau capii unor răscoale; dar ei sînt adevărații făptași și ei dau semnalul de atac. De obicei pornesc simplu, fără exclamații și scandal, în schimb, sînt primii care se aruncă în calea oricărei piedici, fără șovăială, fără teamă, înfruntînd focul și baionetele, iar toți ceilalți îi urmează aproape orbește, năvalnic, pînă la ultima baricadă, unde de cele mai multe ori își plătesc îndrăzneala cu viața. Nu cred că Petrov va sfîrși cu bine; la un moment dat se va termina cu el și, dacă mai supraviețuiește pînă azi, înseamnă că nu i s-a ivit încă prilejul. Dar, la urma urmei, cine știe! Poate că va trăi pînă la adînci bătrînețe și va muri liniștit, după ce va fi rătăcit prin lume fără nici o țintă. Cred însă că M. avea dreptate spunînd că acest Petrov era cel mai îndîrjit din temniță...

Traducere de NICOLAE D. GANE

Frații Goncourt

(EDMOND: 1822—1896, JULES: 1830—1870)

În două rînduri, apariția jurnalului fraților Goncourt a agitat viața literară. În 1887, Edmond de Goncourt a început să publice jurnalul pe care, pînă în 1870, îl redactase, ca și mai multe romane și scrieri istorice, împreună cu fratele său Jules, într-o colaborare uimitoare. Cei doi frați au scris așa cum au trăit — inseparabili. Au apărut nouă volume care purtau subtitlul *Memorii din viața literară*. Dar încă de la primele volume faptele și comentariile au provocat reacția violentă a persoanelor vizate. Renan a protestat cu indignare. A urmat o polemică violentă. Edmond de Goncourt a tipărit și volumele jurnalului scris după moartea lui Jules, dar a declarat într-o prefață că publică numai „adevărul agreabil", celălalt urmînd să apară după moartea sa. Testamentul lui Edmond a fixat la cincizeci de ani termenul apariției integrale. Procese intentate de moștenitorii celor vizați au mai prelungit termenul. Ediția integrală a apărut abia acum un deceniu.

Edmond de Goncourt vorbește într-o însemnare despre meritul de pionierat al acestor „memorii literare". Cei doi frați au avut însă drept model probabil *Memoriile tainice pentru a sluji la istoria republicii literelor în Franța* ale lui Bachaumont, autor minor din secolul al XVIII-lea. Deosebirea de calitate e mare și e adevărat că publicarea

celor nouă volume, copios imitate ulterior, a creat un anumit tip de memorialistică.

Jurnalul începe cu însemnări din 1849, anul cînd frații Goncourt și-au publicat primul roman în colaborare, și merge pînă în 1896. O jumătate de secol de viață literară franceză e surprinsă în cîteva zeci de mii de notații, în general scurte, de o mare expresivitate, care reproduc scene trăite și anecdote, uneori chiar mici bîrfeli, cuvinte de spirit, cugetări. Jurnalul nu se restrînge la faptele literare, cuprinde și o cronică politică și socială, alcătuită dintr-o optică retrogradă, căci cei doi frați cu particulă nobiliară destul de recent dobîndită au detestat Republica, au cochetat cu bonapartismul și au avut frecvente izbucniri șovine. În centru rămîne însă viața literară, înfățișată din punctul de vedere al unor literatori. Cei doi Goncourt au socotit pe bună dreptate că au merite de pionieri în literatură — sînt în același timp premergătorii naturalismului și al „stilului-artist" — și au suferit din cauza slabei audiențe dobîndite. Jurnalul are, între altele, menire răzbunătoare. Deși însemnările sînt făcute cu bună credință, obiectivitatea lor e foarte îndoielnică. Aprecierile malițioase, uneori chiar înverșunate, abundă, sporesc o dată cu vîrsta. Ultimii ani din jurnalul lui Edmond de Goncourt sînt obsedați de răfuieli politice și nedreptatea multor pasaje, în special cu privire la Zola sau Taine, e flagrantă.

Cu toate rezervele pe care le impune textul, interesul istoric și artistic al celor cîteva mii de pagini de jurnal e neobișnuit. Memorialistica franceză nu cunoaște texte mai bogate despre imperiul lui Napoleon al III-lea și despre primele decenii ale Republicii. Artificiale și cu suflu scurt, romanele fraților Goncourt par desuete, cu tot rolul istoric pe care l-au jucat. Jurnalul, scris cu patimă și orgoliu, izbutește să însuflețească o epocă și asigură autorilor existența postumă la care au năzuit.

JURNAL

(JOURNAL)

ANUL 1852

Sfîrșitul lui ianuarie

L'Eclair, revistă săptămînală de literatură, teatru și arte, apare la 12 ianuarie 1852.

Și iată-ne jucîndu-ne de-a gazetăria. Gazeta noastră are o redacție în strada d'Aumale, la parter, o stradă de curînd croită pe atunci. Are un administrator, căruia i se dau cinci franci de fiecare semnătură. Este Pouthier, un pictor boem, prieten de colegiu cu Edmond. Are linia ei de conduită : romantismul pur, pe șleau, verde și fără compromisuri. Publică anunțuri gratuite și chiar anunță recompense : Villedeuil, care aduce în concepția lui despre afaceri ceva din extravaganțele sale vestimentare, ceva din vestele lui de catifea și din lănțișoarele de ceasornic, care-i dau aerul unui prinț italian ajuns la ananghie, Villedeuil lansează ideea unui bal, oferit abonaților. În sfîrșit, este o gazetă care nu duce lipsă de altceva decît de abonați.

Petrecem în redacția aceasta două sau trei ore pe săptămînă, așteptînd, de fiecare dată cînd auzim vreun pas pe strada asta nouă, cu puțini trecători, abonamentele, publicul, colaboratorii. Nimic nu pică, nici măcar articole — lucru de necrezut — nici măcar un poet, lucru încă și mai miraculos.

Continuăm fără frică să scoatem gazeta în gol, cu o credință de apostoli și cu iluzii de acționari. Villedeuil este nevoit să vîndă o colecție din *Decretele regilor Franței*, ca să-i lungească exis-

tența ; apoi găsește un cămătar, de la care face rost de cinci sau șase mii de franci. Nici o schimbare. Lumea se încăpățînează să ne ignore. În locul pictorului nostru administrator vine un alt administrator, numit Cahu, la fel de fantastic ca și numele lui, librar în cartierul Sorbonei și membru al Academiei din Avranches ; apoi altul, cu mutră schimonosită, un fost militar, pe care un tic nervos îl face să se uite în fiece clipă la locul epoleților și să scuipe peste umăr.

Îi vorbesc despre Gavarni lui Villedeuil, care se entuziasmează. Și iată că gazeta noastră apare cu litografii de Gavarni.

Cu gîndul la balul abonaților, Villedeuil primise de la cămătarul lui un stoc de două sute de sticle de șampanie ; șampania trezindu-se, s-a hotărît să se transforme balul gazetei într-o serbare a redacției. Sînt invitate toate cunoștințele gazetei, din care făceau parte Pouthier, un arhitect, un negustor de tablouri, alți cîțiva anonimi, adunați la voia întîmplării, două cocote pescuite la un bal public și Nadar, care începea o serie de caricaturi în gazeta noastră și care, ca să aducă ajutoare la băutul șampaniei, voia să deschidă obloanele de la parter și să invite trecătorii pe fereastră.

Într-o bună zi, pică, în sfîrșit, un abonament, abonamentul unei actrițe, singura care s-a abonat la *L'Eclair*. Era o cîntăreață de la Téâtre-Lyrique. Se numea Rouvroy. Cei șase franci au fost bine plasați : Villedeuil avea să-și mănînce mai tîrziu cu ea o bună parte din cele două milioane ale lui.

O amantă a lui Villedeuil, o roșcovană cu numele Sabine, întrebă într-o zi în redacție :

— Dar domnul ăla de colo de ce e atît de trist ?

I s-a răspuns în cor :

— E casierul nostru !

Un prieten al lui Girardin [1] îi spune :

— Prezintă-mă soției dumitale !

— Cu dragă inimă.

Îl conduce spre camera soției, deschide ușa și o închide la loc, spunînd :

— Cu neputință ! E culcată cu domnul M ***, care e de-o gelozie cumplită !

Am o vară milionară, care nu se hrănește vinerea decît cu o scrumbie, ale cărei icre le mănîncă tată-său. Pînă la vîrsta de nouăsprezece ani nu i s-a dat săpun.

Nu există pe lume decît două lumi : lumea în care caști de plictiseală și cea în care capeți cu împrumut douăzeci de franci.

„Ăsta se preface că e nebun, ca să pară original..."

În atelierul lui Frémiet [2], văd un domn ocupat cu sculptura : este șeful chelnerilor lui Rotschild de la Neapole, care învață să modeleze, ca să aranjeze artistic platourile cu mîncăruri.

Anunțîndu-și sinuciderea, printr-o carte de vizită, o femeie adaugă, cu litere de mînă : *La Morgă.*

Caracterul și plăsmuirea poetică și fantezistă pe care le dă visul suferințelor fizice și firești. Colica, bunăoară, ajunge un subiect de roman : niște tîlhari îți scotocesc măruntaiele etc.

[1] *Emile de Girardin* (1806—1881), publicist francez.
[2] *Emmanuel Frémiet* (1824—1910), sculptor francez.

Îmi vine într-adevăr să mă duc să-mi arunc undeva titlul de cetățean francez, ca pe-o cămașă care te strînge la subsuori.

ANUL 1853

Ianuarie

...În sfîrșit, intră. Ne așezarăm pe băncile publicului, în fundul sălii, în fața judecătorilor. Sala avea două ferestre și un orologiu. Pereții erau tapetați cu verde.

Se auzea freamătul justiției. Banca acuzaților se golea și se umplea aproape în fiece minut. Și toate astea cu o repeziciune înspăimîntătoare! Un an, doi ani, trei ani de închisoare cădeau din minut în minut peste capetele acelea abia întrezărite. Te cuprinde frica văzînd cum curge osînda din gura președintelui ca apa unui izvor: șuvoi egal, inepuizabil, necontenit. Interogatoriul, depoziția martorilor, apărarea, rechizitoriul, toate astea țineau cinci minute. Președintele se apleca înainte, judecătorii făceau un semn din cap, și președintele psalmodia: asta era judecata. Uneori, cei condamnați plîngeau zadarnic, și judecata reîncepea. Trei ani de libertate, trei ani de viață, smulși astfel dintr-o existență omenească prin cîteva cuvinte din cod; delictul drămuit într-o secundă, forțînd balanța dreptății; ce îndeletnicire seniorială, dură, mecanică, să tot scrii ceasuri întregi condamnări la închisoare; trebuie să vezi toate astea ca să știi ce înseamnă!

Înaintea noastră, tocmai fusese chemat un tînăr mărunțel și cam slăbuț, care după 2 decembrie îl condamnase pe cont propriu pe împărat la moarte

și trimisese condamnarea la toate ambasadele. L-au osîndit, în mare grabă, la trei ani de închisoare, pentru că avusese mai mult curaj decît Înalta Curte. După trei ani avea să tragă asupra împăratului, la Opera Comică. [1]

În sfîrșit, s-a strigat și procesul nostru. Președintele a spus „Treceți pe bancă", ceea ce a făcut o anumită impresie asupra publicului. Era vorba de banca hoților și a jandarmilor. Nicicînd un proces de presă, chiar și la Curtea cu Juri, nu mai adusese vreun ziarist pe această bancă: ziaristul rămînea lîngă avocatul său. Dar pe noi nu voiau să ne crute de nimic.

— Ieri a avut loc repetiția, știu asta de la un avocat, îmi spune Karr, așezîndu-se alături de noi între jandarmi. Știu bine ce ne așteaptă. Văd după președinte: am avut ghinionul să mă culc cu soția lui. Anume l-au ales.

Eram destul de tulburați și de indignați. Ne tremurau glasurile de mînie cînd ne-am spus numele, cu un timbru fremătător, ca în fața unui tribunal revoluționar.

Procurorul a luat cuvîntul, a pomenit în treacăt învinuirea ce i se aducea lui Karr — o veche epigramă a lui Lebrun, transcrisă de mînă ca nouă, și care Nieuwerkerke, nu știu de ce, socotea că-l țintește pe el. N-a găsit mare lucru de spus nici despre versurile noastre, nici despre femeia care în articolul nostru se întorcea acasă dimineața, de

[1] E vorba de o confuzie între două atentate. Cel de la Opera Comică (din 5 iulie 1853) este cel mai cunoscut. Conjurații au fost arestați în momentul cînd se pregăteau să-l omoare pe Napoleon al III-lea la ușa Operei Comice. De fapt, frații Goncourt se gîndesc la Bellemare, care a tras asupra împăratului, fără să-l nimerească, două focuri de pistol, în momentul în care intra la Teatrul Italian, la 10 septembrie 1855.

la o cină în oraș, cu corsetul într-un ziar. Cu toate acestea, a pornit să ne biciuie cu o sumedenie de fraze sforăitoare, acuzîndu-ne că stricăm moravurile și îndemnăm la desfrîu mai rău decît niște ilustrații obscene. Ne-a făcut răspunzători de dragostea fizică etc... Apoi, sătul de atîta trăncăneală în gol, s-a legat de un articol al lui Villedeuil, în care Villedeuil tăgăduia virtutea femeilor. De aci, o tiradă întreagă în care ne înfățișa ca pe niște oameni fără credință, fără lege și fără familie, niște pușlamale fără mamă, fără soră, niște propovăduitori ai imoralității, buni de ținut la răcoare.

Villedeuil radia. Era mîndru, se agita, se ridica în picioare, părea că dorește să spună în gura mare: „Despre mine este vorba, despre mine!“ Dar, luați aminte, chiar în ziua aceea, în care societatea, prin glasul procurorului, ne acuza că o corupeam, aceeași societate ținea deschise casele de toleranță: urma să deschidă seara teatrele, culisele, toate tripourile actrițelor, fără să mai socotim balurile publice, femeile decoltate, miile și milioanele de îndemnuri la desfrîu, ale soției ca să-și înșele soțul, ale mamei ca să-și mărite fiica, și ale prostituatei ca să-și asigure masa de seară.

Nemaiavînd cu ce învinuiri să ne mai lovească, Hiver luase loc. Paillard de Villeneuve, avocatul lui Karr, cu o mare iscusință împletită cu o anumită elocvență, a spulberat cu strășnicie acuzațiile zgomotoase ale acuzării, le-a redus la ceea ce erau și l-a întrebat cum de îndrăznea să ceară pedepsirea noastră pentru un articol neîncriminat, al cărui autor nu se afla, cu noi, pe banca acuzării.

Avocatul meu s-a arătat așa cum ne așteptam: ne-a zugrăvit ca pe niște tineri de treabă și a

amintit despre noi, ca un lucru lăudabil, faptul că ținem în casă, de douăzeci de ani, aceeași slujnică bătrînă; o pledoarie patriarhală, părintească, pledoarie care totuși, la un moment dat, în fața acestei acuzații nemaipomenite s-a avîntat aidoma unei gîște care ar începe să zboare. Simțeam publicul cucerit de partea noastră, auzeam acel freamăt al unui proces cîștigat prin simpatia asistenței, acea conspirație a convingerilor unui auditoriu care se ridică și ia atitudine împotriva condamnării. Sub impresia acestor pledoarii, condamnarea era cu neputință. Tribunalul a amînat pronunțarea peste opt zile. Asta e, am spus noi, vor să pronunțe condamnarea la începutul ședinței. Astăzi n-au îndrăznit.

Cu toate acestea, amînarea procesului a însemnat scăparea noastră. În cursul săptămînii se schimbase procurorul general. În locul lui Royer venise Rouland. Rouland mai nutrea încă unele simpatii orleaniste. Era rudă cu soția lui Janin, care i-a vorbit de noi. Mai dăinuiau încă pe atunci unele legături între el și familia Passy, care stăruia cu căldură pe lîngă el, în favoarea noastră.

Ne-am întors iar, după opt zile. Pronunțarea fusese amînată pentru sfîrșitul ședinței. Foarte resemnați și nemaisperînd nimic, plecăm să luăm masa de prînz, cu Karr, în Piața Palatului Justiției. Ne întoarcem la tribunal. Ne sculăm în picioare ca să ascultăm sentința și sîntem nespus de mirați auzind cum iese din gura lui Legonidec o achitare cu mustrare.

Royer ne-a păstrat pică pentru achitarea aceasta. Nu știu de ce, omul ne ura mai dinainte. În oamenii aflați la putere există uneori asemenea uri instinctive împotriva sufletelor libere. Poate că, fără să ne fi văzut vreodată, omul acesta ne

și „adulmecase" ca un copoi. Fapt este că neagra lui cîinoșenie ne-a urmărit vreme îndelungată în cariera noastră. Ne-a ajuns la urechi, din partea lui, că am face bine să renunțăm la gazetărie, și după cîțiva ani, pe cînd cinam la domnul Lefebvre, domnul Lefebvre ne-a adus la cunoștință că Royer spusese că sîntem niște oameni periculoși, că nu ne slăbea din ochi și că e bine să fim cu ochii-n patru. Omul acesta ne... înfiase ca suspecți...

ANUL 1855

5 noiembrie

Teatrul Les Folies-Nouvelles. Cocotă prost îmbrăcată, la controlul biletelor. Plasator : Savigny, factotum de la teatrul Mousquetaire. Prostituate în locurile de la avanscenă și în lojile descoperite ; unele, voalate, își dau puțin vălul în lături și își arată o parte a chipului bărbaților sau unui anumit bărbat din fotoliile de orchestră ; altele — tinerilor din față, zîmbindu-le sau amenințîndu-i cu degetul. În orice clipă vin plasatoare, urmate de femei care-i întreabă pe cei de pe scaune unde este rîndul întîi „pentru doamne". Spectatorii din fotoliile de orchestră stau pieziș, cu spatele pe jumătate întors spre scenă.

Prostituatele se simt ca în salonul lor ; se lăfăiesc cu înfumurare ca la ele acasă sau ca în caleașcă.

La balcon și la avanscenă, rînduri de bărbați cu fața palidă, minerală, ca argintul-viu, pe care luminile o fac să apară albă, și cu cărare pe creștet, fapt care le dă o înfățișare hermafrodită ; o grijă de cochetărie feminină pentru barbă și pentru păr. Se lăfăiesc ca niște femei, își fac vînt cu programul îndoit în formă de evantai, gesticulează tot timpul cu mîna încărcată de inele, ca să-și aranjeze, de o parte și de alta a tîmplelor, părul într-o buclă mare, și își tot lovesc ușor buzele cu măciulia de aur a unui mic baston. Parfum de bideu, mutre de întreținuți. Chiar și bărbatul cu decorație, care capătă înfățișarea unui călău sau a unui spion. Bărbi — cu fire albe în ele — care duhnesc a baloane umplute cu băutură — tulburel sau lichior, de cincizeci de centime bucata. Mici lorniete de buzunar. Găsesc că toți oamenii ăștia au ceva care duhnește a alcov : o lume cu damf din *Dogarul* [1].

Într-asta se vede influența cocotei, avînd toți sorții să devină public, cocota-critic, care pune la cale, alături de codoșii ei, succesele literare.

ANUL 1857

12 mai

...Gautier — stilistul cu jiletcă roșie pentru ochii burghezului : cel mai uluitor bun-simț pe tărîmul literar, judecata cea mai sănătoasă, o luciditate cumplită țîșnind în mici fraze, foarte simple, dintr-o voce care este ca o mîngîiere estompată. Omul acesta, la prima vedere închis și parcă ascuns în adîncul propriei sale ființe, are — hotărît lucru — un mare farmec și este simpatic în cel mai înalt grad. Spune că atunci cînd a vrut să facă un lucru bun l-a început totdeauna în versuri, pentru că ai mai totdeauna o nesiguranță în privința formei prozei, în vreme ce un vers cînd e bun e un lucru desăvîrșit, ca o melodie ; dar că

[1] *Le Tonnelier*, operă comică atribuită lui Adinot sau lui Quétot și Rigarde.

cerințele vieții au făcut din multe nuvele începute în versuri niște nuvele în proză.

A murit Musset, scriitorul cu originalitatea cea mai puțin autentică, talentul cel mai influențat de originalitatea lui Shakespeare, a lui Byron și chiar a lui Joachim du Bellay, din care nu s-a sfiit să plagieze o întreagă bucată în versuri (*Prefața* la *Spectacolul într-un fotoliu*)[1].

Oamenii care își șlefuiesc forma în veacul nostru nu sînt fericiți. Într-adevăr, văzînd ostilitatea publicului față de stilul șlefuit, stilul tuturor operelor care au rămas, ai zice că publicul n-a citit niciodată o carte veche și că își închipuie de-a binelea că toate operele de imaginație au fost scrise de Al. Dumas, iar toată istoria — de domnul Thiers. Publicul vrea să citească așa cum doarme, fără vreo osteneală, fără efort, și aversiunea lui pare a se schimba în frenezia ignoranței.

19 mai

Seara, ne-am dus să-l vedem pe Banville. Îl găsim în pat, un pat de fier. Boală de inimă provenită de la stomac, după cum spune Pétroz, homeopatul care-l îngrijește. Cu o tichiuță de pictor pe creștet, cu fața slabă, așezat în capul oaselor ; e ceva de Pierrot în expresia chipului său, ceva de măscărici de bîlci, care rîde și face și pe alții să rîdă de mizeriile lui și de mizeriile omenești,

[1] Frații Goncourt se gîndesc la pasajul celebru al *Invocației* adresate Tivolului, invocație cu care se deschide piesa *Cupa și buzele* : „Salut, glie de gheață, iubita norilor", și pe de altă parte la sonetul lui Du Bellay : *Franța, mama artelor* (*Regrete*, IX).

o zeflemea care seamănă cu o necontenită arlechinadă, cu un glas de falset ușor ascuțit. Amanta lui, *Monstre Vert*, are chipul brăzdat de zgîrieturi în urma unei explicații cu o slujnică...

ANUL 1860

4 martie

Parcurs *Legenda veacurilor* a lui Hugo. Ceea ce mă izbește mai întîi este analogia tablourilor lui Hugo cu tablourile lui Decamps. S-ar putea urmări, aproape pas cu pas, epopeea trunchiată și ciclică a poetului în opera pictorului. Porcul sultanului nu-i oare *Măcelarul turc ?* Peisajele din *Evanghelie* nu sînt oare peisajele atît de măreț creionate din *Samson ?* Da, poezie pictată, îngroșată... Și, nu înseamnă să pui pana în inferioritate făcînd-o să rivalizeze cu pensula ? O minune căzută din *Biblie, Booz*. Dar foarte mult efort, caricaturi ale feței, ale titanicului artificial, căutarea puerilă a cuvintelor sonore care îmbată rima. Nu știu de ce, versurile recente ale lui Hugo m-au făcut să mă gîndesc la ouăle făcute din sidef, jinduite de fetele de la bordel în galantarele parfumeriilor, care se deschid și-ți dau în vileag o sticluță înconjurată de frunzulițe ștanțate din foițe de aur în care este sigilat un parfum de mosc ce te trăsnește.

Vorbim despre lucrul acesta și cu Flaubert, pe care-l vizităm. La Hugo, el a remarcat mai ales lipsa de gîndire, tocmai la el, care vrea să se impună ca gînditor. De aceea îi place :

— Hugo nu este un gînditor, este un naturalist ! Vîrît în natură pînă la jumătate. Are sevă de copaci în sînge.

Apoi, discuţia trece la comedia de răzbunare pe care o cere vremea noastră, dar pe care n-ar suporta-o publicul : ceva ca o piesă intitulată *Gluma*. Şi toţi trei sîntem de aceeaşi părere : că actuala prostituare a familiei este cea mai murdară dintre toate, acest *Mama mea*, care este un refren al oamenilor, al săracilor, al saltimbancilor : dedicat *Mamei mele* etc.

Ne mărturisim unii altora, deschis, dispreţul nostru duşmănos faţă de operele de tip Feuillet.

— Un scopit ! strigă Flaubert.

Un Musset pentru uzul familiilor, cum l-am botezat noi, primii. Şi vorbind despre curtea înjositoare pe care o face femeilor în operele lui, despre buna reclamă pe care i-a adus-o lucrul acesta, Flaubert ne spune :

— Asta dovedeşte că nu iubeşte femeia... Cei care o iubesc scriu cărţi în care spun ce-au suferit de pe urma ei, căci nu ţinem decît la ceea ce ne face să suferim.

— Da, îi spunem noi, asta explică maternitatea.

I se aduc trei volume mari format *in-quarto*, tipărite la Tipografia Imperială, despre minele din Algeria ; speră să găsească în ele ceva despre minele de care are el nevoie, în preajma Tunisului.

Cum îi vorbim despre *Doamna Bovary*, Flaubert ne spune că un singur personaj este schiţat de foarte departe după natură, Bovary tatăl : un anume Enault, fost distribuitor de solde în armatele Imperiului, un fanfaron destrăbălat, un ticălos care îşi ameninţa mama cu sabia ca să-i stoarcă bani, cu un chipiu de poliţist pe cap, cu cizme şi cu pantaloni de piele ; şi la Sotteville, susţinătorul Circului Lalanne, a cărui trupă venea la el să bea vin fiert în nişte castroane, pe o sobă. Călăreţele circului găseau adăpost tot la el, cînd le venea vremea să nască.

Se îmbracă să se ducă la cină la doamna Sabatier, soţia preşedintelui, care dă duminica faimoasele ei cine, frecventate de Gautier, Royer, Feydeau, Du Camp şi de el...

ANUL 1862

20 august

Trebuie să mă întorc din nou la spital. Căci între vizita pe care i-o făcusem Rosei, joi, şi moartea ei atît de bruscă, după o zi, era pentru mine ceva necunoscut pe care-l alungam din gînd, dar care-mi revenea mereu în minte — necunoscutul acestei agonii despre care nu ştiam nimic, al acestei morţi venite atît de năprasnic. Voiam să ştiu şi mă temeam să aflu. Nu mi se părea că murise, mi se părea că dispăruse. Închipuirea mea se îndrepta spre ultimele ei ceasuri de viaţă, le căuta pe dibuite, le reconstituia în noapte ; totul îmi apărea într-o groază voalată.

În sfîrşit, dimineaţa mi-am luat inima-n dinţi. Am revăzut spitalul, portarul mereu îmbujorat la faţă, obez, duhnind a viaţă cum duhnesc unii a vin ; coridoarele, în care razele soarelui dădeau peste rîsetele şi palorile convalescentelor ; apoi, tocmai la capătul spitalului, am sunat la o uşă acoperită cu perdele. Mi s-a deschis şi m-am pomenit într-un vorbitor, în care, între două ferestre, o Fecioară de ipsos era aşezată pe un fel de altar ; pe pereţii încăperii reci şi goale se aflau, nu ştiu cu ce rost, două vederi ale Vezuviului, înrămate ; sărmanele guaşe păreau înfiorate şi parcă înstrăinate. Printr-o uşă deschisă în spatele

meu, ajungeau pînă la mine sporovăiala surorilor și a copiilor, izbucnirile de veselie, hohotele de rîs, tot felul de note pline de vioiciune și de accente înaripate, ca o larmă de colivie mare în care cîntă soarele. Vreo două surori în alb, cu bonețică neagră, au trecut prin fața mea ; apoi, una s-a oprit în fața scaunului meu.

Era măruntică, firavă, cu o figură plină de urîțenie și de bunătate. Avea un biet nas prost croit, un biet chip cum se îndurase Dumnezeu să i-l hărăzească. Era maica sălii Sainte-Joséphine și mi-a povestit cum s-a prăpădit Rose, cu pîntecele dezumflat, aproape fără suferință, simțindu-se mai bine, aproape bine, ca ușurată și plină de speranță, dimineața, în patul primenit, deodată, fără să-și dea seama că moare, după ce vomase sînge, ceea ce a răpit-o în cîteva secunde... Am plecat de acolo ușurat de o greutate imensă, scăpat de obsesia oribilă de a mă tot gîndi că simțise amărăciunea morții, groaza și cutremurarea de apropierea ei, aproape fericit de un astfel de sfîrșit, care curmă firul zilelor dintr-o singură hîrșitură !

Joi, 21 august

Ieri am aflat despre biata Rose, moartă și aproape caldă încă, lucrurile care m-au uluit mai mult decît orice de cînd mă știu pe lume ; niște lucruri care, ieri, mi-au tăiat pofta de mîncare ca un cuțit care taie un fruct. Uluirea nemaipomenită, înmărmuritoare, a cărei impresie o mai simt și acum, ca o lovitură, și în urma căreia am rămas cu totul năuc. Deodată, în cîteva minute, am fost pus față-n față cu o existență necunoscută, teribilă, oribilă, a bietei fete.

Polițele acelea pe care le-a semnat, datoriile pe care le-a lăsat la toți furnizorii, sub toate astea

există ascunzișul cel mai neprevăzut și cel mai înspăimîntător.

Rose avea bărbați pe care-i întreținea. Fiul lăptăresei, care a trăit pe seama ei, tocîndu-i banii, și căruia i-a mobilat o cameră ; altul, căruia îi ducea vin din cămara noastră și pui fripți. O viață întreagă de orgii cumplite, cu nopți de haimanalîc și destrăbălare ! Adevărate furii ale simțurilor care-i făcea pe ibovnicii ei să spună : „O s-o mierlim, ea sau eu !" O patimă, niște pasiuni care-i orbeau mintea, inima, simțurile, în care se amestecau toate bolile de care suferea nenorocita : boala de plămîni, care cere plăceri turbate, isteria, nebunia.

A avut doi copii cu fiul lăptăresei. Unul a trăit șase luni. Cînd ne-a spus că se duce la spital, acum cîțiva ani, se ducea să nască. Și față de toți bărbații aceștia, o înflăcărare atît de bolnăvicioasă, atît de năprasnică și care-o îmbăta atît de tare, încît ea — atît de cinstită, atît de indiferentă la bani — ne fura, da, ne lua monede de cîte 20 de franci din fișicurile cu 100 de franci, și toate astea ca să plătească ospețele ibovnicilor ei și să-i întrețină.

Apoi, după aceste isprăvi involuntare și smulse cu violență firii ei drepte, era năpădită de atîta tristețe și de atîtea remușcări, de atîtea mustrări de cuget, încît în infernul acesta, în care se prăvălea din greșeală în greșeală, nesățioasă, se apucase să bea, ca să uite de ea însăși, ca să evadeze, ca să îndepărteze năluca viitorului, ca să scape de prezent, să se înece și să se afunde pentru cîteva ceasuri în somnul acesta, în toropelile acestea care-o făceau să se zvîrcolească o zi întreagă în patul ei, peste care se prăbușea în timp ce-și așternea !

Și atîtea sfîșieri, atîtea orori în adîncul ei ! Nenorocita ! Cîte înclinări și cîte motive și temeiuri găsea în ea ca să se mistuie și să sîngere în sinea ei ! Mai întîi, în unele momente, respingerea ideilor religioase, cu grozăviile unui infern de foc și de pucioasă. Apoi, gelozia, gelozia aceea care, în legătură cu tot și cu toți, o mistuia ; disprețul pe care bărbații, după cîtva timp, îl lăsau să răzbată față de fizicul ei atît de îngrozitor ; gelozia pe noile lor amante. Toate acestea au împins-o atît de tare spre băutură, încît într-o zi a avortat, căzînd la ea în cameră beată moartă ! E îngrozitoare sfîșierea acestui văl ; e parcă autopsierea a ceva oribil din trupul unei moarte, deschis pe neașteptate.

Din ce mi se spune, întrezăresc tot ce trebuie să fi fost, tot ce-a suferit ea de zece ani încoace ; iubirile ei, în care se năpustea ca o nebună ; teama de noi, de vreo bănuială neașteptată a noastră, de vreo scrisoare anonimă ; această veșnică goană după bani, teroarea vreunui denunț de-al furnizorilor ; bețiile care-i măcinau trupul, au uzat-o mai mult decît pe o femeie de nouăzeci de ani ; rușinea în care se afunda — ea, cea plămădită din mîndrie — luîndu-și un amant alături de o servitoare hoață și nenorocită, pe care-o disprețuia ; necazurile ei bănești, disprețul bărbaților, certurile din gelozie, deznădejdile cele mai turbate, gîndurile de sinucidere care-o asaltau și care m-au făcut, într-o zi, s-o trag dintr-o fereastră, peste care se aplecase mult în afară, și, în sfîrșit, toate lacrimile ei, pe care le socoteam fără motiv ; și toate acestea împletite cu o dragoste nespus de profundă pentru noi și cu simțăminte de devotament nestrămutat, pînă la moarte, care nu așteptau decît prilejul să se manifeste.

Pe lîngă acestea, o tărie de voință, de caracter, o putere de a tăinui, fără putință de asemuire ; un secret, toate secretele acelea îngropate adînc, ascunse, fără o neglijență care să ni le dea în vileag, nouă, observatori înzestrați ; chiar și în accesele ei de nervi, de care am văzut-o cuprinsă cînd se întorcea necăjită de la lăptărie ; un mister păstrat pînă la moarte și pe care, pesemne, îl credea îngropat o dată cu ea, atît de bine îl ascunsese în sufletul ei !

Și de ce-a murit nenorocita ? Pentru că s-a dus, acum opt luni, iarna, nemaiputînd răbda, să-l pîndească la Montmartre pe băiatul lăptăresei, care-o bătuse și o alungase, ca să afle cu cine o înșeală ; o noapte în care a venit cu îmbrăcămintea udă leoarcă și cu o pleurezie fatală.

Biata fată, noi o iertăm ! Ba chiar, întrezărind prin colțuri de abis tot ce a trebuit să sufere de pe urma întreținuților ei din gloată, o plîngem. Simțim o mare compătimire pentru ea ; dar sîntem copleșiți de o mare amărăciune, în urma dezvăluirii acesteia. Gîndul nostru s-a dus departe, în urmă, pînă la mama noastră, atît de neprihănită și pentru care ea însemna totul ; apoi, de acolo a coborît pînă la inima Rosei, pe care-o credeam că bate numai pentru noi, și am avut o mare decepție văzînd că o bună parte din inima ei era străină de noi. Pentru toată viața, ni s-a strecurat în minte neîncrederea pentru toată seminția femeiască. Ne-a cuprins o spaimă cumplită pentru această dublă față a sufletului ei, pentru posibilitățile ei prodigioase, pentru geniul desăvîrșit al minciunii...

28 februarie

Cină la Magny. Charles Edmond ni-l aduce pe Turgheniev, rusul acela cu un talent atît de gingaș, autorul *Memoriilor unui nobil rus*, al lui *Anteor*, al *Hamletului rus*.

E un colos fermecător, un uriaș blajin, cu părul alb ; are înfățișarea unui vechi și bun duh al unei păduri sau al unui munte ; are înfățișarea unui druid sau a bătrînului și bunului călugăr din *Romeo și Julieta*. Este frumos, înzestrat cu nu știu ce frumusețe venerabilă, nespus de frumos, ca Nieuwerkerke. Dar ochii lui Nieuwerkerke sînt albaștri ca tapițeria unei canapele, pe cînd ochii lui Turgheniev sînt din azur ceresc. La bunăvoința privirii se adaugă ceva mîngîietor și ca o ușoară fredonare provenită din accentul rusesc, ceva din cantilena copilului și a negrului.

Modest, mișcat de aplauzele furtunoase cu care-l întîmpină comesenii, Turgheniev ne vorbește despre literatura rusă, aflată pe calea observației realiste, de la teatru pînă la roman. În Rusia, lumea citește mult revistele. Turgheniev și alți zece ca el, pe care noi nu-i cunoaștem, sînt plătiți — se îmbujorează spunîndu-ne — cu 600 de franci fila. Dar cartea, prost plătită, abia dacă ajunge la 4.000 de franci.

Cineva aruncă în discuție numele lui Heinrich Heine ; noi îl prindem din zbor și ne mărturisim entuziasmul cu care-l citim. Sainte-Beuve, care l-a cunoscut bine, spune că era ca om un mizerabil, un ticălos, apoi, în fața admirației generale, tace, bate în retragere, refugiindu-se la adăpostul palmelor cu care-și acoperă ochii și fața tot timpul cît este elogiat Heine.

Baudry ne spune frumoasele cuvinte rostite de Heine pe patul de moarte. Soția lui se ruga, alături, de Dumnezeu ca să-i ierte păcatele.

— Nu-ți fie teamă, dragă, are să mă ierte, că doar asta e meseria lui...

ANUL 1870

Continuarea nopții de sîmbătă spre duminică

Orele 4 dimineața (18 iunie)

Moartea se apropie. Îmi dau seama din respirația lui năvalnică, din agitația care urmează după calmul relativ al zilei de ieri ; îmi dau seama din tot ce așterne ea pe chipul lui. Pe fața albă a pernei, bietul lui cap e răsturnat, cu umbra profilului slăbit și a lungii sale mustăți, proiectată de luminile unei lumînări agonice în luptă cu lumina zilei.

Ziua aceasta care mijește, verdele copacului țîșnind din neguri, această trezire a cerului și a păsărilor cu cîntecele lor preafericite, dînd peste o agonie, la sfîrșitul unei tinere vieți, e ceva nespus de-ngrozitor...

Lumina zilei, ajunsă la ora aceasta pe fața lui, desenează găvanele și umbrele ochilor și ale gurii, descărnarea neașteptată ; îmi arată în trupul lui drag trăsăturile rigide ale morții.

Orele 10 dimineața

Toate secundele le număr prin dureroasele aspirații ale unei respirații scurte, gîfîitoare.

Expresia chipului său, sub culoarea lui aurie și parcă afumată, capătă, cu fiece minut, din ce în ce mai mult expresia unui cap creionat de Da

Vinci ; şi în trăsăturile chipului său regăsesc misterul ochilor şi enigma gurii acelui tînăr din nu mai ştiu ce vechi şi negru tablou al unui muzeu din Italia.

În momentul acesta, blestem literatura. Poate că, fără mine, ar fi ajuns pictor. Înzestrat cum era, şi-ar fi făcut un nume fără să-şi stoarcă mintea... Şi ar trăi...

Între două fiinţe care s-au iubit, ca noi, despărţirea veşnică, fără licărirea unei recunoaşteri de o clipă, fără o strîngere de mînă, fără un cuvînt de bun rămas de la muribund către cel viu !

N-am vrut nici paznic, nici soră. Ochii lui de muribund, dacă le-ar mai fi hărăzită o clipă de recunoaştere, nu trebuie să dea peste o faţă străină.

Mamă, pe patul dumitale de moarte mi-ai pus mina copilului dumitale drag şi preferat în mîna mea, încredinţîndu-mi-l cu o privire care nu se uită. Eşti mulţumită, mamă, de mine ?

Orele 4 după-amiază

Atîta suferinţă ca să moară ! Atît de sfîşietoare eforturi ca să înghită nişte bucăţele de gheaţă cît gămălia de ac. O respiraţie sforăitoare ca un bas, tăiată de o tînguire necontenită şi horcăitoare, care-ţi sfîşie inima. În toiul acestei jelanii, ţîşnesc cuvinte, fraze pe care nu le poţi înţelege şi printre care mi se pare că desluşesc : „Mamă, mamă, vino, mamă". De două ori a spus, clar, un nume drag : „Maï-a, Maï-a".

Cînd văd în faţa mea, de cealaltă parte a mesei, fotoliul acesta — care va rămîne pururea gol — mi se preling lacrimile în farfurie şi nu mai pot mînca.

Nenorocirea e că ne lipseşte credinţa ! Cum ne-am mai toci restul zilelor în ceremonialul consolator al vieţii religioase !

Ora 8

O inimă tumultuoasă, care parcă-i ridică oasele şi pielea pieptului, şi o respiraţie stridentă, pe care pare c-o scoate din golul stomacului.

Noaptea de duminică spre luni

Profilul pur al Pélagiei, aplecată peste cărticica ei de rugăciuni, a cărei umbră neagră se răsfrînge peste teancul de perne albe, în mijlocul cărora a dispărut capul lui Jules şi din care răzbate horcăitul.

Toată noaptea, zgomotul acesta sfîşietor al unei respiraţii, care seamănă cu hîrîitul unui fierăstrău într-un lemn ud şi pe care-l scandează în orice clipă plîngeri dureroase şi icniri de jale. Toată noaptea, pieptul ăsta care bate şi ridică cearşaful !

Dumnezeu nu m-a scutit de agonia fiinţei dragi ; mă va cruţa de convulsiile sfîrşitului ?

Lumina dimineţii îi lunecă peste chip, care a căpătat galbenul pămîntiu şi cărămiziu al morţii, peste ochii lui adînci, înlăcrimaţi şi neguroşi.

Luni, 20 iunie, orele 5 dimineaţa

În ochii lui — o expresie de suferinţă şi de nespusă amărăciune.

Să zămislești o ființă ca asta, atît de înzestrată și atît de inteligentă, și s-o zdrobești la treizeci și nouă de ani ! De ce ?

Ora 9

În ochii lui tulburi, deodată, o înseninare promițătoare, odihnindu-și asupra mea o privire împrăștiată și care parcă se afundă încet, în depărtare... Îi ating mîinile : marmură udă.

Orele 9 și 40 de minute

Moare. A murit. Slavă Domnului ! A murit după două sau trei suspine ușoare ca din respirația unui copil mic care doarme.

Înspăimîntătoare neclintirea sub cerșafuri a trupului acesta, care nu mai are ușoara ridicare a respirației, care nu mai are, în pat, nimic din viața somnului.

Ochii lui s-au redeschis cu privirea de suferință din ultimele zile ale vieții. Capul îi e puțin ridicat pe pernă și are aerul că ascultă cu acea expresie drăguță de nobil dispreț pe care o avea cînd vorbea Prudhomme. Din toată fizionomia lui pare că se desprinde o tristețe puțin cam sarcastică. Privirea lui pare că te urmărește, după ce l-ai sărutat ; și uneori ai avea iluzia vieții, dacă nu i-ai vedea unghiile vinete la capătul degetelor palide.

Cina amicală la Magny a fost inițiată de Gavarni, de Sainte-Beuve și de noi. Gavarni a murit. Sainte-Beuve a murit. Fratele meu a murit. Se va mulțumi oare moartea cu jumătate din noi doi, ori mă va lua în curînd și pe mine ? Sînt gata...

Sîmbătă, 2 martie

Astăzi, la cină, la Flaubert : Théo, Turgheniev și cu mine.

Turgheniev, blajinul uriaș, amabilul barbar, cu pletele lui albe, care-i cad peste ochi, cu cuta profundă care-i brăzdează fruntea de la o tîmplă la alta, aidoma unei brazde de plug, și cu graiul lui copilăresc, încă de la supă ne farmecă, ne *înghirlandează*, după expresia rusească, prin acel amestec de naivitate și de finețe — vraja rasei slave, sporită la el de originalitatea unei minți superioare, prin cunoștințe imense și cosmopolite.

Ne vorbește despre luna de închisoare pe care a suferit-o după publicarea *Amintirilor unui vînător*, despre luna aceea în care a avut drept celulă arhivele poliției dintr-un cartier, ale cărei dosare secrete le-a cercetat cu grijă. Ni-l zugrăvește, cu trăsături de pictor și de romancier, pe comandantul poliției, care într-o zi, amețit de el cu șampanie, îi spune, atingîndu-i cotul și ridicînd paharul în aer :

— Pentru Robespierre !

Apoi se oprește și zice :

— Dacă ar fi să mă mîndresc cu astfel de lucruri, aș cere doar să mi se sape pe mormînt ce a făcut cartea mea pentru emanciparea șerbilor. Da, n-aș cere decît atît. Împăratul Alexandru mi-a trimis vorbă că lucrarea mea fusese unul dintre motivele importante ale hotărîrii lui [1]...

---

[1] Schițele despre viața țărănească din Rusia, intitulate *Amintirile sau Jurnalul unui vînător*, au fost adunate în volum de către Turgheniev, în 1852. Actul eliberării șerbilor a fost semnat de Alexandru al II-lea în 1861.

Vineri, 23 iulie

Astăzi, am scris cu litere mari pe prima filă a unui caiet : „*Prostituata Elisa*".

Și după ce am scris titlul, am fost cuprins de o mare și dureroasă îngrijorare și am început să mă îndoiesc de mine însumi. Mi s-a părut, iscodindu-mi mintea abătută, că nu mai am în mine puterea și talentul de a scrie o carte de ficțiune ; și mi-e tare teamă de o lucrare pe care n-o mai încep cu aceeași încredere pe care-o aveam cînd lucra *el* cu mine !

Sîmbătă, 7 august

Mă simțeam aseară cuprins de acea plăcută absorbire a unei minți care începe iarăși să creeze. Parcă eram smuls din viața mea personală și strămutat, cu o mică înfrigurare, în ficțiunea romanului meu ; niște ființe înfiripate din visarea mea începeau să capete în juru-mi o realitate vie ; crîmpeie de scris se orînduiau în desenul vag al unui plan care începea să se înjghebeze.

Cînd iată că aud sunînd și găsesc în cutie o scrisoare ; o scrisoare din care aflu că negustorul de piei, care-mi datorează 80.000 de franci, nu mi-a plătit rata trimestrială din renta pe care mi-o datorează și mă lasă să presupun că pot să treacă luni și ani în șir în așteptarea acestor bani — jumătate din venitul meu — și mă duc cu gîndul la toate sîcîielile unui proces.

Adio, roman ! Toată ușoara fabulație și-a luat zborul, mistuindu-se în gol, ca o pasăre în care ai fi azvîrlit cu o piatră. Și toate strădaniile imaginației mele, care se trudește să prindă iar schema de creație din cursul serii, nu ajung decît să

reînjghebeze în mintea mea și să mi-o facă prezentă mutra destul de hîdă a domnului Dubois, un portărel din strada Rambuteau numărul 20.

Luni, 27 decembrie

Astă-seară cinez la Hugo.

Hugo este în vervă. Vorbește cu bonomie, fermecător, amuzîndu-se de ce povestește și întrerupîndu-și din cînd în cînd povestirea cu un rîs sonor, care se repetă de două ori în gura lui.

— Nu există, spune dînsul, dușmănii adevărate decît dușmăniile literare. Dușmăniile politice nu înseamnă nimic. Oamenii nu dau ideilor din domeniul acesta aceeași importanță pe care-o dau concepțiilor lor literare, care sînt și un crez categoric, și rodul unui temperament. — Aici se întrerupe, ca să ilustreze : Uite, sîntem în acest salon cinci oameni care gîndim în mod absolut diferit ; ei bine, sînt sigur că ne iubim mai mult decît mă iubește pe mine Emmanuel Arago !

Apoi, Hugo vorbește despre Academie. Ne face, în culori vii, un spiritual portret al lui Royer-Collard :

— Niște ochi foarte fini, foarte șireți, sub sprîncene groase, niște ochi pitiți la pîndă, ca sub un mărăciniș ; partea de jos a chipului dispare sub o cravată, care i se înfoiază uneori pînă la nas ; poartă o redingotă, după moda Directoratului, încheiată în nasturi pînă sub bărbie. Și e mereu cu brațele încrucișate și cu capul răsturnat pe spate.

Declarase că mi-a citit cărțile, că unele-i plac, altele nu, dar că nu va vota pentru mine, pentru că aș aduce cu mine un suflu care ar schimba climatul Academiei...

— Vă mărturisesc, îmi plăcea să mă duc la Academie. Ședințele de lucru la Dicționar mă atrăgeau

Sînt foarte pasionat de etimologii, fermecat de ce este mister în cuvinte ca *subjonctiv* și *participiu*. Lucram sîrguincios la masa aceea la care, drept în fața mea, cum ești dumneata, domnule de Goncourt, îl aveam pe Royer-Collard...

ANUL 1888

Miercuri, 4 ianuarie

Am toate motivele să cred că *Jurnalul Goncourt* are să facă pui. Jollivet îmi spunea aseară, la principesă, că un prieten al lui ține și el un jurnal, după modelul meu. Și după ce a bombănit puțin, a adăugat :

— Da, un peisaj, o anecdotă, o cugetare — toate astea laolaltă alcătuiesc un mănunchi amuzant... Chiar și eu mă simt ispitit să încep un jurnal. [1]

Luni, 9 ianuarie

Atacînd ticluirea artistică în prefața noului său roman, Maupassant m-a țintit pe mine, fără să mă numească [2]. Astăzi, atacul acesta sosește o dată cu o scrisoare, în care-mi trimite prin poștă asigurarea admirației și a prieteniei lui. Mă pune astfel în situația de a-l socoti un normand foarte...

[1] În lipsa jurnalului, Gaston Jollivet a lăsat *Amintiri din viața de plăceri sub al doilea Imperiu* (1927) și urmarea lor, *Amintirile unui parizian* (1928).

[2] Cf. *Studiul despre roman*, care servește de prefață cărții *Pierre și Jean* apărut în *Suplimentul literar* al ziarului *Le Figaro* din 7 ianuarie, iar în volum la 9. „Nu e nevoie de vocabularul bizar, complicat, stufos și păsăresc ce ni se impune astăzi sub numele de *ticluire artistică* pentru a fixa toate nuanțele gîndirii“ (Ed. Ollendorff, p. XXXIII). Atacul căpăta cu atît mai multă importanță cu cît studiul acesta are valoarea unui manifest (n. ed. fr.).

normand. De altfel, Zola mă și prevenise că este regele mincinoșilor.

Acum, să zic că ar putea să fie un foarte iscusit *novelliere* [1] al Normandiei, în felul lui Monnier ; dar nu e un scriitor și are motive să terfelească *scrisul artistic*. Începînd cu La Bruyére, Bossuet, Saint-Simon, trecînd prin Chateaubriand și încheind cu Flaubert, scriitorul își pecetluiește fraza și o face ușor de recunoscut de către literați, fără semnătură. Numai cu condiția aceasta poate să fie cineva un mare scriitor. Or, o pagină de Maupassant nu este semnată ; este, pur și simplu, o bună compunere obișnuită, care nu se ridică din comun...

ANUL 1891

Vineri, 13 martie

Seara citesc într-un ziar vestea morții lui Banville. Fir-ar să fie, cum se mai duc în jurul meu cei de-o vîrstă cu mine ! Anul acesta trebuie să-mi cam zoresc pregătirile pentru ieșirea din scenă.

Vineri, 20 martie

Ultima repetiție pentru *Germinie*. Foarte impunător noul decor cu cimitirul Montmartre, executat după acuarelele fratelui meu. Hotărît lucru, nu știu dacă piesa este bună sau rea, dar pentru mine e o bogată înmănunchere de emoții dramatice.

Sîmbătă, 28 martie

Foarte bine făcut, *meșteșugărește vorbind*, romanul *Banii !* Da, este o bună amplificare a unui

[1] Nuvelist (it.).

literat onorabil, în ale cărui mîini ar fi căzut un plan al lui Balzac.

Am luat o hotărîre în fața acestor violente atacuri generale a căror țintă sînt : să nu mai citesc articolele imediat ; le voi citi peste o lună sau peste șase săptămîni ; la data aceea, veninul articolului e trezit și nu mai otrăvește...

ANUL 1895

Marți, 7 august

Gloria aceasta, în fața căreia stă îngenuncheată în patru labe tînăra generație, gloria aceasta înfiripată doar din *După-amiaza unui faun*, al cărei sens n-a fost încă stabilit, după douăzeci de ani, de către comentatori și pe care sfinxul șiret care este autorul ei se ferește cu străşnicie să-l dea în vileag — nu este oare o mistificare care a dăinuit prea mult ?... Oh, în vremea asta — ca o demență a entuziasmului, Mallarmé și Villiers de l'Isle-Adam sînt oamenii de seamă ai tineretului !

Luni, 26 august

Seara, le citesc din *Jurnalul* meu soților Daudet. Și în legătură cu o seară petrecută la ei, în care zugrăvesc cu multă gentilețe fluturii ideilor negre din mințile lor bolnave, cu privire la prietenii lor și la mine îndeosebi, o văd pe doamna Daudet puțin cam crispată. Sînt nevoit să-i spun :

— Oare între noi nu domnește o prietenie extraordinară pentru seminția scriitoricească, o prietenie care dăinuie de mai bine de douăzeci de ani fără nici o răcire, o prietenie care, prin ciudățenia ei, în veacul acesta de oameni care se mănîncă unii

pe alții, va stîrni interesul oamenilor care ne vor mai citi încă peste cincizeci de ani ? Ei bine, nu este interesant să notez îngrijorările unei astfel de prietenii, care, în afecțiunea ei, are ceva din neliniștile dragostei ?

Sîmbătă, 7 septembrie

Ah, duhul ieftin al unor critici ca domnul de Brunetière, care nu găsește altceva mai bun ca să atragă asupra ta disprețul publicului decît să te numească romancier japonez, cînd toate romanele japoneze sînt romane de aventuri, în vreme ce romanele fratelui meu și ale mele au căutat, mai presus de orice, să ucidă aventura din roman !...

Joi, 26 decembrie

În volumul acesta, ultimul tipărit în timpul vieții mele, nu vreau să închei *Jurnalul Goncourt* fără să fac istoricul colaborării noastre, fără să-i povestesc originile, să-i descriu fazele și să arăt, în munca asta comună, an de an, cînd predominarea fratelui mai în vîrstă față de cel mai mic, cînd predominarea celui mai tînăr asupra celui mai în vîrstă.

Mai întîi, două temperamente cu totul deosebite : fratele meu — o fire veselă, plină de vervă, expansivă ; eu — o fire melancolică, visătoare, concentrată, și — fapt curios — două minți care primesc din contactul cu lumea dinafară impresii identice.

Or, în ziua în care, după ce am făcut amîndoi pictură, trecem la literatură, fratele meu, mărturisesc, era un stilist mai exersat, mai stăpîn pe fraza lui, în sfîrșit, mai scriitor decît mine, care

pe atunci nu aveam alt avantaj, față de el, decît că eram un mai bun vizionar în tot ce ne înconjura și în lumea lucrurilor și a ființelor nepuse încă în lumină, pentru ceea ce putea să devină materie literară, pentru romane, pentru nuvele și pentru piese de teatru.

Și iată că debutăm, frate-meu sub influența lui Jules Janin, iar eu sub influența lui Théophile Gautier. În cartea *În 18...* se pot recunoaște cele două inspirații slab îmbinate, dînd primei noastre cărți caracterul unei opere pe două voci, scrisă cu două pene.

Vine apoi lucrarea *Literații* — reapărută sub titlul *Charles Demeilly* — carte care-i aparține mai mult fratelui meu decît mie, prin duhul pus de el în carte și prin acele strălucitoare *bucăți de artă* pe care avea să le înceapă mai tîrziu în *Manette Salomon*. În cartea aceasta, eu am lucrat mai ales la arhitectura ei și la lucrările de construcție ale operei.

Apoi au venit la rînd biografiile de artă și cărțile istorice scrise întrucîtva la stăruința mea și potrivit tendinței firești a minții mele către adevărul trecutului sau al prezentului : opera în care — poate — aportul meu era mai mare decît al fratelui meu. În șirul acesta de lucrări se realiza fuziunea, amalgamul stilurilor noastre, care se uneau în factura unui singur stil, foarte personal, foarte Goncourt.

În această întrecere frățească în a scrie bine, s-a întîmplat ca fratele meu și cu mine să ne căutăm a ne scutura de tot ce datoram maeștrilor noștri : fratele meu aruncînd bogăția obositoare de efecte a stilului lui Janin, iar eu materialitatea stilului

lui Gautier. Și ținînd la un stil foarte modern, eram totodată în căutarea unui stil viril, concret, concis, cu osatură latină, apropiată de limba lui Tacit, pe care-l citeam mult pe atunci. Și, mai ales căpătam oroare de coloriturile exagerate, cărora eu le cam adusesem prea mari jertfe, și căutam amîndoi, în zugrăvirea lucrurilor materiale, să le spiritualizăm prin amănunte morale...

Traducere de AUREL TITA

CUPRINS